

ANUL XXX
Chișinău

Limba ROMÂNĂ

Nr. 1 (255) 2020

Revistă de știință și cultură

REVISTA APARE SUB AUSPICIILE
ACADEMIEI ROMÂNE

limba
ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 1 (255), ianuarie – martie 2020

CHIȘINĂU

R|O|M|Â|N|Ă

Apare la Chișinău din 1991

ISSN 0235-9111

- Fondatori** Ion DUMENIUK, Nicolae MĂTCAȘ, Alexandru BANTOȘ
- Editor** Echipa redacției
- Redactor-șef** Alexandru BANTOȘ
- Redactor-șef adjunct** Ana BANTOȘ
- Secretar general de redacție** Alex MARCHITAN
- Redactori** Jana CIOLPAN
Viorica-Ela CARAMAN
- Concepție grafică** Mihai BACINSCHI
- Coperta** Coperta I-a: Ștefan Luchian, *Sălciile de la Chiajna*, ulei, pânză (fragment)
- Colegiul de redacție** Ștefan AFLOROAEI (Iași), Gheorghe Mihai BÂRLEA (Baia Mare), Iurie BOJONCĂ (Veneția), Iulian BOLDEA (Târgu-Mureș), Mircea BORGILĂ (Cluj), Gheorghe CHIVU (București), Dorin CIMPOEȘU (București), Ion CIOCĂNU, Theodor CODREANU (Huși), Mircea COLOȘENCO (București), Mircea A. DIACONU (Suceava), Stelian DUMISTRĂCEL (Iași), Andrei EȘANU, Nicolae FELECAN (Baia Mare), Ion I. IONESCU (Iași), Nicolae MĂTCAȘ, Ioan MILICĂ (Iași), Vlad MISCHEVCA, Viorica MOLEA, Cristinel MUNTEANU (Brăila), Eugen MUNTEANU (Iași), Sergiu MUSTEAȚĂ, Ioan-Aurel POP (București), Adrian Dinu RACHIERU (Timișoara), Mina-Maria RUSU (București), Ala SAINENCO (Botoșani), Victor SPINEI (București), Constantin ȘCHIOPU, Victor A. VOICU (București)

Orice articol publicat în revista „Limba Română” reflectă punctul de vedere al autorului și nu coincide neapărat cu cel al redacției.

Textele nepublicate nu se recenzează și nu se restituie.

Revista „Limba Română” este editată cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor – Academia Română

Pentru corespondență:

**Ap. 226, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 64, Chișinău,
MD-2001, Republica Moldova. Tel.: (+373) 22 23 44 12, (+373) 22 23 87 03
e-mail: limbaromanachisinou@gmail.com
pagina web: www.limbaromana.md**

SUMAR

ARGUMENT

Ioan-Aurel POP Gânduri la vreme de restriște	7
--	---

DIMENSIUNI ALE UNITĂȚII NOASTRE

Declarația Academiei Române privind unitatea limbii române	12
Alexandru BANTOȘ în dialog cu Ioan-Aurel POP „Cele mai exacte demonstrații cu privire la numele poporului și al limbii noastre le-au făcut nu muntenii și nu ardelenii, ci moldovenii.”	15
Amintirea Unirii Basarabiei cu Țara	20
Nicolae MĂTCAȘ Ion Dumeniuk, căzut în marea bătălie pentru limba română din Basarabia	28

FĂURITORI AI UNIRII

Nicolae FELECAN Comemorarea omului fermecat de ideal, Iuliu Maniu	77
---	----

LECȚIILE ISTORIEI

Ion CONSTANTIN Poziția regimului comunist din România în chestiunea Basarabiei	81
Ioan C. POPA Cercetările sociologice la est de Nistru și de Bug anchetate de Securitate	106

RETROSPECTIVĂ NECESARĂ

- Ana BLANDIANA
Cât va mai dura postcomunismul? 121

STARE DE VEGHE

- Mircea DRUC
Rusofoni și moldofoni 130

DEZINFORMAREA, ARMĂ A MANIPULĂRII

- Anatol PETRENCU
Războiul hibrid: esența, strategia, tactica, urmările 145

- Valeriu SAHARNEANU
Republica Moldova ca poligon de testare a acțiunilor hibride ale Federației Ruse 148

- Alecu RENIȚĂ
Moldovenismul stalinist – element al războiului hibrid în spațiul românesc 155

- Anatol PETRENCU
Limba rusă – instrument de expansiune al Federației Ruse 161

- Nicolae NEGRU
Mass-media, coloana a cincea a războiului hibrid 167

- Ruslan ȘEVCENCO
Formele războiului hibrid împotriva Moldovei 174

EX CIVITAS

- Ștefan AFLOROAEI
Omul european: un portret din contraste tari 181

- Ion I. IONESCU
Despre pericole și vulnerabilități 188

CUVINTE DEZVELITE

- Stelian DEMISTRĂCEL
Malpraxisuri și erori – în fel și chip! 205

ITINERAR LEXICAL

- Anatol EREMIA
Considerații onomasiologice privind istoria cuvintelor 211

RĂDĂCINI ÎN TIMP

- Ion ȚURCANU
Observații asupra spațiului vital al romanicilor răsăriteni 221

CRITICĂ. ESEU

- Theodor CODREANU
O istorie a gândirii filosofice eminesciene 238
- Mircea COLOȘENCO
Ion BARBU (Dan Barbilian) – poet, matematician, gânditor auster 245

SINTEZE

- Ana BANTOȘ
Regăsirea de sine în literatura basarabeană: flux și reflux (I) 257

PROZĂ

- Virgil BOTNARU
Un BMW alb pentru mama 267

DIALOGUL ARTELOR

- Doina DRĂGUȚ
Ștefan Luchian – un mare simfonist al culorii 272
- Ștefan LUCHIAN
Revelator al sufletului românesc I-XII

LITERATURĂ ȘI DESTIN

- Antonina SÂRBU în dialog cu Oleg SEREBRIAN
„Scrisul ca un joc” 279

PRO DIDACTICA

- Constantin ȘCHIOPU
Formarea la elevi a competenței de comunicare literară 296

CĂRȚI ȘI ATITUDINI

- Cristinel MUNTEANU
O reeditare binevenită: Iuliu Zanne, *Proverbele românilor* 302
- Sanda-Maria ARDELEANU
***Istoria învățământului românesc* de N. Iorga
și lupta pentru limba noastră** 307
- Doina DRĂGUȚ
Ion Zamfirescu, *Scrieri filosofice* 312

REGISTRU ACTUAL

- Dorin CIMPOEȘU
Pagini de istorie recentă a Armeniei 316

Ioan-Aurel POP

Gânduri la vreme de restriște

I.-A.P. – președintele Academiei Române, profesor și rector al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Autor și coautor a peste 80 de cărți, tratate și manuale și a peste 700 de studii și articole, mai recente fiind *Istoria României moderne* (2019); *De la romani la români. Pledoarie pentru latinitate* (2019); *Istoria ilustrată a românilor pentru tineri* (2018); *Istoria, adevărul și miturile* (2018). Doctor honoris causa al 10 universități din țară și de peste hotare. Membru al unor academii și societăți savante străine, între care Academia Europeană de Știință și Artă de la Salzburg (Austria), Academia Națională Virgiliană din Mantova (Italia), Ateneo Veneto din Veneția (Italia), Academia Europeană de Științe, Arte și Litere din Paris (Franța) ș.a.

A venit nenorocirea aceasta peste noi și nu știm ce sa facem. Unii ne lamentam și ne gândim la sfârșitul lumii și la prezicerile lui Nostradamus. Alții ne dăm viteji în vorbe și declarăm ritos că nu ne temem de nimic, dar în adâncul nostru numai noi știm ce este. Cei mai mulți tăcem, privim în jur și nu ne vine să credem. Știu că nu există cineva cu vreo soluție miraculoasă pentru a ne face optimiști în aceste zile. Ne gândim la ce este mai rău, ne uităm la cei care sunt (deocamdată!) mai loviți decât noi, ne cufundăm în gânduri sumbre.

Evident, avem și câteva remedii, unele doar paliative. Râdem la primirea unor glume și filmulețe pe mail sau pe WhatsApp și mai ieșim din încordare. Râdem, dar nu e întotdeauna râsul nostru. Totuși, râsul ține de esența umană, este tipic omenesc și a salvat lumea de la multe rele. Se spune că Aristotel a avut un tratat despre râs, pe care biserica occidentală ar fi încercat să-l oculteze și să-l condamne, fără să reușească. Apoi, ne gândim că nu este prima catastrofă planetară prin care trece omenirea. Au fost răcirii sau încălziri bruște de climă, au fost molime ucigătoare, de la Ciurma Neagră, care a omorât, pe la jumătatea secolului al XIV-lea, între 30-60% din populația Europei, până la Gripa

Spaniolă de la finele Primului Război Mondial, care a ucis mai mulți oameni decât însuși războiul. Și, de fiecare dată, viața a învins. Sigur că a învins pentru cei rămași și nu i-a mai putut învia pe cei duși dintre noi, pe cei dragi ai noștri, lăsându-ne cu speranța în obșteasca înviere...

Dar ne mai gândim, în aceste zile, și la altele și ne încurajăm cu vorba noastră, salvatoare de multe ori, că în tot răul este și un bine. De când oare nu am mai respirat, mai ales în marile orașe, un aer mai curat? Deocamdată ne putem plimba pe jos – fiindcă Dumnezeu ne-a dat picioare ca să umblăm cu ele și nu să le punem doar pe pedala de accelerație a mașinii ori să le îndreptăm obligatoriu spre ascensoare – prin locuri mai ferite, pe cărări demult uitate și ocolite. Am trecut mereu grăbiți pe lângă edificii și nu am văzut un detaliu arhitectonic original, nu am avut vreme să prețuim un colț de stradă, o statuie sau un bust al unui om odinioară faimos și azi uitat. De când nu am mai avut răgazul să privim o găză care învie după iarnă, de când nu am mai conștientizat versurile lui Topârceanu cu puiul de muscă ieșit „ca să-și usuce labele”? Poate că în serile lungi, vom reuși și noi, ca Bлага, să auzim (din nou ori pentru prima dată) „cum bat în geamuri razele de lună”. Poate că nu i-am mai ascultat demult pe părinții și bunicii noștri, cu durerile lor, cu poveștile lor de demult, cu obsesiile lor de oameni bătrâni și bolnavi. S-ar putea ca ideile lor fixe, sâcâielile lor, sfaturile lor și chiar amintirile lor, gândurile nostalgice din viața lor trecută să ni se pară dintr-o dată pline de farmec și de miez. De când nu ne-am mai jucat în chip serios cu nepoții ori copiii noștri, fără grabă, în tihnă, cu sufletul deschis? Iată că avem acum timp să ne punem în pielea lor și să înțelegem că „bucuria și iubirea lor este jocul”, că au nevoie și ei de copilărie și că este așa de simplu, de necesar să ne copilărim și noi câteodată. Unii dintre noi ne mirăm că vin românii acasă din depărtări și ne gândim că ar trebui să rămână unde se află. Da, comod și sigur pentru noi și, poate, chiar pentru ei, așa ar fi, numai că firea omenească nu se ghidează întotdeauna după regulile rațiunii. Pe lângă minte, avem și inimă, iar inima ne trage la casa noastră, lângă ai noștri, lângă aceia care ne pot înțelege „bucuria și amarul”, dorul și durerea. Acum se vede că globalizarea nu ne poate despărți de „locul nașterii noastre”, că ne exprimăm grijile mai bine în românește, chiar dacă vorbim și engleză, franceză ori ger-

mană. Inochentie Micu, trecut în lumea dreptilor în 1768, la Roma, după aproape un sfert de veac de exil, a cerut să fie îngropat acasă, la Blaj, în așteptarea obșteștii învieri, pentru că „nu poți învia cu-adevărat decât din pământul patriei”. Mulți au privit cu nepăsare această dorință testamentară și au pus-o pe seama unui om amărât, a unui om de demult, care gândea după tiparele vieții lui. Iată că acele tipare se potrivesc și astăzi, pentru că, în anumite privințe, „nimic nu este nou sub soare” (*nihil novi sub sole*). Trudiți de viața trepidantă, vlăguiți de alergătura zilnică, dați afară de prin trecătoarele slujbe, umiliți câteodată pentru banul câștigat greu, speriați de primejdia stingerii printre străini, românii iau calea țării. Unii își dau seama abia acum că odinioară, când ispita câștigului substanțial i-a putut orbi, au hulit țara, în loc să se supere doar pe oamenii nemernici, pe instituții nevolnice, pe împrejurări nefaste. De câte ori am auzit persoane (de succes sau nu) care spuneau că nu mai au nevoie de România, că s-au săturat de România ori că nu vor mai reveni în România! Sufletul nu se pliază, însă, după rațiunea rece, după orgolii de moment și nici după venitul material copios. Mulți ascultă acum imnul național cu alte urechi, iar unora *Balada* lui Ciprian Porumbescu le dă altfel de fiori. Casa de acasă, oricât de umilă ar fi, prețuiește acum mai mult decât toți banii din lume. Vorba „să ne ținem de neamuri” are, parcă, acum alt înțeles. Iar asta se întâmplă – culmea! – în mijlocul izolării la domiciliu spre care suntem îndemnați. Ne izolăm desigur, dar ne izolăm întru unitate, iar această unitate constă și din familia cea mare care este neamul nostru.

Ne socotim adesea mai proști decât alții, mai necivilizați, mai incuți. Dăm buzna în magazine, ne aprovizionăm peste măsură, dăm din coate și zbierăm, mințim că nu suntem infectați și că nu am fost în zone de risc, ne purtăm iresponsabil. Dar oare alții – puși în fața acestei situații-limită – cum fac? Oare sunt mult mai buni, mai umani, mai solidari? Nu sunt astfel întotdeauna și nu toți! Am văzut cozi imense la Londra sau la Los Angeles, am văzut îmbrânceli, insolente și prefăcătorii la Paris ori la Madrid. Oamenii sunt oameni peste tot, cu bune și cu rele. Popoarele nu sunt, însă, bune sau rele, morale ori imorale, egoiste sau generoase, ci numai oamenii sunt așa. Nu este momentul să ne lamentăm, ci trebuie să ne adaptăm cel mai bine împrejurărilor și să mergem înainte.

Haideti să considerăm că, în mijlocul acestui rău imens, am câștigat în comunicare, în dialog și în omenie. Văd zilnic români care se duc să hrănească alți români, care împart hrană și măști, care duc vitamine pentru întărirea imunității organismului, care au grijă de animalele de companie rămase singure. Aceștia trebuie prețuiți și încurajați. Văd și români nepăsători, egoiști, sperjuri sau cinici, iresponsabili sau răi. Aceștia trebuie veștejiți și pedepsiți. Legile curente și cele excepționale, regulile de viațuire și de conviețuire nu se discută, ci se aplică. Nu este acum momentul să fim originali, să ne exhibăm orgoliile și inițiativele, să încercăm să ne „descurcăm”. E drept că „românul s-a născut poet”, dar acum, în viața publică, trebuie să domnească legea și ordinea, nu „poezia”. Pe de altă parte, românii (ca și italienii) nu sunt nemți ori elvețieni și nu au în spate o istorie întregă de civism și democrație liber consimțită. Aș vrea să văd oameni politici care să explice starea aceasta de urgență pe înțelesul tuturor, să nu vorbească doar în sentințe, de la înălțimea podiumului lor de șefi, să nu se sfiască să pună și o lacrimă între slove (cum ar fi zis Goga), să nu-și ascundă vorba tremurată, să ne arate că trăiesc drama noastră și că împărtășesc speranța noastră. Vorba dulce, dar fermă poate muta munții din loc. Să fim blânzi cu medicii (și personalul medical) și cu învățătorii (de toate gradele). Primii ne vindecă trupurile vlăguite de boală, iar ceilalți ne vindecă sufletele, duc educația mai departe, cultivă încrederea în om și umanitate.

Am vrea (mai ales acum) să-i simțim și pe politicieni ca fiind de-ai noștri, cu spaimele și cu credințele noastre, cu vorbele noastre simple. Dar, în plus, dincolo de toate aceste naivități ale mele, ei mai au o datorie: să ia măsuri bune, să aibă alura de lideri, să-și conștientizeze rolul de elite, ca să ne poată insufla încredere și speranță. Dacă nu pot sau nu știu să facă acest lucru, atunci este grav, căci poporul acesta are nevoie de ghidaj bun, de călăuze potrivite.

Altminteri, „bucuroși le-om duce toate”, pentru că ne știm trecători și vulnerabili. Suntem trestii gânditoare, cum zicea Blaise Pascal și ne purtăm ca atare, cu umilință și cu semeție în același timp, în căutarea echilibrului. Dacă nu o facem mereu, înseamnă că avem mari curenți în educație, că nu am făcut școală cum se cade, că am rămas la un stadiu de ființă inferioară. Criza aceasta neașteptată ne-a învățat ce să

prețuim în viață, cum să separăm valorile de nimicuri, ce mare avere este bogăția sufletească. Alergăm clipă de clipă după slujbe bănoase, căutăm să trăim în mare confort material, ne ascundem adesea adevăratele sentimente și acum ne dăm seama ce bogăție avem în noi și cum am putea să revărsăm această bogăție spre semenii noștri. Poate că, după această grea încercare, ne vom rândui altminteri viața individuală și socială, ne vom trezi să fim mai buni și mai drepți, ne vom revărsa preaplinul sufletului spre lume și spre țară, adică spre colțul nostru de lume, pe care nu-l iubim pentru că este perfect (nu este!), ci pentru că este (încă) al nostru.

Declarația Academiei Române privind unitatea limbii române

Academia Română a luat act, cu îngrijorare, de noile încercări de a introduce în uzul oficial, în Republica Moldova și în alte regiuni vecine locuite de români, noțiunea inexistentă de „limbă moldovenească”, susținută odinioară de propaganda sovietică și reluată, astăzi, de către anumite cercuri interesate politic.

Limba română, de mai bine de două secole încoace, este studiată sistematic de către lingviștii români și străini, care au stabilit exact statutul și rolul său. Limba română este cea mai răsăriteană limbă romanică, are patru dialecte și mai multe graiuri. Dialectele limbii române sunt cel daco-român, cel aromân (macedoromân), cel meglenoromân și cel istroromân. Baza limbii române este formată din dialectul daco-român, singurul vorbit la nordul Dunării, și care este, pentru marea parte a opiniei publice, limba română propriu-zisă. Graiurile limbii române nord-dunărene sunt numeroase, expresive, bogate în regionalisme: graiul ardelenesc (transilvănean), bănățean, bihorean (crișean), maramureșean, moldovean, muntean, oltean etc. Graiul moldovean (moldovenesc) este acela vorbit între Carpați, la vest, Nistru (pe alocuri și dincolo de Nistru), la est, Ceremuș, la nord și Milcov, Dunăre și Gurile Dunării, la sud. Prutul nu reprezintă o graniță lingvistică sau dialectală și, în consecință, limba vorbită de o parte și de alta a acestui râu este aceeași, anume limba română. Graiurile limbii române asigură unitatea limbii și sunt inteligibile tuturor românilor. Limba literară, născută din secolul al XVI-lea încoace, este limba standard care se învață în școală și care subliniază – în România, în Republica Moldova și oriunde în afara acestor state – patrimoniul lingvistic comun. Graiul moldovenesc nu se opune în niciun fel unității limbii române, așa cum noțiunile de moldovean și de român nu se contrapun, ci se completează. Oltenii, maramureșenii, bănățenii etc. sunt, în același timp, și români, așa cum majoritatea moldovenilor sunt moldoveni și români concomitent. La fel, bavarezii sunt germani, toscanii sunt italieni și nor-

manzii sunt francezi deopotrivă. Mai mult, chiar dacă Elveția este stat, nu există vreo limbă elvețiană inventată din motive politice. Austria are o statalitate veche și recunoscută, dar limba studiată în școlile austriece nu este austriaca, ci germana. Nici limba franceză studiată în Belgia nu se cheamă belgiană.

Învățații moldoveni, de la Miron Costin și Dimitrie Cantemir până la Mihai Eminescu și Alexandru Philippide, au folosit constant noțiunea de limbă română și nu pe cea de „limbă moldovenească“. Cei mai importanți teoreticieni ai numelor de român (românesc) și România au fost moldovenii. Patria, pentru Eminescu, nu era Moldova, ci România, fapt pentru care a scris: „Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie!“. Este adevărat că astăzi există statul, recunoscut în plan internațional, Republica Moldova, dar limba majorității populației sale este limba română, exprimată în frumosul grai moldovenesc. Istoria și realitatea nu pot urmări decât criteriul adevărului omenește posibil, iar acest adevăr vorbește clar și fără echivoc despre limba română, vorbită și scrisă cu alfabet latin pe ambele maluri ale Prutului. Noțiunea de „limbă moldovenească“, dincolo de inexistența realității pe care tinde să o denumească, intră în contradicție cu întreaga istorie culturală a regiunilor răsăritene ale spațiului locuit de români și amenință să excludă din zestrea spirituală a ramurii răsăritene a poporului român pe cei mai mari scriitori ai săi, care s-au considerat invariabil români și care au scris exclusiv în limba română.

A promova ideea unei limbi „moldovenești“, distincte de cea română, nu este numai o denaturare a unei realități culturale și identitare documentată în toate sintezele lingvistice, istorice și literare, ci și o manipulare ideologică pe care comunitatea internațională nu o va accepta niciodată. Limba unui popor e parte definitorie a identității sale; de aceea, instrumentalizarea ei ideologică prin politici lingvistice tendențioase nu poate modifica o realitate care se sprijină pe o tradiție de secole și mai ales nu poate anula o identitate pe care românii din Republica Moldova o simt ca definitorie: aceea a apartenenței la spațiul lingvistic și cultural românesc.

Drept consecință, Academia Română sprijină necondiționat poziția Academiei de Științe a Republicii Moldova, a institutelor sale de profil, privitoare la statutul limbii române ca limbă istorică și oficială a statului.

În lumina acestor considerente, Academia Română solicită expres autorităților Republicii Moldova să păstreze în uz oficial noțiunile corecte și consacrate de „limba română“ și de „istoria românilor“, ca fiind singurele valabile pentru denominarea realităților pe care le cuprind.

Biroul Prezidiului Academiei Române

Acad. Ioan-Aurel Pop – Președintele Academiei Române

Acad. Bogdan Simionescu – Vicepreședinte al Academiei Române

Acad. Victor Spinei – Vicepreședinte al Academiei Române

Acad. Răzvan Theodorescu – Vicepreședinte al Academiei Române

Acad. Victor Voicu – Vicepreședinte al Academiei Române

Acad. Ioan Dumitrache – Secretar General al Academiei Române

București, 30 ianuarie 2020

Alexandru BANTOȘ

În dialog cu Ioan-Aurel POP

**„Cele mai exacte demonstrații
cu privire la numele poporului
și al limbii noastre le-au făcut
nu muntenii și nu ardelenii,
ci moldovenii.”**

„... Memoria colectivă are nevoie de legitimări, de știri sigure despre trecut, de certitudini...”

Stimate Domnule Academician Ioan-Aurel Pop, mai sunt sub impresia lecturii volumului Dumneavoastră *De la romani la români. Pledoarie pentru latinitate*, apărută la Editura „Litera”, în 2019, pe care am parcurs-o cu mult interes și plăcere. E o carte de zile mari (ca text și ca realizare grafică) și i-ar sta bine în biblioteca fiecărui român. Model de abordare a unui segment complicat și important din istoria noastră – formarea poporului român –, lucrarea poate fi considerată și o „replică” dată „amatorismului istoric”. Așadar, pornind de la conținutul volumului, vă rog să explicați de ce este imperios necesar să cunoaștem această perioadă?

Formarea unui popor este pentru o colectivitate etnică așa cum este nașterea pentru o persoană. După ce ajungem să pricepem câte ceva din lumea aceasta, ne interesăm fiecare dintre noi din ce părinți ne-am născut, cum ne-am născut, unde ne-am născut, care ne sunt neamurile etc. La fel și popoarele, după ce ajung conștiente de ele însele, de existența lor, de unitatea lor (adică după ce dobândesc conștiință de sine, ca grup), se întreabă de unde vin, cum s-a produs geneza lor. Din punct de vedere științific, în limbajul de specialitate, formarea unui popor se cheamă etnogeneză.

Dacă noi nu știm cine suntem ca popor (devenit, între timp, națiune modernă), atunci cum să avem pretenția să ne cunoască alții? Memoria colectivă are nevoie de legitimări, de știri sigure despre trecut, de certitudini, iar istoricii de meserie sunt chemați să cerceteze, să descopere și să explice, pe înțelesul oamenilor obișnuiți, aceste fapte, adică să reconstituie un prezent care nu mai este, dar care a fost aieva pentru cei care l-au trăit. Nașterea poporului român are un specific aparte, pentru că românii sunt singurul popor romanic din această parte de Europă, sunt singurii care au moștenit romanitatea orientală. Acest lucru li se pare multora atât de ciudat încât au ajuns să caute fel de fel de explicații, unele de-a dreptul fanteziste. Am vrut prin acest volum (închinat locului românilor în cadrul latinității) – ca istoric care am cercetat aceste lucruri vreme de câteva decenii – să arăt că „ciudățenia” nu este așa de mare, că avem atâtea izvoare care ne ajută să ne înțelegem venirea noastră pe lume ca popor, încât nu mai este nevoie să căutăm și să inventăm fel de fel de ipoteze. Suntem o parte fascinată și spectaculoasă a latinității, care se întinde de la răsărit de Nistru și până în Mexic (la Oceanul Pacific) și din Franța și Munții Alpi până în Țara de Foc și nu avem nevoie spre a crede asta decât de parcurgerea cunoștințelor existente, de învățătură, de lectură, de cultură generală solidă, de setea de a ști.

„... Istoria este o formă de cunoaștere a prezentului oamenilor care au trăit în trecut...”

În continuarea celor afirmate mai sus, vă invit să vă referiți la un subiect vechi și mereu nou abordat de specialiști și anume la istoria ca știință. Așadar, ce este istoria și cine are dreptul moral să scrie istorie. Ce rol are istoricul în societate și care sunt obligațiile lui în procesul de reconstituire a trecutului?

Haideți să încep atipic: istoricul nu este un demiurg, un creator de lumi, așa cum este literatul, romancierul, poetul, dramaturgul. Istoricul este om de știință și, prin urmare, el nu făurește, ci reconstituie lumi, în funcție de datele pe care le are. Aceste date se numesc izvoare (surse, mărturii) și ele nu ni se dezvăluie de la sine, ci trebuie căutate, descoperite, prelucrate, traduse, comparate etc. De aceea, istoricii au nevoie

de o pregătire specială, de ani de muncă, de cunoștințe de filologie clasică și modernă, de pătrunderea limbilor izvoarelor, de specializări în arheologie, paleografie, epigrafie, diplomatică, sigilografie, heraldică, genealogie, arhivistică, muzeologie, codicologie, bibliologie și multe alte metode sau științe auxiliare. Evident, același om nu le poate face pe toate, fiindcă nu mai trăim în epoca Renașterii. Istoria este o formă de cunoaștere a prezentului oamenilor care au trăit în trecut și are multe dintre caracteristicile științelor, dar nu se poate compara cu științele exacte și, în mare măsură, nici cu științele sociale. De ce? Ne-a răspuns la această întrebare A. D. Xenopol, demult, acum mai bine de un secol: toate științele operează cu fapte de repetiție (care pot fi reconstituite, unele în laborator), dar istoria operează cu fapte de succesiune (care nu mai pot fi reînviolate întocmai). S-au dus și nu mai sunt! Istoricul poate doar să le reconstituie, dar niciodată pe deplin. Oricât de mult aș vrea, eu nu pot reînvia sfatul domnesc de la Suceava, din 1497, ca să văd și să aud exact cum a vorbit Domnul Ștefan în fața vicleniei lui Jan Albert, regele Poloniei, care intrase cu oaste în Moldova. Pot doar să pun cap la cap datele pe care le am și să încerc să obțin o frescă aproximativă a evenimentului. Cu alte cuvinte, istoricul nu ajunge decât la adevăruri parțiale, pentru că nu poate să aibă niciodată toate datele tabloului trecut pe care vrea să-l reconstituie. Acest adevăr complet s-a pierdut odată cu moartea protagoniștilor, iar adevărul absolut îl deține numai Dumnezeu! Nici matematicienii și nici fizicienii nu ajung vreodată la adevărul absolut (dacă ar ajunge, nu ar mai fi nevoie de noi matematicieni și fizicieni!), dar științele lor dispun de legi verificate, care le dau rigoare și exactitate. Știința sau cunoașterea istorică se ghidează după reguli destul de precise, dar nu după legi, ca științele exacte. Dar asta face ca investigarea să fie și mai interesantă, pentru că, deși nu ajunge la adevărul total, istoricul este obligat să caute mereu adevărul, adevărul omenește posibil.

Considerațiile de mai sus ne arată clar că nu oricine poate să fie istoric. Amatorismul în istorie este altceva decât specialitatea în istorie, de aceea eu recomand mereu ca istoricii să se ocupe de istorie, medicii de medicină și inginerii de ingineriile lor. Asta nu înseamnă că un ne-specialist sau un autodidact nu poate să facă descoperiri importante în istorie sau să interpreteze bine „o felie” din trecut, dar aceste cazuri sunt excepții de la regulă.

„... Ideologia rusească și cea sovietică nu au stat degeaba în aceste secole, ci au creat un sistem de educație care a dat roade...”

Cu regret, anumite „felii” din trecut, examinate prin prisma amatorismului și a pseudoștiinței, au un impact negativ. Omul nostru, insuficient informat, acceptă cu ușurință să fie puse la îndoială reperatele definatorii ale existenței sale. Continuă să fie manipulată și falsificată, de exemplu, identitatea românilor basarabeni nu numai de către anumiți „savanți” de la Chișinău, dar, paradoxal, și de către unii istorici de la București. Cum să înțeleagă basarabeanul această „lunecare” a unor intelectuali spre o pistă care stimulează și justifică neadevărul, în speță falsa teorie a „moldovenismului”?

Omul este, prin natura lui, o ființă subiectivă și supusă erorii la orice pas. Dacă se caută ca eroarea să fie intenționată, atunci neadevărul devine garantat. În plus, istoria a servit aproape întotdeauna ca *instrumentum regni*, adică a fost o armă ideologică în mâinile politicianilor, ale celor de la putere. Aproape toate regimurile politice – mai ales cele nedemocratice – s-au folosit de istorie pentru a-și susține anumite teze. Basarabia (jumătatea de răsărit a Moldovei), ruptă din trupul țării acum mai bine de două secole de către Imperiul Rusesc, este un „loc de ispititor belșug”, iar acaparatorii, mai ales după ce s-a format nucleul statului național român unitar modern (după 1859), au avut nevoie de justificarea pretențiilor lor, de motivarea frângerii „pâinii” celei mari, care era Moldova toată. Cum nu exista o explicație rațională și logică – fiindcă este vorba despre un rapt teritorial, despre o hoție, despre un act de forță – au inventat un nou popor, o nouă limbă etc. Natural, susținătorii acestor „teorii” au fost formați la Moscova, dar, ca să fie mai credibili în ochii naivilor, au avut nevoie și de susținere locală. Și, așa ca peste tot, s-au găsit și „cozi de topor” interne și se găsesc mereu, fiindcă „banul este ca mierea”, iar ademenirile se fac cu promisiuni mari. În plus ideologia rusească și cea sovietică nu au stat degeaba în aceste secole, ci au creat un sistem de educație care a dat roade. „Savanții” moldoveniști de la Chișinău își bat joc de țara și de poporul lor. „Istoricii” de la București care combat unitatea românească – puțini câți sunt – se cred unii postmo-

derni, alții deconstructiviști, iar alții sunt așa de bine plătiți încât ar putea susține și că basarabienii sunt chinezi sau eschimoși, dacă le-ar cere stăpânii.

„... Republica Moldova există ca stat destul de firav (nu din pricina României, ci a Rusiei)...”

Legat de Basarabia, este abordat tot mai frecvent și oarecum contraproductiv unionismul, care, afirmă unii, ține în prezent de zona iraționalului, de reprezentări și proiecții ce nu au la bază analize profunde ale realităților politice. A pleda pentru reunirea Basarabiei înseamnă, în concepția unora, a „dinamita” din interior România, a resuscita secesionismul, iredentismul, separatismul, atât în Est, cât și în Vest. Cât adevăr conțin aceste afirmații? În ce măsură este justificată mișcarea unionistă?

Unionismul este o idee politică, și nu istorică, iar eu evit să mă pronunț în chestiuni politice. Dar, ceea ce pot să vă spun, ca istoric, este că nici la 1914-1916 mai nimeni nu credea în unirea tuturor românilor. Se știa un lucru simplu: dacă România intră în război alături de Rusia, atunci trebuie să-și ia adio de la Basarabia (că doar n-o să-i ceară unui aliat o țară pe care acesta o socotea a lui), iar dacă intră în luptă alături de Austro-Ungaria, atunci trebuia să renunțe la Transilvania și Bucovina. Peste puțini ani, la 1918, toate aceste calcule s-au răsturnat și toate marile provincii istorice s-au unit cu România. Ceea ce mă deranjează pe mine în legătură cu unionismul este altceva și anume naivitatea unor politicieni de la Chișinău de a-l combate (de a condamna ideea de unire românească) cu minciuni așa de evidente, încât nu le poate crede niciun om rațional. Cum să spui tu că poporul Basarabiei se cheamă „moldovenesc” și că expresia culturală cea mai avansată a acestui „popor moldovenesc” este Mihai Eminescu, când poetul de la Ipotești spune „Ce-ți doresc eu ție,/ Dulce Românie,/ Țara mea de gloriei,/ Țara mea de dor”? Dacă țara lui Eminescu era România, cum poate el să fie expresia sublimată a altui popor și a altei țări? Pe urmă, ce facem cu toți savanții și creatorii moldoveni (inclusiv de la răsărit de Prut) care, de la cronicari încoace și până la Eugeniu Coșeriu, au demonstrat clar că moldovenii sunt parte a poporului român și că limba moldovenilor

Amintirea Unirii Basarabiei cu Țara

România a trecut, de-a lungul existenței sale, prin mai multe momente de cumpănă, dar și-a îndeplinit mereu, cât și cum a putut de bine, misiunea de a adăposti, ocroti și organiza poporul român.

Se împlinesc astăzi 102 ani de la Unirea Basarabiei cu Regatul României și avem datoria să nu uităm niciodată acest lucru, să presărăm pe mormintele celor care au înfăptuit acel act fundamental „ale laurilor foi”, să le explicăm contemporanilor noștri și, mai ales, tinerilor ce forță morală și națională superioară a stat în suflețele acelor „părinți ai patriei” și cât de important a fost exemplul basarabenilor pentru unitatea politică a tuturor românilor, încununată la 1 Decembrie 1918.

Acum, când trecem prin zile grele, prin amenințarea unei nenorociri planetare, este bine să ne amintim că generația care a decis Unirea în Sfatul Țării de la Chișinău se afla încă în plin război mondial, că se sacrificaseră până atunci sute de mii de români pe câmpurile de luptă și în afara fronturilor, că tifosul și alte boli crunte uciseseră, mai ales după cucerirea sudului României de către inamic și mutarea capitalei la Iași, atâția oameni încât suferințele și jalea păreau să domnească peste tot. Și totuși acei români, cuprinși sub cnutul rusc, nebiruiți de nicio furtună, au găsit energia necesară ca să construiască România Întregită și și-au îndeplinit rostul de fii vrednici ai națiunii române.

Vă propun să le aducem, în aceste clipe, prinosul nostru de recunoștință, să ne gândim cu admirație la marele act făurit atunci și să ne strângem energiile pentru menținerea și refacerea moștenirii lăsate de ei, spre gloria eternă a acestui popor.

27 martie 2020

Ioan-Aurel POP

este cea românească? Cele mai exacte și mai complete demonstrații cu privire la numele poporului și al limbii noastre, ca popor român și, respectiv, limbă română, le-au făcut nu muntenii și nu ardelenii, ci moldovenii. În Moldova, de altfel, numele de „român” a fost mereu nealterat în „rumân”, cum s-a întâmplat la sud de Carpați sau în Transilvania. „Moldovenismul” se află, prin urmare, într-un mare handicap nu numai istoric, ci și logic. Republica Moldova există ca stat destul de firav (nu din pricina României, ci a Rusiei), dar cei care cred că pot întări „statalitatea” ei inventând istorii și limbi noi se înșală amar.

„... Națiunile se răzbună pe cei care au crezut că aceste mari comunități organice se pot șterge ca la un ordin de pe fața pământului...”

Deși au trecut trei decenii de la ieșirea românilor din totalitarism, nu putem afirma că există o strategie realistă, coerentă a relațiilor cu românii din Republica Moldova, în special, și cu cei din jurul României, în general. Cum credeți, care sunt obstacolele în stabilirea și menținerea unor relații civilizate, neîntrerupte între românii din țară și cei de peste hotare, indiferent de culoarea politică a guvernanților? În ce condiții reîntregirea poate fi transformată din proiect de țară (acum mai mult teoretic) în plan concret și consecvent de acțiune, în strategie obiectivă de realizare a idealului național?

Nu există o asemenea strategie. Ne amăgim cu fel de fel de soluții parțiale, de inițiative particulare, de jumătăți de măsură, de improvizații. După căderea regimului comunist în 1989, nu am reușit, nu am știut să ne luăm soarta în propriile mâini, să ridicăm la putere o elită responsabilă, educată și conștientă de menirea ei. Au ieșit la suprafață egoismele, rapacitatea, dorința de îmbogățire rapidă și necinstită, iar clasa politică s-a compromis aproape total. Azi, dacă faci un sondaj și îi întrebi pe români în care instituții au încredere, partidele politice, guvernul, camera deputaților, senatul etc. ies pe ultimele locuri. Poporul nu mai crede în cei care-l conduc, iar aceștia nu mai slujesc poporul, ci propriile interese. Cine să facă strategia de care vorbiți și, mai ales, cine să o aplice. Cum să pui în practică o strategie legată de unitatea tuturor românilor, dacă guvernele se schimbă la fiecare șase luni, iar pe miniștri nici nu mai apuci să-i vezi, să le reții numele? Evident, aceste triste lucruri se pot schimba, fiindcă totul este trecător pe lumea asta, inclusiv relele. Oarecare semne bune – dincolo de nenorocirea cu această pandemie – sunt și ele vin din ideea reconsiderării rolului națiunilor contemporane. De vreo câteva decenii încoace și până relativ recent, cei mai în vogă analiști, specialiști, intelectuali considerați „subțiri” cântau prohodul națiunilor, condamnau sentimentele naționale și preamăreau globalizarea, uniformizarea, omogenizarea. Pentru aceștia, națiunile erau aducătoare de mari nenorociri, erau vinovate pentru toate relele

omenirii, familia tradițională era perimată și, prin urmare, toate acestea trebuiau distruse. Ideologia asta nu era tocmai nouă, dar puțini îndrăzneau să observe asta. Nu era greu să vezi că mondializarea asta zisă „democratică” semăna izbitor de mult cu ideile comunismului marxist și stalinisto-leninist. Comuniștii voiau – nu este prea greu să ne amintim, mai ales cei care avem o anumită vârstă – conform Manifestului Partidului Comunist de la jumătatea secolului al XIX-lea, câteva schimbări radicale în societate: desființarea proprietății private, desființarea familiei prin suprimarea căsătoriei, ruperea legăturilor dintre părinți și copii, comunizarea femeii, eradicarea educației în familie, desființarea legilor, moralei, religiei, desființarea patriilor și a națiunilor (muncitorii nu au patrie; proletariatul urma să devină el însuși „națiune” universală). Voci de acest fel se aud și acum, dar mai în surdina, pentru că globalizarea scârțâie destul de tare. Țări precum Statele Unite, Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord, China, Franța, Olanda, Ungaria, Polonia, Cehia și multe altele se închid tot mai mult în sine, nu le mai prea pasă de alte țări, iau măsuri protecționiste, glorifică marile lor valori și marile lor tradiții, se laudă peste măsură etc. Prin urmare, națiunile se răzbună pe cei care au crezut că aceste mari comunități organice se pot șterge ca la un ordin de pe fața pământului. Noi am putea învăța din asta, ne-am putea regrupa, am putea delega puterea unor oameni potriviți, care ar înțelege că forța noastră stă în unitatea noastră, a tuturor românilor. Nu trebuie să fii mare filosof și nici mare istoric ca să înțelegi ceea ce Mihail Kogălniceanu (cu origini îndepărtate pe Valea Cogălnicului, după cum îl arată numele) spunea acum mai bine un secol și jumătate: „Unirea face puterea!”. Cred sincer, în concluzie, că această stare nenorocită se va schimba și că ne vom trezi.

„... Trăim alte vremuri, iar acestea ne obligă la adaptare...”

Schimbarea felului nostru de a gândi și de a acționa este impusă la modul imperativ în aceste zile de grea cumpănă, care dezvăluie în cel mai halucinant aspect fragilitatea lumii în care trăim, confruntată cu efectele dezastruoase ale pandemiei. Decenii în șir, de exemplu, am neglijat fenomenul migrației și abia acum constatăm repercusiunile pe care le are acesta nu doar asupra depopulării statelor, ci și a sănătății cetățenilor. Fenomenul e privit cu spai-

mă și incertitudine și pentru că locul unde s-a „născut veșnicia”, după Lucian Blaga, a devenit vulnerabil, pecum se poate concluziona acum, în fața provocărilor lumii moderne. Asistăm oare la sfârșitul unui mod de viață, oarecum patriarhal, dar care a fost sursa principală de rezistență a identității etnice românești?

Da, identitatea noastră s-a păstrat neatinsă atâtea secole și pentru că satul a fost un depozitar ideal al valorilor tradiționale. Iar satul nostru a fost imuabil. Oamenii medievali – iar Evul Mediu a durat o mie de ani – erau, în mare măsură, immobili. „Iar noi locului ne ținem,/ Cum am fost așa rămânem”, spune Eminescu și exprimă aici o esență, o filosofie de viață. Chiar și păstorii pendulatori cu turmele lor, în căutarea locurilor de vărat și de iernat, aveau trasee fixe, de la care rar se abăteau și nu renunțau la așezările lor de baștină. Mișcările de populație actuale ne bulversează vechile rosturi istorice, ne încurcă și ne dezorientează. Dar nu trebuie să fim disperați și catastrofici. Dacă vom fi înțelepți, mai aveam o șansă, iar această șansă înseamnă să nu repetăm erorile pe care le-a făcut Occidentul sau o parte a Occidentului. Românii se duc, dar nu se pot duce toți. Irlandezii trăiesc mai mulți în afara decât în interiorul Irlandei și țara nu a pierit și nici nu s-a pervertit. O parte din românii plecați se întorc, pentru că nu o duc bine acolo, pentru că seacă izvorul de prosperitate și acolo, pentru că traiul printre străini nu este ușor, pentru că nu oricine se poate adapta, pentru că îmbătrânesc și-i cheamă pământul, pământul acela unde se află îngropați părinții și bunicii lor. Cei care nu mai vin acasă lasă, evident, un loc liber, care va fi umplut de alții, veniți mai ales dinspre răsărit. Pentru unii oameni amărâți, Basarabia și, mai ales, România reprezintă Raiul pe pământ. Dacă primesc câte 500 de euro pe lună, se consideră cei mai norocoși oameni. Aceștia, dacă nu vin prea mulți odată (cum s-a întâmplat cu valul de migranți care a invadat nu demult Occidentul), se adaptează vieții românești. În România, sunt și acum grupuri mici de străini ai căror copii învață de ani buni în școli românești, sunt educați românește, care vorbesc despre „strămoșii noștri daco-romani” și despre „poetul nostru național Mihai Eminescu”. Identitatea românească s-a menținut prin modul de viață patriarhal despre care vorbiți, dar acum trăim alte vremuri, iar acestea ne obligă la adaptare. Lumea este mobilă, dar națiunile nu dispar de la sine sau prin decrete și legi ale guvernanților globaliști –

cum arătam mai sus – așa că trebuie să asigurăm existența națiunilor, a identității naționale în noile condiții. Nu trebuie să ne temem de străini și nici de aculturație, dar trebuie să devenim noi, românii, un model pentru alții care să se lase atrași de civilizația noastră, de limba noastră, de valorile noastre, de doină și de dor, de dansul fecioresc, de colinde, de măștișoare, de vinurile de la Cricova sau de cozonacii care aburesc de Paști și de Crăciun în Maramureș. Dacă am ajunge să fim așa, adică un model de urmat, nici românii nu și-ar mai lua câmpii ca să-și caute norocul printre străini.

„... Nu ne putem ruga Domnului decât în limba noastră...”

„Unitate prin diversitate” este deviza Uniunii Europene. Popoarele comunitare sunt susținute în dorința lor de a păstra și perpetua cultura lor națională, tradițiile, valorile spirituale, identitatea. În ce măsură instituțiile României valorifică oportunitățile oferite de Uniunea Europeană?

Instituțiile României s-au trezit târziu, ca de obicei și numai după ce alții ne-au luat-o înainte. Vedeti că multe țări au mărcile lor înregistrate, au mâncăruri și alte produse tradiționale omologate, atrag o groază de bani prin nimicuri bine ambalate și bine prezentate. A fost o vreme, după 1989, când intelectualii rasați fugeau de folclorul românesc precum dracul de tămâie, fiindcă – pasămite – Ceaușescu ar fi făcut abuz de tradițiile noastre în promovarea României. Dar ce au în comun una cu alta? Aici este o confuzie de planuri, pentru că tradițiile noastre românești nu au nicio vină că regimul comunist, în faza sa finală, a abuzat de ele. Noi, dacă suntem mai deștepți, nu avem decât să folosim aceste tradiții în mod inteligent. Nu avem cum și de ce să renunțăm la ele, pentru că altceva nu avem. Cu ce să ne prezentăm noi Europei și lumii, cu limba engleză, cu McDonald și cu blugi, cu macaroane și cu brânză Brie, cu Shakespeare și cu John Lennon? Este minunat să știm limbi străine, ca să putem comunica cu lumea, dar noi avem limba noastră și nu ne putem ruga Domnului decât în limba noastră, nu putem spune mamă și tată decât în românește, nu putem înțelege altminteri *Miorița* și nici doinele de jale! Abia acum, câteva instituții românești au început să acceseze fonduri pentru fortificarea și promo-

varea valorilor românești, care sunt așa de multe și așa de importante, încât străinii interesați se minunează și se miră că nu le laudăm peste tot, că nu le scoatem în lume.

„Dacă noi înșine ne nimicnicim, atunci cum să ne aprecieze alții?”

Acasă, dar și printre stăini, unii dintre noi vorbesc frecvent de eșecurile, neîmplinirile, căderile noastre... E cultivată involuntar atitudinea negativă față de tot ce-i românesc, sunt puse la îndoială valorile noastre culturale. În unele medii persistă impresia că e rușine să aperi și să promovezi interesul național. Care este cauza acestui negativism „ancestral”, a stării de neconținută tânguire, supărare și mânie, de autobiciuire și autonegare, devenită obstacol în tendința de a formula o viziune obiectivă asupra prezentului și, în special, asupra viitorului românilor?

Sigur, această impresie și chiar această realitate există, dar nu este bine nici să ne autoflagelăm. Aproape întotdeauna s-au manifestat opinii contradictorii și nici nu a fost rău să fim capabili „să ascultăm și cealaltă parte” (*Audiatum et altera pars!*). Negarea unor rele este firească. Necazul nostru este că, de multe ori, le negăm și pe cele bune. Interesul național este veștejit de unii ca fiind egoist, adică adresat doar nouă, românilor. Este vorba aici despre o judecată falsă, fiindcă românii nu sunt o ființă individuală, ci o comunitate de 25-30 de milioane de oameni. Suntem cel mai numeros popor din sud-estul Europei, poporul care i-a dat pe Cantemir și Eminescu, pe Blaga și Marin Preda, pe Enescu și pe Eliade, pe Brâncuși și pe Eugen Ionescu. Aici nu ne referim la o glumă egoistă, ci la valori ale spiritualității universale. Dacă noi înșine ne nimicnicim, atunci cum să ne aprecieze alții? Dar, ideea că numai noi suntem așa este falsă. Oamenii sunt ființe imperfecte, ca toate ființele pământene, și sunt supuși greșelii. Interesul național este un ideal de grup major și apărarea lui devine o datorie pentru fiecare membru al comunității românești. Nu statele contează, ci convingerea că aparținem aceluiași grup numit națiunea română, că ne împărtășim din aceleași valori. Revin la Mihail Kogălniceanu – ce om providențial! – care definea, la 1843, patria drept toată acea întindere de loc pe care

se vorbește românește. Dacă guvernanții României ar înțelege acest lucru simplu, atunci ar avea în degetul cel mic toată strategia privind unitatea românilor.

„Eu îmi iubesc patria nu ca să urăsc, ci ca să pot iubi pe deplin și patriile celorlalți.”

În situația când națiunea intră sub ochii noștri în disoluție, se întreabă unii, mai avem dreptul să vorbim despre patriotism, despre naționalism? Cum trebuie înțeles patriotismul în această eră a demolărilor, când aproape totul e supus unor preconcepute și perverse interpretări/manipulări/falsificări? Este admisibil din punct de vedere politic să fii naționalist? (Apropo, Eugeniu Coșeriu, într-un articol publicat în revista noastră (<http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=2755>), vorbea despre naționalismul sănătos, care „înseamnă să îți asumi limba ta pentru tine și pentru comunitatea ta fără a impune această limbă și altora; minoritățile pot să aibă școli în limba lor, să comunice în limba lor, să-și dezvolte cultura proprie”. Naționalismul sănătos, considera marele nostru lingvist, este singura atitudine rezonabilă, spre deosebire de „șovinismul lingvistic al celor care vor să impună limba majoritară și minorităților” și de „colonialismul sau imperialismul lingvistic, al celor care vor să impună limba lor majorităților cucerite”).

Am spus de multe ori că aceia care condamnă sentimentul național și „naționalismul sănătos” – cum spune cel mai vestit lingvist român din toate timpurile, moldoveanul (basarabeanul) Eugeniu Coșeriu – fac, voit sau nu, o confuzie de planuri. Naționalismul nu are nimic de-a face cu xenofobia și cu șovinismul. Eu îmi iubesc patria nu ca să urăsc, ci ca să pot iubi pe deplin și patriile celorlalți. „Eu, când mă gândesc la locul nașterii mele, la casa părintească ...” – vorba lui Ion Creangă –, am impresia că ajung la stele, că „mă cuprind de acel farmec sfânt”, că ating esențele, dar mi se pare și că, astfel, pot înțelege patriile tuturor și întreaga omenire. Profesorul meu de limba și literatura română din liceu ne spunea că nu putem ajunge la universal decât prin specificul național. Nu cred să fi înțeles eu, atunci, întocmai ceea ce voia profesorul să ne transmită, dar, pe măsura trecerii timpului, m-am convins că

avea mare dreptate. Dacă Cervantes nu ar fi exprimat în *Don Quijote* atmosfera Spaniei de odinioară cu visele ei disproporționate și spulberate, dacă Dante nu ar fi pus în *Divina comedie* Italia lui de la 1300 și Italia lui eternă, dacă Shakespeare nu ar fi portretizat în unele dintre piesele lui *Războiul celor Două Roze* (un conflict englez local, de altminteri), cine i-ar fi luat pe acești mari creatori în seamă și cine i-ar fi proiectat în universal? Noi îi avem pe Creangă și pe Sadoveanu, pe Blaga și pe Rebreanu, pe Caragiale și Iorga, dar ne pierdem în sterile certuri pe care le credem subtile, ne coborâm în mocirla denigrării, ne desființăm noi pe noi, numai din orgolii sterile și din ambiții deșarte. Avem o limbă așa de frumoasă, încât unora nici nu le vine să creadă. Limba aceasta a „vechilor cazanii” este o limbă internațională, pentru că face parte din latinitate, pentru că sună atât de armonios ca o muzică a astrelor, dar și pentru că este limba mamei și a bunicii, limba tuturor trudititorilor gliei mele, limba tuturor îndrăgostiților și a sacrificaiilor de pe acest pământ. Dacă a fi naționalist înseamnă a-ți iubi țara și națiunea, aproapele și poporul tău cu scopul de a-i putea iubi și înțelege pe ceilalți, atunci ar fi o fericire să fim cu toții naționaliști. Să nu ne temem de iubire, ci să ne temem de ură. Pentru că a fi naționalist înseamnă a-ți iubi semenii, iar „dacă dragoste nu e, nimic nu e”.

Stimate Domnule Academician Ioan-Aurel Pop, Vă mulțumesc pentru bunăvoința de a realiza acest dialog. Vă doresc Dumneavoastră, colegilor academicieni, succese în promovarea științei naționale, sănătate, rezistență și putere de muncă în traversarea acestor timpuri pline de încercări.

Nicolae MĂTCAȘ

Ion Dumeniuk, căzut în marea bătălie pentru limba română din Basarabia

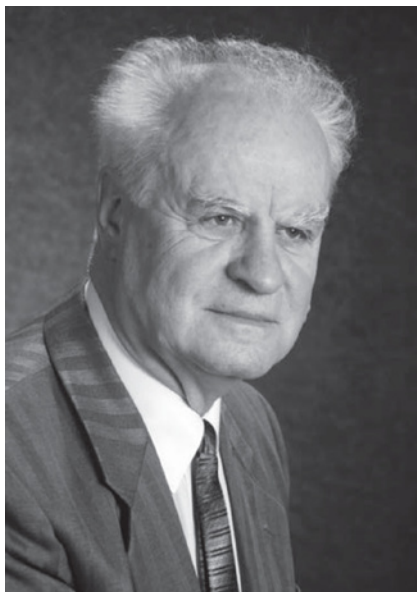

N.M. – filolog, lingvist, prof. univ., publicist, traducător, om de stat. Ministru al Științei și Învățământului din Republica Moldova (1990-1994). Fondator al revistei „Limba Română”. Membru al Uniunii Scriitorilor din România și din Republica Moldova și al Uniunii Jurnaliștilor din Moldova. Autor și coautor, redactor și corector a peste 30 de manuale, elaborări metodice și alte ediții didactice și a peste 250 de articole și studii. Semnează în 2010 volumul *Calvarul limbii române din Basarabia*, 552 p., editat de Casa Limbii Române „Nichita Stănescu”. Publică mai multe volume de versuri, între care 4 volume din colecția Opera Omnia, apărute la Iași în 2016.

Prin 1957, când, în mare, tineretul studios din fosta URSS, fascinat de aportul în știință al unor nume „grele” din lumea universitară și academică gen Olga Lepeșinskaja, Pavel Alexandrov, Alexandr Alexandrov, Igor Kurceatov, Alexandr Nesmejanov, compatriotul nostru Nicolae Dimo etc., era atras mai mult de biologie, matematică, fizică, chimie, geologie decât de umanitare, considerate o preferință a genului simpatic, iată că la filologia și istoria de la Universitatea de Stat din Chișinău băieții cumiți și romantici din lumea lui Eminescu, Esenin, Ahmatova, Văsoțki, Evtușenko, Ocudjava, Rojdestvenski concureau pe picior de egalitate cu simpaticele domnișoare, ba chiar, pe ici-pe colo, în loc

Evocând figura luminoasă a ucraineanului Ion Dumeniuk, primul redactor-șef al revistei „Limba Română”, autorul textului vorbește cu emoție și nostalgie despre vremi și oameni de acum câteva decenii, când speranța în victoria cauzei naționale a unit ca niciodată intelectualii basarabeni. E adevărat, de-a lungul anilor nu toți participanții la evenimentele invocate au susținut examenul timpului, unii dintre ei plătind vamă încercărilor vieții, dar asta deja e altă poveste... Crâmpeli al luptei pentru afirmarea spiritului românesc între Prut și Nistru, scris de către unul dintre principalii martori și actori ai mișcării pentru renașterea națională, articolul este un pios omagiu adus celor ce au crezut cu toată ființa lor în „revoluția lingvistică” de la 1989.

Nicolae MĂTCAȘ,
colegul nostru și unul dintre ctitorii
revistei „Limba Română”, e aniversar!

Reputatul lingvist, profesor, om de cultură și de stat, născut pe 27 aprilie 1940, în satul Crihana Veche, Cahul, este un cunoscut participant la mișcarea de eliberare națională a românilor basarabeni și unul dintre autorii legislației lingvistice din Republica Moldova. În calitate de ministru al științei și învățământului din Republica Moldova în decisiva perioadă 1990-1994, Nicolae Mățaș a reformat structura sistemului educațional național, creând premise pentru revenirea și utilizarea în școală a alfabetului latin, sincronizând învățământul din statul nou-apărut cu cel românesc și european. Cărțile, articolele, comunicările, studiile publicate de-a lungul anilor (vezi volumul Calvarul limbii române din Basarabia <http://limbaromana.md/carte/d26.pdf>)

dezvăluie în mod pregnant caracterul, profesionalismul, competența și perseverența cetățeanului și omului de știință Nicolae Mățaș, care s-a aflat în epicentrul dezbaterilor privind denumirea corectă a limbii vorbite și a etnonimului ce definește apartenența națională a populației majoritare din Republica Moldova. Astfel, Nicolae Mățaș și-a înscris numele cu litere de aur în rândul personalităților cu cea mai valoroasă contribuție la elucidarea și impunerea adevărului privind identitatea etnolingvistică a românilor basarabeni. Destituit din funcție de către forțele ostile procesului de emancipare, ministrul „românizării” (cum îl etichetau cei veniți la putere după 1994) nu a mai reușit să obțină un post de lucru în Republica Moldova, din care motiv trece Prutul, fiind angajat până la pensionare ca expert superior în Direcția Români de pretutindeni a Ministerului Educației din România. La București, Nicolae Mățaș îmbină preocupările științifice și publicistice cu o bogată și apreciată activitate literară, adunată în volume poetice de referință, fiind considerat „unul dintre cele mai fascinante profiluri ale culturii și literaturii contemporane” (Theodor Râpan, 2016).

La ceas aniversar, îi dorim domnului profesor Nicolae Mățaș sănătate, inspirație și succes în munca de creație, cărți noi și cititori fideli!

La mulți ani!

Colegiul de redacție
 al revistei „Limba Română”

să le cedeze galant locurile, le mai și furau, urmare a notelor obținute la admitere, câte un loc-două din pretinsa egalitate de gen. În grupa noastră academică, ajunsă la finele anului I drept cea mai bună grupă („grupa celor temerari și solidari”) și premiată cu o (promisă, dar nerealizată) excursie la Odessa, eram, de exemplu, 12 flăcăi (Petru Rabei și Ion F. Roșca deja căsătoriți) și 13 domnișoare. Cam aceeași era situația și la celelalte cursuri. Că i-am pierdut pe parcursul anilor pe câțiva dintre ei (Ion Dumeniuk și Gheorghe Mazilu își luaseră câte un an concediu academic pentru a se mai „înțoli”, vorba profesorului nostru de literatură clasică Ion Osadenco; Mircea Druc, venit prin transfer de la Pedagogicul „Ion Creangă”, în curând se transferă, în plin agiotaj castrist și cheguevarist, la Limbi romanice de la Leningrad; Victor Bacinschi, proaspăt demobilizat și cu patalama de felcer, îndrăgostit până-n urechi de olimpiana Filomena Hlib, dispăru și el la un moment dat ca o navă în Triunghiul Bermudelor) este un tribut plătit selecției naturale.

Venit ceva mai târziu la facultate din Crihana Cahulului din cauza unui conflict mai vechi cu fostul director de școală (fapt relatat de mine într-un interviu mai vechi cu dl poet Florin Grigoriu), mi-a atras de la început atenția prin vorbirea molcomă și firea calculată, prin seriozitatea cu care-și lua notele de lectură, subliniind în culori atenționante cu meticulozitate de pedant rândurile din conspecte care-i păreau lui esențiale, un băiat aparent taciturn și, din această cauză, oarecum ursuz, de la nordul republicii, ceva mai în vârstă decât mine, dar care tocmai prin caracterul său calculat mă și impresionase, pre nume Ion Dumeniuk. Nu locuiam în același cămin, eu cu studenți de la alte facultăți în căminul 3, el cu o ceată de colegi de grupă în fostul „ungheraș roșu” din căminul 4 de pe aceeași stradă Pirogov (actuala Kogălniceanu), având chiar în față (azi) fostul stadion republican. Ne întâlneam la cursuri; după, când găseam locuri disponibile, la sala de lectură a Bibliotecii universitare, rareori – la ședințele Cercului lingvistic, iar în timpul sesiunii de vară, împreună cu alți câțiva colegi, rupând conspectele de lectură și pierzându-ne vocile de atâta reproducere a materiei, în cimitirul central de pe strada Armenească. Reușisem, într-un fel, să ne apropiem, având aceleași interese, aspirații, pasiune față de limba maternă, setea de a asculta cum discută probleme de limbă colegii de la alte cursuri. Aflai, surprins, că până la 7 ani nu ne vorbea limba, născut din părinți ucraineni, trăitor într-un sățisor (Socii Noi)

1988. Casa Presei, revista „Moldova”. Ion Dumeniuk. Poză cu Ștefan cel Mare

din raionul Fălești cu populație majoritar ucraineană, care populație nu vorbea „moldovenește” (în terminologia sovietică a vremii) și nici ucrainește (decât în familie și, sporadic, între unii consăteni), ci în rusește, cum era „moda” (a se citi obligația) timpului, limba rusă fiind considerată, după cum se știe, pentru neruși, „a doua limbă maternă”. La aflarea veștii că e ucrainean, îl întrerupsei și începui să-i fredonez în limba ucraineană imnul Ucrainei pe versurile scriitorului clasic ucrainean Taras Șevcenko (directorul școlii mele din Crihana Veche, bulgarul Piotr Sergheievici Alexandrovici, profesorul nostru de rusă și de „moldovenească”, terminase Școala Normală (pedagogică, în nomenclatorul de atunci) din orașelul Balta, fosta capitală a Republicii Autonome Socialiste Sovietice Moldovenești în componența RSS Ucrainene, și cunoștea bine limba ucraineană, iar ca internaționalist ce era, ne învățase la cor să cântăm, cu vocile noastre pițigăiate de copii, impetuosul, dar extrem de liricul imn: „Revé ta stóhne Dnibr shirókyj, / Serdítâi víter zavivá” („Mugește, geme Niprul falnic, / Vuiește vântul, supărat”). Dumeniuk, deloc surprins, reia versul al treilea și unde nu-i tragem un duet în continuare: „Dodóliu vérbi hne vysóki, / Horámi chvylju pidiymá” („Îndoaiie sălcile jalnic, / Din valuri face Ararat” – *trad. n.*), de se uita lumea ca la doi tineri săriți de pe fix.

1988. Casa Presei, revista „Moldova”, cab. 524.

De la stânga la dreapta: Nicolae Mătcaș, Constantin Tănase, Alexandru Bantocș, Ion Dumeniuk, Emil Mândăcanu și Alexandru Gromov

Ceea ce mă mai surprinse (plăcut) în relatarea colegului era faptul că, în timp ce mulți copii moldoveni din naștere și din familii în care se vorbea românește, care aveau posibilitatea să-și facă studiile medii în limba maternă, erau orientați de către părinți și „binevoitorii” rusofoni, în vederea unei cariere viitoare mai reușite, spre învățământul preuniversitar în limba rusă, copilul acesta ucrainean get-beget (îndărătnic, încăpățânat ca tot natul de hahóli) insistă să meargă la studii în școala moldovenească de șapte ani din comuna Călugăr, după care studiile medii complete să le finiseze de asemenea în limba „moldovenească” (așa era numită limba română din Basarabia în perioada sovietică, precum astfel o mai numesc cu încăpățânare unii „stataliști” moldoveniști și în timpul de față) la Bălți, în „capitala de nord” a republicii. Mai mult decât atât, a insistat să se facă specialist în materie de limba și literatura română, depunând actele și luând cu brio examenele de admitere la Universitatea de Stat din Chișinău în acum memorabilul an 1957 (atențiune: ca să arate că nu și-a uitat rădăcinile, deși s-a consacrat apărării drepturilor legitime ale românilor basarabeni, insista ca numele său ucrainean să fie scris cu „k” (kappa), nu cu „c” (ce)!).

Nu puteam să nu-l întreb care a fost mobilul. N-a rămas deloc mirat. „Știi, Nicolae, nici dumneata (ca să vezi, ucraineanul: nu putea să-mi zică „tu”!) n-o să mă crezi. Mulți mă întrebă la fel. Chiar dintre conșăteni. Pentru că în sâtișorul nostru locuiau și moldoveni, iar copiii acestora, când veneau să se joace cu noi, copii ucraineni, care vorbeam liber rusește, de-abia dacă închegau o propoziție ca lumea în limba rusă, ai noștri se amuzau pe seama lor („Cito tî tam kumekaieși?” – „Ce bolmogești tu acolo?”), de multe ori chiar îi ofensau („Da govori tî na celoveceskom iazâke!” – „Da vorbește odată într-o limbă ca lumea!”; exact cum își permiteau rusofonii să le spună moldovenilor până la 1989: să vorbească într-o limbă „umană”, adică rusește; pentru ei, limbile naționalităților conlocuitoare din URSS nu erau... umane!), iar mie nu-mi venea bine pentru exprimarea ofensatoare a etnicilor mei. Cum adică, îi apostrofam: moldovenii, acasă la dâșșii, în satul lor în care s-au născut alături de noi, strămoșii noștri venind și așezându-se aici de pe alte meleaguri, și să nu poată vorbi în limba lor și să fie înțeleși de către conașionalii de altă etnie?! Ceva nu e în regulă. Este o nedreptate crasă față de băștinașii de aici. Dar conașionalii mei, copiii lor – ce, nu ascultă radioul, nu aud ce cântece și ce limbă melodioasă au

moldovenii? Nu aud cum sună un vers din folclor sau din clasică română? Pe mine, sincer, m-a fascinat. Așa că, dacă e să conchid, am decis să învăț românește, cum să-ți explic: și din jale, și din empatie, și din plăcere, și din revolta că se comitea o nedreptate față de adevărații stăpâni ai acestui pământ. S-o învăț, s-o cunosc, s-o studiez atât de bine, încât să-i pot învăța și pe ucrainenii mei, dar și pe alți alolingvi conlocuitori cu moldovenii să-i simtă frumusețile și subtilitățile ei, să-i respecte pe cei care i-au primit pe pământul lor și cu care au de trăit o viață împreună. D-aia am hotărât să mă fac filolog, comparatist, romanist și românist”. Suna cam patetic răspunsul colegului, dar plauzibil, credibil, argumentat, și a demonstrat-o elocvent pe parcursul anilor. Nu cred că inventez acum ceva, reamintindu-mi convorbirea (De altfel, o confirmă peste ani și soția dumisale, Elena Dumeniuk-Clapon, într-un interviu acordat corespondentei „Ziarului de Gardă” Aneta Grosu, nr. 95 din 31 august 2006). Anume așa mi-a motivat viitorul filolog alegerea profesiei. Și mi-a devenit și mai drag, și mai apropiat. Ulterior – un prieten în înțelesul primar al cuvântului. Numai că îndată după terminarea anului I de studii Ion, care se întreținea, ca și mine, numai din bursă, decide să-și întrerupă studiile, să-și ia concediu academic pentru un an și să se angajeze învățător. El, care știa să cânte la instrumentele cu coarde, îl apucase o dorință nestăvilită să învețe a cânta și la acordeon sau baian (ce să te miri dacă melodiile ucrainene sunt extrem de melodioase, duioase, impetuoase, ca și năvalnicul Nipru!)!...

După un an de întrerupere își reia studiile, de astă dată într-un costum șic și cu un acordeon de toată admirația. Sub un acompaniament splendid continuăm în același duet mărețul imn pe care-l interpretasem la prima noastră întâlnire de acum un an: „I blídij mísjați na tu póru,/ Iz hmáry de-de vidgljadáv,/ Nenáce cióven v sínim móry/ To virináv,/ to potopáv” („În timpul ăsta luna pală,/ Ce se ițește dintre nori,/ Aci-n lac valurile-o spală,/ Aci la fund o trag cu sfori”). Un an de studii ratat, acum nu ne vedeam decât în pauze, la cercul lingvistic, la sala de lectură. La un an de zile după ce absolvisem facultatea (1963) și lucram deja ca lector la catedra de limbă maternă, susține teza de diplomă și Ion. Studiile asidue, activitatea de inițiere în cercetare în cadrul cercului lingvistic (subsemnatul, ca student, ajunsese să fie desemnat conducător al cercului, Ion și alți colegi de grupă sau de curs: Gheorghe Rusnac, Elena Pânzaru, Mihail Purice, Vladimir Zagaevschi, Petru Tolocenco

31 august 1989. Ion Dumeniuk, Nicolae Matcaș, Nicolae Dabija

ș.a. – membri activi) își spusese ră cuvântul decisiv la repartizare, ne apropiaseră destinele profesionale. În calitate de absolvent cu diplomă de merit, i se oferise ră și dumisale, ca și mie un an înainte, două variante de repartizare de stat: fie la Institutul de Limbă și Literatură al Academiei de Științe a Moldovei, fie la Catedra de limbă maternă a universității. N-avu când să stea pe gânduri: acceptă pe loc să rămână la catedră, mai ales că eram și eu. Prietenia noastră se cimenta prin faptul că devenisem tovarăși de drum, cum s-ar spune, croiam multe planuri împreună. Întâi și-ntâi, grija pregătirii cursurilor de bază. Apoi: ce urmează în perspectivă, unde ne facem doctoratul (indiscutabil, la zi), la ce teme de cercetare să ne oprim, cine ne va fi conducătorul. Dumnealui nu avea nici o problemă: putea continua tema tezei de diplomă (Terminologia agricolă), un articol la temă fiindu-i publicat încă din anii de studenție într-o prestigioasă revistă academică locală. Mai rău de mine (și eu, ca student, cu câteva debuturi în presa periodică locală) că acceptasem să urmez o specialitate nouă în lingvistică și catedra solicitase încă în ultimul meu an de studii la facultate (anul V) un loc pentru specializare pentru studii de doctorat la Universitatea din „Veneția nordică” a Rusiei. La începutul anului de studii 1964/65 îmi

vine de la Moscova mult așteptata aprobare pentru studii postuniversitare de doctorat la Universitatea de Stat din Leningrad, specialitatea nouă țintită de catedra noastră: „Lingvistică matematică, structuralistă și aplicată”. Eu – cu o situație familială nouă: căsătorit, soția – studentă, locuiam într-un cămin studentesc, ni se născuse primul copil. „Ce-i de făcut, Ioane? (îl întreb după nunta de poveste din prag de toamnă a lui 1964 de la Șoldănești a frumoșilor miri Ion Dumeniuk și Elena Clapon, la care eu cu soția și cu fiica Rodica de un an am jucat hora miresei). Nu mă mai pot duce. Să refuz?” „În nici un caz, Nicolae”, mă ia cu repedeana-nainte colegul. „D-ta nu-ți dai seama ce înseamnă să obții un loc cu bursă și cămin la Leningrad?! Vorbiți la Colonița cu mama soției, aranjați cumva cu copilul; pe Eugenia, la urma urmei, faci ce faci și o transferi la Limbi romanice la Leningrad, dar locul la doctorat n-ai voie să-l pierzi. Nu e numai interesul d-tale, e și obrazul catedrei la mijloc...”

L-am ascultat. Avea dreptate. Dar și eu aveam obligații față de familie. Mama-soacră cade de acord să vină la Chișinău la cămin s-o ajute pe tânăra mămică studentă; soția insistă să merg, asigurându-mă că ne vom descurca, conducerea catedrei și rectoratul sunt de acord să ne păstreze odaia în căminul studentesc. Plec, sunt nevoit să trec pe nepusă masă examenul de admitere (deși aveam susținute așa-numitele minimuri

În dialog cu Alexandru Bantof

de candidat la specialitate, filozofie și limba străină, care îți permiteau să fii admis numai în baza unei convorbiri la specialitate, în principiu asupra viitoarei teme de explorare), vreau să-i anunț la oficiul poștal pe cei de acasă despre rezultat printr-o telegramă succintă („Veni, vidi, vici”), un mic scandal cu recepționerile din cauza mesajului criptic... („E scris într-o limbă necunoscută. Nu se acceptă. Ce înseamnă aceasta?”, se strofolește recepționera. Chem șeful oficiului poștal. Acela, om instruit, îi explică semnificația dictonului. N-are ce face. Dar îmi aruncă printre dinți: „Podumaieși: pobedil... Vas pobedili!” – „Ca să vezi: a învins... Pe d-ta te-au învins!” Nu acceptă rusoaica să mai iasă și altcineva învingător). Urmează apoi o stagiatură de trei ani lungă cât o viață de pustnic, naveta zilnică tur-retur, de la cămin spre locul de studii, Peterhoful Vechi – Leningrad, mirosul acru de pâine de seară de să-ți ardă duodenul și stomacul de la bufetul din subsolul Bibliotecii „Saltăkov-Șcedrin”, pantofii veșnic uzi de ploile de toamnă dezlănțuite de curenții din Golful Finic și de pe Fontanka și Neva, paltonul meu demi chișinăuian pus la grea încercare de pătrunzătoarea ca razele roentgen umiditate leningrădeană, împărțirea frățească a bursei mele cu „fetele” de-acasă de la Chișinău și câte cel puțin o scrisoare pe zi de dor și inimă albastră pentru aceleași „domnișoare”... Un jurământ sacru numai de mine știut ce mi-l dădusem (ori fac teza, ori mă arunc în Neva, dar nu mă întorc fără teză definitivă acasă) m-a ajutat să-mi mențin ritmul de lucru și să prezint teza spre dezbateri la Cat edra de romanică în mai 1967, cu jumătate de an înainte de termen (spre uimirea conducătorului, care, cu o mândrie oarecum ascunsă pentru discipolul său, la o „sfințire” de după susținerea tezei, nu ezitase a mă pișca precum că o altă jumătate de an, la început de studii, bătusem câmpii prin Leningrad – aluzie la ezitarea mea timp de șase luni în alegerea temei de cercetare).

În cei trei ani de doctorat corespondam rar cu Ion, el având de elaborat o serie de cursuri noi, apoi intrând la doctorat la alma mater și prins și el în vârtoarea cercetărilor, eu înhămat la munca epuizantă de statistică a frecvenței cuvintelor în presa periodica moldovenească și de alcătuire a așa-numitului dicționar de frecvență cu toate analizele probabilităților. Ne mai indignam din când în când în scrisori de restrângerea sferei de întrebuintare a limbii materne în relațiile oficiale, de necunoașterea și nefolosirea acesteia în activitatea conducătorilor statului, a diferiților

conducători și instituții ale statului, de starea de poluare și degradare a limbii, de indiferența vorbitorilor, care făceau din ea un sabir romano-rusesc, de focul de artificiu al propagandei oficiale despre declarata dezvoltare fără precedent a limbii moldovenești sub influența binefăcătoare a limbii ruse, despre așa-zisul bilingvism armonios ruso-național, despre efectul aproape zero al improvizatelor emisiuni radiofonice sau articolașe în presă în probleme de cultivare a limbii ș.a.m.d. Mocnea în sufletele noastre, ale intelectualității naționale din întreg imperiul, o nemulțumire tacită privind politica lingvistică a centrului de rusificare a naționalităților conlocuitoare sub pretextul constituirii unui nou tip de comunitate socială și a unui om de tip nou: omul sovietic („Moi adres ne dom i ne ulița, moi adres Sovetskij Sojuz” – „Nici casă, nici masă, nici nume de stradă, /Mi-i Țara sovietică Patria mea”, după cum se spunea într-un șlagăr rusesc al timpului promovată insistent pe canalele oficiale unionale). Țin minte până astăzi scrisul lui Ion, răbduriu și apăsător, dar ușor descifrabil, de mână (pe atunci mașina de scris era o raritate, comunicare prin internet nu exista), răspunsurile exacte la micile-mari solicitări din partea-mi (de exemplu, meticulozitatea cu care întocmise lista propriilor lucrări publicate la temă și anumite fragmente reproduse cu indicarea paginii în eventualitatea citării lor în teza mea sau a completării bibliografiei la zi etc.).

Întors „cu scutul” (1967) la Chișinău după o îndelungată absență, nu reușesc bine să-mi reiau atribuțiile de la catedra universitară, să-mi restabilesc relațiile cu colegii, când o întâmplare neprevăzută ca o avalanșă mă instalează decan la Litere și lector superior la Catedra de limba și literatură maternă de la renăscutul din cenușă Institut Pedagogic „Ion Creangă”. Ion se afla în ultimul an de studii postdoctorale, în febra definitivării tezei și, deși lucrurile se desfășurau pe făgașul lor normal, mai urma o serie nesfârșită de formalități birocratice (discutarea tezei la catedră, trimiterea la recenzie la o instituție similară din republică, găsirea unor eventuali recenzenti care să accepte ingrata funcție, traducerea în limba rusă a autoreferatului și a conținutului de bază al tezei de doctor, completarea diferitelor formulare și acte însoțitoare pentru susținerea tezei și expedierea acestora și a deciziei Senatului universității către Comisia Superioară de Atestare de la Moscova etc. etc.). Finiș greu de doctorat pentru Ion, început nou, ocupații noi, cursuri noi (sintaxă, introducere în lingvistică, probleme dificile de analiză gramaticală etc.), studenți noi, cerințe de

2005. Casa Limbii Române. De la stânga la dreapta:
 Grigore Canțâru, Iulia Iordăchescu, Oxana Bejan, Ion Ungureanu,
 Nicolae Mătcaș, Mihai Bantoș, Teo Leahu și Alexandru Bantoș

„pedagogizare” noi, alte griji multe și noi pentru subsemnatul ca administrator și pedagog... După susținerea cu brio a tezei, proaspătul doctor (în terminologia sovietică a timpului – candidat) în științe filologice Ion Dumeniuk, lector universitar, bun cunoscător al limbii române, dar și al celei ruse, abil mânăuitor al analizei contrastive a limbilor, virtuos redactor și subtil stilist, traducător notoriu și profesor exigent întâi de toate față de sine, își răsuflecă mânecile și se apucă de elaborat o serie de cursuri universitare și opționale în mare parte noi (avea de predat, pe lângă grupele de specialitate, și la secția de limbă rusă, la facultățile de limbi străine, jurnalistică ș.a.): introducere în știința limbii, lingvistică generală, istoria concepțiilor lingvistice, limbă și societate, lexicologie, istoria limbii, introducere în studiul contrastiv al limbilor, morfologia contrastivă a limbilor rusă și română, teoria și practica traducerii, redactare literară. Timp de aproape un deceniu nu reușeam să comunicăm decât la telefon, să ne citim articolașele științifico-metodice sau de cultivare a limbii în presa periodică, să ne vedem sporadic la rarissimele evenimente culturale și științifice de anvergură, la unele – rari – reuniuni familiale,

deși nutream planuri mari: în perspectivă apropiată elaborarea de programe și materiale metodice pentru cursurile comune, în una mai îndepărtată – o aventură mai temerară: elaborarea pentru prima oară la noi a unor cursuri universitare de introducere în știința limbii și de lingvistică generală, a unui manual de limbă română pentru alolingvi. La renăscutul „Ion Creangă” subsemnatul era prins în iureșul „pedagogizării” cu orice preț: elaborare și recenzare de programe și manuale școlare, legătură stabilă dintre catedră și școală prin colaborarea cu școala medie din Cojușna, raionul Strășeni, încadrarea în elaborarea de programe și manuale la limba contemporană pentru școală și facultăți: în colaborare cu I. Matcovschi de la Bălți a manualului de limbă „moldovenească” pentru clasa a 6-a (prima ediție în 1973; au urmat vreo 16 ediții, unele revăzute), tot împreună cu el, în ajutorul profesorilor de limbă maternă, a lucrării științifico-metodice „Elemente de morfologie în clasa a VI-a” (1983); în colaborare cu șefa catedrei, S. Pereva, și cu colegul literat Timotei Melnic – a programei la limba română pentru specialitatea „Limba și literatura rusă” din cadrul instituțiilor de învățământ superior din republică (1976, 1977); manualul colectiv de sintaxă pentru facultățile de filologie (1981, 1987), de limbă contemporană pentru facultățile de profil pedagogic cu Z. Tărăță și N. Iavorschi de la Bălți (1986, 1987) ș.a.

Noile preocupări și antrenarea zilnică într-o serie de activități, mai ales cunoscându-i caracterul extrem de organizat și de insistent al lui Ion Dumeniuk, nu ne-a făcut să ne dezicem nici de preconizata colaborare cu dl profesor: în 1974 am editat programa cursului „Introducere în lingvistică”, în 1976 – materialul didactic pentru numitul curs „Fonetica și fonologia. Triplul aspect al sunetului articulat”. Ca să nu incităm spiritele invidioase și recalcitrante, lucram în taină mai întâi la manualul „Introducere în lingvistică” (prima ediție – 1980, a doua – 1987), după aceea – la cursul „Lingvistică generală” (apărut în 1985), la capitoul despre lingvistica moldovenească cooptându-l spre sfârșit și pe dl acad. Silviu Berejan. Invidia ne-am atras-o de unde ne așteptam mai puțin: aflând despre punerea în discuție la catedră a manuscrisului, dl profesor Andrei T. Borșci, chiar șeful catedrei de limbă „moldovenească”, îmi zice mie confidențial (uitând că eu însumi, mai tânăr decât Dumeniuk, eram coautor!) că „Dumeniuk este prea tânăr (la 44 de ani! – *n.n.*) ca să scrie un asemenea curs”. „Da de ce tânăr, Andrei Timofeevici (adresare conform canoanelor sovietice – *n.n.*)? Doar și

alți autori au scris asemenea cursuri la vârste și mai tinere?!”, îndrăznesc să mă opun. Greu, cu observații pizmătorețe, cu propuneri năstrușnice de neacceptat din partea altor colegi de breaslă, până la urmă manualul a trecut prin furcile caudine ale recenzărilor la catedrele de limbă și literatură de la instituțiile de profil din republică, iar apariția pentru prima oară a unui manual de o asemenea calitate în republică a fost imediat semnalată și înalt apreciată de specialiști credibili. La fel ca și cel de-al doilea manual, „Lingvistică generală” (1985).

Timpul trecea, de independență economică a republicilor unionale nu putea fi vorba, de slăbirea chingilor ideologice și eliberarea gândirii creatoare a intelectualității de creație cu atât mai mult, atârna ca sabia lui Damocle de asupra capului unor națiuni întregi pericolul pierderii oricărui specific național, exceptând coloritul formal lipsit de orice semnificație al costumelor naționale și al dansului într-un picior la așa-numitele săptămâni și decade ale culturilor naționale de pe scenele ilustre ale Moscovei; poluarea conștiinței și a demnității naționale devenise mai catastrofală pentru existența fiecărei națiuni decât poluarea fizică propriu-zisă, iar limbile naționale își restrânseseră inimaginabil domeniile de funcționare, trâmbițatul bilingvism armonios trimițându-le numai la bucătărie, în comunicarea personală și, cu chiu-cu vai, în clasele primare (în grădinițele mixte erau strâmtorate grupele în limba națională) și în învățământul preuniversitar, iar în cel superior – numai la specialitățile cu profil pedagogic, care pregăteau institutori și profesori de liceu (școală medie de 10 ani). Cerberii locali ai rusificării și ai deznaționalizării totale, atât veneticii, cât și mancurții locali, excelau chiar în raport cu politica oficială oarecum mai deghizată privind relațiile dintre națiuni promovată de la centru. De aceea dezghețul gorbaciovist cu începere din aprilie 1985 ca urmare a promovării principiului restructurării („perestroika”), democratizării și al unei cât mai largi transparențe („glasnosti”) a servit ca o gură de oxigen pentru intelectualitatea și reprezentanții de frunte ai naționalităților conlocuitoare din sufocantul de mare imperiu sovietic, care își dădeau duhul sub vălătugul deznaționalizării și stârpirii cu cruzime a oricărui spirit de demnitate și de dragoste pentru istoria, cultura, datinile, obiceiurile, faptele de vitejie, limba, neamul, pământul strămoșilor. Numai astfel se explică apariția literalmente în toate republicile a unor mișcări naționale democratice pentru susținerea restructurării, fie că erau nu-

mite chiar așa, fie că purtau un titlu mai belicos sau înspăimântător pentru unii slabi de fire, înstrăinați de neam sau chiar ostili oricăror manifestări de trezire a conștiinței naționale, cum ar fi Frontul Popular, Frontul Popular Creștin-Democrat, fie că erau organizații culturale pașnice gen cenaclul „Alexei Mateevici” de la Chișinău etc.

Dat fiind faptul că limba, ca mijloc de exprimare a ideilor, stărilor, sufletului unei națiuni, se identifică, figurat vorbind, cu însăși națiunea, că, în perioada sovietică de deznaționalizare pe toate căile și de rusificare forțată a popoarelor și grupurilor etnice neruse, anume limbile naționale suferiseră cele mai dure lovituri cauzatoare de moarte, nu trebuie să ne mire că revendicarea luării limbilor naționale sub protecția statului, atribuirii acestora a statutului de limbă de stat în formațiunea statală concretă, repunerea lor în funcțiile vitale de funcționare au fost printre primele cerințe pe care le înaintau reprezentanții de frunte ai națiunilor respective către conducerea republicilor și dirijorul de la Moscova. Plenare ale scriitorilor, reuniuni ale oamenilor de creație în genere, ședințe publice ale unor cenacluri literare, marșuri și mitinguri ale băștinașilor amar de vreme oprimați și nedreptățiți pe străzile și bulevardele marilor orașe și în inima capitalei, care, la Chișinău, au culminat cu Marile Adunări Naționale – toate, la început, nu cereau decât limbă de stat și, ca element nou specific românilor basarabeni, revenirea la scrisul tradițional al limbii noastre, alfabetul latin. De aici sloganalul: „Limbă (de stat)! Alfabet (latin)!” Oameni simpli de la orașe și sate, muncitori cu studii medii sau neinstruiți, intelectuali de toate profesiile și specializările ieșeau cu zecile și sutele de mii la întrunirile de la cenaclul „Mateevici” din Grădina publică „Ștefan cel Mare”, ulterior transferate de către conducerea republicii cât mai departe de ochii lumii: la estrada „Lumina” din parcul de la Lacul Morilor, la marile adunări de la Teatrul de Vară, la epocalele Mari Adunări Naționale din Piața Victoriei (ulterior – a Marii Adunări Naționale) din Chișinău, să asculte conferințele instructive ale unor reputați specialiști literați, lingviști, istorici, filozofi, juriști etc. despre literatura română, limba română, istoria și evoluția limbii, alfabet, istoria și peripețiile scrisului nostru, despre unitatea de limbă, de istorie, de cultură și neam a românilor moldoveni (basarabeni) cu românii munteni, ardeleni, cu românii din Crișana, Banat și Maramureș, mai larg – cu aromânii (macedoromânii), istroromânii, meglenoromânii. Așadar, treptat, învățând,

înțelegând, prinzând la curaj ca urmare a deșteptării naționale a unor mase enorme de oameni, simțind umărul și forța lor colectivă, izgonind, cum spunea A.P. Cehov, sclavul din sine, s-a ajuns la conștientizarea și sonorizarea unor lucruri neștiute, mai puțin știute, uitate sau interzise/tabuizate ani de-a rândul sub amenințarea pistolu- lui, a gopilor cu var, a deportărilor în Gulag și la urșii polari, cum ar fi: unitatea de limbă și de neam a românilor din România, din fosta Basarabie, din Bucovina de Nord și Ținutul Herța și de pretutindeni unde aceștia există; numele corect al limbii noastre – română – și al poporului nostru – român sunt identice cu cele ale tuturor românilor, oriunde s-ar afla (moldovenească, moldovenesc fiind niște termeni cu referire locală paraleli cu munteni, olteni, maramureșeni, ardeleni etc. și subordonați – toți – termenului generic român); avem unul și același drapel – Tricolorul, unul și același imn comun cu toți românii: „Deșteaptă-te, române!”; prin odiosul pact secret dintre Hitler și Stalin (Ribbentrop-Molotov) din 1939 a fost ruptă o halcă de pământ – Basarabia – din trupul țării-mamă România, iar în urma celui de-al doilea război mondial, URSS și-a mai înșfăcat (chipurile, drept despăgubire de război) o halcă: Bucovina de nord și Ținutul Herța; raptul de către URSS a Basarabiei și al Bucovinei de nord a fost ilegal, iar schimbarea hărții și a situației politice de după 1991 nu poate echivala în nici un caz cu renunțarea la înfăptuirea unui drept istoric inalienabil al poporului român nedreptățit; evenimentul epocal de Unire a Basarabiei și Bucovinei cu Țara de la 1 Decembrie 1918 nu trebuie uitat, prin urmare, și lupta pentru reunirea Basarabiei (și a Bucovinei) cu Țara nu trebuie nicicând părăsită (în sensul necesității „luminării”, adică explicării populației neinițiate a situației reale), proclamarea suveranității și a independenței republicii față de fosta URSS; războiul de pe Nistru din 1992 dintre armata sovietică și patrioții moldoveni a fost provocat de ruși; contingentul de ocupanți din regiunea transnistreană care se ascunde sub termenul seducător de contingent pentru menținerea păcii este, în realitate, o armată de ocupație străină pe teritoriul unui stat autoproclamat suveran și independent; neutralitatea RM este un neadevăr câtă vreme pe teritoriul ei există trupe de ocupație ale altei țări ș.a.m.d. Dar toate acestea și încă multe altele aveau să urmeze după 1989-1991; în anii proclamatei restructurări gorbacioviste (1986-1989, 1989-1991) totul concentrându-se în lupta pe viață și pe moarte

pentru statutul de limbă de stat al limbii române din RM, al recunoașterii unității realmente existente de limbă și de neam moldo-române și, deci, al denumirii corecte a limbii de stat (română) și al poporului majoritar (români din RM), al necesității revenirii la alfabetul latin al limbii române din RM. De ce luptă pe viață și pe moarte? Fiindcă nemoldovenii și mancurții moldoveni, cărora nu le păsa de destinele limbii noastre, de starea dezolantă în care se afla, care nu voiau să învețe și nici să vorbească această limbă („țărănească”, „pășărească”, „neomenească” și alte calificative ofensatoare similare), ce le provoca scârbă, greață, repulsie, porniseră o adevărată luptă împotriva revendicării românilor moldoveni ca statul să ia sub protecție limba locuitorilor majoritari ai statului; neacceptând o atare idee sau sperând, în condiția atribuirii unui atare statut, că totuna nu o vor vorbi, ei cereau să-i fie atribuit un statut similar și limbii ruse pe teritoriul RSSM (de parcă limba rusă, prin întrebuițarea ei generalizată și obligatorie, mai avea nevoie de un asemenea calificativ!). Luaseră naștere pe dată, ca la comandă (de fapt, o atare comandă de la centru se simțea în toate republicile unionale care revendicau pentru limba lor statutul de limbă de stat), o mulțime de asociații agresive gen Interfront, Interdvijenie, Gagauz halkî, Edinstvo (Frontul internaționalist, Mișcarea internaționalistă, Poporul găgăuz, Unitate) ș.a., care au pornit un atac furibund, cu scorniri și denaturări dintre cele mai mârșave privind istoria, trecutul, cultura, limba, calificarea românilor din statul socialist român drept ocupanți ai Basarabiei în perioada interbelică și fasciști în timpul celui de-al doilea război mondial și acuzându-i pe locuitorii autohtoni ai Basarabiei de simpatie față de românii de peste Prut (când ei, basarabenii, nu erau, de fapt, decât o așchie din poporul român, care, împreună cu Țara, erau parte integrantă din pactul de la Varșovia, din care făcea parte și URSS!). O opoziție acerbă manifestau neprietenii noștri alogeni și mancurții naționali față de revendicarea revenirii limbii din Basarabia la alfabetul latin, ei conștientizând foarte bine că revenirea le va demonstra pe viu că regele e gol, adică ceea ce ei numeau o limbă romanică aparte, moldovenească, deosebită de română (alfabetul rusesc le mai susținea această iluzie), devenea, odată cu revenirea la alfabetul latin, ceea ce ea era cu adevărat: aceeași limbă română, identică până la ultimul sunet și ultima literă! Când i-a ajuns la culmile răbdării impertinența alogenilor, protestatarii moldoveni n-au mai putut răbda

minciunirile, umilințele și nemulțumirile neîntemeiate și, alături de sloganele revendicative („Limbă!”, „Alfabet latin!”, „Stemă!”, „Tricolor!”, „imn „Deșteaptă-te, române!”), au lansat unul înspăimântător: „Cemodan, vokzal, Rossija!” („Uite gara! Sus valiza! Hăt Rusia!”). Vă dați seama ce se producea în sufletele noastre, al meu și al lui Dumeniuk? Epicentrul Mișcării Naționale de Eliberare Națională se afla la Uniunea Scriitorilor, cei care au formulat mai răspicat și au pornit cu un anume curaj civic revendicările au fost, trebuie să recunoaștem, o parte considerabilă din scriitori, aceste revendicări fiind susținute, mai întâi, de deputații moldoveni în Sovietului Suprem al URSS Ion Druță, Gheorghe Ghidirim, Petru Buburuz, Mihai Cimpoi, Nicolae Dabija, Constantin Oboroc ș.a., apoi - de cei din Sovietul Suprem (Parlamentul) RM: Petru Soltan, Lidia Istrati, Ion Vatamanu, Ion Ungureanu, Pavel Gusac, Nicolae Costin, Alexandru Moșanu, Ion Dediu, Ion Hadârcă, Leonida Lari, Vasile Nedelciuc, Valeriu Matei, Vasile Șoimaru, Valentin Mândăcanu ș.a. Republica clocoțea, fierbea, vuia. În week-end zeci, sute, mii de oameni din toate colțurile republicii porneau cu mijloace de transport personale, în comun sau de ocazie spre Chișinău, la Teatrul de Vară de la Valea Morilor sau la estrada „Lumina” din același parc de cultură și odihnă pentru a asculta luările de cuvânt pline de năduf ale oratorilor, care relatau despre faptele abominabile ale răuvoitorilor și dușmanilor fățiși ai românilor moldoveni, strivindu-le cu forța argumentului științific și istoric argumentul forței și amenințărilor din partea acestora. După care, la finele oricărei întâlniri de duminică, contrar interdicțiilor din partea oficialităților și a forțelor de ordine, marea armată de protestanți pornea în marș pe bulevardul din centrul capitalei spre Piața Victoriei, scandând memorabilele slogane: „Limbă!”, „Alfabet latin!”, „Unire, moldoveni!”. În această luptă inegală dintre protestatarii pașnici și suficient de organizați și reținuți până la o vreme, pe de o parte, și forțele de ordine, care aveau sarcina de a împiedica orice demonstrații, mulți dintre luptătorii basarabeni pentru drepturi naționale legitime cădeau pradă forțelor de ordine, care trebuia să-i deceleze pe așa-presupușii organizatori ai nemulțumirilor, să-i extragă din mulțime, să-i înfunde la comisariatele de poliție, unde le mai trăgeau câte o nemeritată mamă de bătaie, să-i aresteze și să-i interogheze. Fruntașii Mișcării de Eliberare Națională Gheorghe Ghimpu, Grigore Vieru, Leonida Lari, Nicolae

Dabija, Dumitru Matcovschi, Mihai Cimpoi, Nicolae Costin, preotul Petru Buburuz, actorul Andrei Vartic ș.a., aflați în linia întâi de luptă, „pe baricade”, cum spuneam noi atunci, băteau pe la porțile oficialilor, cerând sprijin pentru eliberarea celor arestați, povățuindu-i să nu întărate mulțimile nemulțumite, să nu provoace, prin ieșiri sau exprimări nepotrivite ori prin tergiversări nesfârșite, indignarea sau protestele acestora. Protestele, deloc spontane, căci se desfășurau fie la inițiativa membrilor cenaclului „Mateevici”, la început, sub diriguirea medicului Anatol Șalaru, fie la îndemnul Ligii Democrat-Creștine a Femeilor din Moldova, condusă de „Ioana d’Arc a Moldovei”, cum era supranumită cu drag pentru curajul ei bărbătesc frenetica Leonida Lari, fie sub bagheta Frontului Popular Creștin-Democrat, la conducerea căruia s-au perindat mai multe personalități (Ion Hadârcă, Mircea Druc, Iurie Roșca). Cu toate suspiciunile întemeiate despre o mână forte centrală care ar fi pus la cale organizarea unor asemenea mișcări, cu toată neîncrederea acordată unor conducători unanimi aleși sau unor infiltrați speciali în conducere cu sarcina zădărnirii acțiunilor întreprinse, trebuie menționat că, cel puțin la început, ele au avut un rol evident în mobilizarea maselor întru revendicarea și apărarea unor idealuri naționale, zăzaniile, ciorovăielile interne, lupta pentru putere sau pentru distrugerea mișcării nesesizate inițial de forțele populare declanșate, rămase dezamăgite și dezorientate în cazul în care erau descoperiți turnătorii și secesioniștii.

Întrucât bătălia începuse de la necesitatea apărării veșmântului ființei noastre, adică al limbii materne, ar fi fost de așteptat ca, pe parcursul anilor de foc 1987-1989, în această bătălie, alături, desigur, de portdrapelul mișcării, scriitorii, ar fi trebuit să ne așteptăm, reiau firul gândului, să se arunce primii în luptă ziariștii, lingviștii, literații, traducătorii, istoricii, filozofii, și încă nu necunoscuții, începătorii, ci specialiștii notorii, reputați, „cu barbă”, cei de la Academie, de la catedrele universitare de pe lângă facultățile de litere, istorie, filozofie, de la Institutul de Cercetări în domeniul Pedagogiei sau de Perfecționare a cadrelor didactice. Spre cinstea lor, mulți ziariști s-au aflat în linia I a frontului, în tranșee. Zicând „să se arunce primii”, avem în vedere să ia atitudine fermă și oficială în apărarea limbii, să facă demersuri către conducerea republicii pentru soluționarea problemelor acute, stringente, care nu suferă târăganare. Nu au făcut-o, cu părere de rău, cei care aveau în mâinile

lor „pâinea”. De frică, de lașitate, de teama „cuțitului”, care era în mâinile altora, a conducătorilor atotputernici, a CC al PCM? A „cuțitului”, care îți putea tăia la prima mișcare țeava de la balonul cu oxigen? Care, dacă și nu te putea pune la zdup, te putea, totuși, scoate din pâine? De teama conducătorilor zeloși să execute orbește indicațiile de sus? Am tot temeul să cred că da. Uitându-ne, de exemplu, cu atenție la Scrisoarea celor 66 de intelectuali din septembrie 1988, unul din cele mai importante evenimente din istoria Mișcării de Eliberare Națională din RM (publicată pentru prima oară în ziarul „Învățământul public” din 17 septembrie 1988), care semnală situația dezastruoasă în care ajunsese limba noastră prin restrângerea domeniilor de întrebuintare, degradarea ei inadmisibilă și care propunea drept căi de ieșire din situație adoptarea de urgență a trei măsuri radicale: proclamarea drept limbă de stat, revenirea la scrisul latin, recunoașterea unității limbii vorbite în RM și în România socialistă de atunci. Temerarul memorandum, adresat Comisiei interdepartamentale pentru studierea istoriei și problemelor limbii moldovenești de pe lângă Sovietul Suprem al RSSM, se încheia cu speranța că „prin activitatea Comisiei se va pune capăt unui capitol rușinos al lingvisticii conjuncturiste din republică – teoria celor două limbi romanice din nordul Dunării. Ne-am convins cu toții că această poziție compromisă s-a soldat cu un singur efect sinistru – degradarea pe toate căile a limbii materne vorbite de băștinașii din Moldova Sovietică, mutilare a conștiinței și gândirii lor”. Printre semnatarii memorandumului azi istoric, epocal, îi aflăm, spre cinstea lor, în primul rând pe curajoșii scriitori și alți oameni de știință și de creație, care au pornit o luptă deschisă riscantă, inegală ca forță cu sistemul care se credea atotputernic, personalități rebele care, vorba lui Marx, nu aveau ce pierde decât brațele proprii de muncă (pictorii Mihail Grecu, Gleb Sainciuc, Gheorghe Vrabie, regizorii Emil Loteanu, Valeriu Cupcea, compozitorii Eugen Doga, Iulia Țăbulschi, Ion Păcuraru, naistul Vasile Iovu, actorii Vitalie Rusu, Veniamin Apostol, Andrei Vartic, biologul Ion Dediu, medicii Ion Ababii, Vera Gudumac, inginerul inventator Ion Bostan, istoricii Andrei Eșanu, Ion Țurcanu, Ion Conțescu, filozoful G. Bobână, matematicienii și fizicienii Ion Holban, Arcadie Barbăroșie, Anatol Rotaru, M. Clima, lingviștii și, mai larg, filologii Ion Ciocanu, Valentin și Emil Mândăcanu, Constantin Tănase, Vasile Bahnaru, Vlad Pohilă, Nicolae Raevschi, Tudor Cotelnic, Ion Ețcu, Marc Gabinschi,

Arcadie Evdoșenco, Victor Cirimpei, Andrei Țurcanu, Anatol Gavrilov ș.a.), însă nu întâlnim numele unor corifei și mari „eroi de după război” (n-am să le dau numele, căci se cunosc după căciulă), care ne sfătuiau „părintește” să nu ne aventurăm în declarații, să nu ne identificăm cu „țipălăii”, să mai așteptăm „să se mai limpezească apele”. Unii, mulțișori, mai slabi de înger, care semnaseră inițial Scrisoarea (în total peste 200 de semnatori!), și-au retras repede semnăturile când au auzit că va fi făcută publică. Renumita Scrisoare deschisă a declanșat un număr infinit de mare de adeziuni la cele solicitate în memorandum și, în primul și în primul rând, luarea limbii române sub protecția statului prin decretarea ei drept limbă de stat și, în al doilea, mai important și decât primul, revenirea la grafia latină, recunoașterea unității de limbă și neam cu toți românii. Au existat, însă, și conducători de întreprinderi și instituții (ironia sortii la români: unii dintre aceștia aveau să devină, dintr-odată, după adoptarea, la 31 august 1989, a legislației lingvistice, „mari luptători pentru limbă și alfabet!”), care le interziceau lucrătorilor și colaboratorilor, sub amenințarea eliberării din funcție, semnarea oricăror scrisori de adeziune la revendicările din Scrisoarea deschisă a celor 66 de intelectuali.

Fiindcă veni vorba despre Comisia interdepartamentală, pe care, ulterior, un poet foarte inspirat, Nicolae Dabija, cooptat și el la lucrările numitei Comisii, după deciziile istorice din 28 decembrie 1988 ale acesteia, o numise, pe drept, „Comisia de salvare a limbii”, se cere făcută următoarea remarcă. Comisia n-a apărut din senin. Încă de prin 1987 în întreaga URSS (un declanșator ar fi putut fi și o hotărâre a CC al PCUS despre îmbunătățirea predării limbii ruse în republicile naționale) pornise un adevărat „război al limbilor” ca urmare a faptului că limba rusă, obligatorie în școlile de orice nivel, având un număr dublu de ore de studiere față de limba maternă, devenise o limbă a actelor oficiale și a comunicării oficiale în instituțiile statale și în sfera servirii sociale în detrimentul limbilor naționale ale republicilor unionale și ale altor formațiuni național-statale, încât CC ale partidelor comuniste naționale se văzuseră impuse să scropească, paralel cu numita hotărâre privind măsurile pentru îmbunătățirea predării și învățării limbii ruse în republicile naționale, și câte o hotărâre privind îmbunătățirea studierii limbii materne. Formală, ca întotdeauna, praf în ochii lumii nemulțumite, încercarea de a domoli spiritele. La Chișinău CC al

PCM și Consiliul de Miniștri adoptaseră la 27 mai 1987 Hotărârea nr. 110 „Cu privire la îmbunătățirea studierii limbii moldovenești”, care prevedea nu numai perfecționarea predării limbii, ci și extinderea ei în toate domeniile de activitate. Decizie zornăitoare, declarativă, menită să ascundă sub preș adevăratele probleme, sperându-se că, odată cu trecerea timpului, „țipălăii” se vor liniști. Dovadă e că, la un an și ceva, controlând realizarea prevederilor numitei hotărâri, CC constată că, pe teren, nu se întreprinde aproape nimic. Ce face Biroul CC al PCM? Pe 5 iulie 1988 adoptă o nouă hotărâre: „Cu privire la măsurile pentru aprofundarea studierii istoriei limbii moldovenești și dezvoltării ei”. Hotărâri peste hotărâri! Deja nu funcționarea îi interesează pe harnicii conducători ai republicii, ci aprofundarea studierii istoriei limbii și dezvoltării ei! Greu de înghițit un asemenea hap! Greu de crezut că mulțimea trezită din starea de letargie și protestând vehement contra inacțiunilor conducătorilor se va potoli cu una-cu două. Iar dacă nu, ca și în alte cazuri similare, așa-numiții organizatori ai rebeliunii să fie învățați minte prin diverse căi. Dacă e să ne amintim de atentatul la viața lui Dumitru Matcovschi, redactorul revistei „Nistru”, de internarea la psihiatrie și declararea drept nebun a „naționalistului” Mihai Pașa, nu poate fi trecută cu vederea legenda redată de scriitorul Andrei Strâmbeanu că în 1988, imediat după publicarea renumitei Scrisori-66, dlui în persoană, precum și C. Tănase, E. Loteanu, I. Condrea și V. Bahnar, erau urmăriți de către KGB pentru a fi internați într-un spital de psihiatrie. Nemulțumirile însă creșteau, se intensificau. Astfel, Plenara Uniunii Scriitorilor din republică din octombrie 1987 îi cere CC al PCM să fie creată o Comisie științifică pentru discutarea problemei aducerii grafiei moldovenești în corespundere cu natura și specificul limbii și apartenența acesteia la limbile romanice. Rezoluția, la indicația securității și a CC, n-a apărut în mass-media timpului. În nr. 4 din aprilie 1988 al revistei „Nistru” apare fulminantul eseu al lui Valentin Mândăcanu „Veșmântul ființei noastre”, care, în contradicție cu trâmbițările triumfaliste despre dezvoltarea fără precedent a limbii moldovenești, demonstrează situația dezastruoasă fără ieșire, în care s-a pomenit aceasta în condițiile așa-numitului bilingvism armonios. Partea referitoare la necesitatea revenirii la alfabet latin a fost interzisă de cenzură și circula în manuscris în formă de „samizdat”. Explozivele articole – al istoricului Ion Buga, „O limbă maternă – un alfabet”, al

subsemnatului, „Ultima redută”, al lui Constantin Tănase și Vasile Bahnaru, „Un alfabet pe banca acuzaților?”, câteva intervenții tăioase în presă pe această temă împreună cu colegul Ion Dumeniuk („Buda infailibil”, „O istorie cu istorici”, „La ce-i trebuie moldoveanului alfabet latin?”) ș.a., care se refereau direct la alfabetul latin al limbii noastre, – au demonstrat diogenic de clar și socratic de convingător necesitatea revenirii la haina grafică cea mai firească a limbii noastre.

Sub presiunea neîncetată a mulțimii indignate protestând în fierbere pe arterele capitalei, aceeași structură de vârf a CC al PCM adoptă la două zile după hotărârea la care ne refeream, adică la 7 iulie 1988, o alta prin care se institua o comisie specială pentru problemele limbii: așa-numita Comisie interdepartamentală a Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM pentru studierea istoriei și problemelor dezvoltării limbii moldovenești. Comisie, că la comisii ne pricepem bine! Iarăși studierea istoriei, a dezvoltării limbii! În componența Comisiei fuseseră introduse cca treizeci de persoane, în genere fiecare bun specialist în domeniul în care activa (activiști de partid, oameni de stat, oameni de știință și cultură, scriitori, ziariști, profesori universitari), cei mai mulți considerați loiali și docili executori ai indicațiilor venite „de sus”. În fruntea Comisiei se afla Alexandru A. Mocanu, președintele Prezidiului Sovietului Suprem, funcția de secretar îi revenise, la recomandarea unei persoane care se bucura de încredere la CC, subsemnatului. În calitate de lingvist, am luat în serios misiunea, convenind cu dl președinte ca în colectivul de elucidare a problemelor preconizate (istoria scrisului, comunitatea de neam și limbă, unitatea limbii, varietățile ei teritoriale, corespondența dintre specificul romanic al limbii și sistemul de scriere, reglementarea scrierii numelor de familie și de localități, funcționarea limbilor în republică, delimitarea sferelor lor de funcționare, legiferarea funcționării și normele de drept, comunitatea clasicilor ca urmare firească a unității de limbă și neam, numele corect al limbii și al purtătorilor ei, sondaje sociologice privind grafia, conceptul de limbă de stat etc.) să fie atrași în primul rând specialiști notorii în domeniul limbii, dar și personalități din alte domenii profund interesate de soluționarea problemelor funcționării limbii materne și revenirii acesteia la alfabetul latin (istorici, filozofi, juriști, sociologi, informaticieni, ingineri, pedagogi, psihologi etc.). În acest fel, satisfăceam și solicitările protestatarilor ca din Comisie să facă parte

nu numai cei 30 numiți de către conducerea republicii, ci și persoane care demonstraseră dragostea pentru limbă, istorie, cultură, neam. Așa se face că, spre norocul nostru, componența Comisiei propriu-zise cu drept de vot final pe proiectele de legi elaborate fusese extinsă într-atât, încât, la nivelul dezbaterilor libere în ședințele Comisiei în plen și al elaborării și dezbaterii, în perspectivă, a proiectelor de legi finale, să fie atrași să participe, pe lângă membrii numiți oficial, și reprezentanți de frunte ai științei și intelectualității din republică îngrijorați de situația și destinele limbii noastre: Grigore Vieru, Nicolae Dabija, Vladimir Beșleagă, Silviu Berejan, Valentin și Emil Mândacanu, Anatol Eremia, Alexandru Dârul, Tudor Cotelnic, Ion Ețcu, Anton Borș, Gheorghe Rusnac, Ion Dumeniuk, Vlad Pâslaru, Anatol Cașenco, Vlad Pohilă, Viorel Cibotaru, Victor Pușcaș, Dionis Tanasoglu și mulți alții. Pe parcursul unei jumătăți de an colectivele angajate în dezbateri și în formularea de concluzii și propuneri, pe baza rapoartelor bine documentate și a unor formulări reușit definite în rapoartele prezentate de dnii Silviu Berejan, Alexandru Dârul, Anatol Eremia, pe de-o parte ținând cont de opiniile științific fundamentate ale unor reputați lingviști de la Kiev, Leningrad, Moscova, Erevan și de realitatea lingvistică și social-politică din republică, pe de altă parte combătând vehement încercările unor „musafiri” invitați de autoritățile locale sau trimiși expres de la centru (cum ar fi V.I. Grosul, G.G. Litavrin, L.I. Semionova, M.E. Ereșcenko ș.a.) cu misiunea, chipurile, de a ne „lumina” în privința unor chestiuni complicate, în realitate, cu sarcina ticăloasă de a zădărnici tentativele intelectualității de pe loc de a contribui la soluționarea unor probleme vitale pentru propriul popor, au ajuns la concluzii judicioase, cumpătate, cu compromisuri explicabile, menite să rezolve, nu să agraveze situația și așa extrem de complicată a funcționării limbii statului, a relațiilor ei cu limba rusă ca limbă de comunicare la nivelul întregii Uniuni, dar și cu limbile etniilor conlocuitoare și a populației găgăuze la nivelul republicii. La fel de întemeiată părea și opinia necesității de revenire a limbii oficiale a RSSM la grafia latină.

Pe 28.12.1988 aceste concluzii și propuneri în adresa Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM urmau să fie puse la vot în cadrul plenu-ului Comisiei interdepartamentale. Aveam emoții mari, îngrijorări în privința modului în care vor vota fiecare dintre cei treizeci de membri ai Comisiei. Mai ales în privința revenirii la alfabetul latin. Se cunoștea

aproape cu certitudine cine sunt împotriva revenirii, nu se știa cum vor proceda nehotărâții, cei care mai aveau temeri, servii sistemului, aflați între ciocan și nicovală: de partea revendicărilor maselor populare sau de partea conducerii de partid? Conta prezența la vot a fiecărui membru al Comisiei, poziția lui civică, „gâlceava sufletului cu trupul”. Tocmai atunci aflăm cu Dumeniuk că dl profesor Anatolie Ciobanu își fracturase mâna într-o excursie la Dolna și se internase în spital. „Bine, zice Ion, dar nu-i pieirea lumii. Poate să vină să voteze cu cealaltă mână!” Se foiește, nu-și află locul: „Da cum așa, frate Nicolae? Să nu vină la vot, când se decide soarta noastră pentru viitor?! Să știi că mă duc la spital și-i spun că am să anunț toată lumea că nu vrea să vină de frică! Să știe oamenii cu cine au de-a face!”. Încerc să-l calmez. „Stai un pic, Ioane. Întocmim un text de adeziune din partea domniei sale pentru Comisie, te duci la spital și îi propui să-l semneze dacă este de acord cu propunerile grupurilor de lucru, dacă nu, Dumnezeu cu mila”. Întocmim la repezeală textul, Ion găsește la Prezidiu o secretară-dactilografă, îl dactilografiază și mână la spital, cât mai e timp. Vine triumfător: „Am obținut semnătura de vot. I-am dat de înțeles că, dacă nu semnează, va ști o lume și astfel va rămâne în istorie!...” Așa ceva numai Dumeniuk putea s-o facă. Dar în felul acesta l-a salvat pe bietul nostru domn profesor de o rușine, de care nu s-ar fi spălat de-a lungul vieții cu toată apa Prutului. În paranteze fie spus, cum l-am salvat noi altă dată, ceva mai târziu, cu Alexandru Bantoș pe dl academician Nicolae Corlăteanu de beleaua în care nimerise pactizând cu diavolul.

A doua zi, pe 28 decembrie 1988, are loc istorica ședință a Comisiei. Parcă-l aud pe deputatul Ion Borșevici rostind cu un patetism care nu-l prea manifesta în prezența șefilor: „Noi nu ne vindem nici cu hurta, nici cu bucata!”. O doamnă, pe care filologul Ion Mocreac tocmai din această cauză o botezase „doamna cu temeri”: „În privința limbii de stat nu am nici o ezitare; cât privește grafia, aici am anumite temeri...”. După doamnă își dau cu coatele să vină la catedră și să susțină propunerile – pentru a intra în istorie – mulți dintre membrii Comisiei, care îmi trezeau neîncredere. Am muțit de mirare (dar și de bucurie în suflet), mi s-au muiat mâinile, mi s-a tăiat răsufarea. „Las> că-i bine”, mi-am zis. N-am mai avut puteri, dar nici nu mai era necesar să iau cuvântul: minunea se produsese! Ura! Comisia interdepartamentală votase în unanimitate să se adreseze Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM pentru 1)

a decreta limba moldovenească drept limbă de stat, introducând completarea corespunzătoare în Constituție, asigurându-se respectarea principiului bilingvismului moldo-rus, dar și a celui ruso-moldovenesc, precum și dezvoltarea și funcționarea limbilor naționalităților conlocuitoare; 2) a forma un grup de lucru din deputați, membri ai Comisiei, lingviști, juriști, specialiști din alte domenii, reprezentanți ai uniunilor de creație și ai organizațiilor obștești pentru a pregăti proiectele de legi și decretele respective; 3) a aproba trecerea la grafia latină și a da Consiliului de Miniștri însărcinarea de a elabora un program de măsuri în vederea îndeplinirii acestei acțiuni pe etape.

Intrasem, deci, în noul an, 1989, cu sufletul curat și împăcat că, în prima etapă, Comisia se achitase onorabil și față de autorități, dar, în linii mari, și față de mulțimile de conaționali, care nu-și aflau liniștea și își strigau vrerea în public: „Limbă! Alfabet!” Urma cea de-a doua etapă, pe care nu o crezusem atât de grea și de complicată. Grupul de lucru preconizat de propunerea Comisiei fusese divizat în două: 1) unul pentru examinarea în continuare și mai aprofundată a problemelor (mai ales a cheltuielilor, perioadei de timp necesare și a căilor de trecere) legate de revenirea la grafie latină, chestiune care nu era agreată de toți cetățenii și împotriva căreia ieșeau, nu știu de ce, mai ales străinii, care nu voiau să ne învețe nici limba, ce urma să devină limbă de stat, dar nici nu acceptau ca ea să-și manifeste prin scris caracterul romanic, românesc, latin; 2) altul pentru reglementarea raporturilor în funcționarea limbii de stat cu cea rusă și cu cele ale etniilor conlocuitoare din republică, a etapelor de introducere a limbii de stat în toate domeniile de activitate publică, a învățării limbii de stat de către demnitari și funcționarii publici, a asigurării unui bilingvism real în locul bilingvismului românilor moldoveni și a monolingvismului alogenilor rusofoni din republică etc. etc. Proiectele „Cu privire la statutul limbii moldovenești” și „Cu privire la funcționarea limbilor moldovenească, rusă și a celorlalte limbi de pe teritoriul RSSM” trebuiau finisate până în luna martie 1989, cel privitor la grafie – termen nedeterminat, întrucât, în interpretarea diriguitorilor partinici ai republicii, era necesară o studiere mai aprofundată a opiniei publice, a impactului, drept care se propunea, cu titlu de experiment, editarea unei părți din tirajul săptămânalului „Literatura și arta”, precum și editarea unor opere ale clasicilor literaturii în grafie latină. Pericolul neacceptării alfabetului

stând, astfel, deasupra noastră ca sabia lui Damocle. În eventualitatea neadoptării unei atare legi, în legea despre limba de stat (convinși că va fi votată) am introdus cu Dumeniuk o formulare cam stângace din punctul de vedere al logicii, dar absolut necesară pentru a nu pierde cauza: „Limba de stat a RSSM este limba moldovenească funcționând în baza grafiei latine”.

Dificultățile ne pândeau din ambele părți: moldovenii erau nemulțumiți pentru omniprezența la tot pasul a limbii ruse, pentru impunerea redării tuturor realiilor naționale și în limba rusă, adică a unor traduceri costisitoare și inutile pentru o perioadă de timp nelimitată, inexplicabile odată ce limba lor devenea limbă oficială, obligatorie pentru toți și cunoscută, în perspectivă, de toți; rusofonii erau speriați că nu vor mai putea munci în sfera de deservire sau ocupa funcții administrative, odată ce se prevedea, fie și pe etape destul de mari ca durată, examen la cunoașterea limbii de stat. În ambele categorii de vorbitori existau persoane care nu acceptau ca limba statului să treacă la alfabet latin, mai ales așa-numiții staliști și mancurți moldoveni, pentru care devenea evident că limba moldovenească este aceeași cu limba română, iar vorbitorii, prin urmare, sunt și ei români și ar putea intenționa doarească a se uni, fie și într-un viitor oricât de îndepărtat, cu românii din România. Rusofonii, la fel, erau îngroziți de sprietoarea unei români-zări iminente.

Cunoscându-i bine pregătirea în domeniu, spiritul combativ, caracterul obstinat, capacitățile manageriale, îl recomandasem ca specialist de bază în grupul pentru elaborarea proiectului de lege privind revenirea la alfabetul latin pe Ion Dumeniuk, care, surprinzător (de fapt, de ce surprinzător: Dumeniuk era nemoldovean, alogen, ucrainean, deci, pentru oficialități, persoană demnă de încredere) fusese acceptat fără ezitări. Din partea comisiilor pentru relațiile naționale și pentru știință și învățământ ale parlamentului grupul de lucru respectiv era condus de deputata Raisa Ivanovna Kocetkova, celălalt – de deputatul Ion Borșevici. Timp de jumătate de an grupurile de lucru, mai ales cel ce se ocupa de funcționarea limbilor și statutul lor, au activat aproape zilnic, la foc continuu, consultând opiniile specialiștilor nu numai din republică, ci și din URSS, organizând, împreună cu institutul de profil al AȘM, conferințe științifice pe problemele spinoase, cu partici-

parea unor somități ale lumii științifice din Kiev, Leningrad, Moscova, Erevan ș.a., ele pregătind pentru dezbaterile în plenul Comisiei varii rapoarte și comunicări, argumentări și fapte, care, până la urmă, să ducă la elaborarea unor propuneri decisive înaintate forurilor decizionale. Cureaua de transmitere la CC zilnic a modului în care decurg dezbaterile și a propunerilor de soluționare a problemelor se simțea că funcționa impecabil. Acolo, sus, se miza pe tergiversarea cât mai îndelungată a discuțiilor, mai ales în ce privește unitatea etnolingvistică, extinderea domeniilor oficiale de funcționare a limbii oficiale, statutul de limbă de comunicare dintre națiuni a acesteia la nivel republican alături de statutul de limbă de comunicare între națiuni al limbii ruse la nivel unional, necesitatea ca orice conducător să fie supus într-un termen rezonabil la un examen privind cunoașterea limbii de stat, reglementarea scrierii numelor de familie și a celor de localități, renunțarea la patronimul rusificat etc.

Se știa bine că nici conducerea republicii, nici cea de la Moscova nu voiau să audă de revenirea limbii noastre la alfabetul latin. Revenirea ar fi demonstrat și unui orb că limba din RSSM și cea din RSR este una și aceeași, româna; că clasicii moldo-români sunt, de fapt, români, pentru că ei nu scriau în două limbi diferite și nici nu aparțineau la două națiuni diferite, iar această recunoaștere urma să aibă repercusiuni grave, în opinia conducerii, în ceea ce privește trezirea conștiinței naționale a românilor din RSSM. De aceea cele mai anevoioase dezbateri aveau loc, după cum și era de așteptat, în grupul privind grafia: de la negarea vehementă a necesității revenirii la scrisul latin prin argumentările stupide că specificul romanic al limbii noastre nu are nimic în comun cu grafia și speculația crasă cum că trecerea la alt scris decât alfabetul rusesc ar face o întreagă republică analfabetă, renunțarea implicând și renunțarea la principiul sfânt al apropierii dintre popoare în cadrul URSS, iar în cazul în care nu va fi acceptată această opinie, la încercarea la fel de stupidă de a inventa pentru limba română din RM a unui alfabet latin-moldovenesc, care să se deosebească de cel român. Anume aici era necesară prezența și implicarea polemistului iscusit Ion Dumeniuk, a caracterului lui tenace. La indicația însuși prim-secretarului CC al PCM de la acea vreme, Simion Kuzmici Grossu, fusese invitat de la Moscova compatriotul nostru, pictor al poporului din URSS, Ilia Bogdesco, pentru a ne propune un alfabet latin-mol-

dovenesc, care să se deosebească numai decît de cel român. Ce face Bogdesco? Trage pe o planșă pe orizontală câteva (cinci) linii paralele de-a latul foii de hârtie, ceva asemănător cu sistemul grafic de plasare a notelor muzicale, și începe a scrie de la stînga la dreapta literele alfabetului latin cuprinse între liniile marginale (prima de sus și a cincea de jos); cînd ajunge la literele cu diacritice, diacriticele nu le scrie, după tradiție, jos, sub literă (adică sub linia paralelă a cincea, de jos), ci scrie litera respectivă între linia a doua de sus și a cincea (cea de jos), iar diacriticul îl pune, ca o căciuliță, de-asupra literei respective, pe liniuța a doua de sus, ceva asemănător cu literele alfabetului ceh, spre exemplu. Numai că în timp ce în scrierea cehă toate literele au aceleași dimensiuni, diacriticele fiind plasate deasupra literei (în alfabetul latin românesc – dedesubtul literei), în scrisul propus de reputatul grafician moldovean literele împreună cu diacriticele sunt la nivelul literelor fără diacritice, adică dimensiunile propriu-zise ale literelor cu diacritice sunt mai mici decît ale celorlalte. Cu adevărat un alfabet „original”: ca la noi la nimeni! Numai să nu fie ca la românii din România... Știți cum mai motiva compatriotul nostru moscovit această plasare a diacriticelor nu deasupra literelor de aceeași mărime cu celelalte, ci nițel mai mici? Ca vopseaua tipografică a diacriticului să nu vină în contact cu rîndul de mai sus, să se dizolve și cititul să devină anevoios... Sigur că invenția „originală”, alfabetul „latin-moldovenesc” al lui Bogdesco, a stîrnit rumoarea și hazul și ale celorlalți participanți la discuție, nu numai indignarea, repugnanța, dezavuarea și totala respingere din partea impetuosului Dumeniuk.

După cîte înțelegeam și se vedea și din tentativele dnei deputat Kocetkova, conducătoare din partea parlamentului de atunci a grupului respectiv de lucru, de a inocula auditoriului îngrijorarea că toată republica va deveni analfabetă și agramată dacă se va trece la scrierea cu alfabet latin, d-ei avea misiunea să nu permită în nici un caz acceptarea ideii de revenire la alfabetul tradițional (să susțină „tripla negație” a secretarului CC al PCM N. F. Bondarciuk cu privire la respingerea ideii de alfabet latin: „Niet! Niet i eșcio raz niet!”). Lucrul acesta l-au înțeles la un moment dat și deputații Veronica Garștea, directoarea Filarmonicii de stat, Sofia Brașoveanu din raionul Strășeni și alți câțiva, care, la început, se opuneau grafiei latine, dar care, observând nesinceritatea și tertipurile dnei Kocetkova, nu au ezitat să-și expună nemulțumirea și

să-și schimbe, pe parcurs, atitudinea față de soluționarea rezonabilă a problemei (mai ales că și părinții le atrăgeau acasă atenția că își vor atrage nemulțumirea și blamul general din partea conaționalilor).

Dna Kocetkova încerca să tergiverseze soluționarea chestiunii revenirii la grafie prin motivarea că nu avem sondaje privind opiniile cetățenilor, scrisorile de adeziune din presa periodică fiind insuficiente, chipurile, pentru o apreciere pertinentă. Ne sfătuim cu Dumeniuk (eu participând tot timpul și la ședințele grupului privind grafia) cum să facem ca să-i demonstrăm că un atare sondaj există și confirmă corespondența dintre grafie și caracterul romanic al limbii. Autoritățile nu doresc, oricare dintre șefi (inclusiv al nostru, de la Comisia interdepartamentală) va ezita să aprobe/semneze publicarea unei atare anchete în presa periodică scrisă de la noi, răspunsurile la anchetă fiind singura dovadă certă pentru opoziția grafiei latine. Îl anunțăm (sondajul care urma să fie efectuat) din partea Uniunii Scriitorilor, a Institutului de Limbă și Literatură al AȘM și a Comisiei pentru învățământ, știință și cultură, care în 10 martie 1989 luase decizia în privința organizării unui asemenea sondaj. Îi sugerez lui Dumeniuk că scriitorul Ion C. Ciobanu, înțelegător și posibil adept, în calitate de președinte al Sovietului Suprem, are, probabil, un asemenea drept. „Că bine zici! sare Ion, bucuros. Facem un model de anchetă cu un răspuns prin „da” sau „nu”: „Sunteți de acord cu revenirea limbii moldovenești la grafia latină?: a) da, b) nu” și i-l duc eu la semnat”. „Numai fără să afle cineva înainte ca ancheta să fie publicate în ziarele de limbă moldovenească”, îl previn. Zis și făcut. Vine, fericit că Ion C. Ciobanu a aprobat ancheta, semafor verde pentru redactorii presei scrise. Dumeniuk s-a dus la cele vreo cinci redacții de ziare moldovenești, a dus modelul de anchetă sociologică, iar începând cu a doua sau a treia zi, la Institutul de Limbă și Literatură al AȘM, la Uniunea Scriitorilor, la Comisie, la redacțiile publicațiilor respective au început să sosească saci întregi cu răspunsuri la anchetă, astfel încât în curând (pe 5 aprilie 1989 comisia pentru organizarea sondajului opiniei publice în problema grafiei deja dispunea de rezultatele sondajului: dintr-un eșantion de 100 000 de respondenți peste 99 la sută erau pentru revenirea la grafia latină) dna Kocetkova avea să aibă datele sondajului înainte de a-l fi comandat! Ba chiar multă lume de bună credință (chiar Leonida Lari tuna și fulgera indignată) credea că ancheta ar fi o provocare din partea unor răuvoi-

tori ai revenirii la grafie...Lumea așa și nu știe până în ziua de azi cine a întreprins acțiunea „subversivă”, prin ce zbucium și cumpănă am trecut atunci cu Dumeniuk, dar în cele din urmă am reușit să învingem barierele ce ne stăteau în cale și să punem pe masă argumentul forte față. Opozanții din grupul respectiv de lucru (mă refer aici în special la unii deputați fie rătăciți, fie rău intenționați) ai revenirii la crinii latini ai limbii noastre n-au mai avut impertinența cu care se opuneau inițial (mai ales că, așa cum spuneam, și părinții și rudele de-acasă le deschiseseră ochii asupra realității). Dar să-mi termin gândul cu Dumeniuk. Mai este un moment important legat de colaborarea noastră. Mă gândesc că, poate tocmai din cauză că în perioada cea mai acută pentru destinele limbii și scrisului nostru noi cu Dumeniuk fuseserăm acceptați de conducerea comunistă străină de zbuciumul republicii în funcții decisive, inițiatorii Scrisorii celor 66 nu ne-au solicitat adeziunea ca să nu periclitizeze bunul mers al soluționării chestiunilor abordate în Scrisoarea deschisă. Mai mult, ni se insufla din partea conducerii să fim reținuți, să nu ne implicăm în dezbaterile din mass-media. Un timp am respectat eticheta, însă când am văzut câți neaveniți sau cu ce alură de atotștiutori aruncă nesimțiți cu noroi asupra limbii, grafiei, istoriei, culturii, neamului nostru, ne-a plesnit răbdarea. Așa se face că pe parcursul ultimelor luni ale anului 1988, dar mai ales al lui 1989 și 1990, am răbufnit, singur sau, mai des, împreună cu Dumeniuk în presa scrisă, combătând născocirile și ineptiile privind grafia noastră, cheltuielile enorme care, chipurile, ne vor săraci complet dacă vom accepta trecerea la alfabet latin, falsurile despre limbă, despre așa-născocitul atentat la prietenia seculară, impunerea cu forța a limbii de stat etc. etc. Un gustul amărâu ni-l provoca în deosebi denaturarea voință a adevărului științific și istoric din partea unor preținși cercetători gen istoricii compatrioți V. Grosul și A. Antoseac, pripășiți la Moscova, A. Lisețki de la universitatea din Chișinău, V. Iacovlev de la universitatea corporatistă din Tiraspol, pretinsul excelent cunoscător al relațiilor dintre națiuni D. Deșeriev, neostalinistul Iurii Loșciț etc. Ion avuse curajul a-i scrie personal și vladăcăi, mitropolitului Moscovei și al întregii Rusii Alexei al II-lea, care se implicase neinvitat în dezbateri filologice privind vechimea alfabetului kirilic, al rolului acesta în apropierea dintre națiuni bla, bla, bla! Fără să primească răspuns din partea vladăcăi, ce mai! O făceau premeditat, în timp ce alți reputați savanți obiectivi,

onești și binevoitori de la centru: D. E. Mihalci, S.B. Bernștein, R.A. Budagov, R.G. Piotrowski, G.V. Stepanov, D.M. Solnșev, A.V. Superanskaja, Z.V. Rubșova – ne susțineau revendicările îndreptățite! Am scris serile și nopțile zeci de articole împreună cu colegul meu, era o vreme când aproape nu era număr de ziar să nu apară numele noastre, prilej de trezire din somn cu noaptea-n cap prin telefon de către dl Ion Mocreac întrebându-ne dacă am citit presa la zi. Iar pentru unii dintre colegii universitari ocazie să ne impute că am fi monopolizat presa! Noi înșine ne dădeam seama că unele și aceleași nume provoacă invidie, suspiciune, neîncredere, respingere, muream de necaz că unii colegi de breaslă și de catedră, în loc să ia atitudine, să se afle pe baricade, se cam ascundeau prin buruieni de frica unui deget arătător... (Ion Dumeniuk chiar intenționa la un moment dat să scrie un material extrem de necruțător și dur la adresa unor colegi filologi, critici literari, istorici, sociologi, filozofi ș.a., care, de frică sau din comoditate, se fereau să ia o atitudine fermă, mai cu seamă în scris, față de problemele care preocupau societatea. „Lasă-i, frate Ioane, în plata Domnului. Cred că singuri, în fața propriei conștiințe, au remușcări pentru doza exagerată de lașitate. Vei scrie, dacă vei dori, când vei ieși la pensie, acum avem alte lucruri, mai urgente, de întreprins”, mă străduiam să-i temperez indignarea eu). Așadar, ziua în grupurile de lucru, seara și în week-end în presă – ripostă imposturii și minciunii! Titluri intrigante (*Și tu, Brutus?*, *O istorie cu istorici, Buda infailibil?*, *La ce-i trebuie moldoveanului... limba moldovenească?*, *La ce-i trebuie moldoveanului alfabet latin?*, *Manevre în navigația lingvistică, Ignoranță crasă și agresivă, Anti-apel*), aciditate ca a „Tăunului”, spirit polemist fin, pedanterie nemțească la prezentarea materialului la ora convenită – sunt câteva trăsături care îl caracterizează pe prietenul meu de spadă, spirit, condei, ideal. Nu ceda o iotă din convingerile sale, mergea până-n pânzele albe pentru promovarea adevărului. Primea scrisori de amenințare, ca și alți membri ai „Comisiei de salvare a limbii”. Iritați de frecvențele și răsunătoarele noastre articole în presa vremii, chiar cineva dintre sus-pușii republicii cică s-ar fi exprimat cam în genul în care cu o sută și ceva de ani în urmă era avertizat marele nostru publicist: „Da mai opriți-i odată pe acești Dumeniuk și Mătcaș!” Nu i-au putut opri nici după adoptarea, la 31 august 1989, a mult așteptatelor de toată românimea din Basarabia legi ale salvării limbii române! Pentru că, vorba lui Dumeniuk dintr-un

articol de atunci: „Cauza e câștigată, bătălia continuă!” (O parte din zbuciumul acelor zile mai pot fi găsite în cartea: I. Dumeniuk, N. Mățcaș, *Coloana infinită a graiului matern. File din marea bătălie pentru limbă*, Chișinău, Ed. Hyperion, 1990). Nu are nevoie, desigur, de laude, nu le suporta, ceea ce întreprindea cu toată suflarea inimii o făcea dintr-o datorie lăuntrică: așa simțea dlui. Anticipând evenimentele care au urmat, îndrăznesc a spune că, deși meritul de bază în revendicarea revenirii noastre la alfabetul latin aparține, în principiu, intelectualității basarabene solidare, scriitorilor și oamenilor de cultură, celor 66 de semnatari ai Scrisorii deschise către Comisia interdepartamentală, sutelor de mii de oameni care au semnat scrisori de adeziune, altor sute mii care au defilat cu tricoul pe arterele Chișinăului și în Piața Victoriei, scandând „Limbă de stat!”, „Alfabet latin!”, faptul că scrisul latin a intrat cu o oră mai devreme în casele noastre i se datorează, indiscutabil, și marelui patriot și bun român, ucraineanului Ion Dumeniuk.

Conducător al celui de-al doilea grup de lucru din partea Parlamentului era deputatul Ion Borșevici. Aici am lucrat, începând cu primele zile ale lui ianuarie și până a pune proiectele în dezbatere publică (la început de aprilie 1989), zi de zi, citind și discutând articol cu articol, alineat cu alineat, fixând textul clar și univoc (împreună cu filozoful și sociologul Ion Borșevici, juriștii A. Ivanov, V. Țurcan, Victor Pușcaș ș.a.). Să nu uităm că eram încă în plin URSS, că limba rusă funcționa încă în mod obligatoriu ca limbă de comunicare pe întreg teritoriul URSS, deci, și în RSSM; prin urmare, nu are ce să ne mire că la fiecare articol figura mențiunea „în limba de stat și în limba rusă”. Am putut insista asupra faptului că, așa cum limba rusă îndeplinea pe teritoriul URSS funcția de mijloc de comunicare între națiuni, tot așa pe teritoriul RSSM limba moldovenească la nivel oficial avea să aibă același rol între reprezentanții diferitelor națiuni sau ai diferitelor grupuri etnice. S-a vorbit în proiectul de lege, pentru prima oară după „Cursul de limbă moldovenească literară contemporană”, vol. I din 1956, despre unitatea lingvistică real existentă moldo-română. În fine, din considerentele expuse mai sus, la definirea limbii de stat am introdus precizarea că funcționează în baza grafiei latine. La mitingul Mișcării Democratice (viitorul Front Popular) din 9 aprilie 1989 proiectele au fost etichetate drept „mostre ale incompetenței politice și juridice”. Dumeniuk

mă asigură că nu sunt momente de îngrijorare: la ora aceea, când existau URSS, limba rusă ca limbă de comunicare, conducerea partinică centrală și locală, cenzura, trecea numai varianta elaborată de noi, altă variantă nu ar putea fi acceptată. Avu perfectă dreptate. Căci atunci când, la 16 martie, Uniunea Scriitorilor, iar la 24 aprilie 1989 Institutul de Limbă și Literatură al AȘM au ieșit cu propriile proiecte mult mai „radicale”, sferile limbii ruse fiind mai restrânse, acestea, în loc să fie acceptate ca variante pentru discuție de către Comisia interdepartamentală, fură respinse din start, iar redactorul-șef al ziarului „Moldova socialistă” Tudor Țopa destituit din funcție tocmai pentru că publicase unul din numitele proiecte „concurrente” cu cel oficial. La 11 mai 1989 luase sfârșit discutarea celor două proiecte publicate de Comisie în presă. Iar la 19 mai 1989 Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM, sub presiunea mișcărilor de stradă, decide să fie publicat și proiectul de lege privind revenirea la grafia latină, care urma să fie discutat în public timp de o lună. După preconizata discuție publică am revenit la revizuirea proiectelor în grupurile de lucru. Ar fi greșit să punem variantele finale ale proiectelor legislației lingvistice pe seama inițiatorilor (pe care s-ar putea să-i și intuim), căci în grupurile de lucru toți, neîncredători unul în altul, erau numai ochi și urechi. De multe ori ceea ce lucram ziua (nu aveam voie să luăm cu noi seara, la plecare, nici o țidulă de la muncă) se ruina noaptea ca zidăria lui Manole. Având o memorie bunicică, țineam minte orice virgulă (să nu-mi cunosc scrisul?!), așa că, simțind mâna păroasă nevăzută care intervenea în timpul nopții cu aparent nesensibile modificări gen „de regulă, și în limba rusă”, „paralel, și în limba rusă”, „atât în limba de stat, cât și ...”, îi făceam din ochi conducătorului, lui Ion Borșevici, iar d-lui (grație Fecioarei!) dispunea pe loc să refacem textul cum îl convenisem unanim în ajun.

Către începutul lui august textele finisate și votate în cadrul grupurilor de lucru fuseseră înaintate către Prezidiul Sovietului Suprem, acesta, la rândul său, la 18 august 1989, le aprobă, urmând să le propună spre dezbateri Parlamentului (încă se mai numea Soviet Suprem!), dar, cunoscând neliniștea generală, se decide să le mai publice pentru o săptămână în presă. Membrii grupurilor de lucru fuseserăm trimiși să aducem la cunoștință rezultatele muncii noastre de peste un an de zile maselor de oameni adunați la Teatrul de Vară. Cu toate astea, în acele zile de zurbă, mulțimea, în stradă, fierbea. La 27 august 1989 are loc o Marea Adunare

Națională, la care reprezentanții Comisiei, dar și alte personalități cunoscute, care se bucurau de încrederea populației alarmate, aduc la cunoștință mulțimii propunerile finale. Mai urma să vedem cum vor proceda deputații în Parlament. Nerăbdare generalizată, nedumerire, perplexitate, cutremur, scandări cunoscute: „Limbă de stat!”, „Alfabet latin!”, ropot de aplauze. Pe 29 august începe sesiunea Parlamentului, pe 30 și 31 continuă dezbaterile pe proiectele de legi ale limbilor. Deși conducătorii-deputați ai celor două grupuri de lucru (Borșevici și Kocetkova) erau în Parlament, fuseserăm invitați cu Dumeniuk în calitate de experți. Înăuntrul sediului Parlamentului – transpirație. În Piața Victoriei – animație generală. Lumea urmărea pe ecran desfășurarea dezbaterilor din Parlament, cu reacțiile corespunzătoare. Când s-a ajuns la articolul privind funcționarea limbii moldovenești (trei, pare-se) ca limbă de comunicare pe teritoriul republicii (acest privilegiu îl avea numai limba rusă la nivelul întregului stat multinațional, a pretinde la o asemenea formulare și pentru limbile naționale din republicile sovietice era un fel de lez-majestate la adresa falnicei limbi ruse!) – rezel, revoltă, întrerupere a dezbaterilor! Pe scenă – debandadă, foială du-te-vino, vociferări, întrebări. Însuși prim-secretarul CC de atunci Simion Grossu (despre care se spunea că tocmai ar fi vorbit prin telefon cu președintele URSS Mihail Sergeevici Gorbaciov și acesta ar fi spus că în nici un caz limbii moldovenești nu-i trebuie conferit prin lege un asemenea calificativ), implicat în discuții cu Țâmbai, Țurcan și alți deputați, pe scenă. În timpul asta parcă-l văd pe ministrul de interne de atunci, Vladimir Voronin, cum urcă pe scenă speriat, țipând ca din gură de șarpe: „Semion Kuzmici, cito delati? Oni idut!” („Simion Kuzmici, ce-i de făcut? Gloata avansează!”). „Gloata” din piață văzuse pe ecran împotrivirea șefilor și a rusofonilor din parlament și venea să asedieze clădirea Parlamentului. „Vosstanovite text stat>i kak bâl, arunc eu paie pe foc, vot cito delati!” („Restabiliți textul propus de Comisie, iată ce trebuie făcut!”)... Pe 30 august, în una din pauze, numai ce-l văd pe dl deputat Ion Borșevici, rectorul de la „Ion Creangă”, că vine lângă noi cu Dumeniuk, cam speriat, cum mi se păru: „Băieți, trebuie să vorbească cineva din partea grupurilor de lucru!” „Păi cine dacă nu dvs.?, îi replic. Doar sunteți președintele grupului!” D-lui face fețe-fețe („Mă expui în fața șefilor?”, parcă mi-ar apostrofa): „Dumneata ai să vorbești!” Și pleacă. Și imediat îl aud pe președintele ședinței anunțând: „I se oferă cuvântul dlui deputat cutare, se pregătește,

din partea grupurilor de lucru ale Comisiei interdepartamentale, cutare!” „Ioane, despre ce să raportez?” întreb eu, emoționat peste măsură, nereușind să-mi adun în marea grabă gândurile. „Calmează-te, frate. Știi d-ta despre ce trebuie să vorbești, numai nu uita să pui apăsat accentele”, parcă-i aud vocea tărăgănată a lui Ion. Mi se înmuiaseră picioarele, nu știu cum ajunsei până la tribună, acolo mă sprijin cu ambele mâini de ea și încep a vorbi ca din tun, de nu mă mai recunoșteam eu pe mine (ca să reușesc a spune cât mai multe; aveam la dispoziție maximum șapte minute). Aud în caschetă vocea nemulțumită a traducătorului: „Vă rog mai încet (voia să spună „mai rar”), nu reușesc să traduc...”. Trec în limba rusă în același ritm, mă poticnesc la echivalentul unui cuvânt, cineva mi-l șoptește, nu reușesc să-i mulțumesc și dă-i înainte, timpul nu așteaptă. Când am împușcat ultimul cuvânt, cineva dintre conducătorii, care se aflau în sală în rândul întâi (îmi spune pe urmă soția care privea acasă dezbaterile din parlament la televizor), ar fi tras o înjurătură popească de naștere, mai gesticulând și cu mâna. Nu mi-a mai spus Ion cum am vorbit (expozeul alocuțiunii cititorul interesat îl poate găsi în cartea Nicolae Mătcaș, *Calvarul limbii române din Basarabia*. Biblioteca revistei „Limba Română”, Chișinău, 2011, p.162-168). Pe 31 august, după ce s-au terminat dezbaterile, uitați de dl Borșevici și de alți diriguitori că fuseserăm invitați ca experți, parcă anume ca să nu asistăm la epocalul eveniment de votare a așteptărilor noastre ale tuturor, am fost invitați să părăsim sala. Niște cameramani de la TV, pe care nu-i cunoșteam, dar care fuseseră jenați de gestul mai-marilor față de niște bieți experți, ne-au ascuns sus, la cucurigu, unde erau instalate camerele de televiziune. Gârboviți mai mult decât eram, ca nu cumva să fim zăriți, am asistat, astfel, la momentul apoteotic, în care președintele ședinței, după anunțarea rezultatelor, fu întâmpinat cu un ropot de aplauze. Aveam limbă de stat, dar, principalul, aveam alfabet latin! Limba moldovenească nu mai era moldovenească, era, în grafie latină, ceea ce și trebuia să fie: limba română! Reprezentațiunea se terminase. Ion își notă, cu pedantismul său incorijibil, în blocnotes, data, ora, minuta, secunda, numărul voturilor pentru, numărul voturilor contra, numărul abținerilor. Pentru că memoria e trecătoare, iar clipa istorică măreață – nepieritoare! (În arhiva familiei se va mai fi păstrând acest blocnotes de aur al lui Ion Dumeniuk, care fixează o bornă epocală în lupta „românilor Basarabiei moldave” pentru renaștere, emancipare).

Sesiunea Parlamentului luase sfârșit, afară mulțimea fremătă de descătușare și bucurie, marii eroi ai victoriei Mircea Snegur, Ion C. Ciobanu, Ion Borșevici, Ion Hadârcă ș.a. urcau la tribuna improvizată ad-hoc, legați în cruce cu prosoape de mulțimea recunoscătoare, noi cu Ion ne strecurăm, aplecați, prin mulțime, cuprinși de o jenă inexplicabilă de ceea ce se întâmpla și de teama de a nu fi recunoscuți și înfășurați și noi ca și cei de la tribună, în stradă, bucueroși în suflet de prima victorie, înnoați de gândul că ne așteaptă alte multe și mari bătălii... Ziua de 31 August 1989, înscrisă cu litere de aur în cartea istoriei românilor basarabeni, urma să fie decretată sărbătoare națională: Ziua Limbii Române (transformată încet-încet de oficialitățile românofobe ale RM „multinaționale” (!) încă sovietizate în sărbătoarea „Limba noastră”, adică fiecare cu limba lui...). În aerul ozonat și îmbătător de victorie răsunau melodiile mobilizatoare la luptă și pline de drag și dor ale neuitaților patrioți Doina (Marin) și Ion Aldea-Teodorovici...

Nu aveam când sta liniștiți încununați de laurii victoriei. Elena Melnic de la TVM ne propune să inițiem și să susținem ciclul de emisiuni cu genericul „Învățăm a citi și a scrie cu caractere latine”. Acceptăm de îndată și cu mare înțelegere invitația (ne mai stăruia în memorie caracterul recalcitrant al conducătorilor mancurți ai TV de diferite ranguri, împotrivirea lor față de tot ce era național românesc, de la melodiile Doinei și ale lui Ion, poeziile răscolitoare de conștiință ale lui Vieru, Matcovschi, Vatamanu, Dabija, Romanciuc, la revenirea la scrisul latin, la trezirea conștiinței naționale a rătăciților ca și ei confrăți etc., ne cam închipuiam ce pățea după emisiunile noastre – noroc că erau în direct, altminteri ni le-ar fi forfecat cu plăcere și cu îndemânarea lor de mari meșteri la decupat și distrus! – ce pățea, repet, biata noastră amfitri-oană Elena Melnic, care se străduia să ascundă de noi cât era în stare neplăcerile pe care i le cauzau în fața șefilor de la TV invitațiile noastre mustind a încântare și a românism), ne apucăm cu elan de pregătirea emisiunilor săptămânale, explicăm în cadrul fiecăreia cu îndemânare de pedagogi iscușiți regulile de scriere și de citire cu litere latine, le rotunjim cu răbdare, cu drag și grijuliu împreună cu telespectatorii pe foile de caiet, le arătăm pe planșele completate cu acuratețe de acasă de meticulosul profesor Dumeniuk și le reproducem împreună în glas, scriem câte o dictărioară cu „discipolii” de acasă, rugându-i să ni le expedieze pe adresa redacției pentru a le face o analiză în emisiunea vii-

toare, îi încurajăm pentru primii pași victorioși în urcușul spre „munții latiniei”. Atunci când îmi părea că Ion prea trăgănează vorba, mâncând din timpii emisiunii, i-o luam din gură, flegmatic și molcom cum sunt, în genere, și eu, și o continuam grăbit (soția îmi făcea acasă observația că Ion s-ar putea supăra; pe de altă parte, scriitorul Serafim Saka mă muștra că de ce îl iau în emisiune pe ucraineanul ăsta care nici limba nu ne-o vorbește ca lumea cu accentul lui străin. În gândul meu: „De-ai fi d-ta și noi toți atât de buni români cât e „necunosătorul” d-tale...”), să nu ne apuce semnalul de încheiere a emisiunii. Și așa, seară de seară, săptămână de săptămână, tandemul Dumeniuk-Mătcaș învăța o republică întreagă (ulterior aflasem, măgulitor, că și moldovenii din dreapta Prutului, mai cu seamă ieșenii, urmăreau cu sufletul la gură emisiunile noastre) să scrie și să citească lejer cu litere latine, anihilând momăia sperietoarei cu care adversarii revenirii limbii noastre la alfabetul latin amenințau că o republică întreagă va deveni dintr-odată analfabetă. Ciclul de emisiuni fusese reluat la TVM și în anul următor, când noi ne vedeam de alte responsabilități ale noastre (aflai, cu stupeoare, de la un cunoscut de crezut că, spre surprinderea mea, până și președintele Snegur, care, în genere, mă susținea și chiar mă apărase în fața unor parlamentari interfrontiști, dar și frontiști de-ai noștri, nemulțumiți că nu le jucam pe sârmă la indicațiile domniilor lor, la un moment, iritat de atâta învățătură, ar fi exclamat vădit nemulțumit: „Da ce, domnul ministru n-are ce face de ne învață seară de seară cum să scriem și cum să citim?!”. Sincer vorbind și fără modestie, cum mă arăt, eu, în locul Domniei sale, m-aș fi bucurat că un ministru al învățământului are grijă ca republica să nu rămână analfabetă!), iar o copie fusese solicitată de realizatorii emisiunii în limba română de la Cernăuți. În 1990, când Ion Dumeniuk se afla la Universitatea din Iași la o specializare la limba română, pe stradă mulți ieșeni necunoscuți îl recunoșteau din emisiuni, îl salutau, voiau să-l pipăie, să se convingă că-i real, „de-al nostru”, că nu greșesc și ne felicitau, această recunoaștere emoționându-l până la lacrimi pe „bătrânul dascăl (basarabean) cu-a lui haină roasă-n coate”.

Tot împreună cu Ion Dumeniuk, începem o febrilă activitate de transpunere în practică a prevederilor legislației lingvistice recent adoptate: propagarea legilor cu privire la limbi „Tribuna”, „Sovietskaja Moldavija”, „Narodnoje obrazovanie”, „Vecernii Kișinev”), scrierea unui ghid de învățare a limbii de stat (Dumeniuk: „Să nu mai spună conaționalii

mei și rusofonii că nu-au de pe ce învăța!”) de către alogeni: *Moldavskii jazâk: Samouciteli – Limba moldovenească fără profesor*, Ed. „Lumina”, 1989; un ciclu de prelegeri de limbă moldovenească în revista de limbă rusă „Kodri” („Codrii”, nr. 3-12/1989); pe baza alfabetului latin – în ziarul „Vecernii Kișinev” („Chișinău. Gazetă de seară” din 21.10, 26.10, 30.10.1989), în ziarul „Narodnoje obrazovanie” („Învățământul public”, 07.10, 21.10, 28.10, 11.11, 18.11/1989); propagarea normelor de scriere corectă cu alfabet latin pentru români (1989, în: „Tânărul leninist”, „Moldova socialistă”, „Învățământul public”; ciclul „Cine le paște, le cunoaște” în „Viața satului”). Împreună cu I. Dumeniuk și Gh. Rusnac întocmim un *Îndrumar de ortografie* (editat în 1990), participăm la elaborarea de către AȘM a lucrării colective „Norme ortografice, ortoepice și de punctuație ale limbii române” (apărută la Chișinău în 1990). Ghinion și aici: eram în URSS, la conducere se afla partidul unic, erau interzise denumirile „limba română”, „român” cu referire la basarabeni și limba lor. S. Berejan, coordonatorul lucrării, care se săturase de săcâitorul „limba moldovenească”, dar nici lingvonimul „limba română” nu cuteza să-l folosească, pur și simplu nu indicase în titlu ale cărei limbi sunt normele propagate. Atunci când ne-a venit corectura, eu, proaspăt înscăunat în fotoliul de ministru al științei și învățământului, îi atrag atenția colegului asupra acestui șiretlic. Dumeniuk, pe care nu era nevoie să-l convingi, dar care, în plus, nu era lipsit nici de curaj, numai ce-l aud: „Nicolae, ce-ar fi să adăugăm în titlu „ale limbii române”? La urma urmei, nu mai suntem în '38”. Mie, care eram pe cale (dacă nu cumva o și făcusem deja) să dau o circulară către toate inspectoratele școlare să pună în uz sintagmele „literatura română”, „limba română”, „istoria românilor”, așa cum erau numite și disciplinele respective de predat în școală; care mă rățoisem la dna directoare a editurii „Lumina” Natalia Suruc că nu pot accepta ca manualul meu cu Ilarion Matcovschi de clasa a 6-a în vigoare, chiar dacă editura se grăbise să-l reediteze în vara lui 1990 cu titlul vechi, *Limba moldovenească*, nu mai poate apărea cu acest titlu, odată ce sunt ministru și în toate luările mele de atitudine, oral și în scris, ca specialist în lingvistică, optam pentru numele corect, „limba română”, și insistasem să-i schimbe titlul, în pofida unor cheltuieli de editare suplimentare, intimidând-o că, altminteri, în calitate de autori, îl retragem din uz, propunerea lui Dumeniuk mi-a venit la mână: „Sigur. Adăugăm.

Răspunderea ne-o asumăm. Niciun risc!”. Am dus corectura la editură, pe coordonator nu l-am mai pus la curent. Când lucrarea a apărut, bietul domn academician Silviu Berejan, roșu ca stacojii, mă scrută cu o sclipire ascunsă în privire, nu-mi zise nimic, dar am înțeles, tot din aceeași privire, că, în suflet, ne-a apreciat curajul.

Ăsta era Dumeniuk – omul de curaj, omul de acțiune, omul de condiție. Omul cu care, pe parcursul celor aproape doi ani de însuflețire și luptă, de dezamăgiri și mici-mari victorii de etapă raportate, am trecut cu bine și prin amenințările deschise sau voalate, dar și prin regretabilele răceli sau de-a dreptul pierderi de simpatii și prietenii din cauza dăruirii noastre până la sacrificiu unei cauze mari. Nu căutam lauri, nu umblam după laude, privilegii, carieră, pur și simplu un imbold intern ne spunea că anume așa trebuie să procedăm. Când un mare om de cultură ieșean ne-a numit (în glumă, desigur) „apostolii Kiril și Metodie ai alfabetului latin în Basarabia”, vorba d-sale de duh ne-a plăcut, totuși. În calitate de șef de catedră la „Ion Creangă”, iar Ion Dumeniuk – de șef ad-interim al respectivei catedre de la universitatea din Chișinău, precum și cu alți șefi de catedră de specialitate, cu aprobarea Moscovei, am avut fericirea de 1 mai 1990 să plecăm la studii de specializare la universitățile de prestigiu din România, o lună la București, după care altă lună urma să plecăm la Iași. Nu mai fusesem nici o dată, în cei cincizeci de ani, în România, chiar mă temeam că am să mor și n-am să-mi revăd Țara. Nici prietenul Dumeniuk. Când treceam, în tren, cu multă emoție, Prutul, coșcogea oameni în vârstă, ni se prelingeau, involuntar, ca la niște copii, lacrimi, pe care, oricât ne străduiam, stângaci, să le ascundem, nu reușeam. La București, după ce ne instalasem la căminul studentesc din complexul „Leu” și după ce asistam la prelegerile planificate din timp ale colegilor din facultate, nu ne ajungea timp să colindăm locurile, care pentru noi - toate - erau încărcate de istorie: Piața Universității încă plină de corturi cu tineretul protestatar contra noului regim democratic și cu sloganul de-un arșin fâlfâind în vânt „Welcome in Golan!”; Mihai Viteazul călare pe calul său de luptă Breazu și pașnicii luminători ai poporului Spiru Haret, Ion Heliade Rădulescu, Gheorghe Lazăr, Curtea Domnească, Hanul lui Manuc, Lipsani, Calea Victoriei, Piața Revoluției, grădina Cișmigiu, izvorul lui Eminescu...Totuși, prima mare chemare a sufletului pentru mine cu Dumeniuk a fost Cimitirul ortodox „Bellu”. Cu câte un buchet de

romanițe ochioase și proaspete în mână, cu șepcile rusești date jos de pe cap, doi tinerei moșneguți cu părul încărunțit îngenunchind stângaci la mormântul marelui Eminescu, care ne-a ținut trează atâta amar de vreme conștiința că suntem români și vorbim românește, printre puținii, care în anii triști de tăcere ai conducătorilor Țării, mai auzea, înăbușit, de undeva de aproape, dinspre vânturile îndepărtatei Siberii, „glasul blândeii Basarabii” ... Pe la 20 mai subsemnatul fu nevoit să se despartă de Bucureștii îndrăgiți, să nu mai vadă nici „dulcele târg al Ieșilor”, pentru că trebuia să se reîntoarcă subit la Chișinău, unde era colăcit pentru postul de ministru al educației. Ne-am întâlnit cu prietenul Dumeniuk de acum în toamnă, când se ciuleau strugurii, cu o sumedenie de probleme pe cap, invidiindu-l pentru norocul de a se fi întâlnit pe viu cu impresia romanțată din cărți a Ieșilor, cu bojdeuca din Țicău, dar și cu Humuleștii lui Creangă, cu Creangă însuși la „Eternitatea”, cu Bolta Rece, „casa sonetelor”, Copoul și turnul maestrului Sadoveanu, cu sala pașilor pierduți și molcomii la vorbă, dar sprintenii la minte și la treburi colegi de breaslă și de idei ieșeni.

Spre sfârșit de ani îl provoc, spunându-i că vreau să suspend fosta publicație tutelată de minister, devenită din „Limba și literatura moldovenească”, în ultimul timp, „Limba noastră”, care ajunsese un fel de foaie de pripas a redactorului-șef prosocialist Valeriu Senic, fostul nostru coleg de facultate, prieten de idei cu Vasile Stati, viitorul inventator al Dicționarului moldovenesc-român (!), care, în revista despre care vorbim, se războia cu inamicii săi de idei Mihai Cimpoi, Leonida Lari ș.a., s-o suspend și să întemeiez una nouă, cu altă orientare, alte perspective, dar pusă tot în slujba bieților dascăli de școală, de astă dată de școală nouă, națională, românească, iar în calitate de redactor nu l-aș vedea decât pe d-lui. Nu zise nu, dar nici nu acceptă cu tărie. „Să mai vedem”. Văzurăm. Îl invit pe la sfârșit de ianuarie – început de februarie: „Ioane, nu mai avem când, trebuie să purcedem la muncă. Găseșteți un bun secretar de redacție, scripuiește-ți un colegiu de redacție din personalități cunoscute și care se bucură de prestigiu și Doamne-ajută!” (ordinul de numire l-am emis cu întârziere, pe 04.04.1991). Punctual cum îl cunoșteam, om de cuvânt și de caracter, mă trezesc într-o zi că mi-l prezintă pe Alexandru Bantoș, pe care îl cunoșteam de departe de la revista „Moldova” și pe care - surpriză! - nu știu prin ce vrăji Dumeniuk îl ademenise să vină la noua revistă pe un salariu mai

mic decât la vechiul serviciu. Elanul era mai puternic decât salariul. Îi găsisse și nume revistei: „Limba Română”. „Bine, Ioane, dar o asemenea revistă există la Academia Română de la București. Nu găsești altă denumire?” „Nicolae, nu. La Academia Română ca la academie, dar pentru troglodiiții noștri numai o asemenea denumire ne trebuie. Să le intre în cap ce limbă vorbim!” Ce-aveai să-i reproșezi la un asemenea argument? „Dar de ce cuvântul «Română» scris cu majusculă?, îl întreb. Denumirea revistei doar nu este un nume de instituție”. „Pentru că, în special pentru noi, românii basarabeni, Limba Română e ceva sfânt. Grație ei am supraviețuit. Numai prin ea ne-am menținut. Cu ea o să intrăm în mormânt. Cum zicea Nichita Stănescu? «Limba Română este Patria mea». Asta e: Patria, neamul, ființa”. M-a dat gata. Eu, care eram de un pedantism ce echivala cu o încăpățănare de asin la respectarea regulilor de ortografie, de astă dată aproape că fusesem convins că, pe pământul „dulcii Basarabii”, „Limba Română” trebuie s-o scriem cu literă mare... Nu trece mult timp și cei doi proaspeți redactori (pentru că, deși convenisem că Bantș va fi secretar de redacție, dl redactor-șef, „cu de la sine putere”, îl proclamă „redactor-șef adjunct”, cooptându-l ca secretar de redacție pe inimosul poet transnistrean Leo Bordeianu) vin cu componența colegiului de redacție și cu articolul-program. Sigur că orice redacție vrea să aibă în componența sa nume sonore, fie și persoane onorifice. Și Ion Dumeniuk reușise printr-un miracol să coopteze câteva nume răsunătoare: marele poliglot, filozof al limbajului, lingvistul nr. 1 al contemporaneității, contemporanul nostru cu operă lingvistică de invidiat, profesorul de la Tübingen Eugen Coșeriu; directorul Institutului de Lingvistică de la București, prof. Ion Coteanu; prof. univ. Anatolie Ciobanu; prietenii lingviști și literați, pe care și-i făcuse în timpul specializării de la Iași: Dumitru Irimia, Traian Diaconescu, Mihai Drăgan; prof. Stanislav Semcinski de la Kiev; scriitorii Grigore Vieru, Nicolae Dabija; lingviștii Ilie Popescu de la Cernăuți, Ion Ețcu, Ion Melniciuc de la Chișinău ș.a., în total cca 20 de persoane. Numai că tânărul redactor îi rugase că, dacă nu dispun de timp să citească materialele primite la redacție, măcar să colaboreze și domniile lor cu lucrări proprii. În programul său din nr. 1/1991 revista, destinată în primul rând școlii, „unde se dă, de fapt, bătălia decisivă pentru revigorarea și perpetuarea neamului și graiului matern, pentru conștientizarea unității etnice și spirituale a românilor

de pretutindeni” (p. 3), prin formulările dăltuite în granit ale redactorului Dumeniuk, își propunea „să readucă în prim-plan obiectivele și finalitățile pentru care am militat fără preget ani și decenii în șir”, exprimându-și încrederea că, numai cu concursul energic și concret al specialiștilor, „vom stopa cu adevărat procesul degradării limbii, vom ieși odată și odată din infernul lingvistic ai cărui captivi mai suntem, vom depăși perimatele dogme de sorginte imperial-bolșevică privind etnogeneza, limba și cultura poporului, vom traduce în viață apelul mereu actual al lui Alexe Mateevici: să luminăm poporul cu lumina (cea) dreaptă”. Ceea ce a și făcut în permanență și cu tenacitate dl redactor de-a lungul anilor 1991 și 1992 în cele 8 numere de revistă, pe care a reușit să le coordoneze personal, ceea ce și face ani de zile de la plecarea lui Dumeniuk (acuși se fac trei decenii!) eternul redactor-șef Alexandru Bantș cu mica sa echipă de sufletști, discipoli și continuatori fideli ai primului lor șef redactor, apărători înflăcărați ai cauzei românității din „blânda” Basarabie a lui Eminescu.

Pe parcursul aceluiași doi ani, în vederea realizării unui Plan complex de măsuri de realizare a prevederilor legislației lingvistice, adoptate de Parlament la sesiunea a 13-a din 31 august 1989, Guvernul intenționa să instituie un Departament de Stat al Limbilor. S-a întâmplat să asist la o convorbire dintre dl Președinte al republicii Mircea Snegur și dl Președinte al Uniunii Scriitorilor Mihai Cimpoi, în cursul căreia primul îi cere celui de-al doilea un nume de candidat pentru funcția de președinte al numitului departament. Cimpoi propune un nume, însă nu de lingvist, la care eu intru în vorbă și îl numesc pe Ion Dumeniuk: disciplinat, exigent, bun manager, doct. Dl Snegur și-l amintește că lucrase energic și cu rezultate excelente în cadrul grupului de lucru privind revenirea la alfabet latin. „Da: bun, robace, inteligent, cumpătat, răzbătător. Cred că merge”. Așa se face că și de data asta i-am făcut-o colegului meu. Când i-am adus la cunoștință lui Ion vestea, nu l-a bucurat, aproape că dimpotrivă: „Da, Nicolae, dar d-ta ești ocupat până peste cap cu treburile ministerului, acum mă bagi și pe mine în belea. Cum vom mai putea scrie, luptă, apăra sfânta sfințelor ființei noastre?” Îi spun că în aceste funcții vom face mai mult și mai de durată decât prin intermediul unor opinii exprimate în mass-media. Cu un pic de leșie pe suflet, dar deja moralicește pregătit, când i s-a propus oficial să devină șef al Departamentului cu rang de ministru-secretar de stat, membru al Guvernului, a acceptat (ordinul de

numire a apărut, semnificativ, pe 31 august 1991). Pentru că știa ce are de făcut, înțelegea bine importanța lucrului făcut calitativ, orientat spre salvagardarea graiului matern și propășirea culturii lingvistice, în primul rând, și spirituale în genere a cetățenilor republicii. Aici, ca și la revista „Limba Română”, și-l luă în calitate de adjunct pe bine cunoscutul manager și publicist Alexandru Bantș. Împreună au selectat cu deosebită atenție, pe sprânceană, în funcție de pregătire și atitudine conștiințioasă față de sarcinile de mare răspundere ce le revin, colaboratorii. Într-un răstimp limitat tandemul reușise să identifice și să atragă în activitatea Departamentului circa 30 de persoane cu pregătire profesională temeinică și dorință arzătoare de a contribui, prin consultații, editare de ghiduri, articole de cultivare a limbii, emisiuni radio și TV, precum și printr-un control riguros al promovării prevederilor legislației lingvistice pe teren (instituții, întreprinderi, publicații, reclame) la buna funcționare a limbii de stat în administrație, știință, cultură, învățământ, publicitate, sfera de servicii etc. Suflet bun, prietenos, sincer cu cei care se comportau corect, civilizată, exemplar și aveau o atitudine serioasă față de obligațiunile de serviciu, putea deveni de nerecunoscut de intolerant față de cei care se lăsau pe tânjală sau, ferească sfântul, călcau strâmb în ceea ce privește comportamentul (în această ordine de idei, este memorabil cazul când a renunțat fără remușcări la un fost student de-al meu, bun specialist, rafinat stilist, jurnalist de excepție, numai de aceea că, într-un moment de slăbiciune, se împrietenește cu Bahus). A înființat pe dată și un organ de presă al Departamentului, „Materna”, care a și început să publice materiale-program de activități, s-a necăjit timp îndelungat să elaboreze un Regulament serios de obligații și sarcini ale Departamentului, propunându-l spre analiză și avizare ministerelor cu care urma să interacționeze nemijlocit. Nu știa nici d-lui, nu bănuiam nici eu ce surprize neașteptate și neplăcute îl așteaptă. Când intrasem în funcție la minister și făcusem reorganizarea organigramei cu consecințele indispensabile, respectiv, niște reduceri de cadre, se întâmplă, așa cum e pe la noi, la români, că vreo câteva din persoanele cu pricina, în virtutea unor cunoștințe personale mai vechi care lucrau în aparatul guvernului, să fie cooptate tocmai în acele structuri, ierarhic superioare ministerului, iar ministerul, într-un fel, să fie controlate de structurile centrale unde activau respectivii, ce pătimiseră, în convingerea lor, pe nedrept. Acuma, la depărtări de ani (în parte și atunci), se conturează mai clar de ce dl viceprim-ministru Mihai

Coșcodan, șeful dlui Gherasim Lupoi, care îi angajaseră pe dl S.M., fost prim-vice-ministru la ministerul învățământului, de care mă desolidarizam, și pe dna S.B., fost funcționar la minister, care nu reacționase când criticii din presă făceau harcea-parcea din programele și manualele de literatură, d-ei fiind specialist în acest domeniu, acuma înțeleg, repet, de ce una-două și mă tot chema la cabinet să mă șicaneze ba că de ce am adus manuale pentru școlile noastre din România, ba dacă știu că manualele românești de geografie (d-lui era geograf ca specialist) sunt pline de greșeli, ba că de ce profesorii mei solicită salarii, iar studenții – burse majorate etc. etc., de ce dl M., mai cu timiditate și cu o roșeață în obraji, care îl trăda, îmi imputa cam aceleași lucruri. Să revenim, însă, la Dumeniuk. Întrucât se știa că era prietenul meu, nu este exclus ca animozitățile față de subsemnatul să fi ricoșat și către bietul coleg de breaslă și de idei. Mai mult de un an s-a chinuit Ion cu promovarea Regulamentului la Guvern, unde urma să fie dezbătut și aprobat în ședința de guvern. Întocmea hârtogăriile de rigoare, dădea de fiecare dată o raită după avizare la câteva ministere, prezenta actele la secția dlui Gherasim Lupoi, peste o vreme, când întreba de circulația lor: nu-s, s-au pierdut! Iar făcea dl director Dumeniuk niște copii, iarăși umbla pe la ministere după avizare, după care i le prezenta dlui șef Lupoi, de unde, după o habă de vreme, dispăreau(!) din nou. Sărmanul Dumeniuk murea de necaz, mai ales că lucrătorii Departamentului pe care îl dirija, sânguincioși și de o corectitudine exemplară, începuseră pe la diverse instituții controale privind îndeplinirea conform graficului a prevederilor din Programul complex de măsuri elaborat de Guvern. Acolo unde șefii erau ordonați și dispuși să îndeplinească cerințele, bine de bine, tolerau implicarea controlorilor, dar unde nu, le cereau Regulamentul în baza căruia ar avea dreptul să efectueze controlul. Nu-l aveau, prin urmare, nici dreptul de revizori sau de sancționare nu-l aveau: „ot vorot povorot” („ia poftim dvs. de aici afără”), fără supărare, cum s-ar zice. Parcă-l văd pe necăjitul de atâtea ori Ion făcând răbdător ore în șir anticameră la dl prim-ministru dragă Doamne democrat și patriot Valeriu Muravschi, dar fără succes, pe motiv că acesta din urmă ar fi supraocupat (în timp ce atâția alții dintre șefii de același rang cu solicitantul nostru obsecvios deschideau ușa de la cabinetul dlui prim-ministru, cum s-ar spune grosolan, cu piciorul). O dată nu mai rabd și îl întreb pe dl prim-viceprim-ministru Constantin Oboroc de ce nu-i înlesnește amărâtului ditamai director al unui Departament de Stat

trecerea la dl prim-ministru. A schițat un surâs larg cum îi era feleșagul și n-a spus nimic...

În ziua fatidică de 3 noiembrie 1992, cam pe la ora 9 dimineața, mă trezesc în cabinetul de la minister cu dl director al Departamentului de Stat al Limbilor. Taman în acea zi urmau să aibă loc funeraliile naționale ale celor doi mari cântăreți ai marilor noastre idealuri Doina și Ion Aldea-Teodorovici, striviți într-o zi de vineri (30 octombrie) într-un groaznic accident și azi învăluit în mister de lângă Coșereni, județul Ialomița din România. Pe străzi, bulevarde, în Piața Marii Adunări Naționale, în scuarul din fața Teatrului de Operă și Balet, unde era amplasat sicriul neîncăpător cu corpurile neînsuflețite ale celor doi eroi naționali, se adunase lume peste lume, câtă frunză și iarbă. Timp de cinci zile după strașnicul accident, zi de zi, chiar și în dimineața despre care aminteam, peste tot, în orice colțișor, la orice oră a zilei, răsunau vocile cristaline pline de zbulcium, indignare, chemare, îndemn, mobilizare, bucurie pentru micile-marile izbânzi, de dor și jale (*Maluri de Prut, Trei culori, Eminescu să ne judece, Vin din munții latiniei* etc.) ale renumiților cântăreți artiști, cu atât mai sfâșietoare, cu cât știai că cei doi martiri, ale căror voci îți sfâșiau sufletul, zăceau fără suflare într-un coșciug care avea să le devină garsonieră veșnică. Parcă-l aud pe Dumeniuk: „Măi Nicolae, nu mai pot. Nu pot merge nici cu mașina. Simt că o să-mi plesnească sufletul” (Ion avea tot temeul să fie sfâșiat de durere: Doina îi fusese studentă, d-lui era curatorul grupei academice în care studiasse Doinița). Nu puteam să-i recunosc, pentru a nu-i agrava emoțiile, că și subsemnatul, de-a lungul celor cinci zile de la accident, mai ales sub imperiul melodiilor interpretate de cei doi pe care îi știam și îi voiam vii (ca să nu mai amintesc că și eu eram puternic atașat de Doina, având tot temeul: o angajasem la catedra universitară, pe care o conduceam, ca asistentă, din lipsă de profesor la disciplina Literatura universală îi încredinșasem cursul teoretic respectiv; deși se pregătea pentru fiecare nouă temă ca un student, studenții de la secție o adorau, una din orășence aducându-i zilnic câte un buchet de floricele alese cu drag din grădina casei. Ion Aldea-Teodorovici, tânărul compozitor, îndrăgostit până peste urechi de preafrumoasa zână, o aducea zilnic la ore și o întâlnea după ore pe tânăra dnă profesoară de universală,ducând-o acasă cu propria mașină. Fusesem cu soții Dumeniuk și la fastuoasa nuntă a soților Aldea-Teodorovici, la care participase toată floarea intelectualității din Chișinău și din republică). Ion Dumeniuk îmi întin-

de o nouă variantă de Regulament (de astă dată, fatal, chiar ultima!), pe care să i-o contrasemnez, ca și ceilalți miniștri, o ia și convenim să ne întâlnim cu coroanele de flori – eu din partea ministerului, Ion din partea Departamentului – la ora 10 în fața Teatrului de Operă și să mergem să ne facem datoria creștinească. Așa și procedăm, numai că în scuarul din fața Teatrului, după cum menționasem, se adunase lumea de peste lume, nu mai aveai pe unde să-ți faci loc și să treci; în plus, un cordon de polițiști chiar îngrădiseră accesul spre intrarea principală. Ion cu coroana își face drum, lumea îl împinge spre polițiști, aceștia, văzând că nu-i chip să-l mai întorcă, îl lasă să meargă în plata Domnului. Eu și cu alți colegi rămași în mulțime, nu putem merge nici înainte, nici înapoi. La propunerea dlui ministru al sănătății Gheorghe Ghidirim, ne smulgem cu greu din mulțime și o luăm prin spatele Teatrului, unde, într-adevăr, forțăm niște uși deschise (!) și, prin niște coridoare înguste și neiluminate ca prin niște tuneluri, ajungem, în fine, în holul cu pricina. Și aici lume multă, nu te vedeai om cu om, depunem coroanele într-un loc special desemnat, ne oprim, înmărmuriți, în fața sicriului cu cei doi; Adagio în Sol minor al lui Albinoni, deși muzica dată încet, ne sfâșie sufletele parcă însângerate...

De când a pornit alaiul spre cimitirul central de pe str. Armenească, nu ne-am mai văzut cu Dumeniuk. Procesiune lungă, cu popas la monumentul lui Ștefan cel Mare, în alte locuri memorabile, miting de doliu prelungit la cimitir, înmormântare, masa de pomenire din Palatul guvernamental „Prietenie”... Însera. În drum spre casă cineva dintre studenți mi se adresează: „Dom> ministru, dar e adevărat că domnul Dumeniuk a murit?” „Nu, cum să fie?! Adică, nu știi...”, mă dezmeticesc pe o clipă, dar simt cum încep să mă sufoc. De abia ajunși anevoie acasă, o sun pe dna Elena, soția lui Ion: „Dnă Elena, e adevărat ce se aude...?” „Adevărat, Nicolae. S-a pierdut. Cică se sufoca de inimă în incinta teatrului, a ieșit afară să ia o gură de aer, s-a retras lângă un arbust și acolo a căzut. Până l-au văzut, până au chemat salvarea, până a venit... Doctorii nu i-au mai putut face nimic”. Distrus de veste, nu știu dacă am mai reușit să-i exprim îndureratei lui consoarte cuvenitele pentru asemenea situații condoleanțe. Așa a plecat din această lume în alta, pentru el poate, mai bună, profesorul Ion Dumeniuk, bunul meu prieten, tovarăș de crez și ideal, marele luptător pentru cauza triumfului românismului în Basarabia, neînfricatul ostaș din Oastea Limbii Române, cum o numea,

înălțător, sensibilul și fragilul Grigore Vieru. A treia zi de la funeraliile naționale ale soților Teodorovici, alte funeralii naționale cu un alai ceva mai mic decât al primilor, dar cu aceeași mare durere în suflete, ne-au adunat iarăși la Cimitirul central de pe strada Armenească (acolo unde în anii de studenție ne pregăteam pentru examene!). Mai mult: parcă simbolic, casa de veci a unui mare ucrainean cu suflet de român – Ion Dumeniuk – s-a pomenit gard în gard cu casa celui alt drag, Ion Alea-Teodorovici, și a Doinei! La căpătâiul curajosului apărător al cetății românismului Ion Dumeniuc veghează săpat cu dalta tânărului și înzestratului cu har și imaginație sculptor Tudor Cataraga în renumita piatră de Cosăuți chipul unui înger al durerii cu aripile strănse și capul plecat, care plânge cum vom plânge cu toții când vom conștientiza că o generație de mari luptători părăsește fără cale de întoarcere această lume..

E ușor să fii mare printre cei mici, puternic printre cei slabi, curajos printre cei lași. Mai greu e să fii mare printre cei mari, puternic printre cei puternici, curajos printre cei temerari. Ion Dumeniuk a reușit – prin comportamentul și faptele sale – să fie mai mare decât cei mai mari, mai puternic decât cei mai puternici, mai curajos decât cei mai curajoși prin crezul său neabătut în biruința luminii asupra întunericului, adevărului asupra minciunii, cutezanței asupra lașității. Rutean prin obârșie și limbă, Ion Dumeniuk a fost mai ucrainean decât mulți consângeni de-ai săi din RM și Ucraina. Ne-a însușit graiul, l-a iubit, i s-a consacrat, l-a slujit cu devotament și l-a apărât până la moarte, prin faptele sale fiind mai român decât mulți dintre prețișii români verzi din Basarabia și din alte regiuni românești.

Ion Dumeniuk nu a râvnit laude ori slavă nemeritate. Unicul prosop dintre multele cu care fuseseră împodobiți fiii neamului de către poporul recunoscător după marile bătălii pentru limbă și alfabet de la 1989, prosop pe care dl profesor universitar l-a acceptat fără împotrivire, a fost giulgiul care i-a închis plumbul pleoapelor. Chiar în plecarea sa către cele veșnice Ion Dumeniuk ne-a dat o strălucitoare lecție de modestie și moralitate.

Câteva versuri smulse din piept sunt romanițele mele (care-mi amintesc de altele de la „Bellu” dintr-o sacră zi de început de mai 1990) presărate cu dor și jale pe amintirea prietenului meu, care ne îndeamnă acum la netihnă din ceruri:

În limba română

De m-a prinde vreun dor de-al cocorilor zbor,
 Îmbrăcat, ca ascetu',-n târsână,
 Îmi voi pune-n boccea o baladă și-un nai
 Să m-aline în limba română.

Lângă mare de-o fi să mă fure-ntr-o zi
 Din genunile apei vreo zână,
 Pizmuiți-mă, frați, ori destinu-mi deplângeți
 În duioasa mea limbă română.

Când s-a da la hotar bătălia cea mare
 Și-oi sta scut pentru-a Țării țărănă,
 Voi urați-mi să vin nu pe scut, ci cu scutul
 Și doinind tot în limba română.

De va fi să-mi trădez al strămoșilor crez,
 Nicio urmă de-a mea nu rămână:
 Ochii dați-i la corbi, leșul dați-l la câini,
 Blestemați-mă-n limba română.

Iar de fi-va să cad lângă cetini de brad
 În vreo luptă cu lifta păgână,
 Prohodiți-mă, frați, după legea lui Crist
 Cu-aleluia în limba română.

Nicolae MĂTCAȘ

P.S. Memoria lui este vie. În cele două mari capitale: din centrul (Chișinău) și din nordul republicii (Bălți), în care ucraineanul Ion Dumeniuk a studiat cu drag și osârdie frumoasa limbă română, pentru care și-a sacrificat și viața, două artere poartă numele profesorului Dumeniuk. Post-mortem, Președintele i-a acordat distincția supremă: Ordinul Republicii. O sală de cursuri de la universitatea din Chișinău, unde a profesat o viață, dacă prea ocupata conducere a universității n-o fi uitat, urma de asemenea să-i imortalizeze neuitarea.

N.M.

3/29/2020

Nicolae FELECAN

Comemorarea omului fermecat de ideal, Iuliu Maniu

N.F. – prof. univ. dr., latinist, membru al Societății de Studii Clasice din România, al Societății de Științe Filologice din România și Société de Linguistique Romane din Franța. Decan al Facultății de Litere (1996-2004), prorector al Universității de Nord Baia Mare (1993-1996, 2004-2008). Volume: *Limba latină* (1986), *Paronimia în limba română* (1993), *Ghid practic pentru predarea și învățarea limbii latine* (1994), *Dicționar de paronime* (1996), *Sintaxa limbii române* (2002), *Vocabularul limbii române* (2004), *Terminologia corpului uman în limba română* (2005), *Între lingvistică și filologie* (2011) ș.a.

În 5 februarie 2020 s-au împlinit 67 de ani de la încetarea din viață, în închisoarea de la Sighet, a unei remarcabile personalități a neamului românesc, situate în fruntea făuritorilor Marii Uniri de la 1 decembrie 1918, IULIU MANIU.

Evenimentul a fost marcat la Sighetu Marmației în data de 8 februarie, în prezența a numeroși admiratori ai celui comemorat, sosiți în capitala Maramureșului istoric din toate colțurile țării, inclusiv din Basarabia, Bucovina și chiar din Franța.

În acord cu scopul urmărit, acțiunile programate s-au derulat în trei locuri: un parastas în fața celulei în care Sfinxul de la Bădăcin „a nevoit” în ultimii ani ai vieții pământeste, un simpozion în sala de ședințe a primăriei din localitate, urmate de rugăciuni și parastas la „Cimitirul Săracilor”, unde și-au găsit odihna de veci o bună parte dintre elitele neamului românesc, neclintite în acțiunile lor spre democrație și europenitate.

În prezentarea de față mă voi opri asupra omului Iuliu Maniu, încercând, cu exemple, să motivez unele calificative ce i-au fost atribuite.

Comparând afirmațiile celor care l-au admirat, cu cele ale delatorilor, de ieri și de azi, rămânem cu imaginea unei personalități „deosebit de cultivate, cu o serioasă cultură generală, cu o excepțională pregătire profesională”; un om plin de măsură, de echilibru și cu o mare stăpânire de sine, chiar și în fața celor mai înverșunați adversari politici. „În Parlamentul de la Budapesta, de pildă, atunci când a ajuns deputat, în 1906, s-a remarcat, conform spuselor contelui Albert Apponyi, prin tonul calm, politicos și printr-o *ungurească admirabilă* în susținerea cauzei românilor ardeleni”. Acest fapt nu l-a împiedicat să protesteze public împotriva oricăror abuzuri și fărădelegi ale maghiarilor, iar exemplele sunt multe.

Urmare a acestui fel de a fi, Iuliu Maniu și-a făcut mulți prieteni de diferite etnii, chiar maghiari, ceea ce a contribuit la reușita impecabilă a evenimentelor pe care le-a girat și coordonat. Las la o parte Marea Adunare de la Alba Iulia, cu o participare de cca 100.000 de persoane, desfășurată fără cel mai mic incident, și amintesc organizarea semicentenarului ASTRA, din 28-30 august 1911, la Blaj, eveniment care, cum spunea însuși organizatorul lui, Iuliu Maniu, „a fost o manifestare a solidarității Națiunii Române în străduințele sale culturale”. Atunci au venit în orașul episcopal, cum se vrea a fi numit Blajul, „de la vlădică la opincă”, deopotrivă greco-catolici și ortodocși; întreaga elită politică, inteligența ardeleană: Ion Agârbiceanu, Iacob Mureșianu, Octavian Goga, dr. Ioan Rațiu, Aurel Vlaicu. De peste munți au participat G. Coșbuc, Ioan Bianu, Nicolae Iorga, I. L. Caragiale, Șt. O. Iosif, Victor Eftimiu, actorii Aristița Romanescu, Petru Liciu, Olimpia și Zaharia Bârsanu (Bădiliță, Stanciu 2019: 190).

Fidel conceptelor promovate de corifeii Școlii Ardelene, Iuliu Maniu le-a îmbrăcat într-o formă adecvată evenimentelor pe care le-a trăit și care-și propuseseră înfăptuirea României Mari. La faptele incontestabile semnalate de predecesori: sorginta noastră latină, relevată prin numele etnic *român*, prin graiul latin și prin creștinismul de formă latină, cum dovedesc „termenii primordiali creștini” (Pușcariu 1976: 361), aceiași de la începuturi și până în prezent: *ajuna, altar, biserică, boteza, credință, creștin, cruce, cumineca, duminică, Dumnezeu, mormânt, pască, Paști, păcat, rugăciune* etc., Iuliu Maniu, împreună cu întreaga elită transilvăneană, a reușit, într-un timp foarte scurt, să-și conecte-

ze discursul politic la mersul istoriei. Asistăm astfel la trecerea de la „națiunea română din Transilvania” la „națiunea română în întregul ei”, de la proiectul de „autonomie a națiunii române transilvane”, la „autonomia unui teritoriu etnic”, și, în final, la decizia de „a uni acest teritoriu cu Regatul României” (Bădiliță, Stanciu 2019:181).

Iuliu Maniu, „căpetenia ardelenilor”, în viziunea lui N. Iorga, se impune ca un „spirit călăuzitor al frământărilor ardelenesti”, cum afirma Octavian Goga, adăugând la ideile cunoscute deja și contextul european și internațional, în primul rând „principiul autodeterminării naționalităților”, proclamat, la 8 ianuarie 1918, de Thomas Woodrow Wilson (1856-1924), președinte al Statelor Unite (1913-1921) în fața Congresului American (Bădiliță, Stanciu 2019:181).

Morala și politica s-au aflat mereu împreună în personalitatea lui Iuliu Maniu. Niciodată nu și-a călcat convingerile, nici pe cele legate de politică și viața socială și nici chiar pe cele legate de propria persoană. Astfel, a refuzat să facă parte din delegația română la Conferința de Pace de la Paris, pe motiv că nu stăpânește destul de bine toate subtilitățile limbii franceze. Apoi, conștiința rădăcinilor sale și ale opțiunilor politice ale lui și ale familiei l-au făcut să nu dea curs impulsului sentimental din tinerețe, acela de a întemeia o familie cu o frumoasă farmacistă ungueroaică, Clara, al cărei nume a fost și ultimul pe care l-a murmurat înainte de obștescul sfârșit, potrivit afirmațiilor directorului ziarului „Dreptatea”, Nicolae Carandino, coleg de celulă cu Maniu (cf. Bădiliță, Stanciu 2019: 192).

Corneliu Coposu afirma că Iuliu Maniu a fost incapabil de compromis, a fost un exemplu de om de ținută și de moralitate exemplară, trăsături remarcate și de Nicolae Carandino, când amintește de noblețea cu care suporta ororile închisorii: „nicio șovăială, nicio slăbiciune, (...) prefera să moară în închisoare” decât să pactizeze cu forțele comuniste și să gireze „un regim de sclavie” (Bădiliță, Stanciu 2019: 192). Câtă asemănare cu atitudinea Fericiților Episcopi Martiri greco-catolici!

Atitudinea sa constantă și neîngăduitoare față de noul regim, care se impunea ca un tăvălug peste poporul român, l-a făcut să conștientizeze cum se va profila viitorul său și al națiunii sale. Nepoții lui, Ionel Pop și Matei Boilă, își amintesc de o astfel de mărturisire: „Eu știu că voi

muri, fie la zid, fie în închisoare, știu că am fost abandonați [de puterile occidentale]. Dar, singurul lucru ce pot acum să-l fac pentru națiunea mea este să-i dau demnitatea luptei, să arăt lumii întregi că românii nu au capitulat în fața tiraniei comuniste, că au avut demnitatea de a fi împotriva, că au luptat până la sfârșit. Asta constituie elementul de demnitate, pentru că toată lumea va ști că alegerile în realitate le-am câștigat noi și, chiar dacă alegerile vor fi furate și noi vom fi omorâți, această demnitate a poporului meu va sta la baza renașterii morale în momentul în care vom fi liberi” (Bădiliță, Stanciu 2019: 192; Borz 2016: 205).

Un astfel de caracter nu putea sfârși fără un calificativ pe măsură, acela de *Sfinx*. Cum am putea descifra analogia dintre mit și Maniu? Consider că figura de stil de la baza cognomenului trebuie interpretată prin inversul situației prezentate de Sofocle. Când partenerii de dialog sunt raționali și iscușiți, sfârșitul lor urmează cursul firesc, prestabilit. După descifrarea enigmei de către Oedip, Sfinxul de la Teba moare, aruncându-se în apele mării. Când însă locutorul este incult și agresiv, acesta, în locul argumentelor, își mobilizează forțele pentru nimicirea Sfinxului. Și *Sfinxul de la Bădăcin* a murit în închisoarea comunistă de la Sighet și a fost aruncat într-o groapă de la marginea orașului!

Referințe bibliografice

Bădiliță, Stanciu 2019 = Bădiliță Cristian, Stanciu Laura, *Geniul greco-catolic românesc*, București, Editura Vreamea, 2019.

Borz 2016 = Borz Cristian, *Monografia satului Bădăcin și a familiei Maniu*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Zalău, Editura Caiete Silvane, 2016.

Pușcariu 1976 = Pușcariu Sextil, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București, Editura Minerva, 1976.

Scurtu 1995 = Scurtu Ioan, *Iuliu Maniu. Activitatea politică*, București, Editura Enciclopedică, 1995.

Ion CONSTANTIN

Poziția regimului comunist din România în chestiunea Basarabiei

I.C. – doctor în istorie, cercetător științific asociat la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române. Autor, printre altele, al volumelor *Basarabia sub ocupație sovietică, de la Stalin la Gorbaciov* (1994); *România, Marile Puteri și problema Basarabiei* (1995, 2017); *Polonia în epoca „Solidarității” 1980-1989* (2007); *Polonia în secolul totalitarismelor 1918-1989* (2007); *Gherman Pântea între mit și realitate* (2010); *Pantelimon Halippa. O viață dedicată luptei pentru unitatea națională* (2016); *Problema Basarabiei în discuțiile româno-sovietice din timpul Războiului Rece 1945-1989* (2015).

Domenii de interes științific: istoria Basarabiei, Bucovinei și a relațiilor româno-polone în perioada contemporană.

Perioada deplinei docilități

Instalarea comunismului în România și transformarea țării într-un stat-satelit al Uniunii Sovietice au făcut ca, pentru aproape două decenii după evenimentele din august 1944, problema Basarabiei și a Nordului Bucovinei să fie practic abandonată de regimul de la București.

Îndată după ocuparea de către trupele sovietice a teritoriilor românești de la est de Prut și integrarea lor în ansamblul republicilor unionale din *imperiu*, guvernul român a interzis orice referire la Basarabia, cuvântul în sine devenind „tabu”, inclusiv în conversațiile particulare. Toate cărțile, articolele și studiile referitoare la acest subiect au fost retrase din circulație.

România va fi supusă ocupației militare directe, care va dura până în 1958, după ce în 1955 țara este încadrată în Tratatul de la Varșovia. Integrarea se va produce și pe plan economic,

Articolul este un fragment adaptat din volumul Ion Constantin, *Problema Basarabiei în discuțiile româno-sovietice din timpul Războiului Rece 1945-1989*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2015.

prin tratatul din mai 1945 și, apoi, prin aderarea la Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, întemeiat în 1949.

În primii ani de „democrație populară”, politica externă a României s-a caracterizat printr-o deplină docilitate față de Uniunea Sovietică, satelizarea sa diplomatică fiind totală, ca și a celorlalte țări comuniste „frățești”¹. În februarie 1948, guvernul de la București încheia cu URSS un tratat de „prietenie, colaborare și asistență mutuală” valabil pe douăzeci de ani, urmat de înțelegeri asemănătoare cu Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia și Ungaria, semnate toate în cursul anului 1948².

În aceste condiții, Bucureștiul nu era în măsură să exercite suveranitatea în aproape nici un domeniu. Conducerea României era riguros controlată de ofițerii de informații sovietici infiltrați semideschis în toate instituțiile importante ale țării, inclusiv la cel mai înalt nivel³. Moscova avea la dispoziție, de asemenea, tot soiul de agenți semioficiali din România, formați prin recrutări locale în instituțiile militare și ale securității, precum și angajații români motivați economic ai Sovromurilor, agențiilor comerciale sovietice și chiar ai armatei sovietice. Acești agenți se bucurau de „privilegii extrateritoriale” și de beneficii materiale „care adesea le depășeau pe acelea ale conducătorilor comuniști”, făcând problematică loialitatea acestora față de centrul românesc al PCR⁴.

Controlul politic sovietic se exercita în primul rând asupra instituțiilor coercitive ale statului – armată, serviciul de securitate și miliția –, cât și asupra liderilor partidului, printr-o rețea de ofițeri și agenți sovietici infiltrați în instituțiile de stat și în jurul liderilor acestora. Primul pas pentru preluarea controlului a fost constituirea în URSS a Diviziei „Tudor Vladimirescu” (1943) și a Diviziei „Horia Cloșca și Crișan” (1945), cu contingente masive de comisari sovietici. Un lot important de agenți sovietici se va constitui ulterior din rândul ofițerilor care făceau stagii de pregătire în URSS. Aceștia „erau o pradă ușoară pentru serviciile sovietice de spionaj. După revenirea în țară în cadrul armatei, ei mențineau legăturile cu consilierii sovietici care, fără excepție, erau implicați în activități de spionaj pe teritoriul României, în serviciul agențiilor sovietice. Ei comunicau fără translator, astfel că transmiterea informațiilor se făcea fără dificultate”⁵. Ofițerilor pregătiți la Moscova li se solicita să accepte oficial subordonarea față de sovietici prin semnarea unor angajamente de loialitate, devenind vulnerabili la șantaj în

cazul în care și-ar fi reconsiderat conduita. Mai târziu, Moscova a început să le acorde și cetățenia sovietică acestor agenți, oferind astfel o posibilitate cvasilegitimă pentru a interveni direct, în cazul în care ar fi fost demascați ca spioni împotriva propriei țări⁶.

În această perioadă, tot ce s-a publicat despre istoria României trecea printr-o aspră cenzură, fiind admise numai scrieri menite să justifice „drepturile” URSS și să glorifice puterea acaparată de comuniști. Au apărut pamflete și narațiuni de factură polițistă, scrise de cele mai multe ori de autori neromâni (Ion Ludo, Frank, Popoviciu), care au creat o falsă imagine asupra istoriei românești. Este epoca în care istoricii staliști, în frunte cu Mihail Roller, afirmau că Basarabia a fost cedată la 1812 de către Turcia direct Rusiei și că unirea provinciei în 1918 cu România nu a fost altceva decât o răpire care s-a perpetuat prin complicitatea aliaților occidentali. Roller a condus grupul de istorici care a redactat manualul școlar sovieto-român *Istoria României. Manual unic pentru clasa a VIII-a secundară*, publicat la Editura de Stat în 1947. În anii următori au apărut, sub redacția lui Roller, mai multe ediții ale lucrării *Istoria Republicii Populare Române*, care nu reprezentau altceva decât traduceri ale unor compilații de istorie făcute la Moscova pentru uzul românilor.

Pentru breasla istoricilor, a fost o perioadă extrem de dificilă. „Penibili au fost mai ales anii de început ai noii lumi – scrie istoricul David Prodan în *Memoriile sale*. În noile posturi de răspundere, de control, oameni de serviciu, laboranți, foste slugi, oameni pătați, vulnerabili, obligați la exces de zel pentru propria salvare... La acest nivel riscai la fiecare pas să cazi în «greșeală» sau trebuia să fii judecat, și numai pentru a fi ținut sub presiune, și numai pentru a simți puterea regimului... Puteai fi acuzat și judecat în taină, puteai fi urmărit, încărcat de cel care se străduia să se salveze pe sine sau îți vâna locul. (Se) putea să și se aducă fără să știi vini grave, cu grave consecințe. Puteai fi încondeiat, fără să știi, cu cea mai gravă acuzație din toate: ai nesocotit partidul! O perioadă grea de răsturnare de valori, de agitație, de umiliri, inerentă marilor răsturnări”⁷.

Scrierile istorice apărute în România în perioada stalinistă, cât și un deceniu după aceea, erau tributare mimetismului și obedienței totale față de tezele neștiințifice susținute de istoriografia sovietică. Elocvență în acest sens este o simplă comparație între modul în care erau prezenta-

te în *Marea Enciclopedie Sovietică* din 1950 și *Dicționarul Enciclopedic Român*, din 1962, relațiile româno-ruse⁸. Considerațiile formulate de istoriografia din RPR privind problema basarabeană se rezumau la re-producerea *tale quale* a tezilor istoriografiei sovietice. Chiar după ce stalinismul a fost condamnat oficial în URSS, iar divergențele româno-sovietice începuseră a ieși la iveală, istoriografia din țara noastră se mai menține în inerția stalinistă pentru aproape un deceniu. Tratatul de *Istoria României*, apărut în 1961, de exemplu, prelua teza mai veche a lui Roller, potrivit căreia Moldova ar fi fost la origine parte integrantă a unui voievodat de Halici⁹. În legătură cu acest flagrant neadevăr, istoricul Alexandru Boldur va interveni, în 1962, la conducerea politică a României, din păcate fără rezultat¹⁰.

Starea de lucruri din domeniul istoriografiei române din acea vreme era arătată într-o notă informativă a directorului Institutului de Istorie a partidului de pe lângă CC al PCM – filială a Institutului Marxism-Leninismului de pe lângă CC al PCUS, Semion I. Afteniuk, adresată CC al PCM, la 11 noiembrie 1970: „În documentele Partidului Comunist Român din anii 20-50, în lucrările istoricilor marxiști din România au fost puse bazele unei tratări științifice corecte a problemelor esențiale ale relațiilor româno-sovietice din anii 1918-1944. În particular, era condamnată participarea României regale la intervenția militară împotriva țării Sovietelor, cotropirea Basarabiei de către armata regală, politica colonială a României în ținutul ocupat, linia politică antisovietică, promovată de guvernele regatului chiar până la ieșirea României din război de partea Germaniei hitleriste împotriva Uniunii Sovietice, a fost dată o apreciere înaltă luptei oamenilor muncii din Basarabia împotriva ocupanților pentru reunirea cu Patria Sovietică și susținerea acesteia de către poporul sovietic și guvernul Uniunii Sovietice, a fost salutată eliberarea Basarabiei în anul 1940 și reunirea ei cu URSS, a fost apreciată pozitiv formarea RASS Moldovenești și a RSSM Unionale”¹¹.

Schimbări în istoriografie după moartea lui Stalin

Moartea lui Stalin în martie 1953 nu avea să aducă schimbări imediate în ceea ce privește discursul istoriografic oficial, dar au fost create

condițiile pentru ca acestea să se producă, într-un ritm destul de lent, ce-i drept, în anii următori. Se vor ivi începând cu anii 1955-1956, când în breasla ideologilor partidului și a istoricilor regimului se discuta deja despre reconsiderarea istoriei lui Roller, iar la Moscova se pregătea condamnarea cultului personalității lui Stalin. Congresul al II-lea al PMR (decembrie 1955) a adus unele schimbări semnificative de abordare a discursului istoric, inclusiv în ceea ce privește atribuțiile instituțiilor ce aveau competențe în domeniul scrierii istoriei. Începe declinul rollerismului, iar adversarii acestuia nu ezită să-l critice pe fondatorul său pentru „greșelile trecutului, iar el își face apărarea prin autocritica permisă de partid dar folosită *pro domo*¹². Este perioada în care „spiritul Genevei” începea să se facă simțit în lumea diplomatică și definea un nou mod de desfășurare a raporturilor internaționale dintre „cei mari”: SUA, URSS, Marea Britanie, Franța¹³. Noul discurs politic privind coexistența pașnică aduce o „diminuare a încrâncenării în limbajul istoric. Occidentul nu mai este privit doar ca un dușman etern ci și ca un partener de dialog, știința istorică occidentală nu era numai imperialistă dar și deținătoarea unei experiențe valoroase. Chiar dacă schimbările au o mare doză declarativă, ele se fac din ce în ce mai mult simțite”¹⁴. Așa cum observă cercetătorul Vasile Pascu, discursul istoric a evoluat „de la tipicul stalinist, plin de reproș și ură împotriva stăpânirii de clasă și a Occidentului – la un discurs ușor naționalist, valorizator al moștenirii istorice, trecut însă prin filtrul marxist-leninist. Oricum, perioada se încheia printr-o debarasare de clișeele ridicole ale anilor '50, se stabileau legături mai concrete cu istoriografia «imperialistă» și se trecea la recuperarea (totuși marxistă) a unor istorici consacrați înainte de 23 august 1944...”¹⁵.

Potrivit informării mai sus menționate a Institutului de Istorie a partidului de pe lângă CC al PCM, „devierea” științei istorice române de la „tratarea marxistă” a problemelor „esențiale” ale relațiilor sovieto-române s-a produs abia după plenara CC al PCR din 30 noiembrie-5 decembrie 1961, fapt reflectat în conținutul unor lucrări istorice și manuale de istorie¹⁶. Ca exemplu al acestei „schimbări”, istoricul chișinăuian amintit evoca diversele ediții ale manualului de „Istorie a României” pentru clasa a XI-a, cât și alte lucrări. Astfel, în manualul editat în anul 1960 (*Istoria României. Manual pentru Clasa XI*, București, 1960), s-a constatat „pe bună dreptate că guvernul regal român, plin de ură

împotriva statului Sovietic, a cotopt în anul 1918 Basarabia, a dizolvat, făcând uz de forță, Sovietele revoluționare și a anexat acest ținut (p. 275). În iunie 1940, se spune în continuare, la propunerea guvernului Sovietic România a întors Basarabia țării Sovietice (p. 234). În carte se dă o apreciere veridică luptei oamenilor muncii din Basarabia împotriva ocupanților români, care s-a desfășurat la sfârșitul anului 1917 – începutul anului 1918 și nu a încetat până în momentul eliberării ținutului de ocupanți, se relatează despre susținerea oamenilor muncii din Basarabia în această luptă de către poporul sovietic, de către guvernul acestuia și de către forțele progresiste ale României, precum și despre alte fapte ale solidarității internaționale¹⁷.

În edițiile ulterioare ale aceluiași manual ocuparea Basarabiei Sovietice de către România regală în anul 1918, „retrocedarea” acesteia Uniunii Sovietice în anul 1940 și alte aspecte ale relațiilor româno-ruse în anii 1918-1940 sunt „apreciate cu totul altfel”. Astfel, în același manual, reeditat în 1965 și având aceiași autori (Dumitru Almaș, Gh. Georgescu-Buzău, Aron Petric), ca și manualul din 1960, „de acum nu se mai spune despre faptul că România boierească a procedat la un act de cotoptire, trimitându-și armatele în Basarabia la sfârșitul anului 1917 – începutul anului 1918, nu se mai amintește despre rezistența opusă agresorilor de către populația Basarabiei, despre participarea internaționaliștilor români la această luptă; oricât ar fi de straniu, materialul despre invazia armatelor române în Basarabia este plasat în sub-compartimentul – «Influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie asupra mișcării muncitorești din România» (p. 279-280). Din manual a dispărut materialul despre lupta de 22 de ani a oamenilor muncii din Basarabia împotriva ocupanților și susținerea acestei lupte de către poporul sovietic, de către guvernul său, de către Partidul Comunist Român, iar despre eliberarea Basarabiei în anul 1940 se spune după ce se amintește de pactul sovietic german de neagresiune (august 1939) în felul următor: «În iunie 1940, în urma notelor ultimative, trimise de către guvernul URSS și primite de către guvernul României, teritoriile Basarabiei și Bucovinei de Nord au intrat în componența statului Sovietic» (p. 326). Apoi, fără a da o caracterizare sau apreciere acestui eveniment, urmează fraza: «În această perioadă Partidul Comunist Român conducea lupta oamenilor muncii împotriva fascismului, pentru apărarea intereselor lor vitale» (tot acolo)¹⁸.

După cum se consemna în nota informativă a lui S. I. Afteniuk, „la fel sunt tratate aceste evenimente și în alte lucrări”¹⁹. Dacă în primul volum al *Dicționarului enciclopedic*, apărut în 1962, este scris: „În ianuarie 1918 guvernul burghezo-moșieresc al României a ocupat Basarabia” (p. 308), în volumul patru, apărut în 1966, citim: „La începutul lunii ianuarie 1918 Basarabia a intrat în componența statului Român” (p. 203). În cartea *Schițe de istorie a României*, editată în anul 1967 în limbile rusă, engleză, franceză, germană, română, putem citi: „La începutul lunii ianuarie 1918 Basarabia a intrat în componența statului român... în iunie 1940, în urma cererii formulate de către guvernul sovietic în notele ultimative, adresate guvernului român, Basarabia și partea de Nord a Bucovinei au intrat în componența URSS” (p. 36, 44). Într-un mod asemănător sunt prezentate aceste fapte în lucrările colective fundamentale de istorie a României, apărute la București în anul 1970²⁰.

„Dezghetuț hrușciivist” încurajează intelectualitatea românească din RSS Moldovenească

După dispariția lui Stalin și accederea lui N. Hrușciov în funcția de secretar general al PCUS, se înregistrează o destindere a politicii regimului sovietic, atât în plan internațional, cât și intern. În cuvântarea sa de la Congresul al XX-lea al PCUS despre cultul lui I. Stalin și consecințele acestuia (24 spre 25 februarie 1956), noul lider sovietic se desolidariza, printre altele, și de metodele violente aplicate de predecesorul său față de naționalitățile sovietice. Erau reabilitate, în totalitate sau parțial, popoare deportate în masă și se anunța o politică de descentralizare economică, administrativă și culturală. Șovinismul velikorus, promovat și susținut deschis de I. Stalin în special după 1945, era declarat ca venind în contradicție cu internaționalismul proletar, cu alte cuvinte periclită coeziunea popoarelor Uniunii Sovietice²¹.

Noul curs politic inaugurat în URSS a conferit posibilitatea unei oarecare ridicări a nivelului științific în domeniul istoriografiei, renunțarea la naționalismul rus excesiv promovat în timpul lui Stalin și reînnoirea la un discurs „mai revoluționar” și ideologizant, ceea ce a însemnat însă și o mai mare indulgență față de patriotismul popoarelor din repu-

blicile unionale ale imperiului. Aceste orientări corespundeau rolului mai pregnant pe care noua „conducere colectivă” sovietică îl conferea istoriei ca instrument de realizare a obiectivelor ideologice și de propagandă.

Renașterea discursului și a temelor revoluționar-ideologice în istoriografie a fost una dintre trăsăturile definitorii ale epocii hrușcioviene. Excesele naționalismului rus dispar din scrierile istorice, care tratează cu predilecție acum teme referitoare la „prietenia între popoarele sovietice”. Prin stimularea acestei orientări, regimul urmărea realizarea unei legături mai strânse între popoarele din URSS și Partidul Comunist. De această politică a profitat intelectualitatea românească din RSSM, care, în condițiile cadrului mai larg creat pentru afirmarea creației proprii „moldovenești”, a putut promova, într-o oarecare măsură, valori culturale românești. Cea mai arzătoare problemă a acestei intelectualități viza demascarea „moldovenismului stalinist”. O ocazie deosebit de prielnică s-a ivit în octombrie 1955, când la Chișinău se desfășoară Congresul lingviștilor sovietici, la care se declară că nu există argumente suficiente pentru a susține că limba „moldovenească” ar fi diferită de cea română. Se adoptă, de asemenea, o rezoluție susținută de peste 700 de academicieni, profesori și studenți, prin care se propune deschiderea unei librării de carte românească în capitala RSSM (librăria „Drujba” în perioada sovietică). În anul următor, după Congresul Internațional al lingviștilor (Florența), la care italianul C. Tagliavini afirma că unica diferență dintre limba „moldovenească” și română era alfabetul rusesc, doi filologi sovietici din Moscova, K. Budagov și S. Bernstein, au înaintat CC al PCM o scrisoare în care argumentau că limba vorbită pe teritoriul RSSM era parte integrantă a limbii naționale românești, invocând și afirmația lui Tagliavini. Scrisoarea a fost prezentată numai lucrătorilor Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Academiei de Științe din RSSM, publicarea acesteia fiind strict interzisă²².

Perioada anilor 1955-1960 a avut o importanță deosebită pentru păstrarea identității naționale a românilor din RSSM. Astfel, după discuții largi ale lingviștilor în presa de specialitate, inițiate în 1955 și continuate în următorii doi ani, s-a reușit convingerea factorilor de decizie că era necesar să se renunțe la unele norme ale limbii „moldovenești” impuse în perioada stalinistă²³.

Schimbările în acest domeniu nu au putut fi duse, însă, până la capăt. Kremlinul a fost totdeauna conștient de pericolul pe care patriotismul local al populației majoritare din RSSM îl poate reprezenta pentru integritatea URSS, avându-se în vedere vecinătatea cu România. De aceea, „moldovenilor li s-a acceptat să-și exprime caracterul lor național ca moldoveni, dar niciodată ca români”²⁴.

Regimul nu precupețea nici un efort pentru a alimenta în continuare aberantul mit „moldovenesc”. Teoriile bazate pe acest mit aveau ca obiectiv fundamental contestarea dreptului istoric de netăgăduit al României asupra unei părți din teritoriul său, Basarabia, concomitent cu afirmarea „legitimității” și justificarea acțiunilor anexioniste ale imperiilor țarist și sovietic asupra aceluiași spațiu²⁵.

În principal, istoricilor și lingviștilor le revenea ingrata sarcină de a demonstra ceea ce, de fapt, nu putea fi demonstrat. S-a încercat, într-un efort absurd și diabolic, să se rupă din contextul spiritualității românești figuri reprezentative ale tradiției culturale, cum erau cronicarii moldoveni din secolele XVI-XVII sau Dimitrie Cantemir, plasați alături de „eroii revoluționari” Frunze și Kotovski.

În 1958, unul dintre istoricii de bază ai Partidului Comunist din Moldova, I. Grosul, vorbea la conferința comună de la Chișinău a istoricilor din România și a celor din RSS Moldovenească despre „relațiile moldo-româno-ruso-ucrainene” din trecut, „ca și când primele două denumiri s-ar exclude una pe alta”²⁶. Participarea istoricilor români la reuniunea comună de la Chișinău semnifică faptul că ei nu renunțaseră încă la conceptele generale elaborate de istoriografia sovietică, în problema relațiilor româno-sovietice. Acest lucru se va întâmpla ceva mai târziu, așa cum vom arăta în cele ce urmează.

Primele simptome ale neînțelegerilor româno-sovietice

Perioada de incertitudine deschisă în întreaga Europă de răsărit, ca urmare a dispariției lui Stalin, s-a exprimat în cazul României prin apariția primelor simptome ale neînțelegerilor cu Moscova²⁷, ce nu puneau, însă, în pericol „soarta socialismului” și nici interesele sovietice în zonă. Referindu-se la împrejurările apariției acestor „divergențe”,

istoricul american Robert King arăta că „atunci când controlul sovietic slăbea, iar liderii comuniști locali își formaseră o bază indigenă a puterii, au început să apară manifestările naționale”²⁸. Într-o lucrare consacrată istoriei Partidului Comunist Român, același cercetător identifică patru factori care au determinat succesul României în relația cu URSS, aici intrând perioada când la conducerea partidului s-a aflat atât Gheorghe Gheorghiu-Dej, cât și Nicolae Ceaușescu: 1) schimbarea politicii URSS în raport cu țările satelit; 2) stabilitatea versus instabilitatea de la vârful puterii sovietice după moartea lui Stalin; 3) contextul internațional în care au evoluat relațiile Est-Vest, aceasta permițând conducerii PMR/ PCR să aibă o serie de inițiative încurajatoare; 4) abilitatea conducerii de la București de a rezista presiunii sovietice.²⁹

Primele manifestări cu iz național apărute în cadrul partidului comunist din România se explică și prin schimbările produse în componența etnică a acestuia. Dacă în primii ani postbelici, elemente etnice neromânești – cum erau Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu ș.a. – dominau PCR (PMR, din 1948)³⁰, după dispariția dictatorului de la Moscova și îndeosebi după retragerea trupelor sovietice, pe măsura pierderii speranței că mai „vin americanii!”, un număr tot mai mare de etnici români intră în PCR. Faptul n-avea să rămână fără urmări.

Ca urmare a presiunii de jos, se configurează treptat la nivelul conducerii PMR concepția aplicării marxism-leninismului la condițiile concret-istorice din țară. La Congresul al II-lea al PMR din 1955 s-a vorbit, pentru prima oară, despre calea românească de construire a socialismului, despre adaptarea marxismului la cerințele locale și s-a insistat asupra respectării principiilor de suveranitate, egalitate și neamestec în treburile interne³¹.

Încă înainte de Congresul al XX-lea al PCUS (februarie 1956), conducătorii de la București se opuneau perseverent tendințelor Moscovei de integrare a României în CAER, de transformare a sa într-un hinterland agricol, furnizor de materii prime pentru Uniunea Sovietică și alte țări socialiste.

Pentru liderul comuniștilor români, Gheorghe Gheorghiu-Dej, destalinizarea anunțată la Moscova a însemnat acutizarea luptei pentru putere în PMR și începutul unui proces de ieșire a României de sub

umbrela sovietică. În urma adoptării unei noi linii de către PCUS în cadrul celui de-al XX-lea Congres, liderul de la București a înțeles că menținerea dogmei staliniste în RPR (și, prin aceasta, securitatea regimului său!) trebuia să fie dublată de o distanțare treptată de Kremlin. Dej și-a susținut punctul de vedere referitor la „Raportul” lui Hrușciiov într-o ședință secretă, ce a avut loc după doar câteva zile de la Plenara CC al PMR din martie 1956. Bucurându-se de un auditoriu lărgit (3 000 de membri de partid), Dej a făcut referire la gruparea „sănătoasă” a PMR, care fusese învingătoare încă din 1952 asupra facțiunii staliniste. Cu alte cuvinte, „Noi nu avem pe cine reabilita!”, susținea liderul de la București, convins fiind că „raportul secret al lui Hrușciiov a fost o greșeală politică majoră, care dăunează ideologiei marxist-leniniste”³².

Retragerea trupelor sovietice și a consilierilor

Revoluția maghiară din 1956 „pare să fie momentul în care conducerea PCR a început distanțarea de URSS și deschiderea către lume”³³. Pe data de 31 octombrie 1956, doar cu câteva zile înainte ca forțele sovietice să înăbușe revolta maghiară, Comitetul Central al PCR i-a dat indicații prim-ministrului de la vremea respectivă, Gheorghe Stoica, ca – în cadrul următoarei reuniuni a Tratatului de la Varșovia din noiembrie-decembrie de la Moscova – să facă presiuni privind retragerea trupelor și a consilierilor (consultanților) sovietici³⁴. Susținând încă o dată argumentul din 1955, potrivit căruia prezența trupelor sovietice avea rolul de a produce disensiuni pe plan intern, transformând România într-o țintă ușoară a atacurilor politice din afară, CC a dorit să reamintească Moscovei că „nu considera necesară staționarea trupelor sovietice pe teritoriul său” și a sugerat posibilitatea „rechemării consultanților sovietici prezenți în diferite instituții”³⁵. Impunerea acestor argumente era un demers delicat într-un context în care conducerea sovietică tocmai se pregătea pentru o intervenție cu forțe militare în Ungaria. În cele din urmă, o mulțime de factori printre care se numărau, cu siguranță, obiectivele de politică externă ale liderului sovietic, faptul că prezența trupelor acționa ca un paratrăsnet pentru insatisfacția populară, impactul militar secundar asupra unui potențial conflict Est-Vest și costurile semnificative ale invaziei din Ungaria, unde sovieticii înregistraseră 2 260 de victime (669 de morți, 1 540 de

răniți și 51 de dispăruți), erau argumente suficiente pentru a influența Moscova³⁶.

Prin afirmarea sprijinului față de Moscova în urma intervenției militare sovietice în Ungaria, Gheorghiu-Dej urmărea să își demonstreze fidelitatea față de URSS, o tactică prin care câștiga atât încrederea liderului de la Kremlin (necesară propriei securități), cât și posibilele concesiile privind o desprindere treptată de stăpânul sovietic. De altfel, manifestațiile de la Budapesta i-au întărit convingerea lui Dej că o politică de autonomie a României în interiorul „lagărului” era necesară pentru însăși supraviețuirea regimului de la București.

Tendința de lărgire a independenței în cadrul strategiei generale de politică externă avea la bază dorința lui Gheorghiu-Dej și a anturajului său de a feri țara de curente de opoziție, intensificate pe valul celui de-al XX-lea Congres al PCUS, manifestate îndeosebi în Polonia și Ungaria, care prezentau o amenințare reală a puterii sale incontrolabile. Speriați de revoluția din țara vecină, liderii români au știut să profite de aceasta în interesul întăririi puterii lor. De teama că liberalizarea socialismului la unii vecini va merge atât de departe, încât putea să provoace o reacție în lanț în România, Gheorghiu-Dej și echipa sa, de la sfârșitul anului 1956, au urmărit crearea unor mecanisme de contracarare a influenței nu numai ungare și poloneze, ci și sovietice, totodată, deseori sub lozincă eradicării urmărilor cultului personalității³⁷.

În urma vizitei sale în capitala ungară, la 22-25 noiembrie 1956 (unde fusese trimis împreună cu Emil Bodnăraș și Walter Roman pentru a ajuta la restabilirea unui regim pro-sovietic, sub conducerea lui János Kádár), Gheorghiu-Dej a hotărât desprinderea din brațele „ursului sovietic”, căci, a argumentat el, „dacă nu facem o cotitură de 180 de grade în relațiile noastre cu sovieticii suntem pierduți”. În viziunea lui Dej, distanțarea de Uniunea Sovietică trebuia să fie realizată treptat, pentru a nu-i stârni furia: „nici să nu sărim peste cal, nici să nu învârtim sabia lui Damocles în vânt”³⁸.

În urma înăbușirii prin intervenție armată a revoltei ungare, în octombrie 1956, Moscova dă pentru „liniștirea” opiniei publice internaționale un comunicat referitor la „apropiata retragere” a trupelor sovietice din așa-zisele „țări de democrație populară”. Începând din ianuarie 1957 și

până în aprilie 1958, într-o serie de scrisori pentru conducerea PCR, în care inițiativa era prezentată ca aparținându-le sovieticilor, Kremlinul și-a exprimat acordul să își retragă consultanții³⁹.

La Congresul al XX-lea al comuniștilor sovietici, cât și un an după aceea, în iulie 1957, cu prilejul discuției cu un grup de ziariști din Ungaria, Hrușciov a declarat deschis că nu este deloc necesar ca fiecare țară socialistă să-și dezvolte neapărat toate ramurile economiei, că trebuie să existe o diviziune a muncii între țările socialiste și că România nu are nevoie să dezvolte propria industrie grea⁴⁰. De remarcat că declarația liderului sovietic venea la puțin timp după ce delegația României la cea de a 8-a conferință a CAER de la Varșovia (18-22 iunie 1957) exprimase hotărârea de „a nu participa sub nicio formă la acest aranjament pur imperialist”⁴¹.

După evenimentele ce avuseseră loc în Polonia și Ungaria, pentru Hrușciov o întoarcere la stalinism era imposibilă și inoportună. Vechiul concept al dominației și controlului total trebuia să fie înlocuit cu practica influențelor sovietice indirecte în problemele interne ale statelor „lagărului socialist”. În aceste împrejurări, în iunie-iulie 1958 are loc retragerea trupelor sovietice din România, premise pentru aceasta fiind stabilitatea internă, poziția geopolitică a țării și anumite garanții pe care Moscova le avea cu privire la menținerea conducerii de la București în sfera de influență sovietică⁴². Pentru URSS, retragerea trupelor sale din România era partea integrantă a pachetului de măsuri de dezarmare, adresate atunci Occidentului. La adoptarea hotărârii s-a ținut seama de faptul că România este înconjurată numai de țări socialiste, inclusiv Iugoslavia, nemembră a vreunui bloc, care nu era privită ca un potențial inamic militar. Retragerea trupelor sovietice din România a fost sincronizată cu adoptarea măsurilor de întărire a capacității de apărare a armatei sale, precum și acordarea guvernului român a unui credit pe termen lung de 40 mil. ruble. Retragerea trupelor sovietice din România a reprezentat o acțiune chemată să aibă, înainte de toate, un efect politico-propagandistic. În Declarația Comitetului Politic Consultativ al țărilor participante la Organizația Tratatului de la Varșovia, din 24 mai 1958, ea a fost prezentată ca o nouă demonstrație a politicii iubitoare de pace a țărilor socialiste⁴³.

Evenimentul a reprezentat un mare succes diplomatic, militar și strategic pentru România. Referitor la acest moment, Hrușciov va consemna în *Memoriile* sale (a căror autenticitate este acceptată cu rezerve): „La puțin timp după moartea lui Stalin, am fost în România și am vorbit cu tovarășul Bodnăraș. El era un bun prieten al Uniunii Sovietice... și se bucura de atenția și încrederea noastră absolută. Fără nicio introducere, el mi-a pus următoarea întrebare: «Ce-ar fi dacă v-ați retrage trupele din România? Ce părere aveți în legătură cu aceasta?» Trebuie să mărturisesc că prima mea reacție la această propunere n-a fost prea inteligentă... «Ce vreți să spuneți? Cum ați ajuns la aceasta?» Atunci, el mi-a spus, printre altele: «În definitiv, România se învecinează numai cu țări socialiste, iar dincolo de Marea Neagră sunt doar turcii, nimeni altcineva.» «Și ce e cu turcii?»», am întrebat eu. «Păi, ei sunt totuși într-un fel vecinii noștri, aflați în apropiere. Ei ar putea, în caz de nevoie, să ne vină în ajutor... Ei controlează Bosforul și Dardanelele; deci, dușmanul ar putea în orice moment să aducă trupe de invazie în Marea Neagră și să intre în România. De asemenea, românii și-au mai schimbat părerile. Ei spun: Nu vrem să fim bănuți de dvs. că ne menținem în lagărul socialist numai prin faptul că pe teritoriul nostru se află staționate trupele dvs. Noi suntem în lagărul socialist deoarece credem în construirea socialismului și suntem convingeți de justetea politicii marxist-leniniste, iar poporul român ne recunoaște drept conducătorul său și ne sprijină pe deplin». Am fost mai mult decât mulțumit de această explicație a motivelor care se aflau la baza propunerii de a se retrage trupele sovietice. Eu am fost convins că tovarășii români credeau sincer când ei își afirmau devotamentul față de construcția socialismului”⁴⁴. Această „convingere” a lui Hrușciov era întemeiată, desigur, în primul rând, pe „eficacitatea” organelor represive ale Securității conduse de cadre de spionaj sovietice, ca și pe pozițiile puternice ocupate de agenții URSS în Armata Română, în urma restructurărilor din 1956⁴⁵.

Sovieticii compensează retragerea trupelor prin rețelele de informații, iar regimul printr-un nou val de arestări

Pentru a contrabalansa pierderea influenței militare directe, în urma retragerii trupelor și a reducerii numărului oficial de consultanți și experți, Kremlinul a trebuit să se bazeze din ce în ce mai mult pe agenții și rețelele

de informații clandestine, iar în acest sens Moscova dispunea de o rezervă numeroasă de recruți plasați în diverse instituții și segmente ale societății. Prima generație de rețele și agenți sovietici includea pe foștii membrii ai Cominternului și veteranii războiului civil din Spania; foști prizonieri de război (POW), recrutați în timpul detenției la sovietici și apoi întorși în 1944, împreună cu Diviziile „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan”, cetățeni sovietici rezidenți și persoane rezidente în zonele de graniță româno-sovietică. Au fost constituite noi rețele formate din ofițeri de armată și de informații (precum și din activiști de partid), instruiți în URSS începând cu anul 1945 și ulterior numiți în funcții de conducere, precum și din angajați români ai organizațiilor sovietice din România⁴⁶. Pentru a-și atinge scopurile, sovieticii puteau acționa în România, prin diverse grupuri de sprijin formate din agenți infiltrați în mai toate sferele puterii (guvern, Comitetul Central al PMR și ministere) și care puteau suplini tot ceea ce Kremlinul realizase până la retragerea armatei și a consilierilor din România⁴⁷.

Pe plan intern, pentru a compensa retragerea trupelor sovietice și a oferi dovezi concrete de loialitate conducerii de la Moscova, precum și pentru a menține controlul partidului, Gheorghiu-Dej a aprobat introducerea unor măsuri drastice de securitate internă. Astfel, în perioada 1958-1960, asistăm la o nouă campanie de arestări, urmăriri, critici la adresa intelectualilor „negativiști”. În aceste împrejurări, când în România opresiunea comunistă se declanșa din nou la cote inimaginabile, Onisifor Ghibu se adresa președintelui Consiliului de Miniștri al URSS, Nikolai Bulganin și secretarului general al PCUS, Nikita Hrușciiov, cerând „lichidarea radicală a tuturor contractelor și anomaliilor monstruoase create de politica acestui temerar falsificator al marxism-leninismului (I.V. Stalin – n.n.) și autor al imensei tragedii de astăzi a Rusiei și a omenirii”. De asemenea, în memoriu se solicita să se procedeze de urgență „nu numai la retragerea trupelor sovietice din teritoriile în care ele au fost așezate de la 1944 încoace, ci și din toate acele teritorii în care ele au fost introduse prin minciună, fraudă și teroare, între anii 1939, respectiv 1945”⁴⁸. Pe baza unei riguroase documentări istorice, O. Ghibu cerea practic retrocedarea de către URSS a teritoriilor românești răpite în 1940: Basarabia, Nordul Bucovinei și ținutul Herța. Pentru acest fapt, ilustrul luptător național avea să-și piardă din nou libertatea.

RSS Moldovenească devine o bază pentru operațiunile clandestine împotriva României

Retragerea trupelor sovietice din România a fost urmată de o serie de contramăsuri ale Moscovei, care au afectat și mai mult relațiile Bucureștiului cu Chișinăul. Aproape imediat, Moscova a închis granița dintre RPR și RSSM, iar contactele politice și culturale directe, considerate acum ca „deviaționism naționalist”, au fost întrerupte. Așa cum rezultă din desfășurarea celei de-a 9-a Plenare a CC al PC din RSSM (septembrie 1959), scriitorii, lingviștii, antropologii și etnologii moldoveni care îndrăziseră să recunoască similarități cu cultura română au fost acuzați de „propagandă naționalistă”, iar unii dintre ei au plătit chiar cu viața⁴⁹.

Anul 1959 a fost ultimul în care Chișinăul s-a referit la relațiile sale cu Bucureștiul ca fiind „deosebit de apropiate”. Relevant în această privință este raportul de activitate al Institutului de istorie al Academiei de Științe a RSSM pentru anul 1962, care menționa că în perioada 1959-1962 legăturile științifice cu istoricii și arheologii din RPR, pe linia schimbului interacademic, organizării unor simpozioane în comun, participării la expediții arheologice, „s-au redus substanțial”⁵⁰. Ca o reflectare a declinului tot mai pronunțat în sfera raporturilor bilaterale sovieto-române, relațiile Institutului de istorie de la Chișinău cu comunitatea științifică din România au coborât la cea mai joasă cotă. În schimb, „s-au îmbunătățit întrucâtva” contactele științifice cu savanții de la Academia de Științe a Republicii Populare Ungare. În același timp, accentele colaborării externe a RSS Moldovenești se vor deplasa tot mai vizibil spre „strângerea relațiilor cu Bulgaria frățească”⁵¹.

Această „schimbare de optică” în politica relațiilor externe promovată de Chișinău, în defavoarea raporturilor cu România, dar cu accent pe cele cu RP Ungară și RP Bulgară, corespundea perfect strategiei urmărite de conducerea sovietică. Ca mijloc de eliminare a influenței românești peste Prut, Moscova s-a asigurat ca Ungaria și Bulgaria să mențină „cele mai apropiate” relații cu Chișinăul. Din acel moment, RSS Moldovenească devenea tot mai mult o bază pentru operațiunile clandestine împotriva României. Fapt semnificativ, din 1959, relațiile dintre RSS Moldovenească și Republica Populară Mongolă au fost „mult mai strânse” decât cele cu România⁵².

Simptomele neînțelegerilor se transformă în acțiuni politice concrete

Odată cu retragerea trupelor sovietice din România, simptomele mai vechi ale conflictului potențial dintre București și Moscova încep să se transforme în acțiuni politice concrete, noua echipă conducătoare a statului și guvernului, în frunte cu Ion Gh. Maurer, pășind repede, cu binecuvântarea lui Gh. Gheorghiu-Dej, pe calea unei politici orientate în direcția inițierii de legături economice cu Occidentul⁵³.

La cristalizarea acestei poziții naționaliste și antisovietice a contribuit desigur și un anumit sentiment românesc tradițional antirusesc, datorat „dominației Rusiei asupra Principatelor Române în întreaga perioadă a secolului al XIX-lea, de la anexarea Basarabiei, în 1812, până la 1940”⁵⁴. În cadrul unor manifestări oficiale este denunțată „poziția incorectă” a URSS și a altor parteneri este-europeni⁵⁵. Așa cum releva Ion Rațiu, „în unele ocazii, guvernul român închidea ochii sau chiar sprijinea demonstrații populare împotriva ocupației rusești”⁵⁶.

Din punctul de vedere al sovieticilor, raporturile dintre Moscova și București au început să se deterioreze la sfârșitul anilor 1950, situația având ca substrat pe lângă problemele politico-economice și pe cele privind teritoriile românești ocupate de URSS. Nu întâmplător, cu ocazia celei de-a IX-a Conferințe muncitorești pan-germane, ce a avut loc la Leipzig, în ziua 7 martie 1959, N.S. Hrușciiov declara: „Se știe că o parte a actualului teritoriu al Republicii Sovietice Moldovenești a fost cotropită de regele român, iar la timpul respectiv a fost din nou reunită cu teritoriul sovietic. Dar între Uniunea Sovietică și Republica Populară Română nu se pune problema frontierelor, deoarece ambele noastre țări sunt țări socialiste și se conduc de interese comune, merg spre același țel – spre comunism, dar aceasta nu înseamnă că în rândurile unei anumite părți a populației din România nu sunt oameni care consideră că Moldova este o parte a României”. „Noi, sublinia liderul de la Kremlin, nu trecem cu vederea faptul că asemenea stări de spirit pot apare. Dar în același timp noi considerăm că pentru noi, comuniștii, problema granițelor nu este o problemă principală și în această problemă nu pot exista conflicte între țările socialiste”⁵⁷. Interpretând problema granițelor de pe poziții marxist-leniniste, N. Hrușciiov arăta

că, odată cu victoria comunismului la scară mondială, vechile noțiuni despre frontiere vor dispărea, rămânând doar niște linii de demarcare „etnografice”, statornicite istoricește, așa cum se întâmpla în URSS⁵⁸.

Discursul lui Hrușciov la conferința de la Leipzig a fost dat publicității de agenția Tass la 27 martie 1959, dar în presa de la București pasajul referitor la chestiunea frontierelor în Europa postbelică nu a fost publicat. Pentru prima dată, conducerea de la București cenzura o cuvântare a liderului sovietic. În cotidianul PMR, „Scân-teia”, se menționa doar că „în cuvântarea sa N.S. Hrușciov s-a ocupat în mod deosebit de problema frontierelor”, arătând că problema frontierelor în țările socialiste „nu este o problemă principială” și că între acestea „nu pot exista conflicte din cauza ei”⁵⁹. Liderul comuniștilor români, Gheorghe Gheorghiu-Dej a încercat să-i „explice” ambasadorului sovietic la București, A.A. Epișev, de ce nu s-a publicat această parte din discursul lui Hrușciov, dar se înțelege că lămuririle sale n-au fost prea convingătoare pentru oficialii sovietici⁶⁰.

Referitor la acest moment de disensiune cu sovieticii în chestiunea frontierelor, primul secretar al CC al PMR va arăta următoarele în ședința Biroului Politic al CC, din 26-27 februarie 1963: „Altă problemă este poziția față de granițe. Se apucă (N. Hrușciov – n.n.) și vorbește la Berlin (la Leipzig – n.n.) că cu Polonia s-a înțeles, dar cu România a mai rămas un balast cu Transilvania. Noi atât am vorbit cu Epișev: ce ați zice voi dacă sub pretextul acesta am deschide discuția despre Basarabia și Bucovina de Nord, ar fi just ca în loc să combatem aceste tendințe, să reluăm această discuție? Sigur n-ar fi just. Atunci voi de ce ridicați astfel de problemă? Dar cine ți-a dat mandat să faci asta? Mie niciodată nu mi-a reproșat”⁶¹.

Problema frontierelor postbelice a fost reluată de N.S. Hrușciov la Consfătuirea de la București a reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești, din iulie 1960. „Ce ar fi, se întreba primul secretar al CC al PCUS, dacă astăzi, între țările socialiste, problema s-ar pune în felul acesta: suntem cu toții comuniști, să facem un schimb de păreri și să vedem, poate că frontierele dintre țările noastre nu sunt chiar atât de just stabilite. Să stăm de vorbă. Știți, tovarăși, în acest caz nimeni nu ar rămâne cu păr pe cap, ne-am lua la ceartă și n-am rezolva aceste probleme. Nu voi numi acum țările, nu voi spune ce țară are pretenții față de

altele, toate țările au câte o pretenție la alta, la două sau la trei țări. Dar esența acestei probleme este un fleac, care nu valorează nici cât o ceapă degerată. Vă voi spune mai mult. Să luăm un exemplu. În Uniunea Sovietică există un sistem unic socialist, format din 15 republici unionale. Dacă am aduna Comitetele Centrale ale tuturor republicilor unionale și le-am spune: tovarăși, atunci, când s-au stabilit hotarele dintre republici au fost comise greșeli, ar trebui să discutăm, să vedem dacă sunt just trasate, iar dacă nu sunt juste, haideți să le corectăm. Tovarăși, ar ieși așa o ciorovăială, încât am descompune partidul”⁶².

Hrușciov era informat despre „ingratitudea” românilor

Niciuna dintre țările „lagărului socialist” nu a reacționat atunci față de aceste declarații ale lui Hrușciov în chestiunea frontierelor. Și totuși, liderul de la Kremlin a reținut poziția aparte pe care o avea România între celelalte țări socialiste. În *Memoriile* sale, consemna că în acea perioadă era informat despre „ingratitudea” românilor. Ca urmare, conducerea PCUS ar fi adresat liderilor PMR o scrisoare prin care se încerca „refacerea bunelor relații”. În scrisoare se spunea: „Chiar dacă nu ne agreeți, fapt este că istoria ne-a făcut vecini, iar voi sunteți alături de noi. Privind retrospectiv la perioada monarhiei române, este foarte surprinzător să constăți că țara voastră a dus o politică inamică față de Uniunea Sovietică; dar acum, când România este o țară socialistă, nu mai există vreun motiv ca noi să nu avem relații frățești”⁶³. Mai menționează că în iunie 1960 a participat la al III-lea Congres al PMR (devenit apoi Congresul al VIII-lea al PCR), având, cu această ocazie, discuții deschise cu liderii români, care nu i-ar fi dat însă un răspuns sincer, relațiile cu ei continuând să se înrăutățească. „La manifestări oficiale, tovarășii români se comportau ca frați ai noștri, propaganda lor internă era însă tot mai mult îndreptată împotriva noastră”⁶⁴, scria Hrușciov.

Statisticile arată că la sfârșitul anului 1960, influența sovietică în lume atingea punctul culminant, pe care niciodată nu-l va mai realiza în perioada următoare. Astfel, dacă în 1945 țările aflate sub influența sovietică reprezentau un procent de 9% în lume, la sfârșitul anului 1960 ele constituiau un procent de 12%. Între noile state intrate sub influența

sovietică se aflau în primul rând fostele colonii ale marilor puteri, antrenate în lupta anticolonială⁶⁵.

După 1960, relațiile dintre Kremlin și București se vor înrăutăți continuu, datorită, în primul rând, insistențelor sovieticilor de a transforma CAER-ul într-un organism economic supranațional, în cadrul căruia nordul urma să producă mărfuri industriale, iar sudul să furnizeze materii prime și agricole⁶⁶. Reacția conducerii de la București s-a manifestat încă de la Congresul al III-lea al PMR (20 – 28 iunie 1960), care a dat o formulare și mai clară principiilor comunismului național, proclamând din nou dreptul țării de a se industrializa în mod rapid⁶⁷. La sfârșitul anului 1960, o delegație a PMR participa la Consfătuirea Partidelor Comuniste și Muncitorești de la Moscova, care, prin Declarația adoptată, stabilea principiile cu privire la colaborarea țărilor socialiste pe baza respectului reciproc, a suveranității și a dreptului fiecărei țări de a-și elabora propria politică națională⁶⁸.

Liderii româniei observă jocul lui Hrușciov la „două capete”

Presiunile asupra românilor, pentru a-i lămuri asupra „avantajelor” integrării economice, s-au intensificat în anii 1962-1963, fiind exercitate direct de Hrușciov și de alți lideri ai țărilor lagărului socialist, în cadrul diferitelor consfătuiri ale CAER sau prin intermediul economiștilor și publicațiilor de profil.

Primele „deosebiri de păreri” între conducerea de la Moscova și cea de la București în chestiunea adâncirii cooperării în cadrul CAER au apărut în anul 1962, la conferința de la Moscova, din 6-7 iunie, când propunerile sovietice privind formarea unui „organ unic, suprastatal, de planificare” și a unor structuri transnaționale pe ramuri au fost receptate de partea română ca „niște atacuri la adresa suveranității naționale”, mai ales că exista experiența nu prea îndepărtată a sovromurilor. În pofida opoziției ferme a României față de modelul sovietic de reorganizare a CAER, Hrușciov va relua cu alte ocazii propunerile sale, „ceea ce va menține sub o presiune constantă conducerea RPR, creând o stare de puternică nervozitate în relațiile dintre cele două state”⁶⁹.

La mai puțin de două săptămâni după eșecul inițiativelor sale în cadrul CAER, N.S. Hrușciov însoțit și de primul secretar al CC al PCM, Ivan I. Bodiul⁷⁰, a efectuat o vizită în România, în perioada 18-25 iunie 1962, pe parcursul căreia nu și-a putut stăpâni starea de profundă nemulțumire față de liderii români, cărora le-a reproșat o serie de stări de lucruri din domeniul economic: faptul că „la voi se taie porceii la 25 de kg” (în RSS Moldovenească greutatea medie a unui porc îngrășat și vândut statului era de... 84 kg), că nu se semăna porumbul „în pătrat” sau de ce România cumpără tehnologii din Vest și vrea să aibă industrie, ca să fie independentă etc.⁷¹ La un moment dat, în tren, auzind la difuzor un cântec popular moldovenesc, Bodiul a exclamat: „E de la noi, din Moldova!”, la care Gheorghiu-Dej a intervenit și, pe un ton firesc, a spus că melodia este de la el, din Bârlad. Bodiul a insistat asupra versiunii sale, iar Dej, în continuare, calm, a arătat că „limba română și cea moldovenească sunt una și aceeași limbă, românii și moldovenii sunt una și aceeași națiune”. Roșu „ca racul”, Bodiul i-a explicat lui Hrușciov, care nu a intervenit în discuție, că „sunt două limbi, una sub influență latină, alta sub influență slavă, că poporul moldovenesc este altceva decât poporul român”. În context, Dej a făcut o serie de reproșuri la adresa conducerii de la Chișinău, arătând că „românii din Basarabia nu au școli, n-au ziare în limba română, alfabetul latin este înlocuit cu cel chirilic”. Semnificativă pentru deosebirea de opinii în chestiunile discutate, confruntarea de atunci, ca și altele de mai târziu, „nu a avut însă efecte pozitive”⁷².

Conducătorii români încep să observe că liderul sovietic face un joc duplicitar și diversionist în legătură cu problemele teritoriale ale statelor socialiste, în ansamblul lor, și ale României, în particular. Hrușciov obișnuia să discute cu diverse prilejuri, într-o țară sau alta despre aceste chestiuni, lansând provocări prin tot soiul de inițiative, mai curând improvizatii, trezind nedumerire, neîncredere și suspiciuni referitoare la politica și atitudinea reală a Sovietelor față de confrății de „lagăr”. Era tot mai evident că Hrușciov se lansase într-un „joc provocator la două capete – în chestiunea Basarabiei și în cea a Transilvaniei, totodată”⁷³. Semnificativ este că, în *Memoriile* sale și-a expus poziția partizană față de Ungaria, susținând că „Transilvania fusese întotdeauna ungurească, că limba și cultura maghiară sunt predominante acolo” și că „românii întorseseră totul cu susul în jos în tentativa de a eradica tot ceea ce mai

rămăsese unguresc în regiune”. Insinuând că românii erau naționaliști-extremiști, Hrușciov a pretins că „faceau spume la gură” când susțineau că „Transilvania era provincie românească din timpuri străvechi”⁷⁴. De remarcat că astfel de opinii, arareori exprimate public sau atât de explicit, reflectau poziția constantă sovietică, de la crearea Rusiei bolșevice și până la colapsul URSS, în 1991⁷⁵.

Note ¹ Vlad Georgescu, *Istoria Românilor*, A.R.A., Los Angeles, 1984, p. 299.

² *Ibidem*, p. 300.

³ Vezi pe larg Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, Ed. Hurst&Company, Londra, 1995, p. 15-17; Larry L. Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prieteni... Războiul clandestin al Blocului Sovietic cu România*, Editura Rao, București, 2011, p. 175.

⁴ Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania. 1944-1962*, Oxford University Press, London-New York-Toronto, 1964, p. 212; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 175.

⁵ Marin Pancea, *Armata. Securitatea. Populația. Decembrie 1989 – Revoluție sau lovitură de stat* (interviu cu fostul șef al Direcției de Informații a Armatei realizat de Grațiela Bărlă), Editura Holding Reporter, București, 1999, p. 19; Cristian Troncotă, *Istoria securității regimului comunist din România*, vol. I, INST, București, 2003, p. 74-75; Larry L. Watts, *op. cit.*, p.194.

⁶ Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 194.

⁷ David Prodan, *Memorii*, Text îngrijit și adnotat, cu o prefață de Aurel Răduțiu, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 66. Vezi și Marian Popa, *Istoria literaturii române, de azi pe mâine*, vol. 1, Fundația Lucafeărul, București, 2001, p. 876.

⁸ Vezi *Bolshaja Sovetskaja Entsiklopedija*, Ediția a II-a, vol. 5, Moscova, 1950, p. 82-83; *Dicționar enciclopedic român*, Academia R.P.R., vol. I, București, 1962, p. 307-308; Michael Bruchis, *Rusia, România și Basarabia (1812, 1918, 1924, 1940)*, Editura „Universitas”, Chișinău, 1992, p. 94.

⁹ *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei R.P.R., București, 1961, p. 101-103.

¹⁰ Anton Mărgărit, *Rezistența Basarabiei*, București, 1991, p. 32.

¹¹ Gheorghe E. Cojocaru, *Confruntarea sovieto-română pe frontul ideologic din RSS Moldovenească (1968-1979)*.

Studiu și Documente, Colecția Opera Omnia, Editura Tipo Moldova, Chișinău, 2011, p. 195.

¹² Vezi pe larg Vasile Pascu, *Ideologie oficială și „deviaționism” în România anilor 1948-1964*, lucrare de doctorat susținută la Universitatea București, Facultatea de Istorie, co-ordonator științific prof. univ. dr. Ioan Scurtu, București, 2010, p. 40-45.

¹³ *Ibidem*, p. 43.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 45.

¹⁶ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 195.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 196.

¹⁹ Vezi pe larg *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*. Vezi *Istoria României. Compendiu*, sub redacția lui M. Constantinescu, C. Daicovicu și Șt. Pascu, Editura didactică și pedagogică, București, 1970, p. 418, 522; *Istoria poporului român*, sub redacția lui A. Oțetea, Editura științifică, București, 1970, p. 318, 390.

²¹ Igor Cașu, „*Politica națională*” în *Moldova Sovietică (1944-1989)*, Editura Cartdidact, Chișinău, 2000, p. 53. Vezi și Ovidiu Turtureanu, *Societatea RSS Moldovenești de la acalmie la stări de conflict (1953-1991)*, Autoreferatul tezei de doctor în istorie, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie, Stat și Drept, Chișinău, 2012, p. 16.

²² *Ibidem*, p. 54; Ovidiu Turtureanu, *op. cit.*, p. 16.

²³ *Ibidem*, p. 55; Ovidiu Turtureanu, *op. cit.*, p. 17.

²⁴ Nicholas Dima, *Moldavians or Romanians?*, în „The Soviet WST. Interplay between Nationality and Social Organization”, Ed. R.S. Clem, Praeger Publisher, 1975, p. 38; Ion Constantin, *Basarabia sub ocupație sovietică de la Stalin la Gorbaciov*, p. 101.

²⁵ În disputa dintre „moldoveniști” și româniști au existat și adevărați oameni de știință sovietici, cum ar fi lingviștii Viktor Vinogradov, Samuil Bernstein, Ruben Budagov, Rajmund Piotrowski, Iosif Varticean, Dimitri Mihalci, Rubin Udler și Serghei Lisițki, care, în cadrul unor reuniuni științifice organizate la Chișinău, în anii 1951-1952, în plin regim represiv stalinist, au avut tăria și curajul să afirme public că „nu există nicio diferență între limbile română și moldovenească” și că „limba moldovenească” este o limbă romanică, atât prin structura gramaticală, cât și prin fondul lexical de bază (Vezi Jean Nouzille, *Moldova, istoria tragică a unei regiuni europene*, p. 184-185; Dorin Cimpoeșu, *Republica Moldova între România și Rusia, 1989-2009*, cuvânt înainte de Mihai Retegan, Casa Limbii Române „Nichita Stănescu”, Chișinău, 2010, p. 23).

²⁶ G. Ciorănescu, G. Filitti, R. Florescu, D. Ghermani, A. Gorjiu, M. Korne, N. Neculce, *Aspects des relations russo-roumaines. Rétrospectives et orientations*, Minard, Paris, 1967, p. 224; Ion Constantin, *op. cit.*, p. 102.

²⁷ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 300.

²⁸ Robert King, *Minorities under Communism*, Harvard University Press, Cambridge, 1973, p. 75.

²⁹ Idem, *A history of the Romanian Communist Party*, Hoover Press Publication, 1980, p. 139.

³⁰ *Ibidem*, p. 234.

³¹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 303.

- ³² Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, Editurile Univers & Calistrat Hogaș, București, 1992, p. 95-96.
- ³³ *Ibidem*, p. 96.
- ³⁴ Mihai Retegan, *În umbra Primăverii de la Praga: Politica externă a României și criza din Cehoslovacia din 1968*, Centrul pentru Studii Românești, Iași, 2000, p. 178; Larry L. Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prieteni... Războiul clandestin al Blocului Sovietic cu România*, p. 205.
- ³⁵ Corneliu Mihai Lungu și Mihai Retegan, editori, *1956 Explozie. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, p. 148; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 205.
- ³⁶ Vezi pe larg Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 205-206.
- ³⁷ Vezi pe larg Dan Cătănuș, *The Romanian Communists under the Impact of Destalinization 1956-1961*, în „Totalitarian Archives”, Nr.1-2/ 2002, INST, București, p.174-191.
- ³⁸ Silviu Brucan, *op. cit.*, p. 72-74.
- ³⁹ Vezi Constantin Hlihor și Ioan Scurtu, *The Red Army in Romania*, Centrul pentru Studii Românești, Iași, 2000, p.255-257, 277-278. De menționat că Hrușciiov s-a oferit să retragă trupele și din Ungaria, dar Janos Kádár a solicitat rămânerea acestora pentru a-și întări regimul (Vezi Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 206).
- ⁴⁰ „Népszabadság”, Budapesta, numărul din 21 iulie 1957; cf. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania. 1944-1962*, Oxford University Press, London-New York-Toronto, 1964, p.227.
- ⁴¹ R. C. Ribí, *Das Comecon. Eine Untersuchung über die Problematik der wirtschaftlichen Integration sozialistischer Länder*, Zürich, 1970, p. 119.
- ⁴² Viorel Roman, *Rumänien im Spannungsfeld der Grossmächte (1944-1991)*, Vol. III, Dr. Falk Verlag, Bremen, 1991, p. 38-39.
- ⁴³ Vezi pe larg A. S. Stykalin, *Problemele relațiilor sovieto-române și ale formării modelului românesc al socialismului în materialele Prezidiului CC al PCUS (1953-1964)*, în *Diplomație și destine diplomatice în lumea românească*, Coordonatori Paul Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu, Editura Cetatea Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011, p.129-149.
- ⁴⁴ *Krushchev Remembers*, translated and edited by Strobe Talbott, Little Brown & Co., Boston, 1971, p. 516.
- ⁴⁵ Vezi Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 288-290; Viorel Roman, *op. cit.*, p. 40.
- ⁴⁶ Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 207.
- ⁴⁷ Vezi pe larg Cristian Troncotă, *Duplicitarii: O istorie a Serviciilor de Informații și Securitate ale regimului comunist din România*, Editura Elion, București, 2004, p.14.
- ⁴⁸ Onisifor Ghibu, *Memoriu adresat D-lor N. Bulganin și Nichita Serghievici Hrușciiov în legătură cu evenimentele din Ungaria*, în octombrie 1956, în „Vatra” nr. 1/ 1990, Târgu Mureș.
- ⁴⁹ „Sovietskaia Moldavia”, 24 și 26 septembrie 1959; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 208.
- ⁵⁰ Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 97.
- ⁵¹ *Ibidem*.
- ⁵² Vezi Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 208.
- ⁵³ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 302-303.
- ⁵⁴ Robert King, *op. cit.*, p. 223.
- ⁵⁵ Nicholas Dima, *Bessarabia and Bukovina. The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, Columbia University Press, New York, 1982, p. 48.

⁵⁶ Ion Rațiu, *Contemporary Romania. Her Place in World Affairs*, Foreign Affairs Publishing Co. Ltd., London, 1975, p. 40.

⁵⁷ ANIC, Fond CC al PCR-Relații Externe, dosar 49/1959, f. 3. Vezi și Alexandru Șuga, *Știință și polemică. Istoricii ruși falsificatori ai istoriei*, în „Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg”, Vol. V(IX), Serie nouă – 1975/1976, p. 95; Gheorghe E. Cojocaru, *Explozia „problemei teritoriale” în relațiile soviet-române*, în Fundația Europeană Titulescu, *România supraviețuire și afirmare prin diplomatie în anii Războiului Rece Comunicări, articole, studii*, Vol. 3, Coordonator Ambasador Nicolae Ecobescu, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014, p. 94.

⁵⁸ *Ibidem*, ff. 3-6; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 94.

⁵⁹ *Cuvântarea rostită de N.S. Hrușciiov la Leipzig*, în „Scînteia”, 29 martie 1959; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 94.

⁶⁰ Vezi Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 94-95.

⁶¹ Dan Cătănuș, *Între Beijing și Moscova. România și conflictul soviet-chinez*, vol. I, 1957-1965, INST, București, 2004, p. 198; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 95.

⁶² ANIC, Fond CC al PCR-Relații Externe, dosar 49/1959, f. 8-9; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 95.

⁶³ *Krushchev Remembers*, p. 251.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 232.

⁶⁵ *Militärmacht Sowjetunion: Politik, Waffen und Strategie*, Darmstadt, 1985, p. 80.

⁶⁶ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 303.

⁶⁷ Vezi Constantin Sporea, *Der Dritte Kongress der Rumänischen KP*, în „Osteuropa”, Stuttgart, 1960, p. 801.

⁶⁸ *Declarația Consfătuirii Reprezentanților Partidelor Comuniste și Muncitorești*, în „Scînteia”, 4 decembrie 1960.

⁶⁹ Dan Cătănuș, *Între Beijing și Moscova*, p. 15; Gheorghe E. Cojocaru, *Explozia „problemei teritoriale” în relațiile soviet-române*, *loc. cit.*, p. 95-96.

⁷⁰ Ivan V. Bodiul a îndeplinit funcția de prim-secretar al RSSM în perioada 28 mai 1961-30 dec. 1980. În tot acest timp, a fost „cel care a omorât în fașă tot ceea ce înseamnă cultură națională, literatură, știință, limbă română. Bodiul a fost un stâlp al politicii de rusificare și deznaționalizare”, a declarat istoricul Gheorghe E. Cojocaru, la moartea fostului lider al comuniștilor moldoveni, în anul 2006 (Vezi Anastasia Nani, *A decedat Ivan Bodiul, cel mai longeviv prim-secretar comunist în Moldova*, în „Adevarul.md”, 27 ianuarie 2013).

⁷¹ Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova...: politica externă a României în contextul conflictului sovieto-chinez: 1956-1965*, INST, 2011, p. 282-283; Gheorghe E. Cojocaru, *Explozia „problemei teritoriale” în relațiile soviet-române*, *loc. cit.*, p. 96.

⁷² Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită. Memorii*, vol. I, Ediția a II-a revăzută și completată, Editura Enciclopedică, București, 2002, p. 187; Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 96.

⁷³ Gheorghe E. Cojocaru, *loc. cit.*, p. 96.

⁷⁴ *Khrushchev Remembers*, p. 231-232; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 244.

⁷⁵ Vezi Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 244.

Ioan C. POPA

Cercetările sociologice la est de Nistru și de Bug anchetate de Securitate

I.C.P. – sociolog, publicist și diplomat; doctor în sociologie (relații internaționale); cercetător asociat la Institutul de Sociologie al Academiei Române. Cărți publicate: *Românii, Basarabia și Transnistria*, două ediții în limba română (București, 2009, 2012) și o ediție în limba rusă (Chișinău, 2010); *Mecanisme de putere ale regimului totalitar comunist în perioada bolșevismului. Impactul în Basarabia și Transnistria* (București, 2011); *Destine frânte. Pagini despre românii din Est (1917-1954)* (București, 2014); *Trei ani în preajma președintelui (1997-1999). Note și consemnări* (București, 2014); *Fața nevăzută a agresorului. Pactul Ribbentrop-Molotov și urmările lui pentru România* (București, 2017). Membru al Uniunii Ziaristilor Profesioniști din România.

Pagini mai puțin cunoscute din istoria cercetărilor sociologice asupra românilor din Răsărit s-au scris în perioada celui de-al Doilea Război Mondial. Atunci au fost inițiate o serie de proiecte de cercetare științifică vizând situația românilor din Transnistria și de dincolo de Bug, trei dintre acestea fiind mai importante:

a. Prima, realizată în Transnistria timp de două săptămâni, în ianuarie 1942, de echipe interdisciplinare coordonate de sociologul Traian Herseni, director al culturii în cadrul Guvernământului civil din timpul administrației românești a regiunii, a adunat mărturii privitoare mai ales la viața religioasă a localnicilor transnistreni sub bolșevici. De menționat că în perioada noiembrie 1941-ianuarie 1942, un grup de cercetători conduși de Henri H. Stahl din Institutul Central de Statistică (director general Sabin Manuilă) a efectuat recensământul populației din Transnistria.

b. A doua cercetare de amploare a fost întreprinsă de către Institutul Central de Statistică (decembrie 1941-februarie 1944), și a cuprins 42 de localități din stânga Bugului. Rezultatele studiului, care vizau aspecte im-

portante privind colectivizarea, foamea, deportările și pierderea românității comunităților românești sub bolșevici, au fost valorificate doar parțial. Ele au constituit însă obiectul unor crunte anchete staliniste în anii '50, cărora le-au căzut victime membrii echipelor de cercetare.

c. Cea de-a treia cercetare sociologică a fost organizată, în lunile iulie-august 1943, de Institutul Universitar pentru Cercetarea Transnistriei, înființat de profesorul Traian Herseni în cadrul Universității din Odessa. Această campanie monografică, la care au participat peste 100 de studenți, sub coordonarea unor specialiști de marcă din cadrul Școlii sociologice de la București, a cuprins nouă comune și orașul Tiraspol din Transnistria și a vizat analiza instituțiilor sovietice care au funcționat în regiune și, totodată, prezentarea „satului moldovenesc”, respectiv o frescă detaliată a manifestărilor spirituale ale românilor de peste Nistru (cântece, basme, obiceiuri și tradiții specifice).

Dimitrie Gusti (1880-1955), președintele Institutului Social Român și fondator al Școlii sociologice de la București, vicepreședinte al Academiei Române (1942-1944), apoi președinte al Academiei (1944-1946), în pofida unor restricții și presiuni exercitate mai ales de legionari, a reușit să inițieze cercetări amănunțite asupra situației etnicilor români din stânga Nistrului și de dincolo de Bug, până în Caucaz, în spatele frontului, cu acordul celor mai înalte foruri politico-militare române și germane. În acest amplu efort științific au fost angrenate Academia Română, Institutul Social Român/Institutul de Științe Sociale al României (condus de către D. Gusti), Institutul Central de Statistică (în care Anton Golopenția și H.H. Stahl erau directori, iar Sabin Manuilă director general) și Institutul Universitar pentru Cercetarea Transnistriei. D. Gusti a supervizat aceste cercetări, a dat indicații privind organizarea lor și obiectivele urmărite și chiar a efectuat unele deplasări în zonele cercetate, după cum rezultă din diverse documente de arhivă, dar și din declarațiile date în anchetele la care au fost supuși ulterior cei mai mulți dintre participanți de către organele Securității.

Cercetările sociologice efectuate cu privire la românii din Răsărit au făcut parte dintr-un proiect național mai larg de cunoaștere a popoului roman. Astfel, la 27 mai 1942, D. Gusti prezenta la Academia

Română, în numele unui grup de inițiativă, o interesantă propunere care avea următorul preambul:

„În buna tradiție a Academiei Române intră, conform cu scopul ei inițial, promovarea și cercetarea poporului românesc sub toate formele”.

După ce erau enumerate mai multe acțiuni cu relevanță națională, desfășurate sub auspiciile Academiei de la înființarea sa, la punctul 10 se menționa:

„Propunem... reluarea vechiului program al Academiei Române și aplicarea îndatoririlor secțiunilor, în sensul ca toate împreună, într-o operă colectivă de colaborare, după un anumit plan, întocmit pentru câțiva ani, ca plan redus, pentru mai multe decenii, ca plan mai dezvoltat, prin anumite echipe de specialiști aleși de Academia Română, să procedeze imediat la cercetări și studii pe teren național pentru **cunoașterea totală a națiunii române** (s.n.). Este inutil a accentua marele interes național, teoretic și practic, al creării unei astfel de centrale de cunoaștere a națiunii române tocmai în momentele de astăzi”.

Propunerea era semnată de către Dimitrie Gusti, Andrei Rădulescu, Em. Racoviță și Mihail Sadoveanu.

În pofida libertății de cercetare științifică de care se bucura, D. Gusti a fost ținut de regimul antonescian sub o strictă și permanentă supraveghere informativă, motivată între altele și de relația apropiată a savantului cu fostul Rege Carol al II-lea. Într-un document de la dosarul său de urmărire, datat 19 septembrie 1942, Grupa a II-a a Corpului Detectivilor semnala, spre exemplu, „impresiile” lui D. Gusti după o vizită efectuată în Transnistria: „Joi 17 sept. s-a reîntors în Capitală Dl. prof. Dimitrie Gusti, care în tovărășia membrilor Academiei Române a făcut o amănunțită vizită în Transnistria.

D-sa s-a întors cu o serie de impresii din care unele cinstesc administrația din această regiune, iar altele relativ la numărul prea multilor îmbogățiți de dată recentă pe care i-a întâlnit pe acolo”¹.

Trebuie precizat că regiunea Transnistriei, atribuită României spre administrare în august 1941, era de circa 44 000 kmp, iar populația de aproximativ 1,2 milioane locuitori. Tratată ca teritoriu sub ocupație, cu capitala mai întâi la Tiraspol, apoi la Odessa, Transnistria a fost

împărțită în 13 județe și 64 de raioane. Administrația civilă din Transnistria a fost constituită din 7 800 – 8 000 de funcționari publici detașați de la diferite instituții din țară, însă cea mai mare parte (circa 52 000 de salariați) o reprezentau localnicii.

Ion Antonescu a acordat o mare atenție modului în care problemele acestei regiuni erau administrate de reprezentanții statului român și a declarat în mai multe rânduri că „în administrarea Transnistriei este angajat tot prestigiul Țării. Trebuie să facem dovadă că suntem capabili să administrăm și o țară mai mare. Pentru aceasta trebuie oameni aleși și siguri ca energie, pricepere, conștiință și cinste”².

Documente de arhivă păstrează mărturii despre prezența periodică a lui D. Gusti și a altor colaboratori în Transnistria și dincolo de Bug. Spre exemplu, în toamna anului 1942, „cercetătorii bucureșteni în estul Bugului au fost vizitați de către prof. D. Gusti, împreună cu muzicologul, folcloristul și compozitorul C. Brăiloiu... Acesta din urmă a înregistrat pe cilindri de ceară (unica metodă de imprimare pe atunci), o serie de piese folclorice (în s. Alexandrovca, Constantinovca, Lisaia Gora, Pervomaisc, Martinoși-Martonoșa ș.a.)”³.

Despre aceste cercetări a relatat și Constantin Brăiloiu într-o emisiune radiofonică din 1943: „În adâncul răsăritului, știam de mult că viețuiesc suflete de români, împrăștiate pe șesurile nesfârșite ale Ucrainei, în Crimeea, ba chiar în Cuban și în Caucaz. Ni se vorbea de transhumanță și călătorii ciobănești, dar câte ni s-au spus păreau învăluite toate într-o ceață de legendă: locuri nu tocmai hotărâte, cifre nu tocmai sigure. De aceea o prea cuminte poruncă a stăpânirii a pus la cale numărătoarea tuturor românilor de peste Nistru. Pe cei dintre Nistru și Bug i-a numărat o mână de oameni pricepuți ai Institutului de Statistică, îndrumați de dl Stahl. Iar din vara lui 1942 au fost trimiși dincolo de Bug (...) câțiva tineri care duc în acele locuri o muncă eroică încă nesfârșită în clipa de față. De o chemare a d-rului Manuilă, directorul Institutului de Statistică, a ascultat și folcloristul care vă vorbește, când a trecut, nu de mult, apa Bucului spre răsărit”⁴.

Alte referințe despre prezența lui D. Gusti în zonele cercetate din spațiul sovietic, precum și despre rolul său în coordonarea și valorificarea cercetărilor se regăsesc frecvent în depozițiile din anchetele la care

au fost supuși colaboratorii săi mai ales la începutul anului 1950. De pildă, Anton Rațiu, în Declarațiile din anchetă, date la 16 și 31 ianuarie 1950, preciza:

„Cu prilejul unei vizite făcute de Prof. Dimitrie Gusti la aproximativ două luni de la începerea campaniei, vizită făcută în com. Șerbulovka..., D. Gusti i-a sugerat ideea (lui Golopenția) de a ne propune să adunăm material monografic din satele moldovenești, pentru a fi publicat. Anton Golopenția ne-a transmis această dorință a lui Dimitrie Gusti, fără a ne obliga s-o executăm (...). Pe la sfârșitul anului 1942, sau începutul anului 1943, am fost chemați de pe teren, din Ucraina, toți aceia care lucraserăm la identificarea moldovenilor de peste Bug, să ne prezentăm la locuința Dlui prof. Dimitrie Gusti, pentru a scoate un număr din „Revista Fundațiilor Regale” cu publicațiuni din viața moldovenilor din satele de peste Bug... Dl. Dimitrie Gusti dorea să scriem fiecare din noi câte ceva cu privire la moldovenii ucraineni... Indicațiunile Dlui Gusti erau de a termina aceste lucrări în cel mai scurt timp posibil și în consecință trebuia să rămânem la București până la terminarea și prezentarea acestor lucrări Dlui Dimitrie Gusti. Eu mi-am terminat ambele lucrări, pe care le-am prezentat Dlui Gusti prin Dl. Golopenția. La fel au procedat și ceilalți”⁵.

În ședința din 29 mai 1943 din sesiunea generală a Academiei Române, în continuarea propunerii avansate cu un an înainte, D. Gusti prezenta regulamentul privind funcționarea „Comisiei pentru cunoașterea vieții poporului român”. La punctul 3 se menționa că una din publicațiile care vor rezulta din activitățile propuse va fi „o colecție de cercetări inedite, pe teren sub titlul *Studii și cercetări asupra vieții poporului român*”. Regulamentul era semnat de către D. Gusti, Gh. Ionescu Șișești, Andrei Rădulescu, I. Simionescu, dr. Gr. Antipa, N. Bănescu, Victor Slăvescu, C. Rădulescu-Motru, Em. Racoviță și Mihail Sadoveanu.

Tot în 1943 a fost editat volumul IV, ultimul de altfel din cele șase proiectate, al *Enciclopedia României*. Totodată, în Nr. 1-6 al revistei „Sociologie Românească” apărut în acel an erau publicate și unele rezultate ale cercetărilor efectuate în Transnistria și dincolo de Bug: Gh. Pavelescu – „Aspecte din spiritualitatea Românilor transnistreni. Credințe și obiceiuri”; I. Apostol – „Crăciunul și Anul Nou la Românii de peste Bug” și „Nume de familie din 25 sate românești de la est de Bug”.

Cât privește rezultatele cercetării efectuate în lunile iulie-august 1943 în Transnistria, trebuie menționat că, din cauza evoluției războiului, acestea nu au mai putut fi valorificate. Doar o mică parte a materialului documentar adunat a fost pregătit pentru tipar în 1944 într-un volum cu titlul *Colinde din Transnistria*, cu o prefață a sociologului Traian Herseni. Volumul a apărut la începutul anului 1945 la Sibiu, sub titlul *Colinde*, ciuntit de cenzură, fiind eliminată orice referire la Transnistria. Volumul conceput inițial (*Colinde din Transnistria*) a fost publicat pentru prima dată în 1994, la Editura Știința din Chișinău, cu Prefața din 1944 a lui Traian Herseni și un Cuvânt-înainte explicativ scris în 1992 de etnomuzicologul Constantin A. Ionescu, participant la cercetarea din 1944. Datele din teren confirmau realități cutremurătoare despre românii transnistreni sub bolșevici: „sărăcirea populației; colectivizarea forțată; deportarea la mari distanțe în imperiul sovietic până în Siberia a celor ce se opuneau regimului; obligativitatea învățării limbii ruse de la grădinița de copii; descreștinarea totală prin dărâmarea bisericilor, transformate în depozite de grâne, grajduri de vite sau locuri de distracție”⁶. Consecințele politicii de rusificare erau ilustrate și de degradarea gospodăriilor țărănești, existența unor interioare din ce în ce mai sărace, pierderea completă a specificului românesc în ce privește portul tradițional, dispariția unor genuri ale muzicii românești. Singurul gen muzical care „mai rezistase în străfundul de conștiință” al românilor transnistreni, constatau cercetătorii, a fost cel al colindelor. Acestea îi diferențiau pe români de celelalte etnii cu care conviețuiau⁷.

Tot datorită evoluției războiului, nu a putut să fie concretizată intenția de repatriere a românilor identificați la răsărit de Nistru și de Bug, care urmau să fie plasați în Transnistria și Basarabia, potrivit unor planuri amănunțite stabilite de o Comisie Centrală subordonată Consiliului de Miniștri și Comandamentului Suprem al Armatei Române.

Se înțelege că asemenea planuri, cercetări și concluzii nu puteau să fie acceptate de regimul instaurat de sovietici odată cu intrarea Armatei Roșii în România, iar responsabilii pentru cercetările respective aveau să plătească scump, unii chiar cu viața, în anii următori.

După alăturarea României Națiunilor Unite și întoarcerea armelor împotriva Germaniei, D. Gusti, președinte al Academiei Române, credea

cu sinceritate într-o colaborare corectă atât cu SUA, cât și cu URSS, cele două superputeri ale epocii. Așa se face că îl găsim pe savant ca membru fondator al Societății Amicii Statelor Unite din România – YMCA (constituită la 3 noiembrie 1944), dar și al Asociației Române pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică – ARLUS (12 noiembrie 1944). Savantul a încercat să susțină cu toate eforturile acțiunile de reconstrucție a țării și, pe un plan mai larg, să pună la dispoziția organizației mondiale în curs de constituire – ONU – o importantă inițiativă de înființare a unui Institut Social de Cercetare a Națiunilor, menit să contribuie la mai buna cunoaștere a popoarelor, ca mijloc de instaurare a unei păci durabile în lume. În acest scop, cu mandat din partea Academiei Române, D. Gusti a efectuat o lungă călătorie în SUA (1946-1947) și a participat la prima sesiune a Adunării Generale a ONU. Întors în țară, D. Gusti va suferi rigorile regimului de sorginte stalinistă de la București, fiind înlăturat cu brutalitate din învățământul superior și din Academie.

În octombrie 1948 avea loc prima sesiune generală a Academiei Republicii Populare Române. Traian Săvulescu, președinte al nou-înființatei Academii a RPR, a prezentat în cadrul sesiunii, un amplu Raport intitulat *Știința, Literatura, Arta și slujitorii lor în RPR*, ilustrativ pentru spiritul instaurat la nivelul celui mai înalt for științific și cultural al țării. Făcând o incursiune în trecutul fostei Academii Române, Traian Săvulescu menționa:

„În Academia Română s-a întreținut cultul așa-zisei «științe pure», academice – aș numi-o mai bine al științei inerte (...). S-a cultivat în Academia Română spiritul tradițiilor idealiste și dogmelor mistice, disprețuindu-se materialismul dialectic... S-a întreținut și s-a propovăduit cultul personalității individuale ca factor exclusiv de progres, neglijându-se valoarea omului colectiv (...).

Fosta Academie a fost geloasă de autonomia ei, pe care a apărât-o cu înverșunare până în ultima clipă (...). La adăpostul autonomiei s-a practicat de unii academicieni un șovinism retrograd, *s-a propovăduit disprețul și ura contra unor popoare învecinate și mai ales în contra Uniunii Sovietice* (s. n.). Dovezi? Răsfoiți Analele Academiei din ultimii 10 ani și veți găsi negru pe alb, că autonomia nu a fost de fapt ceea ce se căuta să dea ca aparență, pentru a o justifica (...)⁸⁷.

Un asemenea discurs din partea președintelui Academiei putea fi, desigur, pe placul conducătorilor politici ai țării și, mai ales, al noilor stăpâni de la Moscova pe destinele României, dar el era plin de erori, de acuzații nedrepte, de o falsificare premeditată a unei întregi perioade istorice. Elita intelectualității, o întreagă pleiadă de gânditori și creatori străluciți ai poporului român era aruncată la groapa de gunoi și anatimizată, cu urmări imediate dintre cele mai grave asupra vieții reprezentanților ei. Întâmplător sau nu, aproape toate învinuirile aduse multora din vechii membri ai Academiei s-au regăsit, într-o formă sau alta, în rechizitoriile din anchetele la care au fost supuși. Mai ales așa-zisa „ură” la adresa Uniunii Sovietice va face obiectul unor investigații amănunțite, iar unii dintre membrii Școlii sociologice de la București vor plăti cu prețul vieții îndrăzneala de a se fi aplecat spre studiul situației românilor din răsărit intrați sub stăpânire bolșevică. Pe termen lung, lichidarea elitelor intelectuale ale României afecta grav și profund fundamentele culturii naționale. Mircea Eliade echivala acest proces de distrugere a elitelor cu o veritabilă „sterilizare spirituală”: „Adevărata primejdie începe... pentru întreg neamul românesc, abia după ocuparea teritoriului de către Soviete. Pentru întâia oară în istoria sa, neamul românesc are de-a face cu un adversar nu numai excepțional de puternic, dar și hotărât să întrebuițeze orice mijloc pentru a ne desființa spiritualicește și culturalicește, ca să ne poată, în cele din urmă, asimila. Primejdia este mortală (...) există primejdia unei sterilizări spirituale prin distrugerea sistematică a elitelor și ruperea legăturilor organice cu tradițiile culturale autentice naționale. Neamul românesc, ca și alte atâtea neamuri subjugate de soviete, riscă să devină, culturalicește, un popor de hibrizi”⁹.

Despre situația din acei ani a lui Gusti și a altor colaboratori ai Școlii sociologice de la București aflăm mai multe detalii din dosarul de anchetă al unuia dintre elevii săi favoriți, Anton Golopenția, fost director general delegat al Institutului Central de Statistică (1947 – 1948), arestat în ianuarie 1950. În perioada 5 octombrie 1949 – 16 ianuarie 1950, înainte de arestarea sa, Anton Golopenția a fost pus sub supraveghere permanentă, fiindu-i monitorizate toate întâlnirile, pe zile și pe ore, cu precizarea exactă a locului și duratei acestora. Din referatul întocmit de organele de urmărire, datat 19 ianuarie 1950, aflăm, de pildă, că în lunile octombrie – decembrie 1949, A. Golopenția l-a vizitat pe D. Gusti

la domiciliu, singur sau însoțit de mai multe persoane, în trei rânduri: 28.X (două ore și jumătate); 17.XI (55 de minute); 15.XII (trei ore). În același document sunt prezentate fișe amănunțite despre 28 de persoane contactate de Golopenția, precum și mai multe adrese unde s-a aflat în vizită. Concluzia organelor de urmărire, înscrisă la finalul referatului era aceasta: „Din supravegherea efectuată rezultă că Golopenția Anton desfășoară o activitate de natură suspectă. Majoritatea persoanelor cu care întreține strânse relații sunt cunoscute că în trecut au desfășurat activitate legionară iar în prezent au o atitudine dușmănoasă față de actualul...” (textul se întrerupe). La 16 ianuarie 1950, A. Golopenția a fost arestat și supus unor interogatorii istovitoare. A murit în închisoare în 1951, după 18 luni de detenție. La 10 aprilie 1950, în una din cele 184 de declarații date în anchetă, A. Golopenția făcea mărturii despre D. Gusti: „Profesorul D. Gusti e un *nemulțumit* (cuvânt subliniat de anchetator). Pensiunea lui și a soției lui nu-i ajunge spre a face față cheltuielilor lunare. Este nevoit să vândă cărți, mobilier, îmbrăcăminte. Scos din Academie și după desființarea Institutului Social, n-are unde se manifesta și-și pare condamnat la arest la domiciliu (...). O schimbare de regim l-ar reintroduce în Academie. Nu speră alte satisfacții (...).

Știindu-și vârsta (70 ani) și boala de inimă, Profesorul Gusti este foarte precaut în conversații... Din același motiv se ferește de relațiile cu diplomații străini, de când nu mai face parte din Academie, adică din 1948. Faptul că împrejurările nu-i îngăduie să dea urmare invitațiilor la diferite Congrese internaționale, pe care le primește, constituie unul din motivele lui speciale de mâhnire”¹⁰.

La cererea anchetatorilor, Anton Golopenția revine în ziua următoare (11 aprilie 1950) cu noi detalii despre Profesorul Gusti și relațiile dintre ei: „... Îl vizitam acasă la el, o dată pe lună sau o dată la două luni, dintr-un fel de pietate de elev. Era preocupat după 23 August 1944 de Academie, Institutul Social și de Asociația Româno-Americană al cărei Președinte era, d. Președinte Parhon (președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, n. n.) fiind Vicepreședinte... După vizita sa la Moscova la centenarul Academiei sovietice (vizită efectuată în iunie 1945, cu ocazia aniversării a 220 de ani de la înființarea Academiei Ruse, n.n.), la care a participat ca președinte al Academiei și vicepreședinte A.R.L.U.S., mi-a povestit în mai multe rânduri ce

a văzut. Despre banchete, câtă atenție li s-a acordat, despre vizita la Institutul Marx-Engels, aspectul Moscovei, Leningradului. Cu umor, dar niciodată dușmănos...”¹¹.

O atenție specială în cadrul anchetelor la care au fost supuși numeroși membri ai echipelor care au efectuat cercetări în Transnistria și dincolo de Bug era focalizată pe scoaterea în evidență cu orice preț a caracterului „dușmănos” și a atitudinii potrivnice URSS din cadrul activității acestora. „Cine ți-a spus să strângi date și să întocmești rapoarte neexacte asupra situației din teritoriul URSS?”, era întrebat Ștefan Popescu în cadrul interogatoriului din 27.I.1950 referitor la starea de spirit a populației românești de dincolo de Bug¹². Într-un alt interogatoriu, luat la 1.03.1950, ora 1.05, Mihail Levente era chestionat amănunțit asupra declarațiilor anterioare: „La 23 februarie 1950, declari că, știind că se cer rapoarte despre starea de spirit, ați hotărât să se întocmească asemenea rapoarte în care să se arate că starea de spirit este „bună”, adică ostilă Sovietelor și favorabilă lui Antonescu și că moldovenii sunt „pașnici” și „nu sunt bolșevici”. În continuare, întrebat „ce material ai luat din URSS?”, Mihail Levente mărturisea: „Am completat formulare de recensământ, am întocmit rapoarte însoțitoare în care erau și date politice, mi-am făcut notări într-un carnet personal referitoare la colhozuri, cuprinzând și date politice și, la București, în baza materialului cules, am întocmit un articol pentru revista „Sociologie Românească”, cuprinzând date și considerații asupra așezării și răspândirii moldovenilor în raioanele Kompanievka și Ustinovka”¹³.

Astfel de declarații amănunțite despre cercetările efectuate pe teritoriul sovietic, în care apare frecvent, direct sau indirect, și numele lui D. Gusti, au făcut și Constantin Pavel, Anton Rațiu ș.a., scopul anchetatorilor fiind evident acela de a asocia aceste activități științifice cu operațiunile militare desfășurate împotriva URSS. De altfel, într-un document întocmit în 1953, privind „situația deținuților”, referitor la Anton Golopenția se preciza:

„Data și motivul arestării – Reținut la 16.I.1950, pentru *activitate dușmănoasă în URSS* (s.n.), acțiuni și atitudine favorabilă lui Pătrășcanu și grupul său” (...). Odată cu începerea războiului antisovietic, la Institutul Central de Statistică, se alcătuieste o echipă sub conducerea lui Golopenția, pentru recenzarea moldovenilor dintre Prut (de fapt,

Nistru, n.n.) și Bug și de dincolo de Bug. Cu această ocazie, membrii echipei întocmesc și rapoarte asupra stării de spirit și împart daruri și manifeste antonesciene. Din această echipă făceau parte: Levente Mihail, Pavel Constantin, Rațiu Anton, Betea Nicolae, Ștefan Popescu, Retegan Gheorghe și Trebici Vladimir¹⁴.

Așa cum am mai menționat, unii dintre reprezentanții de frunte ai Școlii sociologice de la București (Traian Herseni, Anton Golopenția, Mircea Vulcănescu ș. a.) au fost arestați, anchetați și aruncați în închisori, unii dintre ei murind în timpul detenției. Dimitrie Gusti a fost supus și el unor grave umilințe și represiuni nedrepte (alungarea din învățământul superior și de la Academie, punerea sub arest la domiciliu, apoi evacuarea din propria locuință în 1950 și supunerea unui regim de înfometare etc.) până la moartea sa survenită în octombrie 1955. D. Gusti nu a fost totuși trimis la închisoare, la aceasta contribuind prestigiul științific deosebit de care se bucura pe plan internațional și, într-o anumită măsură, prietenia sa cu acad. C. I. Parhon, președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale (funcție echivalentă cu cea de șef al statului) în perioada aprilie 1948-iunie 1952.

Anul 1965 a marcat momentul decisiv al debutului reconsiderării critice pe scară largă a operei și activității lui Dimitrie Gusti și, implicit, a Școlii sociologice de la București din perioada interbelică. În acest an, Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu publicau împreună, la Editura științifică, volumul intitulat *Dimitrie Gusti. Pagini alese*. La aceeași editură, Ovidiu Bădina publica separat o lucrare de peste 200 de pagini cu titlul *Dimitrie Gusti. Contribuții la cunoașterea operei și activității sale*. Era începutul unei ample încercări de repunere în circulație, cu un bogat aparat critic, a celor mai importante lucrări ale fondatorului Școlii sociologice de la București.

Ațiunea de reconsiderare critică a gândirii interbelice din România nu a fost, desigur, lipsită de dificultăți, impuse mai ales de rigorile ideologice ale epocii și, fără îndoială, de influența omniprezentă a concepțiilor pe care Moscova, în calitatea sa autoasumată de centru coordonator al mișcării comuniste la scară mondială, le propaga neîncetat în statele satelizate. Deloc surprinzător, în 1965 apărea la Moscova o lucrare dedicată unei localități basarabene de pe malul drept al Nistrului, intitulată *Copanca după 25 de ani (Kopanka – 25 лет спустя)*, studiu

sociologic realizat, după cum preciza prefațatorul lucrării, în perioada 1961 – 1964, la două decenii și jumătate de la cercetarea monografică efectuată, în 1938, de „un grup de sociologi burghezi români conduși de Dimitrie Gusti”.

În căutare permanentă pentru legitimarea ocupării Basarabiei, sovieticii încercau prin toate mijloacele să argumenteze caracterul „eliberator” al stăpânirii lor peste o provincie românească, iar împlinirea unui sfert de veac de la noul rapt înfăptuit în 1940, sub umbrela Pactului Ribbentrop-Molotov, era un prilej de a etala binefacerile regimului bolșevic. În acest scop, cercetările efectuate de echipele coordonate de către Dimitrie Gusti, care constataseră cu obiectivitate lipsurile ce se cereau înlăturate din viața satului basarabean în preajma războiului ofereau premise, credeau sovieticii, să se dea o replică peste timp realităților din România burghezo-moșierească. Din acest motiv, cercetătorii sovietici nu ezitau să-l numească pe D. Gusti „mare sociolog”, care, desigur, fiind „burghez”, nu putea accede totuși la o știință adevărată. În pofida scopului polemic declarat, autorii afirmă implicit, printre rânduri, și o serie de adevăruri care nu puteau fi contestate: „Înainte de al Doilea Război Mondial sociologii burghezi au studiat o serie de sate din România boierilor, inclusiv privind satul Copanca. Rezultatele acestui studiu a fost publicat în anul 1939 în Buletinul Institutului de Cercetări Sociale a României, Regionala Chișinău, vol. 2. Autorii aparțineau așa-numitei școli monografice, întemeiată de marele sociolog burghez Dimitrie Gusti. Despre activitatea și metodele sale de cercetare, la acea vreme, au scris sociologi americani, francezi, germani și unguri și de care erau deosebit de interesați reprezentanții sociologiei burgheze americane”¹⁵.

Pentru a critica metoda folosită de Gusti, cercetătorii sovietici se vedeau obligați să prezinte pe larg planurile de cercetare ale savantului român: „Monografia sociologică – susținea Gusti – trebuie să includă rezultatele studiilor sociologice privind viața economică (repartizarea proprietății asupra pământului, productivitatea acestuia, gospodărirea pădurilor, activități de creștere a viermilor de mătase, a albinelor etc., precum și despre întreprinderi industriale sau comerciale). O atenție deosebită trebuia să fie acordată gospodăriilor țărănești și bugetelor de care dispuneau acestea. În opinia sa, o astfel de monografie trebu-

ia să reflecte și concepțiile religioase și preocupările artistice (muzica, literatura, arhitectura, cultura, arta decorativă), factori ce țin de morală, ideologie, rezultatele studierii unor probleme juridice (statistica funciară, împărțirea proprietăților, moștenirile etc.) și nu în ultimul rând problematica politică (organizațiile politice, convingerile politice, organele de conducere a localității și legăturile dintre acestea și unitățile administrative superioare). Dimitrie Gusti le cerea autorilor monografiilor sociologice să reflecte viața socială a grupurilor sociale (familie, rude, vecini, anturaje, școală, biserică etc.), relațiile dintre vecini, dintre personalitățile conflictuale, dintre grupele de vârstă și în general dintre oameni”.

Impresionați de multitudinea aspectelor pe care echipele complexe coordonate de Gusti le cercetau în viața unei comunități sătești, cercetătorii sovietici se străduiau să găsească limitele metodei utilizate, care nu puteau fi, în opinia lor, decât legate de modul de abordare a proprietății private: „Apelând la mii de cifre și fapte, sociologii au încercat să creeze impresia că lucrarea lor este una obiectivă, fără partizanat politic. Nimic nu a putut ascunde însă principiile fundamentale ale viziunii autorilor bazate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și susținerea necondiționată a statului burghezo-moșieresc”.

Pe lângă „viziunea” care îl ghida pe Gusti și echipele sale, care în mod evident nu corespundea viziunii leniniste asupra proprietății private și a lichidării prin violență mai întâi a marilor latifundiași, apoi a oricăror deținători de proprietăți, cercetătorii sovietici mai reproșau și faptul că studiul sociologic de la Copanca, din 1938, ar fi evidențiat o serie de „contradicții” între „metoda monografică sociologică după care s-au ghidat autorii și realitățile obiective ale satelor de atunci”. Pentru a spulbera orice dubiu privind valoarea teoretică a cercetării efectuate de echipele gustiene în Basarabia, Institutul de filozofie al Academiei de Științe a URSS punea următorul verdict: „Concluziile din această lucrare reflectă concepția sociologică, care în anul 1938, după fascizarea României regale, a devenit simbolul oficial al clasei conducătoare... La cercetare au participat geologi, agronomi, demografi, economiști și psihologi, profesori și studenți. Printre ei erau și cei cu concepții liberale sau care simpatizau cu țăranii, dar și naționaliști care deveniseră fasciști”¹⁶.

O asemenea etichetă pusă de Academia de Științe a URSS asupra activității Școlii sociologice de la București îl trimitea pe Dimitrie Gusti în rândul celor care ar fi contribuit la fascizarea țării și avea fără îndoială urmări în privința modului de evaluare critică a operei sale la care procedau autoritățile comuniste române. De altfel, principalele reproșuri care i s-au adus lui D. Gusti în deceniile șapte-opt ale secolului trecut se refereau la faptul că el nu ar fi înțeles conceptul de dictatură a proletariatului și ar fi rămas cantonat într-un sistem de gândire reformator, dar numai în cadrul regimului politic existent.

Cu toate acestea, în România au continuat cu intensitate sporită eforturile de punere în valoare a activității științifice a Școlii sociologice de la București, în primul rând prin publicarea, fie și cenzurată, a unei serii în șase volume din operele lui D. Gusti, apărute la Editura Academiei în perioada 1968-1977.

Reevaluarea activității științifice și îndreptarea fie și parțială a unora din abuzurile comise de fostele regimuri asupra lui Dimitrie Gusti au făcut pași importanți abia din anul 1990, când savantului i s-a restituit calitatea de membru al Academiei Române, iar numele său a fost dat Muzeului Satului din București, precum și unor amfiteatre și spații de învățământ universitar din România.

Despre valoarea științifică a studiilor efectuate în Răsărit s-a vorbit și se vorbește încă, din păcate, destul puțin.

Note

¹ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), Fond I234978. Prezentarea completă a Dosarului de la ACNSAS se găsește în volumul Ilie Bădescu, Ioan C. Popa, *Un savant român sub supraveghere informativă. Cazul Dimitrie Gusti*, Editura Academiei Române, București, 2019.

² Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, fond 706, inv.1, dosar 632, f. 70.

³ Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Filologie, *Folclor românesc de la est de Nistru, de Bug, din nordul Căucazului*, Chișinău, 2007, vol. 1, p. 135.

⁴ *Ibidem*. C. Brăiloiu, *Cântece populare ale românilor de la Bug*.

⁵ Anton Golopenția, *Ultima carte. Text integral al declarațiilor în anchetă ale lui Anton Golopenția aflate în ar-*

hivele SRI, volum editat, cu Introducere și Anexă de prof. dr. Sanda Golopenția, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 493 și 596.

⁶ *Colinde din Transnistria*, Editura Știința, Chișinău, 1994, p. 6.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Inaugurarea celei dintâi sesiuni generale a Academiei Republicii Populare Române, din octombrie 1948*, Academia RPR, București, 1949, passim.

⁹ Mircea Eliade, *Destinul culturii românești (august 1953)*, text reprodus în *Profetism românesc*, vol. I, Editura Roza Vânturilor, București, 1990, p. 143.

¹⁰ A. Golopenția, *Ultima carte*, ed. cit., p. 181-182.

¹¹ *Ibidem*, p. 185-186.

¹² *Ibidem*, p. 529.

¹³ *Ibidem*, passim.

¹⁴ *Ibidem*, p. 651-652.

¹⁵ Academia de Științe a URSS, Institutul de Filosofie, Academia de Științe a RSSM, Institutul de Istorie, *Коранка – 25 лет спустя (Coranța după 25 de ani)*, Editura Știința, Moscova, 1965 (limba rusă), p. 23.

¹⁶ *Ibidem*, p. 23-24.

Ana BLANDIANA

Cât va mai dura postcomunismul?

A.B – poet, romancier, eseist român. A publicat circa 30 de volume de poezie și numeroase cărți de eseuri și de proză, apărute la prestigioase edituri din întreaga lume.

Laureată a numeroase premii literare naționale și internaționale. Este unul dintre inițiatorii Alianței Civice, pe care o conduce între 1991 și 2001. Fondator și președinte al Academiei Civice, care realizează, sub egida Consiliului Europei, Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței, de la Sighet. Membră a Academiei Europene de Poezie, a Academiei de Poezie „Stéphane Mallarmé” și a Academiei Mondiale de Poezie (UNESCO).

Motto: „Nu te grăbi să răspunzi.
Rămâi un timp cu întrebarea”

Constantin Brâncuși

Ca să răspund la această întrebare ar trebui să lămuresc mai întâi răspunsurile la alte două întrebări: 1. În ce măsură comunismul mai există în postcomunism (etapa istorică pe care o trăim de 30 de ani încoace, prea contradictorie și prea lipsită de personalitate pentru a avea un nume de sine stătător) și 2. În ce măsură în postcomunism comunismul mai este o amenințare și un risc.

Deci:

1. Din punct de vedere politic (adică declarativ, ideologic) economic, financiar, al drepturilor omului, răspunsul este: într-o neglijabilă, aproape inexistentă măsură. Din punct de vedere al mentalităților, al politicilor de selecție a oamenilor, al dorinței, nevoii și capacității de manipulare, răspunsul este: într-o măsură foarte mare, atât de mare încât suficientă să gripeze mecanismele statului de drept, a căror funcționare este condiția sine qua non a dispariției comunismului.

2. Am scris de foarte multe ori în acești 30 de ani, încurajându-mă singură că istoria nu face marche-arriere. Nu mai sunt chiar atât de sigură, pentru că, la urma urmei, ea poate da înapoi fără să meargă pe cărările pe care le parcursese și fără să reajungă exact în același loc. Amestecul indigest dar funcțional de comunism și capitalism din China îl pune pe Marx într-o paranteză. Capitalismul a învins în China și s-a globalizat, cucerind piețele planetei, în timp ce represiunea de tip comunist se adaptează luptei cu internetul și cu rețelele de socializare.

În pofida apartenenței la UE, a controlului mecanismelor financiare internaționale, a prezenței multinaționalelor și a apariției miliardarilor, ceea ce se întâmplă de trei ani în România ia din când în când forme atât de cunoscute de dinainte de '89, încât un elementar spirit analitic ne obligă să devenim suspicioși.

Așa cum pentru Ceaușescu ispita cultului personalității reprezentat de Mao și Kim Ir Sen a fost de neînving, pentru practicienii iliberalismului nu numai Putin, ci și Erdogan funcționează ca modele de neocolit. În felul acesta, cel puțin în fostele țări comuniste comunismul ar putea supraviețui prin cea mai rea dintre componentele sale: lipsa de libertate, dictatura. Și totuși tema persistenței comunismului și argumentele anti-comuniste nu cred că vor avea o pondere în următoarele alegeri. Ceea ce nu va însemna că aceste alegeri nu vor fi dominate de forme de manipulare și dezinformare specifice comunismului. Explicația pe de o parte este inexistența unui sistem de învățământ care să ajute tinerii să înțeleagă pe ce lume sunt (nu merg cu bănuiala până la a presupune că este făcut astfel pentru a-i împiedica să înțeleagă), iar pe de altă parte faptul că șocul transformării bruște a regulilor mizeriei în regulile consumului, dificultățile adaptării la capitalism, ca și diversele forme de dezamăgire a iluziilor din '89, a dat naștere unei oboseli care nu mai reușește să treacă dincolo de problemele supraviețuirii. Rezultatul viitoarelor alegeri nu va depinde de amintiri, concluzii logice și idei de necombătut, ci de imensa capacitate de manipulare care reprezintă cea mai prețioasă moștenire a PSD și – în sens contrar – de creșterea prețurilor.

În mod evident, în toate țările ex-comuniste cea mai gravă problema este corupția ajunsă la dimensiuni și forme nu numai endemice, ci de-a dreptul istorice, în sensul că nu doar împiedică funcționarea mecanismelor statului, ci are puterea să le dizolve. Asta nu înseamnă,

desigur, că nu e vorba de o noțiune universală care a existat și există pretutindeni de la curtea faraonilor la cea a Regelui Soare și din Extremul Orient până în cele două Americi. Dar ceea ce este specific țărilor ieșite din comunism este transformarea corupției într-o armă politică împotriva consolidării statului de drept. De exemplu, în ultimii trei ani de viață politică românească, riscul de țară n-a constat pentru România în sumele astronomice deturnate de la stat în buzunarele proprii de niște delincvenți votați majoritar, ci în perseverența cu care aceștia au acționat în vederea demantelării justiției pentru a scăpa de amenințările Codului penal. Așa cum, în timpul lui Ceaușescu, băieții de pe Calea Victoriei erau scoși din orfelinat pentru a se putea utiliza în mașina represiunii politice nenorocul lor existențial și invidia lor împotriva celorlalți oameni cu mai mult noroc, în postcomunism corupția, rezultată a unui păcat general uman, a unei carențe aproape universale a sufletului omenesc, a fost resetată și transformată dintr-un defect individual într-o trăsătură colectivă necesară supraviețuirii în societatea pervertită astfel și împiedicată să evolueze. Corupția nu este în postcomunism doar furt de la stat, ci și legătura între cei ce fură de la stat. Menținerea în stare de funcționare a rețelelor de represiune politică, care acopereau țara în vechiul regim, rețele recondiționate și adaptate schimburilor între generații, a făcut posibilă transformarea lor prin mijloace politice, în rețele apolitice de tip mafiot. Rețelele cu rădăcini istorice reprezintă mecanismul și forța corupției în postcomunism. Trag această concluzie logică gândindu-mă la situația din România, dar ea este valabilă în egală măsură pentru Cehia, Bulgaria, Rusia, Ucraina, Serbia.

Cea mai simplă dintre axiomele vieții noastre politice este: Postcomunismul va dura în România cel puțin atâta timp cât nu vor fi elucidate și condamnate din punct de vedere juridic păcatele fondatoare ale noii societăți. Ele sunt: inventarea teroriștilor și inventarea mineriadelor. Petrecute în același an inaugural 1990, cele două sulfuroase contribuții la istoria noastră recentă reprezintă borna începutului de la care pornind suntem obligați să ne măsurăm vinovățiile nu numai pentru că în ambele cazuri este vorba de pierderi de vieți omenești, deci de crime, ci și pentru că și unul și altul reprezintă dovada că primii 30 de ani ai noii orânduiri au fost clădiți pe minciună, mai mult că primele acte istorice petrecute în condițiile libertății dobândite recent au fost cele

două diabolice butaforii, menite să deturneze evoluția societății și să salveze vechile ei structuri. Astfel manipularea populației de către politicienii ajunși la putere prin minciună a devenit unul dintre mecanismele esențiale ale funcționării societății în ultimii 30 de ani.

De la întreținerea unei întregi armate de postaci pentru manipularea blogosferei până la cumpărarea presei *en gros* (întregi publicații) și *en detail* (ziariști la bucată), până la furtul voturilor sau împiedicarea votării, până la mințirea nerușinată frizând paranoia din declarațiile de presă ale liderilor și până la promisiunile electorale sfidând nu numai logica, ci și bunul simț, cei ce au deținut în ultimii trei ani puterea în România au ridicat minciuna la rang de politică de stat și au folosit manipularea ca metodă curentă de guvernare. Postcomunismul este prin excelență sistemul politic care, folosind toate tehnicile de manipulare prin care a excelat comunismul (care a fost întotdeauna mai performant în acest domeniu decât regimurile liberale) reușește să împiedice consolidarea statului de drept care ar fi în măsură să contracareze numeroasele forme de perpetuare a moștenirii comuniste din societate.

„Libertatea este dreptul de a nu minți”, spunea Camus. În acest sens societatea postcomunistă este o societate neliberă.

Ca și în comunism, în postcomunism lipsa de transparență a funcționării puterii este una dintre condițiile necesare funcționării ei. Totul se petrece în secret pentru că totul trebuie ascuns de privirile celor mulți. Rețeaua de interese trebuie să rămână ocultă pentru a fi eficientă, arhivele trebuie să rămână secretizate pentru a nu se afla adevărurile despre revoluție, mineriade, privatizări, retrocedări, dispariția flotei, uzinelor, combinatelor, conturilor lui Ceaușescu, dosarelor de securitate, listelor de colaboratori. Pentru că secretul secretelor este însăși relația dintre comunism și postcomunism, liniile de continuitate.

În acest sens, ideea lustrației, lansată pentru prima oară în fostele țări comuniste de „Proclamația de la Timișoara (11 martie 1990)”, a fost cea mai serioasă amenințare la adresa postcomunismului, amenințare care a fost în cele din urmă nu numai înfrântă, ci și ridiculizată, pentru a i se șterge astfel adevărata anvergură din memorie, o dată cu realitățile din care s-au născut dinastiile, moștenitorii, interesele neîntrerupte și mai ales metodele.

Una dintre caracteristicile specifice ale postcomunismului este relația sa tensionată cu memoria.

În mod normal, ca să înaintezi trebuie să vezi trecutul ca într-o oglindă retrovizoare care îți arată ce te poate ajunge din urmă. Mai mult, trebuie să descoperi și să analizezi trecutul pentru a-i descoperi reziduurile din prezent. Iar în ultimii trei ani ai vieții publice de la noi aceste reziduuri, aceste reluări, aceste refolosiri ale unor trucuri, slogane, mijloace de manipulare știute demult a fost atât de evidentă, încât ne-a dat fiori și ne-a obligat să punem cu seriozitate întrebarea dacă comunismul poate fi reversibil. Și abia în aceste condiții a apărut evident că boicotarea, contracararea, șicanarea, împiedicarea încercărilor de resuscitare a memoriei colective se înscriu în eventualitatea acestei reversibilități.

În mod logic, integrarea europeană a fostelor țări comuniste a pus Uniunea Europeană și, în general Europa Occidentală, într-o relație strânsă și complicată cu postcomunismul. O relație ambiguă și tulbure, așa cum a fost și relația lumii libere de după război cu comunismul și cu partea de lume pe care acesta o stăpânea.

Privită dinspre Est această relație a fost marcată de un contratimp păgubos: După ce decenii întregi din țările numite „democrații populare” popoarele au privit fascinate de admirație și de speranță spre adevăratele democrații ale Europei de Vest ca spre niște modele reale și de neatin, momentul istoric în care acest lucru a devenit posibil a prins Occidentul pe picior greșit, nesigur și îndoindu-se de propria sa identitate. Am ajuns în Europa când Europa începuse să-și regândească definiția, decizându-se de ea însăși și lăsându-se diluată, din rațiuni economice (nevoia de forțe de muncă) și moral-politice (drepturile omului), de valuri tulburi de emigranți compuse din refugiați de război, oameni alungați de sărăcie, căutători de libertate sau pur și simplu persoane dornice să profite de sistemele de asigurări sociale bazate pe respectarea drepturilor omului pe care în țările lor nu le respectau. Categori extrem de diferite de oameni nefericiți aparținând unor mentalități, educații, religii și culturi profund diferite și greu compatibile luncă spre Europa ca spre un El Dorado pe direcția pe care s-au produs toate migrațiile din istoria lumii și amenință să îi schimbe definiția. O definiție de care, în mod ciudat, pare că începe să se îndoiască ea însăși. O definiție în care intră pe lângă o bună parte din cultura lumii, formu-

larea drepturilor omului, dar și inventarea a două sisteme totalitare și declanșarea a două războaie mondiale.

În felul acesta – după momentul luminat de emoție al căderii zidului, când cele două Germanii au făcut în mod solemn și simbolic joncțiunea și fostele țări comuniste au pășit spre lumea liberă occidentală ducându-și ca pe o zestre suferința ultimei jumătăți de secol pentru a o adăuga patrimoniului european – în scurt timp descoperirea reciprocă a celor două părți ale continentului nostru s-a dovedit – în pofida tuturor câștigurilor evidente și de o parte și de alta – o dezamăgire reciprocă.

Ultimii noștri trei ani de istorie au călcat în picioare nu numai toate contractele sociale și toate tratatele integrării, ci și toate regulile evoluției istorice printre care nu intră de obicei prostia, șmecheria și lipsa de logică. Faptul că ni-e rușine de ceea ce ni se întâmplă nu trebuie să ne împiedice, însă, să vedem ceea ce este în alte țări din jurul nostru. Iar ceea ce vedem este cel puțin la fel de deprimant.

Și nu numai corupția generalizată și direct proporțională cu înălțimea treptei pe care se află cei ce o practică, ci și inovațiile ideologice menite să o protejeze sunt mai mult sau mai puțin aceleași în toate țările postcomuniste. Uniunea Europeană a integrat țările din Est – multe dintre ele și în primul rând România – fără să îndeplinească criteriile și standardele pe care ea însăși le fixase și le respecta, pentru că în felul acesta nu numai că se făceau, chiar și numai formal aritmetic, pași înspre unificarea continentului în întregime sa, dar exista și perspectiva unei infuzii de sânge proaspăt, chiar dacă infectat ideologic.

(În ceea ce mă privește, am fost convinsă că primirea României cu temele nefăcute în UE e un mare câștig nu numai pentru că în felul acesta am forțat intrarea în rândul lumii, ci și pentru că eram convinsă că integrarea ne va obliga să ne facem temele. Am fost întotdeauna convinsă, spre deosebire de Titu Maiorescu, că formele fără fond ale sfârșitului de secol 19 nu sunt pentru români o nenorocire, ci un câștig, dovadă că au fost încet-încet umplute de conținutul și substanța domniei lui Carol I și a administrației Brătienilor din interbelic, încât, în ultima instanță, extrapolând, putem considera că formele fără fond și efortul umplerii lor au fost chiar formele noastre de evoluție, de dezvoltare și de progres.)

De fapt care este legătura dintre postcomunism și iliberalism, acest val politic care dă semne de transformare într-o rețea mai mult decât europeană și amenință să pună sub semnul întrebării însuși mecanismul democrației? Cel mai ușor este să te miri de sfruntata lipsă de logică prin care s-a ajuns la situația în care un lider al Ungariei în care au intrat tancurile sovietice prin sânge în 1956 să fie apropiat și solidar cu Putin al cărui ministru de externe a spus, de exemplu, că „Pactul Ribbentrop Molotov a fost un imens succes al diplomației sovietice”; sau un lider polonez provenit din Solidarnosc să decreteze măsuri împotriva libertății de conștiință. Dar nu cumva marca postcomunistă a acestui curent este capacitatea de manipulare a electoratului moștenită de comunism, ca și priceperea orchestrării urii și eludării libertății de expresie?

Dacă am adopta formula lui Huntington referitoare la religiozitatea americană („o religie civilă”) la comunism, și am numi (mergând pe o sugestie a H. Arendt) comunismul din occident – acea mică parte a lui care nu a fost înregimentată și manipulată de Uniunea Sovietică – „un comunism civil”, adică autentic, necontrafăcut, atunci am putea spune că în România comunismul nu a fost niciodată „un comunism civil”, a fost întotdeauna o formă construită solid sub forma unui aparat de stat, o *formă* care nu a fost niciodată în stare – sau poate nici n-a simțit nevoia – să-și atribuie un conținut. În mod paradoxal, această lipsă de autenticitate politică și această lipsă de implicare intelectuală și sufletească a făcut comunismul românesc, clădit pe frică, interese și oportunism, să fie mai puțin sau de loc vulnerabil la disidențe și procese de conștiință (faptul că nu au existat practic dizidenți ai partidului spune totul în această privință), dar și să se dea de trei ori peste cap după 1989 și ,schimbându-și de mai multe ori numele, să se reseteze într-o puternică organizație mafiotă. Forța postcomunismului românesc își trage sevele din această putere de adaptare exclusiv în funcție de interese materiale care încet-încet s-a decolorat ideologic în cei 25 de ani de ceaușism și – ghidată de nevoia de a supraviețui dintr-o istorie în alta fără să renunțe la câștigurile personale – a trecut fără probleme de la construirea socialismului la demantelarea lui pentru a face rost de material de construire a capitalismului. Adevărul este că după 1989 – care a fost pentru tot Estul un an programat – est-europenii rămași în viață după aproape jumătate de secol de comunism au descoperit cu spaimă

și uimire că a fi liber este mult mai dificil decât a nu fi liber. Îmi amintesc că scriam în 1990: „Am fost închiși aproape 50 de ani în subteranele unei închisori ale cărei porți, într-un mod destul de ciudat, s-au deschis. E poate fatal să mai rătăcim o vreme pe culoarele ei murdare și întortocheate, isterizați de emoție și grabă, în căutarea ieșirii. Nu e însă normal să renunțăm s-o găsim și, obosiți și apatici, să începem să ne folosim de bunăvoie celulele”. Mă gândeam, evident, la situația din România dar ceea ce spuneam era valabil pentru toate celelalte țări, poate cu excepția Republicii Cehe unde, pentru primii ani, prestigiul lui Havel a făcut să se estompeze fundalul. Tot la România mă gândesc și acum când, de-a lungul anilor, situațiile fostelor democrații populare s-au diversificat, fără să scape vreuna dintre ele de bolile copilăriei libertății care le fixează în postcomunism.

De treizeci de ani România rătăcește în derivă, după ce în 1989 revoluția – un spectacol politic în care majoritatea actorilor nu știau că sunt doar actori – le-a dat românilor rația de libertate. O rație pe care fiecare a folosit-o cum a știut și care, în absența rigurilor statului de drept, riscă să se transforme într-o overdoză. Cei mai bine plasați și-au luat libertatea de a-și împărți țara – economia, finanțele, posturile de control, serviciile de informații. Cei mai mărunți au câștigat libertatea săptămânii de 5 zile, libertatea grevelor, a nesupunerii, a muncii prost plătite, care până la urmă a degenerat în șomaj, inflație, sărăcie, dezorientare, incultură, haos, furt generalizat. Libertatea cea mai frumoasă și mai înșelătoare și-au luat-o cei care și-au asumat ideile, principiile: dreptatea, consecvența, tăria de caracter. Evident că într-o lume în care se vorbește enorm, în care dificultatea nu mai este de a spune, ci de a fi ascultat, în care informația este filtrată sau înăbușită în funcție de interesele politice de moment, vocile și faptele lor apar estompate. Asta nu înseamnă că modelele morale rămân inutile, dimpotrivă, sunt inevitabile pentru reîntrirea noastră în lumea civilizată europeană, iar reforma morală, pe care atâția îmbogățți, oportuniști și gangsteri ajunși pe creasta valurilor își permit să o batjocorească, rămâne singurul mijloc de a evita catastrofa. Într-o țară în care scara de valori este răsturnată și totul este contrafăcut – de la diploma universitară până la discursul public, de la apa de băut la caracterul oamenilor – recursul la morală, văzut nu ca o utopie, ci ca un proiect pragmatic este singura soluție, și fără el nu se poate face nici reforma economică, nici dreptatea socială.

Marasmul de azi, în care se încearcă ascunderea trecutului vinovat sub pecetea secretelor de stat, prevestește o dictatură a mizeriei materiale, în care omul simplu să nu se mai gândească decât la ce va pune pe masă mâine și în care cultura (inclusiv cultura adevărului și a muncii cinstitute) să i se pară o utopie de lux. Oricum, absentismul școlar tinde să ne transforme într-o țară de analfabeți, în măsura în care continua părăsire a țării de către generațiile tinere ne va mai permite să ne numim o țară.

Întoarcerea din infern – un anabasis numit postcomunism – se dovedește mult mai complicată decât se prevedea și de o durată greu de precizat.

Mircea DRUC

Rusofoni și moldofoni

M.D. – om politic, adept al Reunificării României. Născut la 25 iulie 1941 în Pociumbăuți, județul Bălți. A absolvit Facultatea de Filologie a Universității din Leningrad (1964) și Facultatea de Psihologie a Universității din Moscova (1980). Studii doctorale la Institutul Americii Latine al Academiei de Științe a URSS (1970). A lucrat la Moscova, Chișinău, Cernăuți, București în: învățământ superior, cercetare științifică, producție, diplomație.

Distins cu Ordinul Național „Steaua României” în grad de Mare Ofițer. Activist al mișcării de renaștere națională a românilor din Basarabia și Nordul Bucovinei (1959-1991). Președinte al Consiliului de Miniștri al RSSM (1990-1991). La alegerile prezidențiale din România, în septembrie 1992, a fost primul candidat independent cu o platformă unionistă declarată. În prezent este pensionar, locuiește cu familia la București.

Evocări

Întâmplările nu pot fi reproduse exact așa cum au fost trăite în realitate, deoarece sunt trecute prin diverse filtre. Primul filtrant al memoriilor sunt martorii direcți ai evenimentelor. În selectarea acestor aduceri aminte, legate de rusofoni și moldofoni, un rol aparte îl are paradigma mea etnosistemică. O jumătate de secol am fost un supus ne-credincios, ne-loial față de imperiul ideocratic bolșevic. Timp de zece ani din viață (1958-1968) am trăit experiențe dintre cele mai stresante, căutând o portiță prin care să evadez din paradisul sovietic. Absolut subiectiv, consider studenția la Universitatea din Leningrad (1961-1964) drept cea mai fericită perioadă din viața mea. *Gazeta „Трудовой Тирасполь”* din 9 ianuarie 1991 a publicat un material intitulat *Secretele arhivei. Cine este Mircea Druc?* Pentru ca tânără generație să aibă idee despre starea de spirit și preocupările unor studenți basarabeni și nord-bucovineni, la începutul anilor '60, traduc și citez din acel articol: „Mircea Druc, în 1962, considera introducerea alfabetului latin drept un pas necesar în realizarea concepțiilor sale naționaliste; el propunea acțiuni concrete și răspândea documente care să fie prezentate drept opțiuni ale foștilor studenți, aspiranți

și doctoranzi la Moscova, Kiev și Leningrad. El critica articolele dedicate prieteniei noroadelor moldovean, rus și ucrainean, publicate în săptămânalul „Cultură” și (...), având o copie a cărții *Basarabia*, editată la Paris în 1926, carte nocivă din punct de vedere ideologic, cu un conținut antisovietic, o dădea și altor persoane s-o citească și s-o multiplice. M. Druc se număra printre cei care se ocupau de organizarea activității dușmănoase, având drept scop crearea unei organizații clandestine antisovietice, naționaliste, pentru a rupe de la URSS și Ucraina Republica Sovietică Socialistă Moldovenească și defăimând cu răutate sistemul sovietic de stat, politica internă și externă a PCUS...”

Răscolind prin colbul arhivelor KGB, dau peste Dosarul *Alexandru Șoltoianu*. Acolo se află și scrisorile mele adresate lui Mihai Andronic, un membru al Mișcării de Renaștere Națională (MRN), care lucra la EREN (ВДНХ) din Moscova. Mai exact, acestea sunt doar niște „extrase semnificative”. Așa le-a considerat Alexandru Șoltoianu, (student la МГИМО, viitorul lider al Mișcării), cel care le-a copiat într-un caiet aparte. Pentru orice eventualitate, la rugămintea mea, Mihai ardea scrisorile; caietul lui Alexandru s-a păstrat, fiind confiscat de organele de anchetă. Fragmentele au fost traduse (inexact, pe alocuri), din română în rusă, de către Vasile Topor, lucrător al KGB Chișinău, originar din Zăbriceni, fratele mai mic al lui Gheorghe Topor, colegul meu de clasă. În contextul acestor evocări, re-traduc și citez doar ceea ce se referă la „bătălia noastră pentru limbă și grafie”.

„23 decembrie 1962. Mihai, mă aflu într-o expectativă cumplită. Nu-mi dau seama exact ce aștept, dar intuiesc ceva foarte important. La biblioteca universității răsfoiesc colecția săptămânalului „Cultura Moldovei”. Lumea discută o eventuală reformă ortografică. Se recomandă o schimbare minoră, niște semne diacritice... Opinia mea: niciun „ж cu fes”, nici un i. Revenirea la grafia latină – asta e soluția! De aceea, ar fi necesară o declarație (petiție) și articole traduse în rusă și prezentate la „Вопросы языкознания”. Și o scrisoare colectivă adresată lui Hrușciiov. Orice e de folos, numai nu lipsa de activitate combativă. Ce spun băieții noștri? Contactați-l pe Ion Druță de la „Дружба народов”. Aici, noi pregătim materiale, articole etc. Să facem tot ce e necesar și posibil. Istoria e de partea noastră. Nu avem dreptul să cedăm. Dacă reușim să ne vedem, după sesiunea de iarnă, vom discuta detaliat. Ulterior, vom

semna (cine va dori, desigur) *Memoriul studenților, aspiranților și doctoranzilor moldoveni la Moscova, Leningrad și Kiev*. Solicitarea și decizia noastră o vom prezenta autorităților de la Moscova și Chișinău. Va fi un eveniment, un act de importanță vitală pentru cultura și progresul poporului nostru. Vivat noua generație!”

„28 februarie 1963. Mihai, înțeleg perfect durerea pe care o încerci, văzând în jur atâtea persoane dezinteresate. Însă nu putem renunța, nu avem dreptul. Este unica posibilitate, când am mai putea corecta unele erori pentru a ajunge în rând cu lumea. Te rog, pe tine și pe Sandu: nu vă lăsați cuprinși de apatie și tristețe. Faptul că sunteți puțini nu are importanță. Așa este orice început. Aici suntem și mai puțini. Insist să ne vedem în vacanța de vară. Propun să prezentăm câte „o mică dare de seamă”. Astfel, vom ști concret ce avem de făcut, fiecare în domeniul său. Eu aș vrea să abordez problema limbii și literaturii. Despre alfabet spun doar atât: este primul pas, cel mai necesar în situația noastră; cu aceasta începem lichidarea consecințelor „cultului personalității” în Basarabia. Dacă vor fi întrebări, voi intra în detalii. Cred că nu e necesară prezența tuturor membrilor. Dar vedeți, decideți voi. Părerea noastră: ne putem clarifica doar discutând unu la unu; corespondența nu are rost, nu ne putem așterne sufletul pe hârtie, e periculos. Și cât mai puțină vorbă despre viitoarea întrunire. Prudență cu autoritățile. Concretizând problemele, vom putea trece la acțiune. Repet punctul meu de vedere: limba și alfabetul reprezintă obiectivul primordial”.

„19 aprilie 1963. Mihai, deși au început examenele, îmi fac timp și pentru bibliotecă. Citesc „Cultura Moldovei” și „Moldova Socialistă”. Mă bucur, dar mai mult mă indignez. Și orice se va întâmpla, nu voi ceda, fiindcă totul e cusut cu ață albă. Voi lupta din răsuputeri cu birocracia și mediocritatea. Toate acțiunile „lor” nu sunt decât gesturi de lachei, care au ajuns, întâmplător, niște „oameni mari”. Acum, când le fuge pământul de sub picioare, caută să-și salveze cariera și funcția, atacând intelectualii. Niciunul dintre parveniți nu l-a citit cu creionul în mână măcar pe Lenin și pe Marx. Care e meritul lui cutare că a ajuns academician? A scris *Lumina vine de la Răsărit* și atât! Care e meritul

ministrului cutare? Repetă mereu „Lumina vine de la Răsărit!”. Restul au scris și continuă variațiile pe tema „Marea prietenie dintre marele norod rus și noroadele ucrainean și moldovean”. Ca să vezi, în „Cultura Moldovei”, un tânăr aspirant perorează: „Să scriem cât mai mult, pentru a nu uita, întâmplător, de prietenia ruso-ucraineano-moldavă”. Dar unde e știința? Unde-i viața reală, istoria, cultura, aspirațiile, comunismul, adevărul, filosofia, arta și literatura? Culmea, academicianul Iosif Varticean își demonstrează dogmatismul și perfidia într-un articol contra lui Ion Vasilenko, cel mai talentat istoric literar la ora actuală... Scuză-mă, te rog, explodez și eu ca o păstaie de fasole, în zorii zilei. Sper să cumpănim totul, lucid și moderat, la viitoarea întâlnire”.

Aflat în vizită oficială în URSS, Ernesto Che Guevara a vizitat și Universitatea din Leningrad. Profesorii și studenții îl asaltau cu diverse întrebări. Știam că în Cuba apăruseră doritori să declare o nouă limbă oficială și am întrebat dacă mai era de actualitate sloganul: „Revoluție cubaneză – limbă cubaneză!”. Revoluționarul profesionist mi-a răspuns astfel: „Disputa limba cubaneză versus limba spaniolă s-a epuizat! El comandante maximo Fidel, la ultima discuție cu poetul Nicolas Guillen, animatorul separatismului lingvistic, a declarat că *Revoluția noastră* e pur cubaneză, dar *limba noastră* a fost, este și va fi spaniolă!”. Cu aceasta, el comandante Che m-a uns la inimă. Împărtășeam opinia că o desprindere de comunitatea lingvistică ibero-americană ar fi însemnat o pierdere ireparabilă, mai ales pentru cubanezi. Depistasem deja unele similitudini cu situația lingvistică din Basarabia și eram optimist: vom rezolva și noi, românii, falsa problemă! Aiurea, n-am rezolvat nimic; președinții staliști de la Chișinău n-au IQ-ul liderului cubanez.

Într-o zi, un coleg rus mi-a recitat teatral o strofă din poemul *Granada* de Mihail Svetlov, un poet revoluționar-troțkist, care dorea să învețe spaniola, să ajungă în Spania, ca să „împartă pământ țăranilor”. Colegul meu a rostit apoi, ca pentru sine: „Păcat, m-am născut prea târziu ... Aș fi plecat în Spania, ca Stepanov și Plavskin, profesorii noștri”. N-am comentat, dar m-am gândit: „Aș fi plecat și eu voluntar în Spania ... Dar nimeream, probabil, în alte tranșee; de partea opusă, acolo unde era Ion Moța și Vasile Marin, căzuți în luptă lângă Madrid, „pentru crucea lui Cristos și salvarea lumii latine de bolșevism”.

La anul trei, am trecut un curs de pregătire intensă pentru a fi trimiși în Cuba, ca interpreți militari. După examene, șefa catedrei mi-a spus că o persoană „de acolo” vrea să discute cu mine. După ținută se vedea că era ofițer, probabil de la GRU. Studiase dosarul meu. M-a laudat pentru performanță în materie de traducere dublă ruso-spaniolă și viceversa. Dar, ținea neapărat să mă cunoască. M-a întrebat: „De ce, fiind de naționalitate moldovean, nu ai indicat în anchetă că știi limba moldovenească?” Răspunsul meu: „Am indicat româna. Sper să devin un bun filolog-romanist. Și mi-ar fi rușine să declar că, pe lângă alte limbi, mai posed moldoveneasca și româna”. „Bine, e clar!”, a concluzionat laconic ofițerul. *Atât*. Patru studenți au plecat pentru un an în Cuba. Al cincilea a rămas să-și continue studiile la facultate.

Față de absolut toate etniile care formam un tot întreg – „norodul sovietic”, am rămas cu sentimente de sincer respect și solidaritate. Inclusiv față de rușii adevărați, dar nu și față de „rușii de profesie”. Însă revelația mea au fost și sunt estonienii și cecenii de care mă leagă multe întâmplări și amintiri. O dată pe lună, când primeam bursa, plecam pentru un sfârșit de săptămână la Tallinn. Acolo visam cu ochii deschiși: poate moldovenii mei se vor comporta încurând ca estonienii și, la Chișinău, vom scrie în grafie latină. În Estonia, contactând cu localnici în etate, mă prefăceam că mă descurc greu cu rusa. Și atunci, ei mă întrebau: „Cum te cheamă, de unde ești?” „Mircea Druc, din Basarabia.” „A, ești român.” Și, astfel, nu mai aveam probleme de comunicare în rusă cu estonienii.

La căminul studentesc am avut colegi de cameră un estonian, un algerian și un komi, pe nume Adolf Pâstin. Inopinat, Adi, cum îi spuneam noi, s-a apucat să învețe limba estonă. Și-a făcut rost de abecedar și de manuale pentru clasele I-IV din școlile estoniene. După un timp, Adi ne-a prezentat-o pe Vaike – aleasa inimii sale, o studentă arătoasă. Din vorbă în vorbă, am dedus că, deși ținea și ea la Adi, nu se vor putea căsători. Părinții ei, conservatori, erau siguri că ginerele va fi neapărat un estonian. Astfel, am aflat secretul pasiunii lui Adi pentru limba estonă. Eram la anul patru, când Vaike le-a scris părinților: în vacanța de iarnă am să vă prezint logodnicul. Adi a intrat în panică: „Mă tem că voi uita tot ce știu!” Solidari, am sărit să-l încurajăm. Estonianul i-a mai verificat pronunția și a mers cu el la magazinul universal. Ca să nu arate

a shantrapa, Adi și-a ales un costum, tipic pentru tinerii estonieni. A găsit și niște mici suvenire pentru părinții lui Vaike. Eu aveam o cravată șic, mi-o adusese un coleg român de la București. L-am convins pe Adi că se asortează bine cu vestonul lui.

Când au revenit din vacanță, Vaike ne-a relatat cum au trecut testul. Adi vorbea foarte puțin, cu fraze scurte, precise. Tatăl a prins un moment și i-a spus fiicei că-i place băiatul. „Numai că... e cam mutulică”. I-ar fi plăcut să discute, ca între bărbați, să mai pună țara la cale. Într-o seară, viitoarea soacră l-a întrebat pe viitorul ginere dacă i-ar plăcea să servească la cină... Era vorba de o mâncare tradițională a estonienelor. Adi a gafat, întrebând: „Ce-i asta?” Nedumerire, confuzie: un estonian să nu știe ce-i asta!? Imaginați-vă că un român ne-ar întreba „ce-a aia?” dacă am zice că punem de o mămăliguță. Vaike, perplexă, nu a mai rezistat și le-a spus: „Adi nu este estonian, e komi”. A urmat verdictul: „Vaike, faptul că Adi a decis să învețe limba noastră, înseamnă că te iubește cu adevărat, iar pe noi ne respectă. De aceea vă dăm binecuvântarea părintească”.

Prin 1975, lucram la facultatea de economie a MGU. Aveam un amic cecen, care mi-a relatat drama familiei sale. Era căsătorit cu o moscovită. Când a prezentat-o părinților a ieșit cu mare scandal: „Said, de ce pe tine te invită la petreceri, dar eu, soția ta, rămân acasă?”. I-a explicat că, tradițional, femeile cecene nu petrec împreună cu bătrânii, cu bărbații, în general. Ulterior, soția nu a mai vrut să meargă vreodată în Cecenia. Și nici rudele soțului, zicea ea, „nu au ce căuta la Moscova, dacă nu se lăsă de tradițiile lor barbare”. Bunicii doreau nespuse să-și vadă nepoțelul. Aveau un copil de cinci ani și ea nu-i permitea soțului să-l învețe limba cecenă...

Prin anii '60, veneam în vacanță de la Leningrad. Și niște consăteni, șefi pe la colhozul „Drujba”, își dădeau aere de importanță: discutau cu mine în rusa lor stălcită. Unii dintre aceștia, în iulie '68, au dus la secția KGB Râșcani invitațiile la nunta mea scrise cu litere românești. Tot ei ne-au turnat că mireasa purta cruciuliță la gât. La Pociumbăuți, în Basarabia, venea și sora mamei, deportată în Siberia. Venea în concediu cu soțul și nepoțelul Liviu, născut la Tomsk. Spre bucuria noastră, nepoțelul vorbea frumos rusa și româna. Mătușă mea l-a crescut, dar nu a comunicat cu el niciodată decât în română. Uneori vara, pe

la începutul anilor '70, îmi duceam fiicele la părinții, la țară. O vecină a întrebat-o pe mama: „Cum, fetele lui Mircea trăiesc la Moscova și grăiesc de parcă-s venite din România?”. Replica mamei: „De ce să nu vorbească, dacă tata și mama sunt moldoveni, oameni cu carte!”. „Ei, iaca, ai mei vin cu nepoții de la Bălți și nu mă pot înțelege, că știu numai rusește”.

Prin '68, am avut o adevărată surpriză, în Abhazia, fiind în interes de serviciu. În autobuzul care mă ducea într-o localitate situată cam la vreo zece kilometri de Suhumi, o mamă vorbea cu fiică într-o română tipică pentru satele din Basarabia. Curios din fire, nu puteam să nu le întreb de unde sunt și cu ce ocazie prin Caucaz. M-au privit mirate arătându-mi pe geam spre o localitate care se vedea la poalele unei coline: „Noi suntem din satul acela de moldoveni. Dar mata de unde ești?”.

În 1970-1972 am activat la Institutul Politehnic din Chișinău. Era în perioada când în RSSM partidul-stat a concediat peste o sută de cadre didactice cu „dosare de naționaliști”. O comisie specială, condusă de profesorul Țaranov, în baza unei expertize grafologice, a stabilit: „Lectorul superior Druc Mircea Gheorghievici semnează cu litere latine”. Printre alte păcate, și acest detaliu a servit drept acuzare pentru concedierea mea și, ulterior, excluderea din rândurile PCUS... Cursurile în facultăți se țineau doar în rusă. Mie mi-ar fi plăcut să fie și în română. Odată, la examen, o studentă m-a întrebat dacă îi permit să răspundă în moldovenește. Intrigat și curios, precum membrii juriului de la emisiunea „Românii au talent”, am dat din cap afirmativ. Când să-i trec nota în carnet, o altă surpriză: avea numele de familie Ivanov. Am luat-o la întrebări. Era o moldoveancă născută în localitatea Четвертая Рота de la gurile Niprului, care a venit la studii „în țara strămoșilor”...

Pe la mijlocul anilor '80, la Chișinău am auzit istoria unui elev rus din Irkutsk. La cinematograful din orașul lui siberian, adolescentul a vizionat de câteva ori filmul *Dacii*, sonorizat în rusă, și a rămas marcat. Primind atestatul de maturitate, a decis să viziteze țara dacilor. Ajuns la Ungheni, a înțeles că nu-și poate realiza visul. A devenit student la Universitatea din Chișinău, facultatea de filologie. A învățat la perfecție româna, spaniola și franceza. După absolvire a fost repartizat să predea franceza la o școală dintr-un sat din sudul RSSM. Cineva l-a pârât la raion: „Învățătorul de franceză le spune elevelor că moldoveneasca și

româna este una și aceeași limbă”. A fost chemat „acolo”, stigmatizat „naționalist moldovean” și concediat, fără dreptul de a mai lucra în domeniul educației. Un timp a umblat șomer până când, la Orhei, redactorul ziarului raional bilingv l-a angajat pe post de traducător. Într-o zi, rusul acela poliglot aștepta în autogara din Orhei cursa spre Chișinău. O moldoveancă în vârstă se chinuia să discute, într-o rusă aproximativă, cu un băiețel de vreo trei anișori. Rusul a întrebat-o în română: „Mătușă, nu ți-ar veni mai ușor dacă ai vorbi cu el în limba maternă?!” „Ei, știi mata, nepoțelul ista al meu îi din flori, și-mi pare că fiică-mea l-a făcut cu un rus, nacialnic la hlebzavod”.

Perestroika

În ajunul prăbușirii Imperiului, *Homo sovieticus* era setos de stabilitate, iubire și pace. În URSS, îl aranja perfect platitudinea din epoca lui Brejnev. Venind adeseori din capitala Bucovinei sovietice în capitala Moldovei sovietice, nu prea auzeam discuții politice; sâmbăta și duminica, la mitingurile organizate de Anatol Șelaru, oamenii mai mult cântau și recitau poezii. Dar la Tiraspol se declanșase deja „o mișcare întru apărarea drepturilor populației rusofone”. Garantul acestor *drepturi* a fost decretată Uniunea Sovietică. De aceea, la Tiraspol începuseră să ceară păstrarea URSS, mai înainte ca cineva la Chișinău să aducă vorba despre independență și Unirea cu România. Disconfortul psihologic generat de „glasnost” radicaliza nomenclatura PCUS. În Pridnestrovie, „directorii roșii” din complexul militar-industrial (BIIK) înjurau șefii de șantier de la perestroika lui Gorbaciov. Ei detestau și reformatorii din lagărul socialist; blamau polonezii, însuflețiți de compatriotul lor Papa de la Roma; se concentrău asupra modalităților de apărare a drepturilor rusofonilor, știrbite în urma schimbărilor. Iar NOI speram și luptam, dar nu eram siguri că în decursul unui deceniu vom avea limbă de stat și grafie latină.

Din Cernăuți, în 1988, am trimis la săptămânalul chișinăuian „Literatura și Arta”, condus de Nicolae Dabija, un articol intitulat *Marele paradox*. Contribuiam și eu cum puteam la combaterea scandalozelor Teze, lansate de Ministerul Adevărului (secția ideologie și propagandă a CC PCM). Argumentam necesitatea trecerii la grafia la-

tină și adoptării oficiale a termenului „limba română” în loc de „limba moldovenească”. Pledoaria am scris-o, firește, în română. Redactorul Valentina Tăzlăuanu mi-a transpus-o în chirilică și a publicat-o, cu unele mici retușări. Tot în chirilice, *Marele paradox* a apărut și în volumul *O luptă, o suferință și...*. Această culegere de documente, articole de publicistică, a fost alcătuită și îngrijită de regretatul Boris Vieru, prezentând-o astfel: „Cartea urmează să rămână pentru generațiile în creștere o mărturie vie a timpului zbuciumat pe care îl trăim azi. Ea reprezintă o adevărare a trezirii conștiinței naționale în spațiul dintre Nistru și Prut, documente plămădite de popor din aluatul speranței, dar și al disperării de a-și mai vedea vreodată limba maternă îmbrăcată în straietele ei firești și stăpână aici, la ea acasă”.

Citez un aliniat din argumentele mele în favoarea alfabetului latin: „De-a dreptul absurde sunt și afirmațiile precum că scrisul nostru ar fi cumva în detrimentul naționalităților conlocuitoare. Este exclus ca în republicile baltice rușii să pretindă că alfabetul latin îi complexează și le știrbește din drepturile civice. Cu atât mai mult că sunt datori să-l învețe oriunde s-ar afla, căci studiază obligatoriu o limbă europeană (engleza, franceza, spaniola, germana), unii chiar de la grădiniță. Nu a înregistrat nimeni asemenea plângeri din partea neautohtonilor din Georgia și Armenia, unde grafia națională, cu specificul ei, nu e chiar atât de ușoară pentru cei care n-au învățat-o special. Găgăuzii, după cum atestă documentele, până la 1954 declarau drept limbă maternă limba turcă, înveșmântată și ea în grafie latină. De aceea zic: poate că frații găgăuzi revin și ei, odată cu noi, la alfabetul latin, căpătând astfel un acces direct la valorile incontestabile ale civilizației de limbă turcă. Regretabil, dar prea puțin cunosc istoria și cultura găgăuzilor, așa că îi rog să mă ierte dacă nu am dreptate”.

La câteva zile după publicarea articolului, mă telefonează Mircea Blajinu și-mi spune râzând: „Nene, să nu mai vii pe la Chișinău! Ieri a dat buzna în redacție un «comando» de la Comrat. Întrebau cine își permite să le dea sfaturi găgăuzilor? Intenționau să-ți predea o lecție de «civilizație găgăuză». Era la noi Andrei Vartic și i-a convins, cu mare greu, că autorul nu e din redacție și nici din Chișinău. Au promis să mai vină”. Aceasta a fost prima confruntare amuzantă a lui Mircea Druc, viitorul „călău al Republicii Găgăuze”, cu belicoșii „stataliști găgăuzi”.

Se aflau oare visătorii lideri separatiști ai găgăuzilor – Leonid Dobrov și Ivan Burgundji – printre vizitatorii redacției „Literatura și Arta”?

Trecuse o jumătate de secol de când basarabienii fuseseră „eliberați” de glorioasa Armată Roșie. Și, inopinat, acești ingrați declară: „Anumite categorii profesionale ale populației urmează ca însușească, conform legii, limba majoritarilor”. Reacția alogenilor a fost extrem de dură: „Net! Net! Net! Nu merge așa ceva! Este în dauna colectivelor de oameni ai muncii! Pentru noi, cetățenii sovietici, este inacceptabil! De ce limba moldovenească să fie în grafie latină? A, ca să confirme identitatea cu limba română!? La ce bun acest tricolor!? Clasa muncitoare din stânga Nistrului va informa întreaga lume de nemulțumirea generală. Să rămână totul cum a fost până acum! Liniștea și pacea sunt mai presus de orice! Și ca să fie pace și liniște în republică, acceptați două limbi de stat – rusa și moldoveneasca!”

În 1989, toate coloniile imperiului sovietic au încheiat procesul de adoptare a legislației lingvistice. Peste tot, drept limbă oficială fusese decretată limba națiunii titulare, de la care provenea și denumirea republicii unionale. Cunoașterea limbi oficiale devenea obligatorie în activitatea profesională. Pentru început erau suficiente cunoștințe elementare, indispensabile pentru îndeplinirea unei funcții de serviciu.

Legea, adoptată de Sovietul Suprem al RSSM, la 31 august 1989, era similară cu legile celorlalte republici. Și poate chiar mai blândă sub unele aspecte. În toate coloniile, legile trecuseră relativ calm. Numai în RSSM s-a declanșat un conflict lingvistic ireconciliabil. Pentru perioade scurte intrau în grevă fabrici și uzine la Tiraspol, Bălți, Chișinău, Tighina, Comrat. Lucrătorii din sfera comerțului, ocrotirii sănătății și organele de stat refuzau să treacă atestarea în materie de limbă. Greviștii acționau conform indicațiilor date de „directorii roșii”. Aceștia vociferau pe la întruniri: „Legislația lingvistică periclitează drepturile truditoreticilor sovietici!”

Nadejda Iakubenko, Tighina: „Era anul 1989. Începuseră grevele. Toate întreprinderile participau. Umblam la mitinguri în oraș. Ceream, în primul rând, două limbi. În Moldova fusese adoptată o lege – moldoveneasca limbă de stat, iar rusa – nu. În Moldova voiau să treacă limba moldovenească la alfabetul latin. Dar noi voiam ca să rămână alfabetul chirilic și să fie două limbi de stat”.

„Rușii de profesie” nu erau cointeresați în propășirea limbii autohtonilor. Nimic nu le convenea, nimic nu-i aranja. Constatam o incompatibilitate totală de gusturi între moldovenii, practic, bilingvi și un segment de populație, care vorbea doar o singură limbă – cea a „eliberatorilor”. Un vizionar și analist politic din Tiraspol, care semnează Leo Berg, a diagnosticat anomalia astfel, citez: „În Pridnestrovia, la referendumurile ilegale din anii '90, circa 100% dintre participanți (cunoscuta tradiție a unanimității sovietice) votau contra grafiei latine și limbii moldovenești (române). Și asta în situația în care două treimi din populație nu erau moldoveni, fiind în majoritate ucraineni și ruși, care nu cunoșteau deloc limba moldovenească. Chiar și moldovenii din Pridnestrovia, mai ales trăitorii localităților urbane, nu posedau suficient limba lor maternă, deoarece, în perioada sovietică, nu existau în orașe școli moldovenești. De exemplu, unica școală moldovenească din Tiraspol a fost deschisă abia în 1990, deși moldovenii constituiau circa 20% din populația orașului. Adică, dreptul de a decide în care grafie să funcționeze limba de stat, și-l asumau oamenii care nu știau nicio boabă din această limbă. La aceleași „referenduri” ei votau rusa ca a doua limbă de stat. Adică, votau pentru dreptul lor de a nu învăța limba poporului în mijlocul căruia viețuiesc deja ani îndelungați”.

Astfel, în perioada 21 august-22 septembrie 1989, pe malurile Nistrului, în centrul Europei, s-a consumat o întâmplare fără precedent în lume: peste 200 de mii de oameni au făcut greve și au protestat vehement contra unui alfabet (latin) și a unei limbi romanice. Peste ani, le-am ținut pumnii kazahilor, sperând că femeile rusofone nu vor declanșa o grevă generală și în Kazahstanul de Nord, după modelul celor din raioanele de est ale RSSM. Până la urmă, Astana s-a descurcat mai ușor decât Chișinăul. Nazarbaiev a semnat decretul de trecere a limbii kazahe la grafia latină. Apropos, astăzi și rudele turcice ale kazahilor – găgăuzii, scriu cu litere latine. Dar, în 1988, mă căutau ca să mă învețe minte fiindcă le-am sugerat soluția optimă. Și acum zic: nu este exclus că și alte națiuni, dominate odinioară de fostul imperiu sovietic, vor adopta grafia latină. Bunăoară, ucrainenii. Pentru opiniile mele, Kievul m-a declarat persona non grata, în 2015. Și nu mă lasă să-mi revăd cel mai iubit oraș – înstrăinatul Cernăuți. Sper totuși că nu se vor supăra pe mine lemkiienii, huțanii, goralii și boikiienii; ei doar au

scris un timp îndelungat cu litere latine, ca slovaci, cehii, polonezi și alte popoare slave.

Duo Igor Smirnov – Ana Volkova era principalul responsabil pentru realizarea proiectului „Republica Moldovenească Nistreană”, coordonat de la Moscova de viitorii puciști – Lukianov și grupul de deputați „Soiuz”. Smirnov a fost trimis la Tiraspol în 1987 și, la mai puțin de un an, desfășura deja o vastă activitate politică. La 8 august 1989, a devenit primul președinte al ОСТК. În raioanele din stânga Nistrului și Tighina și-a subordonat pe verticală și pe orizontală toate structurile statului, efectuând un fel de „conducere prezidențială directă” și un control ideologic total. La Tiraspol, pentru prima oară în istoria bolșevismului, s-a produs o rotație *sui generis*: comandanții industriei și organele de conducere ale economiei au uzurpat puterea tradiționalei nomenclaturi partinice. Astfel, pe malul stâng al Nistrului, în 1989-1990, s-a produs un eveniment crucial pentru destinul imperiului în agonie: „secretarii de partid” au cedat locul „directorilor roșii”.

Volkova se consideră un fel de părinte spiritual, ideologul și cronicarul RMN. Ea a redactat „Бастующий Тирасполь” („Tiraspolul grevist”), purtătorul de cuvânt al participanților la grevele contra legislației lingvistice. Venită în 1956 din Kamceatka la Tiraspol cu părinții militari, a lucrat, în 1983-1990, ca lector la Universitatea din Tiraspol. A fost deputat în Sovietul Suprem al RSSM, vice spicher în Sovietul Suprem al RMN, consiliera președintelui Smirnov. Krasnoselski, actualul șef de la Tiraspol, a numit-o și el consilier prezidențial. Volkova a inițiat și organizat în Pridnestrovie așa-zisele referendumuri. Ea nu pierde ocazia să menționeze că acestea au reprezentat o premieră absolută în toată istoria URSS. Peste ani, au urmat referendumuri similare efectuate de agenții separașismului în Crimeea și Donbass.

Să menționăm și un fenomen diametral opus: Valerian Tulgara. Acesta nu este venit la Tiraspol din Rusia, ci din Sărătenii Vechi, Telenești. Din 2002 este deputat în Sovietul Suprem al RMN. În 2003, devine președinte al mișcării politice Uniunea Moldovenilor din Pridnestrovie. Moldoveanul declarat Tulgara este un partizan al independenței RMN. În 2008, a prezidat congresul Uniunii. El deplânge faptul că nu există manuale în limba moldovenească cu alfabet chirilic. Or, obiectivul organizației sale constă în „păstrarea și dezvoltarea

tarea limbii moldovenești în grafie chirilică, precum și a tradițiilor norodului moldovenesc”. Mass-media anunța opinia publică mondială că președintele nerecunoscutei RMN a fost declarat „moldovean de onoare”. La 1 martie 2011, Igor Smirnov, din mamă ucraineană și tată rus, dar cu certificatul de moldovean numărul 1, înmânat de Valerian Tulgara, i-a „binecuvântat” pe copii aborigenilor. Citez: „Păstrați-vă limba maternă! Moldovenească, nu românească! Fetițelor, să creșteți mari și frumoase! Ca Sofia Rotaru! Băieți! Fiți asemenea lui Dimitrie Cantemir, lui Ștefan cel Mare! Ei au fost moldoveni, nu români”. Imaginați-vă o asemenea violare a bunului simț și profanare la Zagreb: „Copii! Fiți asemenea lui Iosif Broz Tito! El e croat, nu iugoslav!”

Ironia sorții: Un Igor Smirnov, născut la 3 octombrie 1941, la Petropavlovsk-Kamceatski, știe cine sunt moldovenii, care e limba lor maternă și ce înseamnă fericirea pentru ei. Dar un Mircea Druc, născut la 25 iulie 1941, în satul Pociumbăuți, comuna Zăicani, plasa Râșcani, județul Bălți, Basarabia, România Regală, n-are idee ce ar fi bine și ce ar fi rău pentru compatrioții săi. Igor Smirnov, un „director roșu, uzurpator al puterii legitime” are tot dreptul să decidă soarta populației de pe malul stâng al Nistrului. Iar Vladimir Voronin, un vechi aparatcic sovietic, n-are acest drept. Voronin (alias Bujeniță), din părinți moldoveni, născut la 25 mai 1941 la Corjova, Dubăsari, nu era lăsat de către separatiști nici măcar să ajungă în satul natal ca să pună un buchet de flori la mormântul mamei sale. Un alt joc inopinat al întâmplării: Ana Volkova și Mircea Druc au aceeași Alma mater. Ambii au absolvit MGU, în 1980, ea – facultatea de istorie, el – facultatea de psihologie. Nu s-au cunoscut, dar s-au văzut, probabil, de multe ori pe culoarele Universității. Cu siguranță însă, nu putea să le treacă prin minte că peste zece ani vor ajunge deputați în Sovietul Suprem al RSSM și... adversari ireconciliabili. EI, descendenții „eliberatorilor”, găștele colhoznice internaționaliste, consideră firesc să strecoare printre dinți: „Românoizilor, cărați-vă peste Prut”. Și tot EI se scandalizează auzind replica găștelor sălbatice naționaliste: „Ватники, совки! Да mai duceți-vă în... Petropavlovsk!”

Au trecut trei decenii și în RM bătălia limbii continuă. Moldovenii vor mai aștepta ceva timp promulgarea legii privind înlocuirea în Constituția RM a limbii moldovenești cu limba română. Cel mai ri-

dicol, sau, mai curând, cel mai trist lucru, este că majoritatea celor care cer păstrarea denumirii „limba moldovenească” sunt persoane care nu o posedă suficient sau chiar deloc. Și nesimțirea aceasta a unor autodeclarați rusofoni și moldofoni deranjează cel mai tare. Recent, temerarul savant, poet și politician Andrei Țurcanu îi amintea lui Dodon și detractorilor limbii române zicala „Cine scoate sabia din teacă, de sabie va pieri!”.

Pentru intelectualitatea basarabeană, limba română și Unirea au însemnat întotdeauna unica soluție viabilă. Însă, înainte de decesul mamei noastre vitrege Uniunea Sovietică, mulți rusofoni și moldofoni detestau România. Cei veniți pe malul Nistrului din cele mai îndepărtate fundături ale Imperiului nu aveau de unde ști că, în 1941-1944, administrația civilă română în Transnistria a fost una performantă și umană, în comparație cu ocupația bolșevică în perioada 1917-1941. Adevărul e că Transnistria și Odessa nu au fost ocupate, ci eliberate de către români. Fapt confirmat de mulți istorici, de documentele arhivate și de martorii oculari ruși, ucraineni și evrei. Regretabil, însă astăzi o bună parte a rusofonilor și moldofonilor de pe ambele maluri ale Nistrului sunt zăpăciți de „pobedobesie” și mediafrenia putinistă.

În concluzie

Dacă românofonii mi-ar cere părerea în privința războiului lingvistic de la Chișinău, Tiraspol și Comrat, le-aș ține un mic discurs. Esența: Nu are rost să pierdeți timpul și nervii cu rusofonii și moldofonii recalcitranți. Nu cereți nimănui să învețe „limba de stat și de șezut”. Important este ca voi să cunoașteți româna la perfecție. În URSS, românii basarabeni, nord-bucovineni, herțeni și maramureșeni, erau bilingvi. Personal, mă consideram românofon și rusofon, în egală măsură. Și nimeni niciodată nu m-a discriminat ca rusofon. Însă, ca românofon, am fost persecutat mereu la Chișinău și la Cernăuți. Visul meu de a folosi limba română în activitatea mea profesională nu s-a mai realizat.

Moldoveni! Luați exemplul de la estonieni. În perioada ocupației sovietice, ei nu cereau ca alogeni să le învețe limba. Taciturni din fire, pur și simplu vorbeau corect, în limba lor maternă. Și nu-i prea băgau în seamă pe venetici. Nici în prezent estonienii nu insistă ca imigrații

să posede limba oficială. Și, totodată, estonienii nu acceptă cazuistica internaționalistă și multiculturalistă. Dacă vrei să fii cetățean al Estoniei n-ai decât să cunoști limba de stat. Atât! Astăzi, în Portugalia, de exemplu, sunt mai mulți basarabeni și nord-bucovineni decât ruși în Pridnestrovie. Iar în Spania sau în Italia sunt incomparabil mai mulți români decât etnici găgăuzi, ucraineni, ruși și bulgari în Republica Moldova. Asta mai lipsește ca într-o bună zi și „ai noștri ca brazii” să ceară autonomie, independență și româna a doua limbă de stat.

La catedra militară, profesorul care ne predă „спецпропаганда” ne-a băgat în cap o teză: nu poți deveni un luptător eficient pe frontul informațional-psihologic dacă nu cunoști limba adversarului mai bine decât el. Unioniștii români ar face bine să-și însușească acest principiu.

Basarabeni au suferit din cauza imperialismului rus și a bolșevismului. Acum n-au decât să învețe de la evrei: deși au avut de suferit din cauza nazismului, n-am întâlnit evrei care să deteste limba germană. În URSS, ei treceau drept cei mai buni germaniști. Am avut cunoscuți și prieteni evrei rusofoni. Nu cunoșteau nici ivrit, nici idiș, nici ladino. Și totuși erau adevărați evrei în cugetul, simțirea și acțiunile lor. Unioniștii români, cunoscând rusa mai bine decât „rușii de profesie”, pot deveni combatanți de elită în războiul informațional-psihologic declanșat de Pax Russica și Русский Мир. Personal, ca „unionist fanatic” (așa m-au etichetat EI), nu am nimic de pierdut fiind românofon și rusofon.

București, martie 2020

Anatol PETRENCU

Războiul hibrid: esența, strategia, tactica, urmările

Pe data de 21 februarie 2020, în incinta Muzeului de Istorie Națională a Moldovei (MNIM), și-a desfășurat lucrările Conferința științifico-practică cu participare internațională „Războiul hibrid: esența, strategia, tactica, urmările”, organizată de Masa Rotundă cu Statut Permanent „Reîntregirea” din cadrul Centrului de Excelență INIS „ProMemoria” (USM).

În fața unui public numeros au rostit mesaje de salut doamna dr. Elena Postică, vicedirector al MNIM, Ambasadorul Poloniei în Republica Moldova ES Bartłomiej Zdaniuk și Ambasadorul Lituaniei în Republica Moldova ES Kęstutis Kudzmanas.

Prima sesiune de comunicări a fost deschisă de domnul Marian Voicu, producător la Televiziunea Română, regizor de filme documentare, scriitor, autorul volumelor *Tezaurul României de la Moscova. Inventarul unei istorii de o sută de ani* (București, Editura Humanitas, 2016, 511 p.) și *Matrioșka mincinoșilor: fake news, manipulare, populism* (București, Editura Humanitas, 2018, 468 p.), ambele deosebit de utile cititorilor de astăzi. Domnul Marian Voicu a vorbit despre *Zece narațiuni fake rusești: dezinformare, teoria conspirației, manipulare*, evidențiind zece ținte în care Kremlinul lovește mereu cu minciuni premeditate, cu scopul influențării asupra comportamentului ascultătorilor/cititorilor. Între acestea, Uniunea Europeană, înțeleasă de ruși ca fiind un proiect „satanist”, susținerea Brexit-ului, Germania: „Cazul Liza” etc.

Dr. Yevhen Manda din Kiev a expus comunicarea *Războiul hibrid de la teorie la practică. Lecția ucraineană*, în care a demonstrat practicile aplicate de Rusia în războiul împotriva Ucrainei. Ziaristul Alecu

Reniță, ex-deputat în Primul Parlament al Republicii Moldova, a prezentat comunicarea cu titlul *Moldovenismul și națiunea civică – elemente ale Războiului hibrid în spațiul românesc*, iar analistul politic Nicolae Negru a vorbit despre *Mass-media ca instrument al Războiului hibrid*. Istoricul și analistul politic dr. Anatol Țăranu a explicat fenomenul *Războaielor înghețate din spațiul post-sovietic ca instrumente ale Războiului hibrid*.

În cadrul celei de-a doua sesiuni, Vasile Costiuc, masterand la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, liderul partidului Democrația Acasă, a relatat despre *Partidele politice ca mecanisme ale Războiului hibrid*, referindu-se la exemplul Republicii Moldova. Comunicările au continuat cu expunerea subiectului *Neutralitatea – mecanism al Războiului hibrid*, realizată de ex-ministrul apărării Vitalie Marinuță, iar Ghenadie Cosovan, veteran al Războiului de pe Nistru (1992), a vorbit despre „*Omuleții verzi*” ca parte a Războiului hibrid. Subsemnatul, am prezentat comunicarea *Limba rusă – instrument de expansiune a Federației Ruse*. Valeriu Saharneau a încheiat ciclul de comunicări, insistând asupra temei *Republica Moldova ca poligon de testare a acțiunilor hibride ale Federației Ruse*.

A urmat o ședință de dezbateri, primul vorbitor fiind istoricul Ion Negrei, care a expus mai multe idei referitoare la *Cărările întortocheate ale identității naționale a Republicii Moldova*. „Statul Republica Moldova, a spus Ion Negrei, este unul atipic, fără identitate națională expusă clar de către oficialități. Criza identității etnice a băștinașilor, alimentată conștient de conducerea țării, a ușurat mult victoria Rusiei în Războiul hibrid purtat împotriva Republicii Moldova”. Ruslan Șevcenco, directorul adjunct al Institutului Politici Eficiente, analist politic, doctor în istorie, a vorbit despre cinci direcții de ofensivă ale Federației Ruse împotriva Republicii Moldova. Ziaristul Gheorghe Mârzenco a prezentat fragmente din monografia în curs de apariție, argumentând falsificarea realităților celui de-al Doilea Război Mondial de către propaganda rusă, atât în timpul războiului, cât și la împlinirea a 75 de ani de la încheierea acestuia.

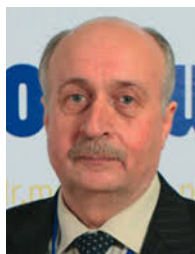
Ex-ministrul ecologiei Gheorghe Șalaru (Cimișlia) a insistat asupra depistării de către specialiștii noștri în domeniu a unor măsuri eficace de contracarare de către RM a efectelor nocive ale propagandei străine

intereselor noastre naționale. În cadrul Conferinței a vorbit arhitectul Valeriu Grosu (Călărași), care a prezentat situația din localitățile rurale ale RM, unde populația este supusă propagandei ostile intereselor naționale, este deznaționalizată, ca în anii puterii sovietice. Moderatorii Conferinței au oferit posibilitatea și altor participanți să-și expună opiniile referitoare la efectele de scurtă și de lungă durată ale Războiului hibrid. Participanții la Conferință au adoptat prin unanimitate de voturi o Rezoluție.

22.02.2020

Valeriu SAHARNEANU

Republica Moldova ca poligon de testare a acțiunilor hibride ale Federației Ruse

V.S. – jurnalist, organizator de presă, editorialist, publicist, politolog, politician. Autor de emisiuni radio și tv de mare rezonanță, semnează editoriale pe teme actuale și articole privind problematica mass-media și a jurnalismului. Deputat în Parlament (2011-2014). Președinte al Uniunii Jurnaliștilor din R. Moldova (1994-2011). Fondează postul de radio „Vocea Basarabiei” (2000), săptămânalul „Gazeta Românească” (2001), posturile de televiziune „Euro-TV” (2002) și „TV Euronova” (2004).

Motto: „Amenințarea hibridă este un concept umbrelă, incluzând o varietate largă de circumstanțe și acțiuni ostile, printre care terorismul, migrația, pirateria, corupția, conflictele interetnice ș.a.”

Din perspectiva NATO asupra războiului hibrid

Este bine că s-a inițiat această discuție pe tema războiului hibrid. Este bine că această discuție pornește din interesul societății civile față de acest fenomen. Este rău că tema nu interesează deloc instituțiile reprezentative ale statului. Nici nu au cum, fiindcă Republica Moldova este un stat capturat: până mai ieri de mafia oligarhică autohtonă pătrunsă în politică, iar azi de coloana a cincea a Federației Ruse, care acționează sub acoperirea unui partid politic autohton.

Trebuie să spunem franc: azi noi vorbim, discutăm și ne frământăm în capitala unui stat ocupat. Ocupația Chișinăului nu este una directă, cum este cea a Tiraspolului și a regiunii din dreapta Nistrului. Ocupația este hibridă, fiindcă partidul care efectuează actul guvernă-

rii este înregistrat oficial la Chișinău, dar preocuparea majoră a acestuia este să aducă și teritoriul din partea dreaptă a râului în aceeași stare de subordonare directă Moscovei, ca și cel din partea stângă. Doar că în ziua de azi Kremlinul nu mai folosește tancurile, ca în 1992. Ca să-și aducă la îndeplinire planul, Moscova folosește mijloace mult mai eficiente. Pe post de tancuri sunt azi partidele politice corupte, care acceptă contra bani să trădeze interesele propriului stat.

Or, putem dovedi cu prisosință că preocuparea majoră a exponenților principalelor instituții ale puterii ajunse azi în gestionarea partidului socialiștilor, locomotiva coloanei a cincea a Rusiei în Republica Moldova, aflat la putere, este ruperea fir cu fir a legăturilor stabilite în ultimele decenii cu România și Uniunea Europeană și reînnoirea politică și economică a Republicii Moldova de Rusia. De ce se produce această diversiune? De ce statul care, târându-se pe brânci, îndurând un război cumplit, mai multe crize provocate, blocaje economice, statul care a ajuns totuși atât de aproape de spațiul european al legii, bunăstării și securității, este îmbrâncit azi în direcția opusă intereselor lui vitale? Răspunsul este simplu. Pentru că Rusia a menținut și finanțat decenii la rând în Republica Moldova grupări politice antrenate special pentru asemenea misiuni geopolitice. Rusia privește extinderea Uniunii Europene drept amenințare gravă în adresa spațiului său dominat de oligarhia kaghebigă, îmbuibată pe seama poporului îndobitocit. Ea nu are nevoie de spații prospere învecinate (și în extindere firească) cu care să se compare. Ea are nevoie să se izoleze cât mai mult de aceste spații. Iar în calitate de material izolant, Rusia își cultivă zone-tampon, constituite din state slabe și sărace, cu așa-zise democrații controlate, așa cum există în Rusia lui Putin, poate și mai degradate. Acesta este interesul Rusiei. Iar Republica Moldova este statul-consecință, produsul acestei politici a ei.

Bine, dar cum a ajuns Republica Moldova în postura ingrată a statului-consecință și a produsului intereselor unei puteri, în fond, agresoare? Nu este Republica Moldova un stat dotat cu Constituție, legi, demnitate și interes național, nu are statul acesta o populație de care este obligat să se îngrijească, să o apere, să-i promoveze interesele? Formal și declarativ, le are pe toate: Constituție, independență, suveranitate, legi, populație cu drepturi și obligații. În condițiile în care Constituția și le-

gile ar fi lucrat, iar demnitatea și interesul național ar fi fost apărate și promovate în conformitate cu principiile Declarației de Independență, Republica Moldova ar fi fost azi într-o fază mult prea avansată a procesului național și internațional de reunificare cu România – obiectivul principal al Declarației. Faza ar fi trebuit să corespundă cu nivelul de dezvoltare pe care l-au atins țările baltice – Estonia, Letonia, Lituania – suratele de lagăr sovietic ale Republicii Moldova. De ce procesele de avansare în timp au luat în Republica Moldova o turnură contrară intereselor ei și total adecvată intereselor Rusiei neo-imperialiste? Putem da vina numai pe agresiunea militară a Rusiei de la începutul anilor 1990 și pe mentalitatea populației puternic zdruncinată de regimul sovietic de ocupație ori mai există și alt factor capabil să deturneze vectorul unui stat? Acest factor există, desigur. El este determinat într-o mare măsură de primele două și puterea lui distructivă s-a manifestat mai cu seamă în ultimul deceniu.

Este vorba de factorul corupției. Rusia a exploatat foarte mult acest factor. Nu este întâmplător faptul că Moscova a putut efectua finanțarea ilegală, aproape deschisă, masivă și copioasă, a Partidului Socialiștilor exact în perioada când Republica Moldova a fost capturată în totalitate de elemente ale mării corupții, sub acoperirea Partidului Democrat (la putere în perioada 2016-2019). Tancurile rusești, alias Partidul Socialiștilor, au putut intra în Președinție, Guvern, Serviciul de Informații și Securitate, Ministerul de Interne, Ministerul Apărării și alte instituții de nivel central și local din Republica Moldova datorită efectului paralizant al corupției. Marea corupție, în persoana Partidului Democrat, partid fals „pro-european” și subversiv „pro-Moldova”, a anihilat mai întâi legea, sistemul imunitar al statului contra infecțiilor străine, după care agentul patogen străin – Partidul Socialiștilor – a putut finaliza o operațiune de aproape 30 de ani a Kremlinului de luare definitivă a puterii politice și administrative în Republica Moldova. Agenți de influență ai Moscovei mai pătrunseră și în alte perioade în importante instituții ale statului moldav, dar niciodată nu s-a întâmplat ca un comando de agenți să pătrundă cu tot efectivul și în toate instituțiile deodată.

Miza Moscovei pe corupția politică și economică s-a dovedit extrem de reușită pentru afirmarea intereselor ei în Republica Moldova. Acum, Partidul Socialiștilor, deși în minoritate, nu are program mai

important decât cel de contracarare a spiritului care stăpânește și pune în mișcare elitele societății – reîntregirea cu România și integrarea în Uniunea Europeană. Iar atâta timp cât îl are ca instrument la guvernare în Republica Moldova, Moscova va încerca să dezvolte și alte proiecte hibride menite să țină acest teritoriu cât mai strâns în brațele ei.

Reușita pe frontul moldovenesc poate insufla optimism Kremlinului într-o victorie cu același final și pe frontul ucrainean. Cineva va spune că este cu neputință în situația în care cele două state sunt beligerante la ora actuală, iar respingerea la Kiev a tot ce înseamnă simpatii promoscovite este totală. La momentul de față așa este. Așa a fost și în Republica Moldova după războiul din 1992 și în alte numeroase perioade și acte de gravă inamicitate comise de partea rusească. Moscova a avut însă răbdare, a planificat operațiunea pe o perioadă mai îndelungată, a analizat minuțios potențialul elementului local corupt, a extras din el esența factorului politic comprador josnic și imoral până la extreme, gen Dodon, și a mers pas cu pas către obiectivul urmărit.

În cazul Ucrainei, Moscova poate aștepta la fel, dar poate și cultiva apariția unui partid, de tipul PLDM-ului lui Filat cu ajutorul căruia să declanșeze un proces de erodare convenabil. De ce PLDM și care este importanța acestui tip de partide în activitatea hibridă a Moscovei în teritoriu. Este foarte importantă. Fără ele nu este posibilă nicio victorie. Mai mult, fără ele rezultatul ar putea fi cu totul altul și ar putea duce la pierderea definitivă a războiului pe frontul respectiv. Așa cum s-a întâmplat pe frontul baltic, de exemplu. Activiști de tipul lui Filat și partidele de felul PLDM sunt de folos Moscovei, fiindcă ele pot transforma în scrum speranțele oamenilor și energiile mișcărilor de eliberare națională. Cum se întâmplă acest proces? Foarte simplu: erijându-se în justițiar, în luptători pentru dreptate și adevăr, condamnând ocupațiile sovietice și ruse, declarându-se proeuropeni fervenți, acești lideri parveniți, îmbogățiți peste noapte, atrag de partea lor personalități și oameni de bună credință în număr foarte mare. Entuziasmați peste măsură, aderenții nu-și pun problema de unde a luat liderul banii și cum s-a îmbogățit el peste noapte în timp ce majoritatea populației a sărăcit. Ei trec ușor peste asta și vin să crească cu participarea lor credibilitatea noii structuri și a liderului ei. Impresionați de echipă, de mesajele ei aparent corecte, alegătorii răspund cu un vot consolidat și

aduc acest partid, împreună cu altele, la guvernare. În acest moment începe procesul de transformare a liderului, în cazul concret al lui Filat, în contraproduș. Amețit de înălțimea puterii pe care a fost urcat, liderul vrea putere mai multă și mai mare, iar ca să o obțină are nevoie de bani mulți. Aici necesitățile personale și de grup se intersectează cu cele de stat, tentația de a umbla la banii publici pe care îi gestionează se transformă în obsesie. Scandalurile publice devin inevitabile, liderul și partidul se compromit și cad în dizgrație, aderenții sunt supărați că au fost luați de idioți utili și fug, totul se dărâmă. Și cel mai tare se dărâmă speranța miilor și milioanele de alegători care s-au văzut înșelați de un lider în care au crezut, dar s-a dovedit a fi un impardonabil om corupt. Amăgiți, dezamăgiți, dezorientați, deziluzionați mulți alegători fug din țară, dezgolesc și subțiază semnificativ partida națională de conștiință. De aici încolo drumul spre putere a elementului corupt și ostil interesului național este liber. În Republica Moldova acest drum deschis de PLDM și Filat, a fost urmat de Plahotniuc și PDM, care, la rândul lor, au deschis toate porțile cetății pe care să poată intra tancurile hibride ale Moscovei – Dodon și PSRM.

Sub amenințarea unor scenarii similare celor desfășurate în Republica Moldova, Ucraina ar putea fi următoarea jertfă a războiului hibrid al Moscovei dacă guvernarea, puterea actuală de la Kiev, va ezita să creeze în societate o atmosferă de intoleranță totală față de flagelul corupției – aliatul cel mai fidel și cel mai eficace al Kremlinului.

Atât de eficace, încât Moscova prinde din ce în ce mai mult curaj și încearcă să-l folosească în operațiuni hibride îndreptate la schimbarea în folosul său a algoritmului de guvernare în unele țări importante din Europa de Vest. În rândul acestora, pe primul plan este Franța. Partidul de stânga Frontul Național, condus de Marine Le Pen, a fost în mai multe rânduri obiect de scandal legat de finanțările pe care le-a avut în diferite forme din partea Federației Ruse. Discursul antieuropean al acestei activiste se pare a fi pe placul oficialităților de la Moscova, iar Vladimir Putin a primit-o demonstrativ pe doamna Le Pen la Kremlin în chiar debutul ultimei campanii pentru alegerile prezidențiale franceze, pentru care socialista a candidat.

Relații la fel de strânse și deloc doar platonice le are Kremlinul și cu forțe politice eurosceptice ori chiar deschis anti-europene din Italia. În

2018 presa din peninsula a publicat mai multe articole de investigație din care a rezultat că Liga Nordului (pentru independența Padaniei), condusă de Mateo Salvini, pe atunci vicepremier în guvernul italian, ar fi primit de la Moscova o sumă de peste 65 milioane de dolari pentru campania alegerilor europarlamentare.

Jurnaliștii de investigație americani de la Bazz Feed News au publicat în același an, 2018, un material amplu despre finanțările făcute de Federația Rusă în beneficiul unor partide extremiste sau eurosceptice din mai multe țări europene printre care Austria, Germania, Suedia și Ungaria.

Foarte mare a fost implicarea Kremlinului în campania Brexit – a ieșirii Marii Britanii din Uniunea Europeană. Partidul UKIP al lui Nigel Farage, principala forță politică pro-Brexit a primit în campanie, prin intermediul unui om de afaceri britanic, suma record de peste 9 milioane de lire sterline. La rândul său, omul de afaceri a beneficiat în același context de un contract profitabil de extracție auriferă cu o companie de stat din Federația Rusă.

„Vrem să schimbăm Europa. Vrem să creăm o nouă Europă, mai aproape de Rusia”, exclama în plină campanie a alegerilor europarlamentare un lider politic european. Este ceea ce vrea să audă Rusia. Ea vrea ca glasurile răzlețe care se aud azi să se contopească peste o vreme în coruri cât mai numeroase și mai puternice. Din perspectiva acestei viziuni, Federația Rusă finanțează forțe corupte, doritoare să dezbină Uniunea Europeană – cazul Farage și Brexit în Marea Britanie; să promoveze în guvernele naționale cadre politice eurosceptice ori direct antieuropene – cazul Le Pen în Franța și cazul Salvini în Italia; să creze în țările membre ale UE curente oponente politicilor comunitare coerente – cazul Victor Orban în Ungaria.

Rusia nu-și dorește spații învecinate bine orânduite și prospere și din această perspectivă ea a declanșat războiul nevăzut împotriva Uniunii Europene – principalul ei inamic pe teatrul de luptă european. Proiectul Brexit în care accentul acțiunilor active rusești a fost pus pe manipularea mediatică, știrile false și propaganda la firul ierbii s-a dovedit a fi foarte eficient, dar succesul în această grandioasă afacere războinică hibridă este totuși parțial. Oricum ai da, dar, deși a părăsit Uniunea Eu-

ropeană, așa cum a vrut Rusia, Marea Britanie are în continuare un guvern național integru, devotat interesului britanic și... încă foarte critic în privința politicilor expansioniste ale Kremlinului. Altă poveste e la celălalt capăt al Europei, în Republica Moldova, țara în care Moscova are asigurată întreaga conducere a statului.

Experimentul prin care a trecut Republica Moldova de la declararea independenței față de Uniunea Sovietică și până azi este bun pentru un studiu de caz de proporții. Dacă în primii 25 de ani Republica Moldova a fost un poligon camuflat și semicamuflat de testare a operațiunilor hibride de intervenție extrateritorială rusească, apoi în anii din urmă, mare parte a elementelor de camuflare au fost retrase și operațiunile de testare se efectuează într-un laborator deschis. Progresul, în sensul tehnic, dar și cinic, al cuvântului, se datorează aducerii la putere, cu ajutorul mării corupții, a Coloanei a Cincea rusești reprezentată de PSRM, în frunte cu Dodon.

Susținut de Federația Rusă, comandoul lui Dodon încearcă să dea legitimitate regimului său de ocupație. În tot ce face el vrea să acrediteze ideea că Republica Moldova, cea legiferată de Declarația de Independență a fost înfrântă definitiv, nu mai există. Că de acum înainte, Republica Moldova, cea a trădătorului Dodon, va fi înglobată în sfera de influență a Rusiei și va servi drept cap de pod în atacurile ei împotriva României și Occidentului. Lupta pentru teritoriul românesc pe care se află Republica Moldova continuă cu faza în care poporul se pregătește să dea riposta.

30 martie 2020

Alecu RENIȚĂ

Moldovenismul stalinist – element al războiului hibrid în spațiul românesc

A.R.- publicist, eseist, ecologist, om politic. A absolvit Universitatea de Stat din Moldova. Este unul dintre fondatorii Mișcării Ecologice din Moldova, al jurnalismului de mediu și al revistei naționale „NATURA”. Deputat în două legislaturi.

Votant al Declarației de Independență față de Rusia imperială. A publicat sute de materiale în presă. Este autorul mai multor studii, lucrări, cărți și albume foto. Din 1993 și până în prezent este directorul revistei naționale „NATURA”. Cavaler al Ordinului de Onoare și al Ordinului Republicii.

Istoricii cunosc foarte bine conceperea, nașterea și evoluția moldovenismului, lui *homo moldovanus* și a poporului moldovenesc. Abordarea mea nu va fi strict istorică, ci una mai jurnalistică, adusă în actualitate și raportată la procesele complexe care se derulează în regiune și în Republica Moldova.

Moldovenismul reprezintă esența confrunțărilor dintre cetățenii de ieri și de azi ai Republicii Moldova. În perioada de ocupație sovietică, moldovenismul fabricat în laboratoarele staliniste și cominterniste constituia un mijloc camuflat de a desprinde în mod accelerat peste trei milioane de români de la blocul unitar românesc, de la cultura și spiritualitatea românească și de a-i îmbrăca într-o haină locală, cu denumire geografică de moldoveni. Condiția de bază a fost ruperea totală de România și de românism și îmbrățișarea necondiționată a moldovenismului de tip stalinist, adică moldovenism antiromânesc. Operele artistice și literare, lingvistica, istoria, cultura, învățământul, manualele școlare – toate erau îmbibate de ideologia comunistă, de contribuția marelui popor rus la ajutorarea republicilor unionale

înapoiate și, în Basarabia, suplimentar, îmbibarea cu moldovenism antiromânesc. Practic, generațiile postbelice din Moldova Sovietică au cunoscut o otrăvire în masă de moldovenism stalinist, fapt care împiedica enorm la trezirea conștiinței și demnității naționale în anii de deșteptare 1986-1988. Din aceste motive, scriitorii, jurnaliștii, istoricii, oamenii de creație, care se aflau în fruntea Mișcării de Eliberare Națională, au înaintat, la începutul proceselor de transparență și recuperare a valorilor perene din trecut, revendicări pentru salvarea naturii, pentru revenirea la alfabet și limbă. Victoriile obținute – reîntoarcerea acasă a Limbii române, a Alfabetului latin, Tricolorului, Suveranității și a Independenței față de Rusia imperială – cuprindeau implicit reîntoarcerea identității românești. Moldovenismul antiromânesc își pierduse dominația în anii de renaștere națională și masele deșteptate reveneau la varianta naturală, normală – la moldovenismul românesc.

Declarația de Independență față de Rusia constituie un document magistral de demascare atât a ideologiei țariste bazate pe ocuparea teritoriilor străine și rusificarea populațiilor încorporate, cât, mai ales, a ideologiei sovietice de fabricare a unor națiuni noi, bazate, în cazul românilor din Basarabia, pe un fals istoric că moldovenii sunt un popor total diferit de cel românesc și vorbesc o altă limbă decât cea română.

Alineatul de bază din Declarația de Independență stabilește clar, fără niciun echivoc: REPUBLICA MOLDOVA ESTE UN STAT SUVERAN, INDEPENDENT ȘI DEMOCRATIC, LIBER SĂ-ȘI HOTĂRASCĂ PREZENTUL ȘI VIITORUL FĂRĂ NICIUN AMESTEC DIN AFARĂ, ÎN CONFORMITATE CU IDEALURILE ȘI NĂZUINȚELE SFINTE ALE POPORULUI ÎN SPAȚIUL ISTORIC ȘI ETNIC AL DEVENIRII SALE NAȚIONALE.

Evident că „spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale” are un nume foarte concret – România. Războiul declanșat de Rusia împotriva independenței Moldovei în 1992 a oprit procesele de Unire a Basarabiei cu România și a readus în prim-plan moldovenismul rusesc, de sorginte stalinistă.

În fond, guvernările care s-au succedat după Primul Parlament (1990-1994) au ajuns la putere prin transformarea moldovenismului antiro-

mănesc în ideologia de stat a Republicii Moldova (a se vedea Concepția națională din 2003). Toți președinții de stat și prim-miniștrii au fost fie moldoveniști înrăiți, cu un program de guvernare prorusc și antiromânesc, fie moldoveniști camuflați, care își ascundeau ura față de propriul neam și neputința de a da rezultate prin slogane false de tip „și cu Estul, și cu Vestul”, dar în realitate tot cu Moscova. În consecință, timp de un sfert de veac, Republica Moldova a ajuns printre cele mai sărace țări, iar societatea ei este puternic divizată și nu are capacități să coopereze și să se unească. Aș mai sublinia că în această perioadă de pretinsă independență și democrație, arhitecții războiului hibrid de la Kremlin au experimentat diferite scenarii pentru spațiul post-sovietic, de sărăcire și compromitere a intelectualității naționale, de promovare a marionetelor, a clanurilor oligarhice și corupte în conducerea instituțiilor de bază ale statului moldovenesc, de distrugere a oricăror forme de securizare a spațiului informațional și de apariție a unei mass-media independente, de parodiare și caricaturizare a justiției și statului de drept, inclusiv se testează capacitățile de rezistență a coloanei a cincea, a „cărțițelor” din vechile servicii speciale, a enclavelor separatiste de la Tiraspol și Comrat, se încearcă promovarea unei Constituții noi pentru federalizarea Republicii Moldova, modele de conducere și administrare hibridă tip „Alianța Kozak”, de creare a unei națiuni civile moldovenești, de instalare a unor figurine de paie în fruntea Președinției, Parlamentului și Guvernului etc.

Se mai cere de menționat că în cele câteva instituții mass-media independente de la Chișinău, moldovenismul antiromânesc este prezentat obiectiv, ca un produs rusesc, bazat pe falsuri istorice și interese de dominație, dar impactul asupra opiniei publice este unul foarte modest. Propaganda moscovită că moldovenii nu sunt români, au limba și istoria lor, diferită de cea a românilor, prinde la categoriile cele mai analfabete și împarte româניה în două tabere mari, aproximativ egale, care se confruntă deschis sau camuflat de la Independență (27 august 1991) încoace. Agresivitatea și intoleranța la o altă interpretare decât cea rusească a etnogenezei și originii moldovenilor vine din tabăra comunizată și mai puțin cultă, care a rămas la stadiul manualelor școlare din perioada sovietică, are nostalgia imperiului dispărut și se alimentează non-stop din propaganda putinistă de la o sumedenie de posturi de radio și televiziune din Federația Rusă, care sunt difuzate fără ni-

cio restricție din partea autorităților moldovenești. Cam jumătate din populația Republicii Moldova este informată, educată și modelată de mass-media din Federația Rusă. Această jumătate, de regulă, este bine organizată, participă activ la alegeri și furnizează conduceri servile, rusele din patru în patru ani. Vocea intelectualilor și istoricilor onești de la Chișinău este bruiată de grupările gălăgioase plătite de serviciile rusești, de partidele socialist și comunist, care se schimbă la guvernare, pentru a crea iluzia electoratului, că ei sunt din formațiuni diferite. Orice analiză obiectivă a evoluției societății moldovenești după Declarația de Independență ar demonstra că frâna principală în democratizarea și modernizarea Republicii Moldova o reprezintă Federația Rusă, care alimentează și utilizează moldovenismul, sub toate formele antiromânești, ca instrument de bază în formarea, la Chișinău, a conducerilor servile Kremlinului.

Merită să atragem o atenție deosebită modelelor înșelătoare, de ultimă generație, lansate din laboratoarele războiului hibrid pentru a anticipa un șir de procese și a slăbi vigilența opiniei publice. Este prea evident că nu poți înainta în mileniul trei cu cel mai odios criminal din istorie, cu Stalin și teoriile sale aberante. În această ordine de idei, reprezentanții moldovenismului antiromânesc anticipează procesele de înstrăinare a sute de mii de moldoveni de ideologia falsă, de românofobie și propun ca această otravă stalinistă să-și schimbe forma în secolul XXI și să aibă același conținut, dar cu un nume nou – națiunea civică moldovenească. În Republica Moldova, ideologii și reprezentanții moldovenismului rusesc s-au dizolvat în toate partidele și în diferite organizații neguvernamentale și instituții de expertiză. Bunăoară, în anul 2012, cu bani europeni, ei au lansat primul studiu, *Integrarea grupurilor etnice și consolidarea națiunii civice în RM*, iar în decembrie 2017 cam aceiași ideologi plătiți de Germania prezintă al doilea studiu, *Consolidarea coeziunii sociale și a unei identități comune în RM*. Dincolo de pretensele abordări moderne, din ambele studii se dezvoltă destul de clar stafia lui Stalin cu teoria sa despre cele două popoare diferite – român și moldovenesc, cu etnogeneză diferită și fără o legătură genetică, istorică, lingvistică sau culturală între ele. Ambele studii văd salvarea în renunțarea benevolă a băștinașilor la identitatea lor românească și dizolvarea tuturor într-un cazan polietnic, din care va ieși o societate nouă, plină de virtuți și fără nicio caracteristică etnică sau istorică. Nu

contează că românii constituie 84% din totalul populației, iar rușii nu ajung nici la 5%. Și pentru naivi este clar că minoritatea rusă niciodată nu va renunța să-și piardă caracteristicile etnice și patria istorică. E o păcăleală uriașă, ziua în amiaza mare, când moldovenilor li se întinde o capcană, cum s-a mai făcut în anii de ocupație rusească, propunându-le pașnic să se transforme în altă „specie”, mai evoluată, mai modernă, mai polietnică. De fapt, ei, ideologii moldovenismului stalinist cu papion european la gât, ne arată direcția și viitorul luminos „De la identitatea etnică la una civică” (extras esențial din studiu). Pentru cei care și-au trăit o parte din viață în Uniunea Sovietică și au văzut cum se fabrică *homo sovieticus*, mutanții și mancurții – cam nimic nou și original.

Suntem departe de a trage unele concluzii sau de a formula unele sugestii. Evoluția statului Republica Moldova timp de aproape trei decenii reprezintă un studiu de caz pentru spațiul post-sovietic și pentru țările Uniunii Europene, care fac investiții mari, dar fără rezultate esențiale. Nici Europa, nici România nu au înțeles ce reprezintă cu adevărat moștenirea rusească și sovietică lăsate în Republica Moldova. Transformările reale și îmbrățișarea valorilor democratice și europene de către cetățenii moldoveni nu sunt posibile atâta timp cât acest teritoriu va rămâne un poligon experimental al Federației Ruse pentru diversele tehnici și forme ale războiului hibrid. Serviciile de inteligență ale lui Putin au făcut o mișcare cu bătaie lungă când au transferat în secolul XXI moldovenismul antiromânesc. Ei l-au cosmetizat, modernizat și chiar „europenizat”, fără să-i schimbe esența. Dacă le reușește, să nu-și facă nimeni iluzii, „politrucii” imperiali vor trece Prutul să făurească națiunea civică ardeleană, bănățeană, dobrogeană etc.

Fără pic de rușine, în stil ipocrit și dezgustător, statul moldovenesc cere bani de la europeni, români și americani, dar își coordonează politicile naționale, regionale și internaționale cu Kremlinul. Propaganda rusească este elementul de bază în modelarea mentalităților colective ale moldovenilor și a deciziilor lor electorale. Instituțiile statului nu au nicio strategie de a face față invaziei nemilitare rusești. Nu există nici în interiorul societății civile și academice grupuri de experți care ar cunoaște și studia tehnicile războiului hibrid și metodele pașnice prin care Moscova stăpânește instituțiile statului, mințile și deciziile moldovenilor. O analiză mai profundă a stării generale din Republica

Moldova ar demonstra că ea este foarte departe de suveranitatea statală, iar statutul ei real este de gubernie rusească întreținută cu bani din România, UE și SUA. Această izbândă a serviciilor rusești se datorează faptului că modelele lor de război hibrid sunt elaborate și dezvoltate pe matricea moldovenismului antiromânesc, fiind totodată și o dovadă că Moscova își va perfecționa politicile pentru acest teritoriu, dar și pentru întreg spațiul românesc, schimbând, reinventând și remodelând teoria stalinistă, care ține până în prezent dezmembrată națiunea română. Doar demontarea moldovenismului antiromânesc ar deschide drumul spre deșteptarea Republicii Moldova și integrarea ei definitivă și ireversibilă în cadrul României europene.

Anatol PETRENCU

Limba rusă – instrument de expansiune al Federației Ruse

A.P. – doctor habilitat în științe istorice, profesor universitar. În 2010 a făcut parte din Comisia pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova. Din octombrie 2010 este directorul Institutului de Istorie Socială și redactor-șef al revistei „ProMemoria”.
Cărți publicate: *România și Basarabia în anii celui de-al Doilea Război Mondial* (1999), *Polonezii în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Istoria politică* (2005), *Basarabia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial: 1939-1945* (2006), *Varșovia văzută de un istoric basarabean* (2006), *Istoria contemporană: studii, materiale, atitudini* (2011).

Există deja o istoriografie referitoare la importanța limbii ruse ca instrument al expansiunii Federației Ruse în lume. Astfel, Agnia Grigas, expert în cadrul Consiliului Atlantic și autoarea cărții *Crimeea și noul Imperiu rus*, tradusă în limba română și publicată la Editura Corint, în 2017, la Capitolul 2 *Reimperializarea Rusiei. De la politica necoercitivă la anexare*, necoercitiv însemnând „capacitatea unui stat de a-și exercita influența pe baza culturii sale, a valorilor politice și a politicilor externe practicate, care trebuie percepute ca fiind legitime și având autoritate morală” (p. 58-59), remarcă următoarele: „Limba rusă constituie un instrument important și un pretext pentru Rusia de a recurge la metode mai blânde sau mai dure, cu scopul de a-și păstra influența în anumite zone” (p. 61).

Cunoscutul ziarist ucrainean Pavel Kazarin consideră că V. Putin a transformat limba rusă într-o armă de expansiune. El scrie că „președintelui FR nimeni nu i-a explicat cauza popularității limbii engleze. Lui nimeni nu i-a spus că studierea limbii îl face pe om parte a «lumii engleze». În urma manualelor nu vin corpurile expediționare. Limba engleză nu atentează asupra identității: francezul care a

învățat [limba engleză], rămâne francez, iar chinezul – chinez. De aceea nimeni în lume nu va percepe [limba engleză] ca pe o amenințare”¹. Pavel Kazarin afirmă că Kremlinul „vinde” limba rusă ca pe „o marfă la pachet”. În „pachet” intră: „loialitatea față de imperiu, solidaritatea cu tratarea rusescă a istoriei și antioccidentalismul latent. Atunci când este vorba de vecinii Rusiei, aici limba rusă este adusă ca pretext pentru intervenție: orice purtător [de limbă rusă] este declarat proprietate a Rusiei, pe care Moscova este obligată s-o apere”². Iată de ce, scrie P. Kazarin, dacă limba engleză este învățată pentru a obține o foaie de drum în viață, atunci limba rusă a devenit primejdioasă. „Și nu e de mirare, continuă autorul citat, că în țările vecine [oamenii] încearcă să se apere nu atât de limba rusă, cât de toate cele ce Rusia caută cu insistență să impună alături de această limbă în cadrul „pachetului de propuneri”. Atunci însă când statele vecine nu vor să ia astfel de „propuneri”, Kremlinul reacționează cu agresiuni și cu tone de propagandă murdară...”

Ne-am limitat la citarea acestor doi specialiști pentru a demonstra că limba rusă este în centrul atenției oamenilor de știință și, pe baza analizelor, sunt expuse pericolele reale ale întrebuirii ei necugetate.

Există autori care consideră că FR are dreptul să promoveze nestingherit limba rusă în lume, ea, limba rusă, fiind un instrument de cucerire a lumii. Astfel, politologul rus Leonid Radzikovski scrie următoarele: „Deoarece limba rusă este una dintre marile limbi ale omenirii, iar literatura rusă, potrivit opiniei generale, este una dintre cele mai mari din lume, atunci, pentru cucerirea lumii, trebuie să facem export de cultură... Rusia are doi aliați în lume, limba rusă și literatura rusă. De aceea adevăratul pericol pentru Rusia nu este NATO, ci expansiunea culturală occidentală...”³

Leonid Radzikovski este un simplu propagandist al politicii externe ruse. Dar ce zic autoritățile, oficialii?

Pe data de 5 noiembrie 2019, la Moscova, a avut loc ședința ordinară a Consiliului prezidențial în domeniul limbii ruse. Problemele puse în discuție au fost: păstrarea și dezvoltarea limbii ruse, asigurarea competitivității ei mondiale, apărarea ei de factorii ce încearcă s-o marginalizeze. Informația am preluat-o de la Pervii kanal. Prezentatorul știrilor, Vitalii Eliseev spune: „Limba [rusă] asigură securitatea, uni-

tatea și identitatea națiunii ruse. Orice ofensivă asupra ei [înseamnă] încălcarea drepturilor omului în privința limbii și culturii materne”⁴.

La ședință, președintele rus Vladimir Putin a rostit un discurs din care cităm: „Ne lovim de tentative artificiale, – eu vreau să subliniez aceasta, anume artificiale –, de reducere grosolană, uneori absolut fără pic de jenă a spațiului limbii ruse în lume, de gonire a ei la periferie. Nu doar rusofobii de peșteră, – noi și aceasta observăm, cred, nu este un secret –, [dar și] marginali de tot felul care activează și naționaliștii agresivi declară război limbii ruse. Cu regret, în unele țări [această atitudine față de limba rusă] devine pe deplin o politică oficială de stat. În spațele [numitei politici], – și aceasta de asemenea trebuie să fie clar și pe înțelesul tuturor, – este aceeași presiune, [este] încălcarea drepturilor omului, în același rând a dreptului la limba și cultura maternă, la memoria istorică”⁵.

Vladimir Tolstoi, consilier al președintelui FR, președintele Consiliului prezidențial în domeniul limbii ruse, a spus: „Războiul purtat de așa-numita lume civilizată împotriva cuvântului, limbii ruse, ne permite să considerăm [limba rusă] ca o armă extraordinar de înspăimântătoare, ceea ce înseamnă că această armă trebuie să fie gata de luptă”⁶. V. Putin l-a contrazis: „Haideți să nu folosim astfel de cuvinte, „armă”, [...] pentru că dacă vom folosi cuvântul „armă” asta înseamnă că împotriva acestei arme vor lupta. Da, [limba rusă] este o forță, într-o oarecare măsură, este o putere blândă, și asta este de ajuns”.

În opinia prezentatorului informației (Iurii Lipatov) limba rusă, ca limbă de comunicare între națiuni, a favorizat mult ca FR să se formeze, să se întărească și să devină una din cele mai stimulate și de mare autoritate țări din lume și că păstrarea acestor poziții în multe privințe este o problemă de securitate națională a Rusiei.

Degradarea limbii ruse în cultură

Mai este ceva obligatoriu de spus: calitatea limbii ruse. Ascultați cum vorbesc rușii. Cele mai nevinovate expresii sunt „бля.ь”, „ё. твою мать”, „сука”, „пи.дец”. Partea proastă pentru ruși este că frazele acestea sunt difuzate la posturile de radio și TV, că sunt spuse de artiști notorii de

pe scenele sălilor de concerte, unde sunt și copii, dar și oameni care nu pot accepta un astfel de vocabular. Și în 2019, limba rusă, întrebuițată în mass-media, a fost plină de înjurături, sudalme, cuvinte obscene. Vom aduce câteva exemple. Una din cele mai populare artiste ruse, Lolita Mileavskaia, de pe scenă spune publicului din sala arhiplină, unde erau și copii „Da poșli oni na.ui”⁷.

Cunoscuții artiști de estradă ruși Filip Kirkorov și Nicolai Baskov au lansat un filmuleț de o scârboșenie ieșită din comun *Ibiza*⁸: înjurături, rahat, desfrâu, scene de violență. De așa „cultură” avem noi nevoie?

Nu întâmplător, în octombrie 2019, unul dintre marii intelectuali ruși, de origine azeră, profesorul de limbă rusă Gasan Guseinov a spus: „În Moscova] ziua, în amiaza mare, nu poți [auzi] nimic în alte limbi, decât în sărăcăcioasa limbă rusă de cloacă, în care vorbește și scrie această țară”, adică Rusia⁹. Profesorul G. Guseinov consideră că Rusia este o țară care „a sălbăticit foarte mult”¹⁰. Vorbind de limba de cloacă, profesorul G. Guseinov a avut în vedere limba folosită la TV și alte surse mass-media, la limba politicianilor ruși, care nu s-au debarasat de sovietisme. De fapt, profesorul G. Guseinov s-a pronunțat în apărarea limbii ruse literare.

Limba rusă în Republica Moldova

Dodon consideră cum că RM este un stat multinațional, iar limba rusă trebuie să fie limbă de comunicare între aceste națiuni și ridicată la rangul de limbă oficială. Este o prezentare eronată a situației: în RM populația românească (unii din românii basarabeni continuă să se numească „moldoveni”, unii din lipsă de cunoștințe, alții – cu rea-credință sau cu bună știință o fac, fiind plătiți pentru asta) alcătuiesc 82%, republica fiind națională. Populația acestui stat independent, indiferent de apartenența etnică, ar trebui să stimeze și să cunoască limba acestui popor – limba română. Cu regret, suntem martorii când categorii întregi de specialiști și lucrători din diverse sfere sunt obligați să folosească o altă limbă decât limba oficială a statului Republica Moldova.

Concluzia ar fi următoarea: această expansiune a limbii ruse, expansiune „blândă” și „necoercitivă”, duce nu doar la rusificare și

deznaționalizarea românilor basarabeni, ci la impunerea unui mod specific de gândire, de impunere a dorinței de revenire la sânul unui mare imperiu, prosper și puternic, just și cu o populație asigurată material etc., etc., dar care sunt doar iluzii false. Asta pentru că în realitate Rusia de astăzi este cu totul alta decât ceea ce văd telespectatorii moldoveni în melodramele ecranizate rusești. Iată de ce sarcina pe care trebuie să ne-o punem în față este ocrotirea valorilor noastre naționale, apărarea limbii și culturii noastre românești. Noi trebuie să-i convinsem pe concetățenii noștri de alte etnii, ucraineni, găgăuzi, ruși, evrei, romi etc., să cunoască limba statului în care trăiesc.

Note ■ ¹ Pavel Kazarin. *Назван истинный предлог вторжения Путина в Украину* [A fost numit principalul motiv al intervenției lui Putin în Ucraina], în: https://mhub.top/rus/2019/11/25/nazvan-istinnyy-predlog-vtorzheniya-putina-1574683887.html?utm_medium=referral&utm_source=idealmedia&utm_campaign=mhub.top&utm_term=1279409&utm_content=8169481 [accesat 4.1.2020]. În original: «Российскому президенту никто не объяснил причин популярности английского языка. Никто не рассказал ему о том, что изучение языка не делает человека частью «английского мира». Вслед за учебниками не приходят экспедиционные корпуса. Английский язык не посягает на идентичность – выучивший его француз остается французом, а китаец – китаец. И потому никому в мире не придет воспринимать этот язык как угрозу».

² *Ibidem*. În original: «В комплексе сним идет лояльность к империи, солидарность с российской трактовкой истории и латентное антизападничество. Если же речь идет о соседях России, то русский язык поставляется сюда как повод для вторжения: любой носитель объявляется российской собственностью, которую Москва обязана защищать».

³ Citat din Cristian Chirca, *Post-imperium, ideea rusă a secolului al XXI-lea*, București, Editura Universității din București, 2018, p. 118.

⁴ О сохранении и защите государственного языка говорили на Президентском совете. În: <https://www.1tv.ru/news/issue/2019-11-05/21:00#3> [accesat 21.11.2019].

⁵ Textul original: «Мы сталкиваемся с попытками искусственного, я хочу это подчеркнуть, именно искусственно, грубо, подчас абсолютно бесцеремонно сократить пространство русского языка в мире, вытеснить его на периферию. Войну русскому языку объявляют не только пещерные русофобы, - а это мы тоже наблюдаем, думаю что это не секрет, - разного рода маргиналы здесь активно работают и агрессивные националисты. К сожалению, в некоторых странах это становится вполне официальной государственной политикой. Но за ней – это тоже должно быть понятно и ясно – все тоже давление, прямое нарушение прав человека, в том числе право на родную речь, на культуру и историческую память».

⁶ În original: «Ведущаяся в так называемом цивилизованном мире война против русского слова, русского языка, позволяет рассматривать его как мощнейшее грозное оружие, а значит – это оружие должно быть в полной боевой готовности».

⁷ Павел Савенков. *Скандал на Music Box 2018. Лолита послала «Русское Радио». Артистов запугали*, în <https://www.youtube.com/watch?v=TR7G9vkUCRE> [accesat 27.1.2020].

⁸ Филипп Киркоров и Николай Басков – *Ibiza*, în: <https://www.youtube.com/watch?v=Yy3DH0gfnhQ> [accesat 27.1.2020].

⁹ În original: «В Москве невозможно днём с огнём найти ничего на других языках, кроме того убогого клоачного русского, на котором сейчас говорит и пишет эта страна». *Vezi: Гасан Гусейнов о «клоачном» русском языке, популярности и травле*. În: <https://www.youtube.com/watch?v=hdAKnQmdavs> [accesat 23.02.2020]

¹⁰ *Ibidem*. În original: „Порядком одичавшая страна”.

Nicolae NEGRU

Mass-media, coloana a cincea a războiului hibrid

Vorbeam zilele trecute cu un vecin despre una, despre alta, și, firește, am ajuns la tema coronavirusului. „E lucrătura americanilor”, spuse el convins. „SUA se tem de China”. „De unde ai luat-o?”, m-am interesat. Fiind un consumator activ de știri, eram intrigat la culme: cum de îmi scăpase mie o asemenea „perlă” mediatică? El se „informase” dintr-o emisiune de divertisment a unui post de televiziune rusec. În cadrul emisiunii respective i se dădu cuvântul unui bărbat din public, care se prezentă ca fost securist și care emise, între altele, această „concluzie”. Deși enunțată într-o emisiune distractivă, „opinia” găsi teren fertil și prinse rădăcini în capul vecinului meu.

Călcâiul lui Ahile

Într-un război de tip hibrid, o spun teoreticienii, rolul mass-media, al rețelelor sociale, este să influențeze conștiința, dorințele, sentimentele cetățenilor, în interesul statului agresor. Fără acces la mass-media și la rețelele sociale din statele-victime, războiul hibrid nu ar fi posibil sau ar lua alte forme. Astfel, mass-media devine, în mod paradoxal, călcâiul vulnerabil al statelor democratice.

Nu demult, doi ambasadori, al SUA și al României, se întrebau cum se întâmplă că statele lor reabilitează drumuri, grădinițe, obiective culturale etc., finanțează proiecte de modernizare a Republicii Moldova, iar simpatia alegătorilor merge către Rusia, care, vom adăuga noi, ne aplică sancțiuni economice, embargouri, provoacă și menține separatismul.

Reacția ambasadorilor e nițel întârziată. Până nu demult, nimeni nu observa că și SUA, și România, și UE, și Occidentul în general sunt ținta unui război informațional pe care Rusia îl poartă pe teritoriul

nostru odată cu proclamarea independenței, continuând, de fapt, să mențină în funcție mașina propagandistică din perioada sovietică. URSS și-a dat obștescul sfârșit, iar semințele propagandistice sădite de ea continuă să-și facă efectul în sufletele oamenilor. De altfel, înainte de a li se aplica ucrainenilor calificativele „fascist, naționalist, nazist”, acestea au fost „probate” în Republica Moldova, odată cu declanșarea de către Rusia a războiului de pe Nistru, în 1992.

O analiză a conținutului tuturor buletinelor de știri și talk-show-urilor politice difuzate de trei cele mai mari posturi tv din Rusia, aflate sub controlul Kremlinului – Pervii kanal, Russia 1 și NTV, pe parcursul a trei ani și jumătate, începând cu 1 iulie 2014 și până la 31 decembrie 2018, (toate aceste posturi au difuzat și pe teritoriul Republicii Moldova), relevă că 85% (22 711 știri) difuzate în această perioadă despre UE și statele europene au fost negative. (Raportul Centrului Estonian pentru Parteneriatul Estic și al Grupului Analitic pentru Războiul Hibrid, din cadrul Centrului Media pentru Criză din Ucraina: <https://disinfoportal.org/wp-content/uploads/ReportPDF/Image-of-European-Countries-on-Russian-TV-min.pdf>). România intră în top 3 țări cu reflectare negativă (peste 90% din știri), iar Republica Moldova e pe locul 12 din 36 (circa 90% știri negative).

Mesajul a 88 la sută din știrile negative poate fi împărțit în următoarele 6 categorii, formându-le telespectatorilor o imagine deformată despre Europa și țările de pe Vechiul Continent:

1) Viața în statele europene este plină de scene horror, instabilă, cu multe primejdii, siguranța unui cetățean simplu fiind amenințată la orice pas. În acest scop, sunt „explorate” accidente și crimele, dezastrele naturale și industriale, precum și orice alt eveniment insignifiant, care se înscrie în „tendința” anunțată de mass-media rusă. Evenimentele similare din Rusia sunt ignorate;

2) Europa „degenerează, putrezește, se descompune” din cauza lipsei de unitate și a declinului total al valorilor morale. Sunt folosite expresii ca „Europa e pe cale să se destrame”, „UE este o creație artificială”, „Nu există valori europene” (de altfel, o asemenea inscripție am văzut-o și pe un gard, în centrul Chișinăului). În timp ce europenii sunt prezentați ca indivizi cu slabe calități morale, decadenți, rușii apar ca „purtători

ai spiritualității și valorilor reale”, care trebuie să-și apere aceste valori, deoarece virusul „Europei putrezânde” se poate răspândi și în Rusia;

3) Greve și proteste au loc zilnic în țările europene, din cauza managementului ineficient și a faptului că vocea poporului nu este auzită;

4) Europa se află sub un permanent atac terorist, iar poliția și serviciile de securitate sunt neputincioase. Uneori, crimele sunt prezentate ca acțiuni teroriste;

5) Europa se confruntă cu o criză a refugiaților, mii de imigranți flămânzi și periculoși iau cu asalt orașele europene, strâmtorând populația locală, comițând crime și atacuri teroriste. Criza e consecința greșelilor comise de Europa, fiindcă a sprijinit SUA, care s-a implicat în războiul din Siria;

6) Sancțiunile împotriva Rusiei și contrasancțiunile ei lovesc atât de tare în UE, încât tot mai multe țări vor să le anuleze, ca să supraviețuiască. Numai că SUA nu le permite sancțiunile contra Rusiei, Europa fiind sub controlul americanilor.

În Republica Moldova, mass-media rusă sau finanțată de Rusia încearcă să convingă cetățenii că Uniunea Eurasiatică este alternativă egală la UE, care s-ar afla în proces de disoluție și degradare morală. Ele alimentează sentimentele antiromânești și antiucrainene, inoculându-le cetățenilor narațiunea Kremlinului privind evenimentele din Ucraina.

De ce a durat atât de mult trezirea Occidentului?

La 7 iunie 2017, „New York Times” a publicat un articol bazat pe o investigație a Laboratorului de Cercetare Criminalistică Digitală din cadrul Consiliului Atlantic (DFRLab) despre modul în care un material fals privind capacitatea militară a Rusiei a pătruns în principalele publicații occidentale. Pornindu-se de la un caz real, un incident din Marea Neagră între un distrugător al flotei americane și un avion de vânătoare al Rusiei, postul de televiziune Vesti a pregătit un material video, cu citate false din partea unui înalt oficial militar american, în care se spune că pilotul rus a folosit o tehnologie de ultimă oră pentru a bloca sistemele electronice ale distrugătorului american. În două zile

după plasarea pe site în engleză, acest material a fost preluat de trei ziare cu acoperire națională din Marea Britanie – „The Sun”, „Daily Express and Daily Star” și „Fox News in the US”. Foarte rapid materialul a fost preluat de alte publicații de limbă engleză și de rețelele sociale unde a fost distribuit și răspândit de zeci de mii de ori (<https://www.kcl.ac.uk/policy-institute/research-analysis/weaponising-news>).

Desigur, față de cazul băiatului rus răstignit de fasciștii ucraineni în Slaviansk, cel relatat de „New York Times” pare o glumă nevinovată, dar efectul în SUA a fost mai mare, căci venea după alegerile prezidențiale din 2016.

După Crimeea și Donbas, după ce SUA, Marea Britanie, Franța, Germania și alte state europene au descoperit urmele implicării rusești în formarea opiniei publice din țările respective, Occidentul a înțeles că se află în pericol și nu mai este la fel de indulgent și nepăsător față de „opiniile” pe care le diseminează mass-media Federației Ruse și fabricile ei de troli, coordonați de GRU sau FSB. Fenomenul folosirii știrilor ca armă în războiul informațional se studiază, căutate fiind soluțiile de contracarare și contramăsuri. Dar nu e atât de simplu precum pare.

De ce e dificilă lupta cu propaganda rusă în statele democratice?

Statele democratice devin mai vulnerabile tocmai prin aceea ce se consideră a fi un avantaj: libertatea presei, dreptul la opinie, libertatea de exprimare, transparența. Statele democratice nu pot rezista, nu și-au elaborat încă un sistem, un scut defensiv eficient în fața unei agresiuni mediatice din partea unui stat care își controlează instituțiile media.

Cum să facem ca dreptul la opinie să nu aibă de suferit din cauza securizării spațiului informațional? Cum să contracarăm propaganda rusă dușmănoasă în așa fel încât să nu aibă de suferit libertatea de exprimare, diversitatea de opinii, pluralismul ideologic din societatea noastră, mă întrebam într-un articol scris cu câțiva ani în urmă. Cu alte cuvinte, cum să împăcăm capra cu varza, cum să procedăm în așa fel încât să nu sacrificăm „oaia” libertății de exprimare pentru

a alunga „lupul” propagandei ruse. Situația în care lupul propagandei să fie lăsat să atace, iar oaia libertății de exprimare să rămână întregă pare imposibilă.

Uneori propaganda, dezinformarea, manipularea îmbracă haina onorabilă a unei opinii, iar dreptul la opinie e sacru în democrație. „Toate vocile trebuie ascultate”, spunea Ambasadorul SUA Dereck Hogan înainte de adoptarea legii anti-propagandă în Republica Moldova.

Doar având acces pe piața informațională a RM, Putin reușește să se mențină în topul celor mai de încredere politicieni străini printre alegătorii moldoveni, să mențină sentimente antioccidentale, anti-americane, antiromânești, și, în ultima vreme, antiucrainești. Fără să fi investit un dolar în economia RM, aplicându-ne embargouri și sancțiuni economice, Rusia concurează în percepția cetățenilor cu UE, SUA și România, care acordă ajutor nu numai financiar Republicii Moldova.

Scutul protector

Propaganda poate fi combătută doar cu mijloacele contrapropagandei. Problema e că statele democratice au fost prinse nepregătite pentru lupta cu propaganda rusă. Fără un scut protector împotriva propagandei și dezinformării rușești, mass-media, dar și rețelele sociale, joacă în războiul hibrid rolul coloanei a cincea sau al calului troian din războiul convențional. Iată de ce instituțiile europene și internaționale nu au reacționat sau au reacționat temperat la faptul că Ucraina a limitat accesul surselor media rusești pe teritoriul său. E o acțiune logică, pe care ar fi întreprins-o orice altă țară (nu includem aici Republica Moldova) aflată în război oficial cu Rusia. Și statele occidentale aplică sancțiuni contra RT și Sputnik. Vara trecută, de exemplu, Ministerul de Externe al Marii Britanii le-a interzis participarea la o conferință globală – ironia sorții! – pe tema libertății mass-media, care a avut loc la Londra. Cauza: un rol activ în răspândirea dezinformării. Ofcom, instituția de reglementare a audiovizualului din Marea Britanie, a aprobat o serie de decizii împotriva RT ca pedeapsă pentru modul de reflectare a evenimentelor din Ucraina și din Siria. În noiembrie 2017, SUA a obligat RT să se înregistreze ca agent străin.

Cum s-a procedat în UE?

În UE, conștientizarea pericolului pe care îl prezintă mass-media rusă, setată pe războiul hibrid, s-a soldat cu formarea, în 2015, a unui Grup operativ pentru comunicarea strategică cu statele Parteneriatului Estic, în cadrul Serviciului de Acțiune Externă al UE (Service East StratCom Task Force), care coordonează campaniile UE „împotriva dezinformării”, identifică și „demontează” știrile false menite să discrediteze UE. Grupuri cu funcții asemănătoare au fost constituite și în unele state UE. E vorba, în primul rând, de țările baltice, care se află în bătaia directă a tunurilor propagandistice din est.

Șmecheria moldovenească

La noi, sarcina identificării știrilor false, a propagandei mincinoase e lăsată pe seama unor ONG care activează în limita unor finanțări ocazionale, din partea unor fundații externe de cele mai multe ori. Soluția, controversată, trebuie să recunoaștem, la care a recurs guvernarea lui Plahotniuc a fost una „șmecheră”: adoptarea, la începutul anului 2018, a unui amendament al Codul serviciilor media audiovizuale prin care, în scopul „protejării spațiului audiovizual național și asigurării securității informaționale, se permite furnizorilor de servicii media și distribuitorilor de servicii media transmisiunea programelor de televiziune și de radio cu conținut informativ, informativ-analitic, militar și politic care sunt produse în statele membre ale Uniunii Europene, în SUA și Canada, precum și în statele care au ratificat Convenția europeană cu privire la televiziunea transfrontalieră”. Fiindcă Rusia a semnat, dar nu a ratificat această convenție, pe teritoriul Republicii Moldova sunt interzise programele radio și tv „cu conținut informativ, informativ-analitic, militar și politic” produse în Rusia. Dar dacă mâine Rusia ratifică acest document, „scutul” nostru este neutralizat.

Cum era de așteptat, unele redacții locale preiau știrile pregătite la Moscova, prezentându-le drept producție proprie. Odată cu schimbarea guvernării, e de așteptat să se schimbe și atitudinea Consiliului Audiovizualului față de acest fenomen, care necesită și eforturi financiare suplimentare. De aceea, Moscova presează PSRM să anu-

leze legea anti-propagandă. Aflându-se nu demult în vizită la Sankt-Petersburg, Zinaida Greceanii a promis solemn să facă acest lucru, dar ar avea nevoie de voturile celor care au adoptat amendamentul respectiv.

Cazul cu vecinul meu demonstrează că e nevoie de o structură anti-propagandă în Republica Moldova. Din păcate, deși este bătut pe toate fronturile propagandistice, statul nostru nu se complică, nu finanțează studii și strategii de comunicare cu propriii cetățeni (deosebit de vulnerabili fiind transnistrenii și găgăuzii), lăsându-i să se descurce de sine stătător în producția mediatică a dezinformării tot mai sofisticate și mai agresive.

Ruslan ȘEVCENCO

Formele războiului hibrid împotriva Moldovei

R.Ș. – dr. în științe istorice, analist politic, director-adjunct al Institutului Politici Eficiente (Chișinău). Semnează peste o sută de lucrări științifice, inclusiv cinci monografii. Participant la numeroase conferințe internaționale desfășurate în Republica Moldova, România, Ucraina, Polonia, Bulgaria, Federația Rusă.

Războiul hibrid contra Moldovei, declanșat de către regimul sovietic încă la sfârșitul anilor '80 și continuat de autoritățile ruse după 1991, nu a încetat în aceste trei decenii nici pentru o clipă, luând diferite forme. Fiecare din aceste forme urmărea anumite scopuri, pe care le vom specifica în continuare.

Prima dintre aceste forme ale războiului hibrid merită să fie nominalizată forma **clasică** a acestuia – războiul „fierbinte”. Ea a fost aplicată de către Rusia împotriva Moldovei o singură dată, în timpul războiului transnistrean. Scopul acestei forme de război a fost crearea imaginii „criminale” a Moldovei în ochii locuitorilor de pe malul stâng al Nistrului. Țara noastră permanent era prezentată în serviciile mass-media drept dușman și „ocupant”, împotriva căruia populația regiunii trebuie să lupte, pentru a obține „independența” de „naționaliști” și a exclude reîntregirea Moldovei o dată și pentru totdeauna. Pregătirile către acest război s-au început încă în anii 1989-1990. Atunci separatiștii organizau „referendumuri” ilegale cu privire la „intrarea în componența RMN” a anumitor localități, în cazul creării acesteia. Când cei de la Tiraspol s-au convins că autoritățile Moldovei și-au ales calea strict formală, anu-

lând deciziile criminale ale separatiștilor, ei au făcut încă un pas înainte, creând în septembrie-noiembrie 1990 structurile puterii locale, paralele cu cele constituționale ale Moldovei. Cu ajutorul trupelor armatei a 14-a, la sfârșitul anului 1990 - începutul lui 1992, separatiștii acaparau depozitele cu armament și muniții, pe care le aplicau în confruntările cu poliția, iar din mai-iunie 1992 – și cu armata Moldovei, în special la 13 noiembrie și 13 decembrie 1991, și în procesul lichidării organelor de forță ale Moldovei pe malul stâng al Nistrului (MAI și MSN) (septembrie 1991 - martie 1992).

În martie-iulie 1992 ei au declanșat, cu susținerea directă a Rusiei, război contra autorităților constituționale ale Moldovei, lichidând, cu excepția câtorva sate, prezența puterii centrale a Moldovei peste Nistru. Dar, totodată, ei au reușit preluarea sub control și a unui sector al malului drept al Nistrului (cu satele Merenești, Gâasca, Chițcani ș.a.). Dar Rusia a recunoscut că a condus acțiunile separatiștilor, semnând la 21 iulie 1992 tratatul moldo-rus, care a oprit războiul transnistrean. Peste 1500 de morți și răniți, circa 108 000 de refugiați, inclusiv peste 50 de mii – pe malul drept al Nistrului, distrugerea a 28 de instituții preșcolare, 41 de instituții de studii medii speciale, 12 miliarde de ruble au costat pierderile în urma războiului și 15 miliarde de ruble s-au cheltuit la restabilirea localităților care au suferit (întreg venitul național al Moldovei în 1991 a constituit 15,4 miliarde de ruble) – acestea sunt rezultatele dramatice ale războiului moldo-rus, care a permis propagandei ruse crearea mai multor mituri despre „crimele” armatei și poliției Moldovei în lupta cu separatiștii. Dar și după 1991 Rusia nu a lăsat Moldova în pace și continuă procesul formării pe teritoriul nostru a mai multor grupări de extremiști și teroriști potențiali, înrolează cetățenii noștri în războiul contra Ucrainei în Donbas și pentru apărarea lui B. Asad în Siria. Din păcate, nu vedem o ripostă adecvată la aceste acțiuni criminale ale Rusiei din partea autorităților Moldovei.

Forma *economică* a războiului hibrid se efectua în aceste 3 decenii prin metode diferite. Începând cu 1 aprilie 1991 separatiștii au interzis tuturor întreprinderilor și organizațiilor regiunii transnistrene se efectueze alocări în bugetul de stat al Moldovei (în acea perioada Transnistria dădea 24% din venitul național al țării). Între 20 iunie și

10 august 1992 separatiștii, ca răspuns la ofensiva Armatei Naționale și a poliției la Tighina, au deconectat partea centrală a Moldovei, inclusiv Chișinăul, de la alimentarea cu gaze naturale, iar la 3-10 iulie 1992 Hidrocentrala de la Dubăsari a încetat să ofere electricitate pe malul drept al Nistrului. Cu ajutorul Rusiei, în martie-aprilie 1991 a fost organizată separarea structurilor financiare ale regiunii, inclusiv a secțiilor bancare. Autoritățile ruse au blocat atât conturile cetățenilor Moldovei, cât și ale întreprinderilor ei în „Vneșekonombank” al URSS.

După încheierea războiului, separatiștii din Tiraspol, pe parcursul anilor '90, de mai multe ori au încercat să șantajeze autoritățile Moldovei cu deconectarea repetată de la gazoduct, în cazul în care puterile centrale nu vor face cedări. Sub presiunea Moscovei, aceste cedări se efectuau. Spre exemplu, la începutul anului 1996, Tiraspolul a obținut exemplarele ștampilelor vamale ale Moldovei, valabile atunci, pe care le-a folosit pentru lărgirea comerțului său extern ilegal.

Următoarea etapa a războiului economic contra Moldovei poate fi considerată etapa martie 2006-noiembrie 2007. După introducerea de către autoritățile Moldovei a noilor ștampile vamale, ceea ce a limitat considerabil „comerțul extern” al separatiștilor, Rusia a încercat să impună conducerea țării noastre să ofere ștampilele vamale și Tiraspolului, și a introdus, la 27 martie 2006, embargoul la producția vinicolă a Moldovei. Dar, în pofida pierderilor esențiale economice, conducerea Moldovei de atunci, în frunte cu V. Voronin, nu a cedat, și Tiraspolul nu a obținut noile ștampile vamale. Acest lucru a impus structurile economice ale Transnistriei să se înregistreze la Camera de Înregistrare a Moldovei, iar Moscova, în noiembrie 2007, a fost nevoită să continue importarea vinurilor moldovenești. Astfel, Rusia putinistă a recunoscut înfrângerea sa rușinoasă în fața Moldovei.

În anii 2010, 2013, 2014 Rusia a introdus embargoul la importarea producției agricole din Moldova, încercând să impună noua conducere a țării să facă noi cedări Tiraspolului și să accepte „suveranitatea” și „independența” acestuia, dar nici de data aceasta nu a obținut succes.

Forma **politico-diplomatică** a războiului contra Moldovei a fost declanșată de către Rusia practic imediat după recunoașterea independenței Moldovei și stabilirea relațiilor diplomatice cu țara

noastră. Scopul principal al acesteia, la etapa inițială, a fost impunerea conducerii Moldovei să accepte existența „independentă” a regiunii transnistrene și să legisfeze această situație prin acordarea unui „statut special”. Pentru prima dată această părere a fost exprimată de separatiști încă în anul 1992 și până în prezent este apărată și promovată de Kremlin. Însă, în pofida încercărilor de a soluționa conflictul printr-un compromis (spre exemplu, Acordul de la Moscova (8 mai 1997), care a legiferat activitatea separatiștilor în domeniul comerțului extern), această încercare a eșuat, pentru că Moscova insista asupra „egalării în drepturi” a autorităților legale și a separatiștilor transnistreni. Însă în acest document se afla o constatare importantă a Kremlinului – Rusia a confirmat integritatea statului nostru în frontierele existente la 1 ianuarie 1990, adică până la începerea războiului, recunoscând prin aceasta ilegalitatea „drepturilor” regiunii la oarecare „independență”.

Sub presiunea organizațiilor internaționale, Rusia a fost nevoită să semneze documentele de la Istanbul, care prevedeau retragerea armatelor ruse din Transnistria (noiembrie 1999), dar a sabotat realizarea în practică a acestui act și nu l-a executat nici până în prezent. În 2002-2003 Moscova din nou a încercat să „egaleze” Transnistria cu autoritățile centrale ale Moldovei prin paragrafele Planului Kozak, care acorda Tiraspolului dreptul de veto la toate deciziile principale ale autorităților centrale și permitea ieșirea lui din componența Moldovei într-un mod „legal”. Acest plan nu a fost realizat numai datorită presiunii din partea ambasadurilor străine. Dar presiunea Moscovei asupra Moldovei a continuat. La 18 martie 2009, V. Voronin, la insistența Kremlinului, a semnat cu liderul separatist I. Smirnov și Președintele Rusiei D. Medvedev o declarație în care a susținut prezența armatelor ruse pe teritoriul Transnistriei „până la reglementarea politică definitivă a conflictului”. Dar, după plecarea de la putere a PCRM, noile autorități ale Moldovei au continuat încercările de a obține integritatea țării și au început să apeleze intens la organizațiile internaționale. Rezultatul eforturilor lor au fost două rezoluții: ale APCE (9 iulie și 2 octombrie 2012), prin care au fost condamnate „alegerile” ilegale în organele puterii locale din regiune și din nou se exprima solicitarea de retragere a armatei ruse din Moldova, și rezoluția Asambleii Generale a ONU din 22 iunie 2018, care, la fel, a cerut retragerea necondiționată

a trupelor ruse. În pofida ignorării prevederilor acestor documente de către Rusia, este evident că presiunea internațională asupra regimului lui Putin în problema transnistreană nu va înceta.

Forma **cultural-lingvistică** a războiului hibrid pe parcursul a câtorva decenii a suportat și ea modificări esențiale. Dacă la etapa inițială forțele proruse în Moldova cereau în mod necondiționat asigurarea „bilingvismului moldo-rus”, după adoptarea legislației lingvistice, care a acordat limbii ruse „doar” statutul de limbă de comunicare interetnică, ei și-au schimbat tactica. Acum ei promovau ideea precum că în Moldova s-a instaurat regim de „segregare lingvistică” și eliminare a vorbitorilor de limbă rusă din viața social-politică și culturală a Moldovei. După 1990 aceste forțe au declanșat procesul de eliminare completă a limbii române din circulație pe teritoriul regiunii transnistrene. În locul ei a fost declarat formal „trilingvismul” (limbile rusă, ucraineană, română) cu dominația totală a limbii ruse, în realitate. Această politică este promovată de către pseudoautoritățile regiunii și în prezent. Dar în privința autorităților legale ale Moldovei separatiștii permanent atrag atenția Moscovei la „slăbirea pozițiilor limbii ruse”. Deși acest proces este evident, pentru că URSS, în care cunoașterea limbii ruse era obligatorie, a dispărut de pe scenă, iar în Moldova au rămas circa 18% de alolingvi (din care doar 4% sunt ruși).

În afara acestuia, războiul hibrid se desfășoară și în sfera culturii și a istoriei. Propaganda rusă în Moldova permanent afirmă că în țara noastră, chipurile, are loc „lichidarea relațiilor multisekulare istorice cu Rusia”, westernizarea culturii naționale, ruperea de trecutul său. Deoarece autoritățile Moldovei practic nu întreprind eforturi pentru a contesta aceste afirmații false, noi suntem martori cum rezultatele propagandei ruse își pune rădăcinile în creierii concetățenilor noștri, transformându-i în servitori ordinari ai intereselor Rusiei. Eforturi similare Rusia întreprinde și în sfera istoriei, încercând să dezrădăcineze din istoria noastră faptele, care confirmă legăturile strânse ale Moldovei medievale cu Europa și să redirectioneze atenția locuitorilor țării, în special a tineretului, la „legăturile prietenești cu Rusia”.

Pentru obținerea acestui scop, Ștefan cel Mare și D. Cantemir sunt declarați de către propagandiștii ruși drept „prieteni” ai Rusiei, deși anume Ștefan cel Mare, în 1502, a rupt toate legăturile cu Rusia,

iar D. Cantemir scria în *Descrierea Moldovei* că în timpul lui, rușii în Moldova, împreună cu ungurii, erau doar sclavi. Se impune teza falsă despre „eliberarea” Moldovei de Turcia, în 1812, de către Rusia și, respectiv, în 1940 și 1944 – de către România și Germania. Prin aceste afirmații se ignoră total dispozițiile și dorințele populației și chiar faptul plebiscitului, propus României de către URSS în 1924, pentru a afla dispozițiile reale ale populației între Prut și Nistru. Sunt falsificate zeci și sute de fapte și evenimente istorice și politice, legate în trecutul nostru cu Rusia și URSS în favoarea acestora. Trebuie de constatat că, în ultimii ani, această formă a propagandei devine tot mai dură și mai agresivă. În acest context, istoricii Moldovei nu trebuie să se limiteze în cercetările sale doar la studierea aspectelor, cu privire la foamete și deportări, pentru că ele, în prezent, nu trezesc reacția așteptată din partea populației, ci să găsească noi mărturii, care contestă argumentat falsurile propagandei ruse despre Moldova.

Altă formă a războiului hibrid contra Moldovei este cea **informațională**. Acesta este un element al războiului hibrid care poate duce la anumite schimbări de ordin politic și juridic. Și acest mecanism a fost declanșat de regimul sovietic, iar după 1991 – promovat și de autoritățile ruse. Propaganda rusă permanent încearcă să dovedească „legalitatea” separării Transnistriei, să infiltreze în creierii moldovenilor ideea că orice rezistență opusă separatiștilor, nemaivorbind de război, este o „crimă”. Propaganda rusă neconținut promovează ideea slăbiciunii Moldovei, care „este o țară mică și nu are niciun viitor”, și argumentează, totodată, teza, că influența Occidentului este doar negativă, care nu aduce nimic bun Moldovei și locuitorilor ei. În urma acesteia, propagandiștii ruși creează artificial situația, în care moldovenii, chipurile, au doar două căi de dezvoltare – ori cu „Occidentul degradat”, sau cu Rusia, care este legată cu Moldova „prin legăturile de prietenie multiseclară”. Sunt complet ignorate orice neajunsuri ale Rusiei, eșecurile ei politice și economice, este tabuizată critica la adresa dictatorului rus V. Putin. Cu toate acestea însă este permisă orice critică, orice insultări la adresa Occidentului, ponegrirea Ucrainei, unde „guvernează banderoviștii”, iar în ultimul timp și a Belarusului, pentru că aceste țări au respins ideea „frăției popoarelor slave” sub conducerea „marelui popor rus”, urmărită de V. Putin.

În urma acestei propagande, o bună parte a cetățenilor noștri, orientați spre Rusia, au devenit practic coloana a 5-a în Moldova, „omuleții verzi” în haine civile, care sunt gata și fără transformarea Moldovei în cel de-al doilea Donbas, în mod benevol să cedeze Rusiei și agenturii ei locale toate pârghiile puterii în Moldova. Acești „omuleți” se află nu doar printre vorbitorii de limbă rusă, dar și printre unii moldoveni, care s-au rusificat atât de tare, că interesele Rusiei pentru ei sunt mai importante decât interesele Patriei noastre – Moldova. Anume acest fapt, în opinia noastră, este una din principalele cauze ale continuării războiului hibrid contra Moldovei. Și doar conștientizarea pericolului care vine din partea acestei categorii de cetățeni, luarea măsurilor hotărâte și eficiente pentru contracararea influenței propagandei ruse asupra cetățenilor Moldovei poate, într-adevăr, să îmbunătățească situația internă în țara noastră.

Ștefan AFLOROAEI

Omul european: un portret din contraste tari

Ș.A. – profesor la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Departamentul de Filosofie. Susține prelegeri de Hermeneutică filosofică, Metafizică, Ideea europeană și Teorii ale interpretării. Membru corespondent al Academiei Române. Cărți publicate: *Ipostaze ale rațiunii negative* (1991); *Întâmplare și destin* (1993); *Lumea ca reprezentare a celuilalt* (1994); *Cum este posibilă filosofia în estul Europei* (1997); *Locul metafizic al străinului* (2003); *Metafizica noastră de toate zilele* (2008); *Privind altfel lumea celor absurde* (2013); *Fabula existențială* (2018).

Așa cum am văzut, în cazul omului european apar problematice – mai bine spus, profund indecise – acele date despre care credem că i-ar descrie condiția istorică. De exemplu, unitatea reală sau efectivă într-un spațiu extins de viață. Ne dăm seama de acest lucru imediat ce vedem că unele diferențe, firești în geneza lor, ajung cu timpul separații. De pildă, între acele zone culturale ce presupun limbi istorice diferite, greaca și latina. Sau între valorile tradiționale și cele moderne, chiar și în același spațiu de viață. La fel, între confesiuni religioase cu aceeași rădăcină. Mai evident încă, între Vest și Est, ca zone de civilizație și practici religioase sau politice¹. Asemenea separații ar putea defini oare, paradoxal, însăși unitatea culturală europeană? Hans-Georg Gadamer așa crede, având în vedere, bunăoară, suferința cauzată de faptul separației și încercările de unificare ce i-au urmat. Doar că acestea nu sunt niciodată suficiente, nici suferința ce însoțește unele rupturi istorice și nici încercările de a le depăși. Faptul e sesizabil mai ales în zonele de continuă interferență și confruntare². Acestea refac mereu vechile contraste și nasc altele noi, dând la iveală o lume la nesfârșit divizată.

Doar că, spre surprinderea oricărei conștiințe sceptice, această lume evoluează, uneori cu performanțe ce nu pot fi întâlnite în alte părți. Rămâne ca atare o lume distinctă, dincolo de acele declinuri care, după Spengler, i-au tot fost prezise.

Însă cum ar putea fi descris omul european? Dacă am încerca să schițăm un portret, cum ar arăta oare? Câtă vreme portretul e încercat de cineva care trăiește în acest spațiu, nu poate pretinde că lasă în urmă reacțiile profund subiective. Însă contează și acest lucru, felul în care cineva se vede pe sine sau în care caută să înțeleagă lumea vieții sale.

Unele date, în constituirea acestui spațiu istoric și spiritual, au fost bine remarcate. Friedrich Nietzsche, într-un fragment din 1878, are în vedere două dintre ele. Anume, eterogenitatea culturală neobișnuită – în care se naște ethosul european – și afirmarea unui gen nou de credință. Acestea survin împreună („cultură greacă, crescută din elemente tractice, feniciene, elenism, filoelenism al romanilor, imperiu creștin al acestora, creștinism purtător de elemente antice, din care după aceea cresc nuclee științifice / ... /: atât cât se crede în știință, este vorba de Europa”)³. Așadar, un spațiu de o mare eterogenitate culturală, unde, grație vieții dinamice, au loc evoluții necunoscute până atunci. Exact aici își face loc o credință de neîntâlnit în altă parte și pe care Nietzsche o numește cu o formulă ciudată, paradoxală: credința în știință. Ce înseamnă totuși acest lucru?

Nu e în joc nevoia obișnuită de cunoaștere, prezentă ca atare oriunde și oricând. Ci de încrederea necondiționată în puterea științei. La un moment dat, știința îi apare omului în felul a ceva care se justifică deplin prin sine. Mai mult chiar, caută să justifice ea însăși orice alt mod de cunoaștere. Cum pretinde certitudini verificabile, poate cuceri orice minte, se adresează atât celui care crede, cât și celui sceptic, atât celui inițiat, cât și celui profan. Caută să asigure orice conștiință cu privire la ceva realmente cert. Preia limbajul matematicii și capacitatea ei uriașă de modelare (nu întâmplător se va spune că fundamentarea matematică a științelor empirice reprezintă „începutul propriu-zis al epocii moderne”)⁴. În consecință, va fi întreținută asemeni unei religii, cu forme de inițiere și oficanți, cu texte fundamentale, ritualuri consacrate și formule canonice. Va reface, cu o îndrăzneală neobișnuită, proiectul unei adevărate gnoze. Doar că, de această dată, e vorba de o gnoză des-

chisă înțelegerii comune. Față de cele care se socoteau intangibile în fața experienței și a simțului comun, noua gnoză află o virtute în testarea continuă de sine. Afirmă o multiplă intenționalitate, atât tehnică și reflexivă, cât și contemplativă. Intenționalitatea tehnică se regăsește în recursul la reguli, metode și concepte eficiente. Cea reflexivă, în puterea de a oferi o „imagine asupra lumii”. Iar cea contemplativă, în disponibilitatea către o viziune pură, eliberatoare. În acest din urmă caz, lumea științei se deschide simțului estetic și celui religios, oferă imagini care întrețin, de pildă, admirația și uimirea în fața frumuseții celor cunoscute⁵. Cu acest potențial uriaș, știința ajunge o pasiune a omului european, noua și marea lui pasiune.

Așadar, omul european crede necondiționat în știință. Face din știință o adevărată gnoză, comparabilă cu cea religioasă. Dacă nu ar socoti-o astfel, nu ar întreține o dispută neîncheiată între cele două. Nu ar vorbi de un stadiu cu totul nou, „pozitiv”, în istoria umanității (Auguste Comte). Nici de o nouă ordine socială în care puterea ar reveni celor care stăpânesc cercetarea științifică și forma ei de eficiență. Nu ar afirma, în definitiv, că știința constituie sursa legitimă a adevărului. Însă a cărui adevăr? E vorba în ambele cazuri, al științei și al experienței religioase, de unul și același adevăr? O anume nesiguranță – indecizie, până la urmă – nu avea cum să fie străină acestui fel de a privi lucrurile. Poți vorbi, bunăoară, despre credința în puterea lui Dumnezeu și în providența divină, dar nu în același fel despre credința într-un calcul matematic. Oare acesta din urmă datorează ceva actului de credință? Desigur, însă, așa cum știm, este în joc un alt gen de credință, mai curând asentimentul la o metodă sau simpla adeziune intelectuală. Deși presupune mai tot timpul unele credințe, precum cea în ordinea naturii sau în regularitatea unor stări de lucruri, demersul științific întreține un alt raport cu acestea. Le pune ușor în discuție, ori de câte ori îi apar ineficiente. Fapt esențial însă, știința nu poate asuma înțelesul paulin al credinței („încredințarea celor nădăjduite, dovedirea celor nevăzute”, cum se spune în Evrei 11, 1). Nici afirmația stranie a unui scriitor creștin: „este cert, deoarece este imposibil”⁶. Se desparte de credința religioasă prin aceeași exigență căreia i se supune ea însăși. Anume, verifică în mod repetat și cu sânge rece orice model explicativ. Se supune unor teste severe de natură analitică și experimentală. Prin urmare, poate să considere

lipsite de sens enunțurile care nu se lasă verificate empiric sau logic (Bertrand Russell). Mai mult chiar, radicalizează ideea de verificare, ca atunci când acceptă principiul falsificabilității (K. R. Popper)⁷. Își asigură astfel o putere uriașă – și un mare prestigiu simbolic – pentru omul european. Acesta se vede îndreptățit să creadă în știință exact așa cum, ca om religios, crede în revelația divină.

Sigur, demersul științific nu are cum să scoată din joc credința religioasă, nici experiența ei de adevăr, aproape nimic din ceea ce uneori îi apare lipsit de sens. Nu poate realiza visul ciudat al unor savanți din secolul al XIX-lea, de-a inaugura o societate în care viața omului să se elibereze de tot ce înseamnă mitologie, teologie și metafizică. Auguste Comte ar fi înțeles acest lucru atunci când, spre sfârșitul vieții, a considerat că ar trebui inițiată o religie nouă, ea însăși „pozitivă”, dedicată valorilor umane. Are în vedere chiar un templu al credinței pozitive, un gen de „liturghie pozitivistă”, un „catehism pozitivist” și un „calendar pozitivist”, toate acestea cu destule elemente mistice. A înțeles probabil că aici, în spațiul european, spiritul științific e înrudit cu cel contemplativ. Și a dedus imediat că limbajul științific l-ar putea traduce pe acesta din urmă în forme noi, savante! Mai târziu, Rudolf Carnap și alții din apropierea sa vor susține o credință asemănătoare. Dincolo de asemenea stranii utopii, specifice prin excelență unor minți europene, știința se afirmă în felul unei conduite privilegiate. Face acest lucru atât prin sfera extinsă de interese căreia îi răspunde, cât și prin imaginarul ei fascinant, în definitiv prin relația decisivă cu tehnologia epocii.

Efectele acestei conduite mentale sunt adesea surprinzătoare. De pildă, gândirea religioasă ajunge să cunoască ea însăși, în spațiul european, o formă savantă. Manifestă nerv interogativ și critic, o atitudine similară celei socratice. Știe să pună orice în discuție, uneori cu destulă comprehensiune, alteori nervos și ferm. Se rafinează continuu și dezvoltă o logică distinctă. Cei care i se dedică apar uneori în felul unor savanți, extrem de sensibili la nuanțele unor termeni și idei, la semnificațiile unor imagini sau la interpretarea unor pasaje. Când privește experiența religioasă trăită în comunitate, are loc un gen de negociere continuă a acesteia, cu mize largi, publice. În vechiul Imperiu, așa cum știm, ea stă mereu în atenția unei politici mai largi a vieții comune. Lucrurile

se petrec mult diferit decât în acel cuprins al lumii orientale care, deși creștinat, a rămas străin procesului de elenizare și romanizare. A rămas străin, în fond, disputei continue cu asemenea tradiții și cu sine.

Ce aș dori de fapt să spun? Omul european exersează întruna, uneori admirabil, alteori ciudat, conduite ce apar antinomice. Bunăoară, face din știință o adevărată credință, iar din teologie, un discurs științific⁸. Fiecare tinde să preia elementul tare al celeilalte, chiar și atunci când își anunță diferența radicală. Știința afirmă credința necondiționată în propria ei cale, iar teologia, o formă critică și riguroasă de argumentare.

Nu doar știința modernă și credința religioasă expun un asemenea paradox. Ci deopotrivă filosofia și artele, gândirea etică și cea tehnică. În cele din urmă, viața subiectivă a conștiinței, cu dispozițiile ei multiple.

Filosofia, de pildă, s-a voit de la bun început fie un mod de viață, credință într-un mod elevat de viață, fie un discurs cu privire la cele socotite esențiale. Iar ca discurs, are în față noi bifurcații. Kant distinge cu grijă între „metafizica speculativă” (apropiată de „teologia speculativă”) și „metafizica critică”, aceasta din urmă fiind văzută ca „știință riguroasă”. Către sfârșitul secolului al XIX-lea, variantele mari ale gândirii filosofice vor fi descrise prin sintagmele „filosofie pozitivă” și „filosofie metafizică”, eventual „filosofie științifică” și „filosofie literară”. În spațiul românesc, de pildă, Constantin Rădulescu-Motru, Ion Petrovici sau Mircea Vulcănescu au discutat pe larg cu privire la aceste moduri de a face filosofie, fiecare optând pentru unul dintre ele, eventual pentru un raport optim între ele.

Faptul ca atare e vizibil și printr-un alt cuplu antinomic. Tehnologia modernă, de exemplu, cu imaginea ei de putere salvatoare, va însoți și în același timp va concura vechea soteriologie religioasă. Contaminarea reciprocă nu e greu de sesizat: cea dintâi pretinde calități eliberatoare într-un limbaj de inspirație religioasă, cealaltă va fi descrisă asemeni unei tehnologii sacre. Cu alte cuvinte, tehnica modernă smulge experienței religioase ceva din vocația ei terapeutică, iar experiența religioasă preia uneori înfățișarea unui subtil și maiestuos dispozitiv tehnic.

Dar și artele trăiesc o situație asemănătoare, tinzând fie către o viziune similară celei metafizice, fie către un gen de tehnică pură. Faptul s-ar explica în parte prin ceea ce am amintit mai sus. Anume, orice formă

de creativitate anunță o triplă intenție: tehnică, reflexivă și contemplativă. Caută să exceleze în ordine tehnică, punând în joc metode sau concepte. Oferă o imagine cuprinzătoare a lumii existente, uneori o reală viziune. În cele din urmă, caută să satisfacă simțul nostru contemplativ. Or, împreună, asemenea intenționalități întrețin o formă plină de contraste în cazul fiecărui mod de cunoaștere și creativitate.

Antinomic în sine este însuși fenomenul – european înainte de toate – al desacralizării acestei lumi trăite. Căci, așa cum s-a spus, nu privește un gen de ateism trivial. Reprezintă mai curând un eveniment cu o dublă orientare: pe de o parte, „se decreștinează imaginea asupra lumii, în măsura în care temeiul lumii a fost instituit drept infinitul, necondiționatul, absolutul”; pe de altă parte, „creștinătatea refac caracterul ei creștin într-o viziune creștină asupra lumii”⁹. Așadar, odată cu decreștinarea imaginii asupra lumii, prin științele moderne bunăoară, va fi elaborată, în manieră nouă, o imagine creștină asupra lumii. Acest lucru denotă o indecizie, un echivoc de adâncime („Desacralizarea este starea de fapt a lipsei unei decizii cu privire la Dumnezeu și la zei”). Nu are un caracter exterior, nu vine din afară, căci în acest proces „creștinătatea are cea mai însemnată contribuție”. Nu exclude religiozitatea, căci „tocmai prin mijlocirea ei se preschimbă raportarea la zei în trăirea religioasă”. Cum bine va sesiza mai târziu Eliade, desacralizarea se însoțește cu noi forme de sacralizare, iar demitizarea, cu mitologii noi și neașteptate.

Însă contrastele tari se refac, în spațiul european, mai ales la nivelul vieții subiective. Privesc de regulă însăși subiectivitatea unei comunități de viață, forma ei mentală. Exact aici își dovedesc, în decursul timpului, adevărata forță și elocvență. E suficient să ne gândim la mărturiile câtorva gânditori moderni, în cazul cărora dispoziția savantă și sensibilitatea religioasă, mistică, privesc una și aceeași conștiință. Bunăoară, René Descartes sau Blaise Pascal, Jan Baptista van Helmont, Dimitrie Cantemir sau G. W. Leibniz constituie exemple la îndemână. Deși par să se excludă, atitudinea savantă și cea religioasă manifestă o formă subterană de comunicare. Deși întrețin o lungă și anevoioasă dispută, cu rezultate nesigure, ele se intersectează în moduri neașteptate. Chiar și atunci când își delimitează cu grijă calea proprie, se afectează reciproc și în chip profund, fiecare preluând pentru sine ceva din limbajul și viziunea celeilalte.

Note ■

¹ Cf. Hans-Georg Gadamer, *Elogiul teoriei. Moștenirea Europei*, traducere de Octavian Nicolae și Val. Panaitescu, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 139 sqq.

² Am vorbit despre asemenea zone, numindu-le intermundiare, în *Noua condiție a omului european*, „Limba Română”, nr. 11-12, 2019.

³ Cf. Friedrich Nietzsche, *Nachgelassene Fragmente*, 1875-1879, în *Sämtliche Werke. Kritischen Studienausgabe*, 8, hrsg. von Giorgio Colli und Mazzino Montinari, Walter de Gruyter, Berlin, 1970.

⁴ Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 142.

⁵ Această triplă intenționalitate nu e străină – în spațiul european – altor genuri de cunoaștere, filosofic și artistic, moral sau religios. Fiecare dintre acestea își anunță atât posibilitatea de a fi riguros și reflexiv, cât și anvergura contemplativă, o deschidere ce vizează întregul ca atare. Nu ar trebui să ne mire acest lucru, în multe feluri poate fi regăsită atitudinea contemplativă. De pildă, ca abandon liber al privirii în fața celor văzute, ca reculegere și cunoaștere de sine, dar și ca viziune a celor date, eventual ca „vedere a celor nevăzute” și comuniune cu Dumnezeu. Cu diferențe însemnate, contemplația poate însoți atât un demers estetic, ludic chiar, cât și unul cognitiv, atât un parcurs rațional, cât și unul mistic.

⁶ Reiau în întregime acest loc memorabil din Tertulian, *Despre trupul lui Hristos*, V, 4: „*Crucifixus est dei filius: non pudet, quia pudendum est; et mortuus est dei filius: prorsus credibile est, quia ineptum est; et sepultus resurrexit: certum est, quia impossibile*” („Fiul lui Dumnezeu a fost crucificat: nu este o rușine, deoarece e rușinos; și Fiul lui Dumnezeu a murit: este întru totul de crezut, deoarece e nebunesc; și a înviat din mormânt: este cert, deoarece e imposibil”).

⁷ Dacă enunțurile de existență (precum: „dincolo de mare trăiesc inorogi”) ar putea fi verificate empiric, dar nu falsificate în chip concludent, enunțurile de formă universală (precum: „toți inorogii au dispărut”), frecvente în discursul științelor, nu pot fi verificate ca atare, dar pot fi falsificate – și socotite astfel lipsite de sens – printr-un singur contra-exemplu.

⁸ Am în vedere teologia academică și cercetarea teologică, ceea ce am numit mai sus teologie reflexivă (evitând astfel expresia „teologie rațională”, ce poate conduce la destule confuzii). Nu mă refer aici la teologia revelată, așa cum e prezentă în spațiul liturgic, în actul personal de rugăciune sau în cel de contemplare mistică.

⁹ Martin Heidegger, *Timpul imaginii lumii*, traducere de Andrei Timotin, Paideia, 1998, p. 34. Filosoful are în vedere, de fapt, câteva fenomene esențiale ale epocii moderne, desacralizarea fiind unul dintre ele. Omul modern elaborează o viziune creștină asupra lumii, alături de viziunea științifică, de pildă, de cea metafizică sau de cea estetică. Se adaptează astfel, printr-o imagine creștină a lumii, la ceea ce ar fi propriu noii epoci.

Ion I. IONESCU

Despre pericole și vulnerabilități

I.I.I. – profesor doctor, Departamentul de Sociologie și asistență socială al Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași. Președinte supleant în comisii de doctorat (Université de Luxembourg). Prodecan al Facultății de Filosofie și Științe Social-Politice, membru al Senatului Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași (2000-2008). Membru fondator al Societății Sociologilor din România.

1. Publicații și cititori de multe tipuri se întrec să facă liste cu „cele mai importante evenimente de pe/pentru planetă” pe baza prognozelor lor... Acum, o „amenințare semnificativă” este „scăderea economiei Chinei” asociată, bineînțeles, cu „coronavirusul”, care afectează multe părți ale lumii, inclusiv UE și USA, dar nu sunt uitate nici alte amenințări, precum războiul comercial China-America („chimerica”) care destabilizează sistemul financiar global, tensiunile din Golf, din Siria, blocajul (politic) după „Brexitul dezordonat”, atacurile cibernetice și multe altele ... Nu vorbim doar de copii și tineri, ci și de adulți și oameni bătrâni care ne enumeră cu convingere „problemele actuale și viitoare”, deși nu toți înțeleg cu adevărat ce se întâmplă nici cu economia, nici cu politica, creșterea prețurilor, emigrarea, diversitatea culturală, cultura, „cultura digitală”, cu secularismul, drepturile (și obligațiile!) copiilor, tinerilor, adulților, bătrânilor, cu sănătatea, cu siguranța rutieră, cu mass-media, cu stima de sine... Dar credeți că sunt uitate justiția, alimentele, apa, bolile, discriminarea, extremismul etc.?

2. Auziți, spuneți-mi și mie, cine încurajează – după astfel de întrebări preocupante, după astfel de opinii – dorința de a citi și gândi, de

a conștientiza diferitele puncte de vedere și argumentări ? Cine vrea cu adevărat să gândească critic ? Într-o *societate democratică*, dezbaterăa unor teme fundamentale este esențială dacă, după *schimburile de idei*, se iau *decizii* adecvate pentru o mai bună *con-viețuire*. „Toată lumea” are idei (unii au și dreptul și puterea de a și le exprima), dar apărarea unei idei, a unui „punct de vedere”, cere *respect pentru ideile, punctele de vedere ale celorlalți*. Pentru ca dezbaterăa pe teme fundamentale să fie constructivă oamenii trebuie să știe să se asculte unii pe alții, să-și clarifice cuvintele pe care le folosesc, conceptele etc., dar câte alte exigențe nu ar trebui respectate ca *să nu se lase manipulați* de către cei care fac „agenda publică”?

Noam Chomsky identifica „strategii de manipulare” folosite de elita politico-administrativă-financiar-bancară, pentru a deturna atenția mulțimilor de la propriile ei manevre.

Strategia *abaterii atenției* de la schimbările decise de elită și bombardarea populației cu nenumărate informații nesemnificative, de către indivizi publici fără importanță reală, astfel încât aceasta să nu aibă timp să se intereseze de problemele reale, de cunoștințele esențiale și soluțiile fezabile pe care le-ar afla (și) din surse cu adevărat științifice¹.

Strategia *creării de probleme care provoacă reacții ale populației*, astfel încât aceasta să ceară soluții pe care manipulatorii le au deja și vor să le impună (de exemplu, autorizarea unor mitinguri în care „apar” violența, atacurile cu pulane și gaze, iar „populația cere” legi severe în detrimentul libertății ei...).

Strategia *aplicării „gradata” a unor măsuri inacceptabile* (de exemplu, crearea unor condiții socio-economice cu totul noi, în care salariile nu asigură un minim trai decent, în care șomajul e masiv, sărăcirea e accentuată etc.) care, dacă ar fi aplicate brusc, brutal, ar putea provoca răscoale, revolte, revoluție.

Strategia amânării: oamenii acceptă mai ușor sacrificii viitoare decât imediate, încât efortul să nu fie făcut de îndată, sperând că „mâine totul va fi bine ...” (mâine, luna următoare, anul, anii următori...).

Transmiterea pe un ton infantilizant, debilizant a unor reclame, anunțuri publicitare, „discursuri”, care parcă s-ar adresa unor micuți sau persoa-

ne cu handicap mintal care dau răspunsuri sau reacționează fără simț critic (de exemplu, te adresezi populației și insiști că principala măsură contra virușilor e spălarea mâinilor...).

Apelul la emoții (nu la gândirea critică) fiindcă acestea deschid calea către inconștient pentru a sădi în el dorințe, panici, frici (de exemplu, că planeta se încălzește/se răcește periculos și va fi îngrozitor pentru copiii noștri...).

Menținerea populației în ignoranță, ca să nu înțeleagă metodele și tehnicile folosite de către cei care o controlează și o țin în servitute (dacă educația dată celor din „clasele inferioare” nu este de calitate, se menține decalajul de ignoranță față de „clasele superioare”...).

Încurajarea „populimii” să se simtă, să se creadă mediocră, proastă, vulgară, necultivată, fără bun gust, prin promovarea modei degradante (încălțăminte fără ștaif, pantaloni ruși sau care cad mult sub „fund”, bărbi, coafuri, frizuri hidoase), prin promovarea unor emisiuni TV cumplit de stupide și de populare etc.

Strategia înlocuirii revoltării cu vinovăția, astfel încât indivizii să se creadă singurii responsabili de nenorocirile lor (fiindcă nu-s inteligenți, n-au capacitate etc.) și în loc să se revolte împotriva manipulatorilor de la putere, se autodevalorizează, se simt vinovați, devin depresivi, fără stimă de sine, inactivi.

Folosirea progreselor din științe (de exemplu, neurobiologia, psihologia aplicată etc.) de către „elitele manipulative” pentru a mări diferențele și distanțele față de cunoașterea comună, astfel încât manipulatorii să ajungă să cunoască indivizii mai bine decât se cunosc ei înșiși, deci să aibă control și putere mai mare asupra indivizilor decât indivizii înșiși.

3. Se pare că noi oamenii, comunitățile și societățile am atins un prag peste care-i periculos să trecem, nu ne putem opri din cauza „inertiei sociale”, dar nici nu vrem, nu putem să ne întoarcem din drum (de exemplu, nu vrem poluare, dar nu renunțăm „în ruptul capului” la mașini, ba am vrea să avem câte una pentru fiecare membru al familiei...). Unii au impresia că sunt „măsura tuturor lucrurilor”, alții scot la lumină probleme reale, alții probleme închipuite, în timp ce „făuritorii

de coșmaruri” ne amenință zilnic². Dacă o amenințare este inclusă pe „agenda siguranței colective”, hermeneuții și *influențerii* creează sensuri și consensuri pentru a schimba realitatea cu tăria unei „profeții care se autoîmplinesc”. Dacă „ordinea” din familii, din comunități, țări, din sistemul global se bazează pe tot felul de contradicții, ambiguități, incertitudini persistente, apar mereu „vulnerabilități” precum migrația, depopularea, scăderea ratei fertilității, îmbătrânirea demografică, degradarea calității forței de muncă, creșterea inegalităților și a numărului celor care trăiesc sub pragul sărăciei, ca și degradarea solidarității sociale, scăderea nivelului de siguranță al cetățeanului, manifestările discriminatorii, teroriste...

Iar noi cum reacționăm? Știm să descifrăm măcar ... pictogramele pericolelor care ne pasc cotidian? De exemplu, folosim cu toții produse de curățenie și de întreținere care conțin substanțe chimice dăunătoare pentru sănătatea noastră și a mediului, dar știm ce ne spun pictogramele de pe etichetele recipientelor acestor substanțe? Înțelegem cu adevărat care sunt efectele acestor substanțe asupra sănătății umane și a mediului înconjurător? De unde luăm informațiile cu adevărat utile pentru a ne proteja sănătatea și mediul ?

4. Ar trebui să reflectăm mult mai serios la *vulnerabilitatea* individului și a mediului³. Vulnerabilitatea este potențială, individuală, relațională, structurală. Vulnerabilitățile pot surveni în funcție de comunități, entități (religioase), arii geografice, domenii de activitate. Vulnerabilitatea se datorează incertitudinilor persistente din societate, dar și exigenței ca noi toți să fim conștienți și responsabili de ceea ce se întâmplă și ni se întâmplă. Ni se induce ideea că reușitele sau eșecurile sunt expresia calităților noastre personale, deși capacitatea de „a face față”, de a înfrunta exigențe noi sau reînnoite ține și de regimul socio-economic și politic⁴. Distanțele tot mai mari între cei care au și cei care nu au acces la resurse, la mijloace, la informații, devin o amenințare la adresa „păcii sociale”. Istoria îi învață – pe cei care vor să învețe – că superficialitatea, lipsa de adâncime, profunzime, pospăiala, oprirea la suprafața lucrurilor sunt plătite scump de generațiile care urmează. Sănătatea socială a unei societăți – în care dorința și voința de a se schimba se luptă cu voința și dorința de a se re-

produce – poate fi construită și păstrată susținând educația și formarea unor oameni autonomi, care țin la valorile fundamentale, perene ale societății, conștiinței și de vulnerabilitățile induse de „(post)modernitate”, de efectele neașteptate, neintenționate, perverse ale alegerilor lor și ale altora... Fiecare om poate resimți tensiune, stres, teamă, furie (și multe alte emoții și „trăiri”...) identificate ca semne ale vulnerabilității („vulnerabilul” poate fi atacat, rănit ușor, are „puncte nevralgice”, părți defecte, defectuoase, deficitare...). Putem trece de la om, la grupuri, la populații în situații de vulnerabilitate⁵, folosind indicatori *obiectivi*, dar și *aprecieri subiective* privind calitatea percepută a vieții, satisfacția față de viața trăită cotidian.

Vulnerabilitatea actuală a multor oameni, grupuri, comunități, societăți este legată de *schimbările prea accelerate*, de dificultatea adaptării la *normativitatea socială* în schimbare accelerată. Oamenii, grupurile trebuie să adopte mereu alte reguli de conduită, alte atitudini și comportamente pentru a *putea face față și a trăi* în interiorul familiei, al relațiilor educaționale, amicale, comunitare, societale. Se cere ca oamenii, comunitățile să devină mai autonome și responsabile tocmai în condițiile creșterii incertitudinilor, a lipsei sau diminuării suportului familial, comunitar, societal. Societatea *consumeristă* creează *iluzia vieții laolaltă*, a unei *lumi inclusive*, în care sunt locuri pentru fiecare, deși există un mare decalaj între *societatea în care trăiesc* realmente oamenii și *societatea în care își închipuie că trăiesc*... Vulnerabilitatea nu trebuie văzută doar ca o însușire a individului, ci și în dimensiunea ei structurală. Nu putem vorbi de *vulnerabilitate în sine* fiindcă oamenii sunt/devin vulnerabili în condițiile cele mai variate. Faptul că nu ești sau ieși din „câmpul muncii”, desprinderea de „colectiv”, de rețelele relaționale pot produce disqualificare socială, pierderea re-cunoașterii, desprinderea de locurile valorizate social, economic, relațional, simbolic... Mulți dintre cei care „nu fac față” devin dependenți de instituții sociale, de servicii sociale, de servicii de asistență socială... Faptul are consecințe negative pentru ei dacă instituțiile acestea stigmatizează și perturbă identitatea celor numiți „asistați”⁶. Identitatea permite omului să se situeze, să-și dea sens vieții. Cel sigur pe sine, coerent, care știe ce poate, ce vrea, poate intra în relații normale cu ceilalți. Dependența de „ajutoare” și stigmatizarea fac dificilă (re)negocierea identității de *actor social*. Individul devine vulnerabil pe fondul neîncrederii în sine,

în ceilalți, în comunitate, în societate, în instituții (parlament, guvern, consilii locale, multimedia...). În contextul actual se spune că „omul e mai întâi”, în centru”, tocmai când sunt epuizate/invalidate „dispozitivele” de susținere a lui. În contextul actual – de „schimbare continuă” și în „logica urgenței” – oamenii sunt priviți mai ales prin ceea ce sunt, ceea ce au individual, nu și comun. Reușitele sau eșecurile pe plan profesional, de exemplu, apar tot mai mult ca expresie a calităților și capacităților personale, deși capacitatea de „a face față”, de a înfrunta exigențe mereu reînnoite țin și de ansamblul socio-economic și politic actual.

5. Comunitățile, colectivele protejau și permiteau accesul la solidaritate⁷. În multe comunități de la noi, comunismul, „postcomunismul”, depopularea au produs „dispersia gospodăriilor”, percepția mărită a izolării (fizice, psihice, culturale, profesionale). În „sate care mor”, oamenii resimt lipsa comunicării, a sprijinului atunci când resimt pericole în viața de zi cu zi (legate de aprovizionare, de îngrijirea sănătății), fapt care induce nesiguranță și teamă, vulnerabilitate, dar pot provoca și multe alte „disfuncții sociale” (alcoolism, incest, sinucidere...). Izolarea culturală ia forma „sentimentului de marginalizare”, cea profesională afectează localnicii cu meserii vechi, agricultura este văzută de mulți săteni ca o ocupație devalorizată social⁸ ... Atunci când satul devine tot mai pustiu fiindcă-i pleacă oamenii, când dispar multe dintre cele ce altădată îi asigurau coeziunea⁹, se produce o prăbușire a vieții colective, o amputare a capacității de a-și rezolva singur problemele, de a-și spori autonomia. Comunitatea tradițională (sat, oraș) avea o anumită autarhie, iar locuitorii se recunoșteau în propriile valori cu care se mândreau. Izolarea nu era trăită negativ, ci era „în ordinea lucrurilor”. Așa cum puteau, oamenii își asigurau autonomia alimentară și energetică, își pregăteau răgazul cultural, organizau manifestări care resudau familiile, grupurile. Comunitatea își construia autonomia, oamenii știau să fie, să facă, nu numai să aibă ce le trebuie... Dacă se produce de-colectivizarea, de-comunizarea, individualizarea observabile în „privatizarea solidarității”¹⁰, în individualizarea regulilor de obținere a „ajutoarelor” etc., oamenii sunt „chemați”, îndemnați (de către „elitele conducătoare”) să se protejeze singuri. Asistăm astfel la trecerea

treptată a *principiului solidarității societății față de membri, în principiul responsabilității membrilor față de societate și față de ei înșiși...*

6. Nu există vulnerabilitate în sine. Toți putem fi vulnerabili în anumite momente, în anumite contexte. Depindem de noi, dar și de comunitate, de societate, de bani, de „noroc”... Traietoriile individuale sunt legate de structurile sociale, de statutul economic și social, educațional, profesional, de rețelele de suport... Săracii fără știință de carte, fără loc de muncă, fără adăpost, fără suport familial, bolnavi, vor găsi mai greu soluții pentru depășirea *condiției de vulnerabil*. Se spune că oamenii sunt liberi să aleagă, dar alegerea ține de accesul la informații pertinente necesare luării unor decizii adecvate, ține de comportamentele celorlalți¹¹. Putem afirma, ne putem închipui că *suntem la mila Domnului* sau că *suntem condamnați să fim liberi*. Numeroase relații și raporturi sociale au fost solidificate prin tradiție. În condițiile schimbării societății prin dezvoltarea industriei, a raporturilor salariale, prin știință și tehnică etc., unii au putut alege singuri cum să trăiască și să-și folosească rațiunea și capacitatea acțiunii pentru a dobândi bunuri și bani, alții nu. Societatea capitalistă „a spart” „masa” în „clase sociale”, în „categorii socio-profesionale” cu interese și moduri de viață diferite. „Clasa muncitoare”, de exemplu, a devenit tot mai diferită de „țărănime”, a crescut numărul celor considerați „inapți”, „degenerați”, stigmatizați, în interiorul unor grupuri de apartenență în care se constatau tot mai multe probleme și insecuritate socială. Coeziunea socială „se voia” refondată pe capacitatea oamenilor de a fi *actori responsabili* în societate, în timp ce individuarea, autorealizarea, autogestionarea etc. tindeau să devină normă. Problema a fost și a rămas aceea că alături de oameni triumfători, pozitivi, autorealizați etc. au fost și au rămas vizibili oameni nedesăvârșiți, negativiști, socializați imperfect, cu identitate fragilizată, vulnerabili... Individualizarea parcursurilor sociale și pierderea reperelor normative comune fac comportamentele imprevizibile și neliniștitoare, induc incertitudini în privința legăturilor dintre oameni, în privința finalităților vieții laolaltă. Cine nu are resurse, mijloace și minte să se conducă, să participe activ la construcția propriei traiectorii și la construcția vieții colective, devine vulnerabil, cu toată obligația de „a se ține pe propriile picioare”... Vulnerabilitatea este re-

zultatul imposibilității trăite și resimțite de a rezolva tensiunea dintre *a se conforma și a fi autentic, original* în același timp, de *a fi asemănător și de a se distinge*. *Autonomia* este un imperativ actual, se cere tuturor să se realizeze, să fie responsabili, să nu fie indiferenți față de ceilalți, să fie fericiți, dar accesul și șansele de acces la resurse, la informare, educație, comunicare, locuri de muncă, bani, fericire nu sunt egale...

7. *The Lonely Crowd (Mulțimea singură)* este una dintre cărțile pentru care David Riesman a devenit sociolog recunoscut. Acesta spune că doar prosperitatea materială nu aduce pacea socială, ci poate provoca dezolarea interioară... Ideile din cartea sa au inspirat căutarea „democrației participative”, curajul de a trăi diferit, dar au atras atenția și asupra pericolelor prosperității pentru cultură. În *The Lonely Crowd*, se spune că cea mai profundă problemă a vieții americane nu era sărăcia, inegalitatea sau represiunea politică, ci nihilismul liniștit și apatia deprimantă. Oamenii au fost determinați și au avut voința și dorința de a se încadra în instituțiile în care trăiau în conformitate cu un „set de norme”. În societatea tradițională, rolurile sociale conțineau un set clar de reguli, lăsând indivizilor o anumită libertate de acțiune. Chiar în secolul al XIX-lea părinții își pregăteau riguros copiii pentru a internaliza codul etic clar (cu „oameni orientați spre ei înșiși”, încăpățânați și fixați pe atingerea obiectivelor). În secolul XX însă, „busola morală interioară” a început să se deregleze. Dezvoltarea societății urbane, a culturii de masă etc. au făcut ca viața să fie trăită sub influențe pe scară mult mai largă, fără autoritate clară. Oamenii au trăit o vreme în așteptare, gata să primească semnale de la semenii despre ce trebuiau să facă. Toată lumea se uita la toată lumea (toți *se oglindeau în privirea tuturor celorlalți*, ar fi spus sociologii). Adaptarea la un mediu înconjurător deschis, flexibil, fără „setul” de principii fixe, traiul în incertitudine persistentă, au devenit destabilizatoare și înspăimântătoare, amenințând cu pierderea identității. Incertitudinea a vulnerabilizat acțiunea independentă a indivizilor temători să nu se prăbușească sub greutatea tuturor întrebărilor – mai vechi și mai noi – fără răspuns. În secolul XX, participarea, implicarea politică au contat cel puțin ca o ... cură pentru evitarea înstrăinării în condițiile creșterii birocrăției de tip weberian, ale multor „schimbări sociale subterane”, ale multor schimbări politice etc.

8. S-a ajuns la democrație reprezentativă, participativă... Dar cum s-a putut, cum se poate ca un singur om (sau un grup restrâns) să guverneze un milion (milioane), când ar fi suficient ca mulțimea să spună *nu* acelui om sau grup ca să dispară?¹² Étienne de La Boétie (1530-1563) a făcut un rechizitoriu la adresa absolutismului, dar în textul lui putem întrezări explicații valabile și astăzi privind raportul dominație/supunere. Indiferent cum se ajunge la putere (alegeri, violență, forță brută, succesiune...), nu buna guvernare explică menținerea dominației, nici teama de pedeapsă, nici obiceiul oamenilor de fi slugi, nici religia, nici superstițiile care permit dominarea ignorantilor... *Secretul oricărei dominații este acela că dominații participă la propria lor dominare.* Tiranul susținut de câțiva apropiați credincioși supune o întreagă țară, fiindcă aceștia sunt „complicii cruzimilor” și stau lângă tiran pentru a-l manipula și a se lăsa manipulați. Apropiații credincioși au, la rândul lor, alți supuși credincioși pe care-i ridică în rang și demnități, cu care guvernează provinciile și „mănuiesc” banii. Acestora li se stârnește și li se menține lăcomia și cruzimea. Ei pot face lucruri rele, pot fura, corupe etc., dar sunt protejați, nu pedepsiți. Ca să nu lungim vorba nepermis de mult, explicația servituții voluntare este aceea că tiranul domină cinci, care domină o sută, care domină o mie ș.a.m.d. Această „piramidă” s-ar prăbuși dacă supușii ar înceta să-și predea trupurile și sufletele... *Nu mai fiți slugi și veți fi liberi*, spunea Etienne de La Boétie.

9. Numărul îmbogățiților a crescut de-a lungul secolelor, ca și numărul săracilor, vagabonzilor, cerșetorilor „în putere de muncă”. *Dumnezeu ar fi putut face pe toți oamenii bogați, dar el a vrut să fie și săraci ca să dea bogaților ocazia să-și mai șteargă din păcate...* se spune în „cărțile sfinte”. Atunci când epidemiile, războaiele etc. au făcut dificilă menținerea tuturor „sărântocilor” pe proprietățile bogaților, sărântocii au devenit sursa „marilor frici”¹³. De aceea, din „pedeapsă divină”, munca a fost redefinită ca valoare esențială a societății (care a început să distingă „cerșetorii valizi” de „săracii cinstiți”, de „falșii săraci...”). Într-o carte a sa¹⁴, R. Ogien ne lămurește cum a fost construită categoria „populație asistată social” în strâns contact cu instituțiile „asistenței sociale”, iar Serge Paugam¹⁵ identifică „tipuri de beneficiari” ai asistenței sociale¹⁶

precum și răspunsurile instituționale care „autorizează situația de asistat”. Michel Messu face analiza „identității de asistat” și a strategiilor asistenței sociale în relațiile cu asistații¹⁷. *Asistatul rușinos*, spune el, face eforturi să nu fie sau să iasă din situația precară, caută să muncească, nu așteaptă doar „ajutoare sociale”, fiindcă nu vrea să-și piardă onoarea și identitatea. Mulți astfel de „asistați” nu înțeleg sistemul asistenței sociale și nici nu vor să știe prea multe despre el. Dar sunt alții care consumă tot ceea ce „le dă statul”, tot ce „primesc de la stat”, chiar dacă acest fapt le răstoarnă obișnuințe și valori, chiar dacă nu le place să facă dosare și să dea toate informațiile care li se cer... Mândria de a fi om înseamnă a primi, dar și de a da ceva în schimb. Mândrie pot avea cei care muncesc cinstit și trăiesc din muncă cinstită, care încearcă să se descurce singuri, fără să aștepte „pomeni”. Sunt însă destui care cred și afirmă că „au dreptul” la „ajutoare sociale” și autorizează intervenția „asistenței sociale”, chiar dacă riscă să-și piardă mândria de „oameni normali”, chiar dacă „identitatea de asistat” le perenizează dependența de ajutoare și de asistența socială. *Nu ne lasă pe noi statul*, spun mulți dintre cei care se mulțumesc cu puțin, bucuroși că nu sunt „lăsați de izbeliște”, laudând „guvernul care le dă”. De aceea „drepturile sociale” pot ajunge să prevaleze asupra muncii. Satisfacția față de „sistemul care le dă” face să se intensifice apelul la asistență, să se înmulțească întâlnirile asistaților cu asistenții sociali, să sporească solicitările și exigențele reciproce. Valoarea *muncă* rămâne undeva în orizontul valorilor, mulți își explică situația grea prin „dificultățile de acces pe piața muncii”, dar treptat ajung să nu mai vadă „drepturile sociale” în opoziție cu munca, ci ca pe o ... altă valoare a societății actuale. Mulți ajung să considere că „au dreptul” să fie asistați (vor să fie asistați, dar să nu li se spună așa, ci *beneficiari care au drepturi*). Dar sistemul asistenței e interesat să „împuternicească” asistații sau să-i țină captivi? Unii vorbesc de o „strategie a menținerii dependenței asistaților de sistem și a sistemului de asistați”, toți apelând la (re)interpretările date solidarității sociale... Copiii asistaților care văd că părinții lor iau bani „de pomană”, fără să muncească și trăiesc destul de bine¹⁸, se definesc de mici prin apartenența la câte o asociație, fundație, devin de mici „cazuri sociale”. Persoanele care „stau cu mâna întinsă” poartă un stigmat social, dar unora le e rușine, altora nu... Mulți apți de muncă preferă să apeleze la „ajutoare”, ceea ce duce la o demotivare a muncii. Dacă *nemunca* e

acceptată, ca și dreptul la nemuncă, mulți apelează la *ajutoare* fiindcă *au dreptul*, iar recunoașterea acestui fapt de către societate le conferă o identitate socială... normală. Trăim într-o epocă în care unii valorizează munca, alții nemunca și între ele par să nu mai fie „contradicții”...

În *Riscuri și inechități sociale în România* se arată că *încercările continue de a compensa ineficiența prin generozitate* și „pomeni” electorale sau prin cedări la presiunile străzii au condus la creșterea dependenței de stat a multor segmente sociale, la o rată de ocupare foarte mică, la proasta focalizare a beneficiilor și ignorarea unor grupuri sociale în situații de risc dar fără potențial contestatar și impact electoral major (...) ¹⁹.

Ernesto Sirolli²⁰ dă un exemplu de lucru cu echipa de „profesioniști ai socialului” care și-a propus să-i învețe pe zambieni să cultive legume²¹. Au adus ei semințe, au vrut să învețe localnicii să cultive pământul de pe frumoasa vale a fluviului Zambezi și se autoflatau: *slavă Domnului că suntem noi aici să-i salvăm pe acești zambieni de foamete...* Au fost uimiți însă de atitudinea pasivă a zambienilor. În sfârșit, terenul a fost arat, semănat, roadele s-au copt, când, într-o noapte, sute de hipopotami au ieșit din râu și au mâncat tot... „De ce nu ne-ați spus?” „Păi, nu ne-ați întrebat, fiindcă astfel ați fi aflat de ce nu facem noi agricultură aici.” Mulți „experți ai socialului”, spune Sirolli, tratează localnicii „de sus”, „paternalist”. *Dacă oamenii nu vor să fie ajutați, trebuie lăsați în pace*, spune el. Primul principiu este *respectul* față de oameni. Nu inițiați nimic, nu motivați pe nimeni, până nu vedeți și nu înțelegeți dacă localnicii își doresc să se schimbe, să devină altfel... Tăceți, nu veniți cu idei! Stați mai întâi de vorbă cu localnicii. Nu în birou, ci afară, la o cafea. Important e să deveniți prieteni și să descoperiți ce vor să facă cei cu care vorbiți, apoi îi puteți ajuta... Comunitățile pot fi stimulate să se dezvolte (și) prin descoperirea inteligenței localnicilor, a pasiunii, energiei și imaginației lor.

10. Paulo Freire a scris *Pedagogia oprimaților*, în care spunea că educația și revoluția trebuie puse în același context, conform exigențelor și convingerilor educatorilor și ale militanților sociali²². Oprimații trebuie să recunoască adesea că vor să se asemene cu oprimatorii, nu să-i răstoarne de la putere... Rolul educației este acela de a ajuta oamenii să descopere în ei dorința de a fi liberi, să-și depășească frica de libertate care

se cucerește prin efort constant. Oamenii trebuie să conștientizeze în același timp că pot schimba lumea împreună cu ceilalți, dar au nevoie de gândire critică. A gândi critic înseamnă a folosi criterii de judecare, a verifica sursele de informare, înseamnă a ține cont de alte puncte de vedere, înseamnă criticarea unui punct de vedere de pe poziția tuturor celorlalte. „Profesioniștii” socialului ar trebui să fie anorați în „realitatea tragică”, să vadă “mizeria lumii” (să nu stea doar în birouri). Finalitatea intervențiilor lor nu ar trebui să fie perenizarea *asistenței*, ci *redarea demnității* unor *oameni-subiecți* care, la un moment dat, au fost obiectificați. Mediul social, situația indivizilor nu sunt date, ci construcții care iau forma scopurilor și proiectelor lor, a alegerilor lor făcute în situații de incertitudine persistentă. Oamenii-oameni își cunosc resursele, oportunitățile, riscurile, se proiectează în viitor și fac alegerile care-i pot duce unde vor, unde doresc (plecând de la criterii, de la rațiuni plauzibile, fezabile). Cei care aleg să nu muncească și să aștepte „ajutoare” o fac atunci când contextul, mediul social demotivează munca, o devalorizează și autorizează nemunca.

11. Nu e suficient „să se ceară” oamenilor care trăiesc în mizerie, în nesiguranță, care nu sunt vizionari, prevăzători și precauți, să devină autonomi. Nu dispunem toți de aceleași resurse. A pune accent pe „diversitatea și pluralitatea” parcursurilor, a traiectoriilor individuale, înseamnă a uita de factorii socio-politici care constrâng aceste parcursuri, traiectorii. Unii fac efortul reconstrucției identitare și al obținerii de competențe necesare participării la jocul social, alții nu. Mulți „se dau bătuți”, își recunosc vulnerabilitatea și așteaptă ajutoare. Trăim într-o lume în care s-au pierdut tradiții și credințe care reglau lucrurile, s-a pierdut controlul timpului (care nu mai e cel al previzibilității naturale, al „ordinii naturale a lucrurilor”), s-a pierdut controlul spațiului (din cauza schimbărilor spațiului locuit, a mobilității sociale și migrației, a înmulțirii „străinilor” care bulversează liniștea reproducerii comunităților), s-au înmulțit deciziile care se iau departe de populația asupra căreia vor avea impact, în spații private, în „cercuri intime”... Se spune că viitorul este „în mâinile” oamenilor, instituțiilor și structurilor care-l construiesc, chiar ale vulnerabililor cărora li se spune că *au potențial*, *au capacități*, că pot apela la *tehnici* psihologice, terapeutice

de suport, de sprijin. Se vrea *sănătatea socială a societății*, dar „pacea socială” poate fi construită doar dacă e susținută educația oamenilor pentru a face față unei lumi imprevizibile, incerte, în care trebuie să fie mai prevăzători, mai precauți, doar dacă e susținută formarea indivizilor autonomi, care țin la valorile fundamentale ale societății în care trăiesc, care sunt atenți la efectele neașteptate, neintenționate, chiar perverse ale alegerilor lor și ale altora și luptă pentru prevenirea/combaterea efectelor nefaste prin solidarizarea cu ceilalți.

12. Contextul actual de incertitudine tinde să inducă ideea că problemele oamenilor sunt personale, nu sociale, că oamenii sunt victimele lor înșiși. Problemele și eșecurile se datorează și lor, dar și contextului social, economic, politic, cultural. Inegalitățile nu se datorează doar diferențelor de folosire de către fiecare a propriei libertăți, ci și inegalității și inegalizării crescânde a condițiilor societale. Trăim într-o societate în care oamenii se bucură că pot aduna bunuri materiale și bani mulți. Sclavii bunăstării materiale neglijează însă coerența personală, stăpânirea de sine, capacitatea de a acționa cu spirit critic. Acum mai bine de două sute de ani, Alexis de Tocqueville prevedea o societate cu oameni centrați pe ei înșiși, pe bunăstarea și plăcerile lor, care nu depind de comunitate, de apartenențe... *Statul-providență* a fost un puternic factor de individualism, de rupere a individului de colectivități. Acum individul este vulnerabilizat de *retragerea statului-providență*, de lipsa locului de muncă, de lipsa salariului, de relațiile sociale precare, de subrezirea coeziunii sociale, a solidarității... Modelul consumatorist de societate promovat astăzi vede fericirea ca realizare a dorințelor materiale. Consumatorismul omogenizează comportamentele, invită oamenii să umble după bunuri și bani, să aibă mereu alte dorințe materiale. „Omul rămâne valoarea supremă”, adică omul care consumă. Accesul la *autonomie* e favorizat de capacitatea de a gândi și de a acționa, iar autonomia se asociază cu responsabilitatea. Auziți, nu e suficient să micșorăm inegalitățile materiale pentru ca oamenii să caute să-și lărgească imediat sfera cunoștințelor... Spirit autonom, critic este cel capabil să se distanțeze de dorințele imediate. *Voința unui om adevărat nu se leagă doar de obiecte, ci și de proiecte*. Individul manipulat, preocupat doar de sesizarea „oportunităților”, a „portitelor”,

aici și acum, individul supus modei, modelor, publicității, agității, „urgențelor” actuale, nu e autonom, nu e liber... *Omul își câștigă autonomia prin luptă permanentă cu superficialitatea, lenea și apatia*, om autonom e cel care are acces la informații, cere informații, nu tratează totul cu superficialitate, cu ușurință, pentru a se refugia într-un confort efemer... Voința de a trăi laolaltă nu se reduce la juxtapunerea unor asemenea indivizi... Exercițarea efectivă a puterii de acțiune depinde de oportunitățile din mediul înconjurător (cadru legislativ, buget, alte resurse) și de capacitatea persoanelor și comunităților de a-și exercita această putere. Acum se spune că persoanele au carențe, dificultăți de adaptare, de integrare socială, că le lipsește instrucția, educația, formarea profesională, stima de sine etc. și se crede că „umplerea carențelor” duce la dispariția dificultăților. Problema e că o mare parte din dificultățile indivizilor sunt de origine structurală, iar umplerea presupuselor carențe individuale rezolvă doar parțial problemele. Pe de altă parte, se crede că persoanele în dificultate, vulnerabile trebuie însoțite, sprijinite să se solidarizeze, să devină o „forță” care răstoarnă „într-o zi” ordinea stabilită ... Această abordare tinde să nu ia în seamă dimensiunea individuală a dificultăților... DPA-PC²³ cere alegerea cu responsabilitate a dificultății asupra căreia acționăm, dificultate identificată, definită și de către persoana care o are, aici și acum. Trebuie luată în seamă și expertiza experiențială a acesteia, a capacităților sale, trebuie identificate persoane din jur afectate de situație, persoane care pot ajuta schimbarea, ca și mizele tuturor celor implicați. Sociologul medical Aaron Antonovsky insistă (încă din anii 1970) asupra *simțului coerenței* (pentru a explica de ce unii oameni se îmbolnăvesc de stres, iar alții nu). Abordarea salutogenă²⁴ cere căutarea tuturor factorilor sănătății, nu (numai) a cauzelor bolilor, pericolelor, necazurilor...

Note ■

¹ I. D. Sîrbu (scriitorul român care a cunoscut închisorile și lagărele de muncă forțată de la Jilava, Gherla, Scalia, Grindu, Periprava, gânditorul căruia i-au fost distruse manuscrisele) a scris, între altele, și Șoarecele B. și alte povestiri în care critica lumea absurdă și abrutizantă, populată de poltroni, șmecheri, juveți, mitici, farfurizi, cațavenci, palicari, nastratini, bișnițari, scatofagi (din divan, din presă), pachidermi poetici, saurieni curlingăi, veșnic

învinși, învingători pereni, pușcăriași voluntari, paznici de silă, lichele profesioniste și amatoare, logovori, logomahi, țigani și țigăniți, popi analfabetizați, muritori de foame și muritori sătui de viață ș.a., lume absurdă și abrutizată în care ipocrizia, minciuna, indiferența măcina oameni, comunități, subminau societatea, fiindcă sacul plin de acești soareci era în permanență agitat de stăpânul lui ca să nu aibă timp să-l roadă...

² Totul în jur este periculos, mersul pe stradă, substanțele nocive din alimente, insecuritatea la locul de muncă, bolile pe care le iei din spitale, certurile politicianilor, proiectele mari care se opun unor proiecte și mai mari, ca să nu mai vorbim de topirea calotei glaciare, criminalitatea transfrontalieră, traficul de droguri, de persoane, migrația incontrollabilă, terorismul, pandemiile...

³ Putem citi cu folos articole despre construcția conceptului de vulnerabilitate (Shirley Roy), vulnerabilitatea în logica liberală (Jean-Marie Fecteau), vulnerabilitatea socială și criza politicului (Jacques Beauchemin), contextul social vulnerabilizant (Marc-Henry Soulet), traiectoriile individuale, raporturile sociale și producerea sărăciei (Christopher McAll), gamblingul și vulnerabilizarea (Amnon Jacob Suissa), vulnerabilitatea simbolică (Vivianne Châtel) ș.a.

⁴ La noi sunt evidente vulnerabilitățile care-și au rădăcinile în „tranziția” de la comunism la capitalism (după ce știam, credeam că nu se poate decât invers...), în persistența problemelor de natură economică, financiară, socială, politică generate de întârzierea reformelor structurale, de proliferarea corupției și a atacurilor la adresa justiției, de reacțiile ineficiente ale instituțiilor statului în fața acutizării fenomenelor de criminalitate economică, de menținerea decalajelor de dezvoltare între zone, comunități, gospodării...

⁵ Putem identifica vulnerabilități *individuale* (violență fizică, accidente etc.), *comunitare* (discriminare, excludere, opresiune etc.), *politice* (nerespectarea statului de drept, a principiilor democratice, violarea drepturilor individuale și colective), *economice* (sărăcie, lipsa condițiilor decente de locuit, de muncă etc.), *sanitare* (boli, condiții insalubre de trai etc.), *ecologice* (degradarea mediului) etc.

⁶ Instituțiile sociale și politice văd dependenții de ajutoare ca pe niște oameni cu comportamente și atitudini problematice, care trebuie să dovedească că fac eforturi de integrare. Instituțiile asistenței sunt dependente de asistați și creează dependența asistaților față de ele. Acceptarea „dosarului” de asistat poate induce sentimente negative dacă acesta ajunge să se considere „altfel decât alții”, că „trăiește altfel”, că e ”în opoziție cu valorile sociale dominante” în societate (reușita, autonomia, performanța etc.). (Mulți dintre) cei asistați se simt umiliți, disprețuiți, vinovați, rușinați, nu mai văd importanța locului ocupat în societate, importanța rolurilor sociale valorizate, devin invizibili și imprevizibili social, iar sentimentele negative acumulate pot induce în ei dorința de a umili, de a disprețui, de a fi violenți.

⁷ Serge Paugam (coord.), în *Repenser la solidarité*, PUF, Paris, 2008, invită la o dezbatere pe tema importanței solidarității, a justiției sociale, egalității, echității, libertății și articularea lor în „statul bunăstării”, în „statul social activ”, pe temele: „solidaritatea familială”, „detraditionalizarea” familiei, accentuarea inegalităților de clasă, dezechilibrele generaționale, „solidaritatea intermediară”, ocuparea tinerilor, instalarea „precaritatului”, a „discalificării”, implicațiile contractualizării, ale „flexicurității”, paradoxul refuzurilor

individuale ale solidarității sociale, discriminarea imigranților și a descendenților acestora, „suferința la distanță” asociată cu moralitate umanitară întrupată de ONG-uri etc. și multe alte căi de reflecție și întrebări noi.

⁸ Sunt arhicunoscute formulele amenințătoare: *ai să ajungi la sapă, ai să rămâi la coada vacii* etc.

⁹ Serbările, șezătoarele, târgurile, iarmaroacele, claca etc.

¹⁰ *Solidaritatea participativă* se bazează pe adeziunea progresivă a membrilor, fiind o solidaritate care responsabilizează indivizii, le cere să participe, să se implice, să acționeze, să facă o societate de „proprietari de sine”, în care se privatizează tot ce se poate: educația, asigurările, sistemul de pensii etc.

¹¹ E vorba de toate reglementările, amendamentele la amendamente, de toate modurile de gestionare și de management din ce în ce mai puțin accesibile cetățenilor, de decizii luate în spații închise, secrete, ”noaptea ca hoții”, în „spatele unor uși închise”, bine păzite...

¹² *Discours de la servitude volontaire*, Editions Hades, 2015.

¹³ Jean Delumeau, în *La peur en Occident*, Paris, Fayard, 1978, enumeră frica de „oamenii fără statut”, de „cobaii societății”, de „disponibilități la orice fel promisiuni”, de pretabilii la orice fel de violențe, răzbunări propuse de ”profeți” etc.

¹⁴ Ruwen Ogien, *Théories ordinaires de la pauvreté*, Paris, PUF, 1983.

¹⁵ Serge Paugam, *La disqualification sociale. Essai sur la nouvelle pauvreté*, Paris, PUF, 1991.

¹⁶ S. Paugam identifica: *fragilii* (care nu solicită asistență socială), *marginalii* (care intră în atenția asociațiilor, ONG-urilor) și *asistații* cărora le urmărea și „strategiile” (devin clienți permanenți ai asistenței sociale? Nu vor să aibă de-a face cu ea? Vor să se descurce singuri, să iasă din situația de asistat?).

¹⁷ Michel Messu, *Les assistés sociaux. Analyse identitaire d'un groupe social*, Ed. PrivatPratiques sociales, Toulouse, 1991.

¹⁸ Copii rămași acasă spun că vor să emigreze și ei cândva (<https://www.youtube.com/watch?v=oxk132PK984>; <https://www.youtube.com/watch?v=245ootEuRt8>; <https://www.youtube.com/watch?v=lbwJeaKJBZA>).

¹⁹ M. Preda, *Riscuri si inechitati sociale in Romania* (Raportul Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Riscurilor Sociale si Demografice), Polirom, 2009.

²⁰ www.ted.com/talks/ernesto_sirilli_want_to_help_someone_shut_up_and_listen/transcript?language=en

²¹ www.edo.ca/downloads/ripples-from-the-zambezi-synopsis.pdf.

²² http://www.sanstransition.org/wp-content/uploads/pedagogie_des_opprimes.pdf (consultate pe 15 ianuarie 2020).

²³ Dezvoltarea puterii de acțiune a persoanelor și comunităților.

²⁴ Cuvântul „salutogeneza”, propus de Aaron Antonovsky, provine din latinescul *salus* (sănătate) și grecescul *geneza* (origine).

Bibliografie selectivă ■

1. Bauman, Zygmunt, (1999), *Le coût humain de la mondialisation*, Hachette, Paris.
2. Castel, Robert, (1995), *Les Métamorphoses de la question sociale*, Fayard, Paris.
3. Chatel Vivianne, Roy Shirley (2008), *A gândi vulnerabilitatea. Fațetele fragilizării socialului*, Presse Universitaire du Quebec, Canada.
4. Delumeau, Jean (1978), *La peur en Occident*, Paris, Fayard.
5. *Discours de la servitude volontaire* (2015), Editions Hades.
6. <https://www.youtube.com/watch?v=245ootEuRt8>.
7. <https://www.youtube.com/watch?v=lbwJeaKJBZA>.
8. <https://www.youtube.com/watch?v=oxk132PK984>.
9. Ionescu, Ion, (2018), *Gândire critică și dezvoltare durabilă*, Ed. Limes, Cluj.
10. Messu, Michel *Les assistés sociaux*, (1991) Ed. PrivatPratiques sociales, Toulouse .
11. Ogien, Ruwen, *Théories ordinaires de la pauvreté*, (1983) Paris, PUF.
12. Paugam, Serge (coord.), (2008), *Repenser la solidarité*, PUF, Paris .
13. Paugam, Serge, *La disqualification sociale* (1991), Paris, PUF.
14. Preda, Marian, *Riscuri si inechitati sociale in Romania* (2009) Polirom.
15. Proiectul *Taking CARE of Vulnerables during PERinatality in France Spain Italy and Romania* (2015-2016).
16. Singly, François de, (2003) *L'individualisme dans la vie commune*, Paris, Nathan.
17. www.edo.ca/downloads/ripples-from-the-zambezi-synopsis.pdf.
18. www.sanstransition.org/wp-content/uploads/pedagogie_des_opprimes.pdf.
19. www.ted.com/talks/ernesto_sirilli_want_to_help_someone_shut_up_and_listen/transcript?language=en.

Stelian DUMISTRĂCEL

Malpraxisuri și erori – în fel și chip!

S.D. – cercetător științific la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române, profesor la Departamentul de Jurnalistică și Științe ale Comunicării de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române (1978), *Doctor Honoris Causa* al Universităților „Dunărea de Jos” (Galați, 2011), „Alec Russo” (Bălți, 2012) și „Vasile Alecsandri” (Bacău, 2017). Membru al Uniunii Scriitorilor din România.

Publicații recente: *Cuvintele, încotro? Lingvistică pentru toate televiziunile* (Polirom, 2017), *Spații pragmatico-discursive* (Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2017). Asociația Studenților Jurnaliști din Iași i-a închinat volumul aniversar *Împotriva derivei* (Adenium, Iași, 2017).

CA ULTIMĂ PROVOCARE pentru noutatea, în discursul public, a termenului *malpraxis*, ne adresăm unor izvoare ce consemnează problematizări din comunicarea moldovenilor de la est de Prut, pentru a reveni la matca, oricum brutalizată, a limbii române literare. Așadar, termenul în discuție și-a făcut apariția și la moldovenii dintre Prut și Nistru, dacă ținem seama de frecvența postare a unor enunțuri de tipul „STOP Malpraxis medical în Republica Moldova!” (cf. /facebook.com/). Relevante sunt însă discuții, inclusiv terminologice, cum ar fi cele la care ne referim în continuare. Iată mai întâi întrebări și eventuale răspunsuri: „Ce este malpraxis-ul. Cum demonstrați greșeala medicală și cum puteți obține despăgubiri”. Stăruie nedumeririle și neîncrederea: mai întâi, „juriștii, care să se ocupe de cazurile de malpraxis, pot fi numărați pe degete. Cei care însă au studiat domeniul încearcă să explice în detalii ce înseamnă malpraxis și cum poți să demonstrezi greșeala medicală a unui doctor. Astfel ei spun că malpraxis-ul reprezintă o greșeală, ori neglijență profesională care putea fi evitată și care a avut drept rezultat vătămarea sănătății, a integrității corporale sau chiar pierderea vieții pacientului”. Aproape ca în dicționare. Însă unii au justificate îndoieli: „Avocatul C. O.

scrie pe Bizlaw că, în Republica Moldova, în lege lipsește termenul care ar defini malpraxisul medical”. Iar alții sunt pe căile descoperirii etimologului: „în Legea privind drepturile și responsabilitățile pacientului, nr. 263 din 27 octombrie 2005, veți găsi termenul de «eroare medicală»” (vezi /e-sanatate.md/).

COMUNICĂRII MEDICO-FARMACEUTICE românești, în materie de aprecieri divergente, i-a fost dat să absoarbă, cumva, folosirea unui termen de evaluare a relei practici profesionale: o turnură savantă, care, cel puțin până în secolul al XVIII-lea, în texte scrise (în latinește), apărea sub forma neaglutinată *mala praxis*. Prin comparație, putem afla că termenul *malpraxis* cu referire la medicină nu este „normalizat” internațional: în franceză, de exemplu, se întrebuițează expresiile, relativ transparente, „*erreur médicale*” ori „*accident médical*”. De aceea, este cel puțin grăbită trimiterea etimologică din dicționarele românești la un presupus (curent) „fr. *malpraxis*”. Folosirea în Occident, până târziu, a latinei în științe explică prezența termenului discutat cu referire și la evaluări din alte domenii. Fiind însă vorba de situații conflictuale în care se apelează la justiție, a fost firesc ca numele metehnei să se răsfrângă, imediat, chiar asupra erorilor din domeniul aplicării legilor (în special în terminologia spațiului lingvistic anglo-saxon).

SPECII. Dacă în discursul public românesc folosirea termenului tehnic este dominantă în materie de tratarea bolilor și de administrarea medicației, chiar mass-media relativizează absorbția semnalată. În tehnoculte se păstrează, în mod firesc, referirea la încălcări procedurale, în materie de interpretare și aplicare a legilor, de ex., malpraxisul privitor la avocați, dar și la alte așa-zise „profesii *liberale*”, vizându-i, de exemplu, pe contabili. Atenție: posibilitatea confuziei cu sfera politicului a făcut ca dicționarele normative să recomande sintagma „profesii *libere*”, iar în codul fiscal găsim „profesii *independente*”.

CONTAGIUNE. Contactul avocaților cu ideea de rea practică (atât în slujba clienților, cât și ca obiect al acuzațiilor aduse de aceștia, uneori justificat nemulțumiți) s-ar putea să explice transferul criteriului respectiv de evaluare de către un „apărător” asupra unei zone surprinzătoare a vieții publice. La o căutare de rutină pe internet, am găsit și sintagma „malpraxis bisericesc”, titlu sub care se relatează că un avocat din Baroul Argeș, ce susținea că locuința îi este bântuită de spirite rele,

i-ar fi dat în judecată pentru înșelăciune pe cinci preoți, la serviciile cărora apelase, „deoarece slujbele pe care aceștia i le-au făcut n-au avut niciun rezultat, dracii continuând să zburde nestingheriți prin casă” (/universulargesean.ro/). Dar atracția terminologică pe aceeași temă se poate extinde și asupra neprofesioniștilor; din sursa citată, aflăm că starețul unei mănăstiri ar fi fost acuzat de malpraxis (!) de enoriași, supărați că, deși plățiseră acatiste pentru a avea un copil sănătos, acesta s-a născut cu „buză de iepure” (/antena3.ro).

LICENȚĂ? Fără sugestia extensiei citate, din zona burlescului, deoarece nu putem accepta termenul în discuție ca pe un stigmat propriu-zis, ci doar numind un simplu mijloc de analiză tehnică, considerăm că putem vorbi de „malpraxis” în multe dintre situațiile în care structuri profesionale și oficiali cu responsabilități sociale prejudiciază publicul prin rele practici. De exemplu, organe ale administrației centrale și locale, prin comunicate oficiale superficial sau neglijent redactate, dar și actanți din alte zone ale oficialității, tot cu sfidarea principiului coșerian al „binelui public”.

MISTERE ALE SCRISULUI. Începem prin referirea la administrații, cu o precizare. Reglementările generale în materie de malpraxis stipulează că pot fi aduse acuzații în cazuri în care este „evidentă și demonstrată” lipsa de cunoștințe sau/și de *abilitări* ale profesionistului, în desfășurarea unei practici (legislație italiană). Deși te poți întreba ce să mai demonstrezi dacă lucrurile sunt evidente (dar, probabil, în justiție așa ceva contează). Întrucât nu facem poliție lingvistică, ne lipsim de lecții-demonstrații și, din zona abordată, semnalăm doar o *inabilitare* evidentă, absența diacriticelor în texte. Iată, de exemplu, un fragment din preluarea ieșeană a dispozițiilor privind „Formarea Continua pentru Administratia Publica Locala: CRF IASI functioneaza in subordinea Agentiei Nationale a Functionarilor Publici, Ministerul Dezvoltarii Regionale si Administratiei Publice, in temeiul HG... privind organizarea si functionarea Agentiei Nationale a Functionarilor Publici, republicata” etc.

GHIVECI. Existența diacriticelor nu este, pentru „organe”, o necunoscută, dar pare să fie considerată o zonă a hazardului; iată extrase din textul de lansare a unui proiect, în care tehnicianul emițătorului este consecvent cu omiterea diacriticelor în scrierea literelor ă și ț, dar os-

cilează în ceea ce privește redarea lui ș sau î (cazuri marcate mai jos): „Campanie de curatenie în administrația publică locală”; „protecția personalului din autoritățile publice, instituțiile publice și din alte unități care semnalează încălcări ale legii, dar și adoptarea politicii publice”; „realizarea unei cercetări... cu privire la măsura în care instituțiile publice din locațiile incluse în proiect și-au adaptat regulamentele de ordine interioară în sensul respectării Legii... și protejează avertizorii de integritate” (/apd.ro/).

BUTURUGA MICĂ. Dacă mai considerăm și cazul respingerii, în Parlament, a textului unei legi din cauza greșelilor gramaticale (/ziare-pe-net.ro/), credem că malpraxisul poate fi luat în considerare și în ceea ce-i privește pe profesioniștii *dependenți* de salarii de la stat.

LĂRGIND, DAR ÎN MOD NECESAR, cadrul discuției asupra conceptului de «malpraxis», dincolo de profesiile *liberale, libere sau independente*, la... practici ale oficialităților care, în mod sigur, prejudiciază publicul, să vedem cum atentează la semantica limbii române Ministerul Muncii și Protecției Sociale din România. Acestuia îi revine, printre multe altele, și atribuția ca, din doi în doi ani, să actualizeze documentul intitulat „Clasificarea Ocupațiilor din România” (COR), cu înlocuiri și adausuri de nume, operație demarată în 1995, la sugestia Consiliului European. Un ultim proiect privind COR este datat chiar 2016, ceea ce înseamnă că, pe acest teren, lucrurile se mișcau repede, ritm care, probabil, era în detrimentul analizei faptelor și terminologiei (dacă, între timp, lucrurile s-au schimbat, cu atât mai bine; dar noi suntem preocupați de istoricul violentării limbii literare!). La depistarea și numirea ocupațiilor, în diferite etape, au participat, pe lângă cel numit, și Ministerul Educației și Cercetării, cel al Industriei și Comerțului, dar și Comisia Națională pentru Statistică. Date fiind competențele fiecăruia dintre aceste calificate foruri, ne-am aștepta să nu întâlnim confuzii, denumiri greu de înțeles, având la bază regionalisme, sau cele care dau impresia de improvizație rizibilă.

PROTEST. În COR, sub numărul de cod 751102, notam *ocupația „ciontolitor tranșator carne”*; termenul-surpriză pornește, probabil, de la *ciont*, împrumut maghiar în graiurile din Crișana, cu sensul de „os”, și nu este exclus ca denumirea respectivă să se refere la „dezosare”! Dacă, oricum, lexemul tehnic respectiv are o circulație restrânsă, în mediul

abatoarelor, este surprinzător faptul că specialiștii care au reprezentat Ministerul Educației și Cercetării au admis ca nume de... ocupații termenii *filozof* (cod 263301) sau *poet* (264101; atunci de ce nu și „prozator”, „dramaturg” etc., ciudate absențe în COR.

ODATĂ MESERII! Surprinzător este și faptul că se făcea curent confuzia între conceptul de «meserie» (căci asta înseamnă „ocupație”) și cel de «funcție», respectiv «demnitate». Astfel, sub codul 112003 de... ocupații (!), le găsim, de exemplu, și pe cele de *rector*, *prorector*, *decan* și *prodecan* (care sunt funcții temporare, eligibile, nimeni nefiind așa ceva *de meserie*). Neplăcută, ba chiar gravă, este situația privind unele denumiri din domeniul funcțiilor clericale de demnitate publică: sunt înregistrate ca „ocupații”, de exemplu, în ordine alfabetică, cele de *arhiepiscop* (și *episcop*), *cardinal*, *mitropolit* sau *patriarh*, ca și cum acestea ar avea același statut, chiar administrativ, cu acelea de *preot*, *cântăreț bisericesc* sau *corist*! Probleme similare ridică înscrierea, în COR, a titlaturilor unor demnități civile, unele de rang (foarte) înalt, care sunt departe de a constitui meserii propriu-zise: *Președintele României*, *Președinte Academie*, ~ Înalta Curte de Casație etc., alături de „Președinte cooperativă de consum”! Față de o ediție mai veche a listei respective, a dispărut îndeletnicirea de „prim-ministru”, dar apar colaboratori: „ministru”, „ministru consilier” sau „ministru plenipotențiar”.

ÎNNOBILAREA. Până să vedem ce rămâne după reducerea numărului de astfel de ocupații, avută în vedere la elaborarea legii salarizării unitare (motiv de reluare a temei), încheiem această discuție propunându-vă o destindere; vă sugerăm să ghiciți ce înseamnă și cu ce se ocupă un „înnobilator scândurele pentru creioane” (cod 752323), respectiv un „aburitor” (de la caz, la caz: „plută” – 817207 „textile” – 731827) sau, poate, un „aglomeratorist” (812121)?

BURETA! Nu știm dacă există prevederea ca textele reprezentând publicitatea, inclusiv instrucțiunile de folosire, pentru produse casnice de import, să fie văzute (eventual avizate) de vreun organ de protecție a consumatorului. Unele enunțuri de acest gen pot apărea într-un greu de calificat mixaj în româna ca limba-țintă, aflată în concubinaj, de exemplu, cu aceea a unui nativ de limba turcă (precizăm că, în continuare, preluăm identic textul, din grafie renunțând doar la surplusul de majuscule). Te orientezi asupra... speciei după raftul din magazin,

astfel că poți ignora particularizarea produsului, atinsă de globalizare; totuși, afli că ții în mână un „Cleaning Sponge”, adică, pentru tot natul, „Magic bureta de veselă mumdară” (formula se repetă de trei ori). Ce virtuți primare ar avea „bureta”? Este „practică și economică și modernă”, un produs „Zilan Diş Ticaret”, Istanbul (trimiteri la internet, e-mail și telefon).

AFERIM, BRE! Iată calitățile buretelui (totuși), privind obiectele din bucătărie asupra cărora și le manifestă și cum se obțin efectele (despărțim prin / rândurile de pe acest petec-prospect): [a] „Se usucă repede / Nu face alegie / Nu inmultește bacterii”; [b] „Cratitele, *tingirele*, tigaie / tava și grătar frigaruie / *Farfurii*, paharele și protelanurile / Faiantele, chiuvete și obiectele de bjacătârie”; [c] „Cu detergent cu spumă multă și clâbuc” / se șterge *murdarie*, rucina necru de fum / șterce și curâtă” (am marcat grafic turcismele împrumutate).

ATENȚIE, deci, nu doar la reaua practicare a limbii române la varii niveluri, ci și la pregătirea copiilor pentru meseriile existente pe piața muncii!

IATĂ, așadar, cum stăm, în fel și chip, cu ceea ce poate însemna malpraxisul. De unde s-a pornit și unde se poate ajunge!

Anatol EREMIA

Considerații onomasiologice privind istoria cuvintelor

A.E. – dr. hab., profesor cercetător, lingvist, specialist în onomastică. A editat 25 de cărți, cele mai recente fiind *Dicționar explicativ și etimologic de termeni geografici*, Chișinău, 2006; *Dicționar geografic universal*, Chișinău, 2008; *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*, Chișinău, 2009; *Dicționar geografic universal*, București, 2008; *Atlasul hidronimic al Republicii Moldova*, Chișinău, 2017; *Destinul cuvintelor. Breviar onomasiologic*, Chișinău, 2017; *Tezaurul toponimic românesc. Republica Moldova. Arealul Leova*, Chișinău, 2018.

Limba română dispune de un arsenal bogat și variat de cuvinte care pot desemna mulțimea de realități din lumea materială și spirituală: ființe, lucruri, fenomene, însușiri, acțiuni. Aceste cuvinte fie că reprezintă formații lexicale create pe teren propriu sau împrumutate din alte limbi, fie că sunt moștenite din idiomurile de bază (latină, geto-dacă), având deci vechime de secole și milenii. În cursul dezvoltării istorice a limbii române, cuvintele vechi au suferit anumite modificări de formă și de conținut. Sub acest aspect prezintă interes multe cuvinte și termeni din lexicul actual.

Pâine. Pâinea este cel mai vechi aliment folosit de oameni, datând din epoci preistorice. Plantele cerealiere primare au fost sursele principale de hrană pentru cei dintâi oameni. Cultivarea cerealelor a consemnat trecerea oamenilor de la etapa de vânători-culegători la cea de agricultori. Prepararea pâinii nu doar a precedat apariția agriculturii, dar a și cauzat-o. Prin descoperirea pâinii hrana oamenilor a devenit mai accesibilă și mai ușor de procurat.

Se zice că acest podus alimentar a fost descoperit întâmplător, prin amestecul cu apă a boabelor de grâu mărunțite prin strivirea lor între pietre, aluatul obținut fiind apoi

copt pe pietrele încinse la foc. Se presupune că grâul, această plantă a plantelor, creștea spontan în regiunile de sud ale globului pământesc, cu mult înainte de perioada glaciară. Grâul a început să se cultive însă acum 7-8 mii de ani în Asia și mai târziu în Europa. În Asia se cultiva deja orezul, în Africa sorgul, în cele două Americi porumbul. Din Europa cultivarea grâului s-a extins în Africa prin anii 4000 î. Hr., iar pe continentului Americii tocmai în sec. al XVII-lea, și cu mult mai târziu în Australia. Pe teritoriul SUA grâul se cultivă din anul 1602, iar în Canada din 1812. Secara era răspândită mai cu seamă în țările Europei de Nord.

Civilizația grâului începe din epoca de piatră și tot din această epocă datează și prima pâine de grâu coaptă. Egiptenii antici au inventat cuptoarele de pâine și tot ei i-au ridicat pe brutari din rândul sclavilor la rangul de meseriași liberi. Ei știau deja să prepare la vreo 30 de varietăți de pâine. În Asia mijlocie lipiile din aluat nedospit se coceau pe jărat, pe pietrele înfierbântate la foc sau pe pereții încinși ai cuptoarelor din piatră. Asemenea cuptoare, de formă rotundă, denumite *tonder* (*tander*), se întâlnesc și astăzi la populațiile iranice și turcice din țările asiatice. Termenul, într-o formă ușor modificată *tandâr*, preluat probabil de la o veche populație turcică, circulă și în graiurile românești sud-basarabene, având sensul de „pat de pământ lângă sau în dosul cuptorului”.

Preparatele făinoase cu drojdie și-au făcut apariția mai întâi în Egipt, pe la mijlocul mileniului II î. Hr., iar după aceea în Grecia și Roma. La greci zeița pâinii, cerealelor și secerișului era Demetra. Toate popoarele lumii mănâncă astăzi pâinea cea de toate zilele. Cea mai căutată era pâinea integrală, preparată din făină de grâu nerafinată, așa-numita pâine neagră. Pâinea albă era preferată de aristocrați. Mai târziu însă preferințele s-au schimbat, pâinea neagră devenind în zilele noastre mult prețuită prin valoarea sa nutritivă superioară.

Pe parcursul timpului, în fiecare țară au fost create numeroase varietăți de pâine și copturi făinoase. În Spania se fabrică peste 300 de varietăți de pâine, în Germania – peste 500, iar în Mexic – până la 1000 de tipuri de pâine. În Franța se prețuiește pâinea cu coajă crocantă și cu goluri mari în interior. Vestita pizza italiană este gătită cu ulei de măsline, cu cașcaval, cu carne, cu legume și cu ierburi aromatice.

Morăritul este cea mai veche ramură a industriei, urcând treptele istoriei de la rășnițele rudimentare la morile electrice moderne. Apariția morilor de vânt au înlesnit fabricarea făinii și producerea pâinii. Primele mori de vânt au apărut în Europa în secolele IX-X. Pe la mijlocul sec. al XIX-le în Basarabia funcționau circa 1700 de mori de vânt, de apă și cu tracțiune de animale. În Țările Românești primele mori de aburi și cu motor au fost puse în circulație începând cu a doua jumătate a sec. al XIX-lea.

La români agricultura se bazează pe cultivarea cerealelor, în special a grâului. În România anual sunt cultivate cu grâu aproximativ 2 mln de hectare, pentru panificație consumându-se 3-5 mln tone de grâu. În Republica Moldova, în fiecare an, sunt semănate cu grâu circa 300 mii de hectare, panificației fiindu-i destinate 25 mii tone de grâu. Pâinea este produsul cel mai mult consumat de românii din ambele teritorii, câte 90-100kg de fiecare locuitor, față de 60-70kg de pâine cât consumă anual un vest-european.

În satele românești pâinea se cocea în anumite zile, de obicei spre sfârșitul săptămânii, joia sau vinerea. Aceasta se făcea în deplină liniște și bunăînțelegere între membrii familiei. Vizitele oaspeților în aceste zile nu erau bine văzute. Numărul pâinilor trebuia să fie de fiecare dată cu soț, crezându-se că astfel se vor consolida relațiile dintre părinți și va spori trăinicia familiei. Copii erau primii care gustau pâinea proaspăt coaptă. De preferință erau feliile de pâine caldă unse cu miere.

Cuvântul *pâine* ne-a rămas moștenire de la romani. În latină etimologia sa a fost creat pe baza verbului *pasco*, *-ere*, care însemna „a mânca, a se hrăni”. Cuvântul e cu adevărat vechi, însă, după cum s-a menționat, nu e mai vechi decât însăși pâinea. Pâinea există de când grâul, iar grâul de când lumea. Din latină și greacă ne-au venit, în mod direct sau prin intermediul altor limbi, multe cuvinte ce denumesc diverse produse făinoase: *plăcintă* din lat. *placenta* „plăcintă, prăjitură”, *turtă* din lat. **turta (torta panis)* „pâine rotundă”, *azimă* „pâine din aluat nedospit” din ngr. *asimos*, *franzelă* din ngr. *franzola* „pâine albă de formă lunguiată”, *biscuit* din fr. *biscuit*, *pateu* din fr. *pâté*, *tortă* din it. *torta* sau germ. *Torte*. Contactelor etnolingvistice cu populațiile slave își datoresc întrebuintarea în limba noastră a mai multor cuvinte: *covrig* din bulg. *ковриг* „pâine mică rotundă”, *colac* din bulg. *колак*, *cozonac*

din bulg. *козунак* (*кузунак*), *piroșcă* din rus. *пирожок* (pl. *пирожки*). Pe terenul limbii noastre au fost create denumirile *lipie*, *prăjitură*, *prăjițel*, *vărzare*.

În latină, de la tema verbului *pasco*, *-ere* „a mânca, a se hrăni”, s-au format mai multe derivate care au fost moștenite în limba română. Să se compare: lat. *pascha* > rom. *pască*, lat. dim. *pastillus* > rom. *pastilă* „preparat alimentar de forma unei bomboane”, lat. *pastio*, *-onis* > rom. *pășune*, lat. *pastor* > rom. *păstor*. În limba română *pâine* are și sensurile de „cereale, recoltă de cereale”, „hrană pentru trai”, „existență”, „agoniseală, avuție”, „funcție, slujbă”.

Vechi, foarte vechi în limba noastră, este și cuvântul *pită* (pop. *chită*), folosit cu același înțeles de „pâine”, preluat dintr-o limbă sud-slavă, dar cu rădăcini în străvechea indo-europeană. Îl regăsim și în alte idiomuri europene actuale (greacă, albaneză, italiană, spaniolă). În română a dezvoltat seria de derivate: *pitușcă* „pânicuță”, *pitar* „brutar”, *pităriță* „brutăriță”, *pitărie* „brutărie”. În vechea societate românească *marele pitar* era boierul de divan însărcinat cu aprovizionarea curții domnești și a oștirii cu pâine. În subordinea lui se aflau mai mulți *pitărei*.

Cuvântul *pâine* are cea mai bogată și variată încărcătură semantică, dispunând de o înaltă frecvență în limba literară și în vorbirea populară cotidiană. Cuvântul e prezent în cărțile sfinte, în basme și legende, în scrierile literare. Termenul e folosit frecvent în locuțiuni și expresii românești: *a mânca pâine și sare cu cineva* „a împărți cu cineva binele și răul”, *a întâmpina pe cineva cu pâine și sare* „a întâmpina pe cineva cu deosebită cinste”, *a avea pâinea și cușitul în mână* „a avea la îndemână toată puterea”, *a fi în pâine* „a avea o slujbă bună”, *a mânca pâinea degeaba* „a fi nefolositor”, *a pune în pâine pe cineva* „a face cuiva rost de slujbă”. Din familia cuvântului *pâine* fac parte și derivatele *pâinică*, *pâinicuță*, *pâinișoară*, *pâinișă*.

Din *panis*, cu prefixul *co-*, a rezultat în latina târzie cuvântul *companiono*, *-onis* „tovarășie”, de la care provine fr. *compagnon* „tovarăș, camarad”, acesta dând naștere apoi termenului fr. *compagnie* „tovarășie, asociație, societate”, „companie de soldați”, cuvinte împrumutate apoi în limba noastră cu formele *companion* și *companie*. Obiectul împletit din nuiiele, pe care noi îl numim *paner*, la romani era folosit doar la

transportarea sau păstrarea pâinii. Astăzi, după cum se știe, panerul are o întrebuințare mult mai largă. Iată și o serie de alte cuvinte legate, într-un fel sau altul, de noțiunea „pâine”: *panifica, panificabil, panificare, panificație*.

Pâine este un cuvânt de rară semnificație, cu sonoritate de vers și poezie. Pâinea este cel mai de preț dar al naturii, sfințit însă de plugar prin grijă și muncă, prin dragostea sa față de glie. Pâinea e bunul material și spiritual păstrat de la strămoși. *Am nevoie de pâine – Vin la el, la plugar. Am nevoie de bunătate – Vin la el, la plugar. Am nevoie de cântece bătrâne – Vin la el, la plugar. De dârzenie, de sănătate – Vin la el, la plugar.* În acest fel își destăinuie crezul artistic poetul Grigore Vieru. Cu pâine și sare întâmpinăm pe cei mai scumpi oaspeți. Despre omul bun spunem că *este bun ca pâinea cea caldă*. Un lucru, dacă e lucru bun, zicem că *este căutat ca pâinea cea proaspătă*.

În mediul rural pâinea se obținea în trecut și se mai obține încă prin procese naturale de preparare și coacere. Astăzi, pe alocuri, odată cu industrializarea producerii pâinii și făcându-se abuz de tot felul de amestecuri, acest aliment s-a transformat într-un mijloc de căpătuire, de dobândire a veniturilor nemeritate. Scriitorii antici satirizau negustorii și reprezentajii clasei sus puse pentru care pâinea însemna doar bani, avere și distracție. Oamenii de rând asociază pâinea cu munca și pământul, însemnând pentru ei viață și sănătate. Strămoșii noștri ne-au lăsat pâinea ca dar al naturii, ca produs al conlucrării soarelui, pământului și muncii.

În tote timpurile pâinea a fost măsurariul valorilor materiale și spirituale. În schimbul cerealelor, oamenii câmpului își procurau uneltele de muncă, lucrurile de întrebuințare casnică, îmbrăcămintea. Pâinea lega jurământul de prietenie și înfrățire, era simbolul credinței și încrederii, servea drept mărturie a înțelegerii oamenilor din diferitele domenii și sfere de activitate.

Pâine și pace! Pâine, pace și sănătate! Pâinea cea de toate zilele și neapărat La anul și la mulți ani! Pâinea este ceea ce și-au dorit-o oamenii întotdeauna și dintotdeauna. Pâinea este eterna bucurie a vieții noastre. *Pâine* este cuvântul cu strălucire de aur, simbolizând bogăția țării și fericirea oamenilor.

Sare. Sarea e unul dintre cele mai prețioase alimente de care oamenii nicicum nu se pot lipsi în viața lor. Scumpă și mult căutată era și pe vremuri sarea. Despre aceasta ne mărturisesc scrierile autorilor antici. În China antică sarea era mult mai prețioasă decât aurul. Documentele atestă că vechii chinezi își plăteau impozitele cu anumite cantități de sare. Istoricul antic Pliniu povestea că în anumite perioade solda militarilor romani era plătită cu bulgări de sare. Mai apoi soldații romani primeau *solarul*, o alocație monetară pentru a procura sarea și alte alimente. Mai târziu acest cuvânt a devenit un termen pentru noțiunea de astăzi „salariu” (leafă).

La începuturi sarea se obținea prin evaporarea apei de mare, iar mai târziu prin explorarea zăcămintelor subpământene. Se presupune că oamenii primitivi acumula aditivul alimentar de sare prin consumul de plante care de la natură conțineau anumite doze de sare, plante ce creșteau în apropierea lacurilor sărate și pe țărmurile mărilor și oceanelor. În aceste locuri sarea se strângea și de pe pietrele masive, ea provenind din picăturile de apă aduse de valuri și evaporate sub acțiunea căldurii razelor solare. Sarea se obținea și prin fierberea apei de mare până la o anumită concentrație. Se utiliza și apa sărată a izvoarelor minerale.

În Evul Mediu, iar în unele regiuni marine și astăzi, sarea se produce prin sistemul salternelor. Salternele sunt niște platforme plane, construite din scânduri și alte materiale lemnoase și rășinoase, instalate pe malurile mărilor și lacurilor sărate, incipientele formate fiind umplute cu apa sărată a mării și lacurilor. Sub acțiunea căldurii solare apa, după o anumită perioadă de vreme, se evaporă și în locul ei rămânea un strat subțire de sare. Sarea de mare sau altfel zis sarea solară era folosită alături de cea obținută prin extracție din minele de sare. Principalele mine de sare de pe continental european se află astăzi în Spania, Franța, Germania, România, Polonia, Ucraina, Rusia.

România este țara cu cele mai importante zăcăminte de sare din Europa. Sub podișul Transilvaniei, aproape peste tot, se găsește un strat de sare gros de circa 400 m, care în unele zone se ridică până aproape de suprafață. Drept dovadă e *Muntele de Sare*, monument al naturii de tip geologic, situat în județul Prahova, pe teritoriul administrativ al orașului Slănic Prahova. Așa-zisul munte s-a format prin prăbușirea unei vechi galerii de exploatare a sării, antrenând totodată o alunecare

de teren și dezgolind astfel masivul subteran de sare. Există dovezi arheologice care confirmă faptul că dacii exploatau sarea din multe zone din interiorul Transilvaniei. Aici romanii extrăgeau sarea din gropi de suprafață, pe care le părăseau și care ulterior se transformau în lacuri cu apă sărată. Prin ocnele de sare, Dacia era tot atât de importantă Imperiului Roman ca și minile sale de aur.

Sarea continuă să reprezinte o resursă naturală importantă în întreaga lume. Exploatarea sării se face astăzi cu mijloace mecanizate și cu limitarea expunerii omului la diversele pericole de sănătate. Exploatarea primitivă a sării mai dăinuie încă pe alocuri. În Senegal prețiosul material este adunat de pe țărmul oceanului, rămas prin gropile din care s-a evaporat apa.

Comerțul cu sare a devenit mai târziu o afacere profitabilă. Dreptul de exploatare a minelor de sare și permisiunea pentru comerțul cu sare a ajuns să fie obținut prin acordul conducătorilor de state. Beneficiarii ai acestor drepturi erau persoanele alese (demnitarii, nobilii) și unele instituții (cancelariile domnești, mănăstirile), care au instaurat monopoluri și au fixat prețuri la sare.

În România se găsesc cele mai importante și interesante saline naturale: Salina Ocnele Mari (jud. Vâlcea), Salina Târgu Ocna (jud. Bacău), Salina Slănic Prahova (jud. Prahova), Salina Turda (jud. Cluj). Unele saline românești datează încă din perioada romană a Daciei. În prezent unele saline reprezintă adevărate stațiuni balneare și centre turistice. Multe dintre ele găzduiesc biserici cu icoane sculptate în sare, muzee, galerii de vinuri, restaurante. În incinta lor se organizează conferințe științifice, festivaluri muzicale, competiții sportive.

Beneficiile de sănătate ale salinelor sunt bine cunoscute: microclimatul constant și temperatura de aproximativ 13 grade, aerul încărcat de particule ionizate, diozii de carbon și sare care ajută la creșterea imunității organismului în lupta împotriva microorganismelor. Salinele tratează boli precum astmul bronșic, rinitele, sinuzitele, reumatismul. Salinele din unele regiuni ne impresionează prin aspectul și formele inedite ca lăcașuri de cult sau galerii de artă, ca spații special amenajate pentru diferite evenimente festive, ca restaurante luxoase, acestea frecventate mai des de turiști.

Vechile mijloace și procese de dobândire a sării nu puteau asigura necesitățile oamenilor. Duceau mare lipsă de sare mai ales locuitorii regiunilor de stepă și de pustiu. Deosebit de necesară era sarea pentru traiul zilnic al păstorilor, pentru prepararea cărnii și brânzeturilor, pentru hrana vitelor. În zonele îndepărtate de saline sarea era transportată pe anumite drumuri. Din vechile scrieri sunt cunoscute drumurile sării din Germania (Salzstraße), Austria (Salzwege), Polonia, România. Existau traseuri prin munți, unde pentru transportul sării se foloseau animalele de povară. Sunt bine cunoscute și căile navigabile, cu ajutorul plutelor, pe râurile Dunăre, Mureș, Someș.

Termenul *sare* îl regăsim în unele nume de locuri și localități din arealul etnolingvistic românesc: *Sărata, Sărăteni, Sărătura, Sărăturoasa, Sărățelul, Sărățeni, Sărățica, Slatina, Slătioara, Sărata-Monteoru, Fundul Sărății, Lacul Sărat, Râmnicul Sărat, Slatina de Mureș, Slatina Timișului*. Cuvintele *sare* și *salină* sunt prezente și în toponimia țărilor europene: *Salinas* (Spania), *Salins* (Franța), *Salzburg* (Austria, Germania), *Saltcoats* (Scoția), *Salzkotten* (Austria), *Heilbronn* (Elveția). Orașul Salzburg din Austria este situat într-o zonă cu multe saline. Multe dintre orașele amintite se află așezate în prejma vechilor drumuri ale sării.

Însuși cuvântul *sare* noi l-am moștenit din latină (*sale, -is*), însă originea lui lingvistică e mult mai veche. Specialiștii văd la baza lui un radical indo-european, existent în multe limbi vechi și contemporane. Să se compare: lat. *sale*, gr. *σαλς*, sp., port. *sal*, fr. *sel*, it. *sale*, engl., sued. *salt*, germ. *salz*, v. slav. *соль*, bulg. *сол*, rus. *соль*, ucr. *сіль*, pol. *sól*, ceh. *sul*, slov. *sol'*. Radicalul lat. *sal-* poate fi recunoscut în fr. *sausage*, care în limba noastră a dat naștere denumirii preparatului culinar *sos*. Același component îl conține it. *insalata* și fr. *salade*, ultimul împrumutat de noi cu forma *salată*.

Pe terenul limbii române termenul *sare* a dezvoltat seria de derivate și compuse: *sărărie* „salină”, *sărăriță* „solniță”, *sărătură* „teren bogat în săruri minerale solubile”, „alimente conservate cu sare (în special pește)”, *săricică* „sare de lămâie”, *sare amară* „medicament”, *sarea pământului* „reprezentanții de frunte ai unor grupuri sociale”. Din același câmp lexical-semantic fac parte cuvintele: *salin* „cu caracter de sare”, *salină* „mină de sare”, *salinitate* „gradul de saturare a unui sol sărat sau ape sărate”, *ocnă de sare* „mină de sare; salină”.

Importanța pe care o avea sarea în viața oamenilor, grija de a o procura și păstra rezultă din numeroase tradiții, obiceiuri, legende, care s-au păstrat la noi până în prezent. De străvechea sare de mare ne amintește expresia *a făgădui marea cu sarea* (sau *marea și sarea*), ceea ce înseamnă a făgădui ceva neobișnuit, un lucru imposibil de realizat. Acestei expresii îi corespund echivalentele sinonimice *a făgădui munți de aur*, *a făgădui cerul și pământul*.

La multe popoare *a vărsa sarea* se consideră un semn rău, prevestitor de neplăceri și supărări. *A rupe sarea* însemna la greci „a călca jurământul”, „a nu fi de condiție”. Pentru a-și cumpăra prețiosul aliment, după cum s-a menționat deja, ostașilor romani li se acorda o sumă de bani specială care se numea *salarium*. De aici cuvântul din limba noastră *salarium*, cu sensul de „leafă”. La români și la alte popoare e răspândit obiceiul de a primi un oaspete drag cu pâine și sare. Expresia *a mânca sare cu cineva* semnifica pe vremuri „a face o legătură de prietenie”. Zicem, de obicei, *a mânca pâinea și sarea cuiva*, când vrem să arătăm că cineva se hrănește la masa cuiva, se bucură de îngrijirea cuiva. Sunt frecvent folosite și expresiile: *a rămâne la mâna de sare* „a fi foarte sărac”, *a face pe cineva cu sare și piper* „a muștra rău pe cineva”, *a-i fi drag cuiva ca sarea în ochi* „a-i fi cuiva nesuferit”, *a-i pune cuiva sare pe rană* „a-i face cuiva rău, a-i pricinui dureri”. Zicerea *mai bine să întingi în sare și să te uiți la soare, decât să întingi în unt și să cauți în pământ* evidențiază clar diferența dintre bogăție și sărăcie și alegerea pe care trebuie să o facă omul în viață de toate zilele.

Proverbele despre sare reflectă atât valoarea sa vitală, cât și valoarea experienței de viață. Vechile proverbe și zicători se folosesc în situații de satiră și umor, dar mai cu seamă pentru a atrage atenția asupra unui fapt, pentru a însuși o povăță, o învățătură, pentru a sfătui și a trage o concluzie. În operele literare, în creația orală populară, în vorbirea cotidiană sunt frecvent folosite zicerile: *Bulgărele de sare tăinuiește o muncă istovitoare. Cu trudă mare în ocne se taie sarea. Gluma fără de sare preț nu are. E meșter mare cel care pune cu măsură sare în mâncare. A vărsa sarea pe jos e „a ceartă”*. Despre făgăduielele unora se spune *adevăr în ele cât într-un grăunte de sare*. Semnul de bunăstare a unei familii era faptul că *are permanent pâine și sare pe masa*. O veche povăță glăsuiește: *primește cu evlavie pâinea și sarea dăruită*. Pentru a cunoaște

o persoană se spune că împreună cu el *trebuie să mănânci un pud de sare*. Discursurile răutăcioase sunt numite *vorbe sărate*. *Vorbele sărate provocă neînțelegeri și vrajbă*. Pe vremuri sarea simboliza înțelepciunea și credința în adevăr. „Acordul de sare” era considerat o garanție a unei înțelegeri ferme. Se zice că *jurământul pe pâine și sare leagă prietenii puternice*. Reprezentanții de bază ai societății sunt numiți prin excelență *sarea pământului*.

Sarea are numeroase proprietăți curative. Apa cu sare domolește durerile de dinți. Soluțiile cu sare vindecă mai repede rănilor. Amestecul apei cu sare este folosit des la spălatul hainelor, le păstrează vii culorile și previne decolorarea lor. Sarea scoate petele, albește și scrobește țesăturile.

Astăzi permanent suntem informați câtă sare trebuie să consumăm pe zi, pentru că consumul excesiv de sare este dăunător sănătății. Porțiunea zilnică de sare poate fi redusă prin consumul de legumele proaspete: roșii, ardei, vinete, sfeclă, morcov, varză. Zarzavaturile, cerealele și integralele conțin de la natură dozele de sare necesare omului. Să luăm aminte deci: *sare cu măsură în bucate, cumpăt și cu rațiune în celelalte toate*.

Bibliografie

- *Anuarul statistic al României*, București, 2017.
- C. Brașoveanu, *Salinele noastre*, București, 1901.
- Iulian Chivu, *Cultul grâului și al pâinii la români*, Craiova, 2017.
- Mica enciclopedie agricolă*, București, 1988.
- Sarea, timpul și omul*, Sfântul Gheorghe, 2006.
- Tudor Pamfile, *Agricultura la români*, București, 1913.
- Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*. București, 1973.

Ion ȚURCANU

Observații asupra spațiului vital al romanicilor răsăriteni

I.Ț. – autor a peste douăzeci de cărți și a câtorva sute de articole cu tematică variată: istoria tuturor românilor, istoria Basarabiei, istoria Moldovei medievale, studii de relații agrare, de istorie politică, de relații internaționale, de istorie a culturii, de metodologie a istoriei, de filozofie, de istorie literară etc. Cărți publicate în ultimii ani: *Istoria românilor (cu o privire mai largă asupra culturii)* (2007), *Istoria ilustrată a românilor* (2 vol., 2008, 2009), *În căutarea originii numelui Basarabia* (2010); *Descrierea Basarabiei* (2011); *Bessarabiana* (2012); *Republica Moldova: a fi sau a nu fi* (2012); *Antichitatea greco-romană la Nistrul de Jos și în teritoriile învecinate* (2014).

Chestiunea privind populația romanică de răsărit din zona Carpaților și a Dunării de Jos din a doua jumătate a mileniului I și din primele secole ale mileniului II, și mai cu seamă cea din spațiul pruto-nistean, este deosebit de complicată, mai precis, se arată foarte încurcată. Ea este ilustrată cel mai bine de situația absurdă în care aceleași așezări și aceleași vestigii materiale sunt atribuite de către istoricii români populației autohtone, adică romanice, în timp ce istoricii ruși afirmă cu tărie că acestea sunt produse slave, altfel spus, că ar fi mărturii sigure ale prezenței îndelungate, masive și ubicue a slavilor în acest teritoriu. Evident că o asemenea situație impune sarcina de a căuta o soluție de ieșire din această încurcătură. Un astfel de efort este cu atât mai necesar, cu cât studiile istorice românești contemporane referitoare la perioada respectivă și la tema luată aici în dezbatere, fie că este vorba de cercetări de specialitate, inclusiv investigații arheologice, sau de mari sinteze istorice, preferă să trateze subiectul respectiv de o manieră atât de „diplomatică”, încât pare a fi trecut cu vederea, și asta în situațiile în care nu este ignorat cu desăvârșire sau chiar prezentat distorsionat cu mai multă sau mai puțină știință. În studiul de față sunt invocate datele

unor cercetări lingvistice mai relevante în încercarea de a aduce unele clarificări în chestiunea cu privire la prezența romanicilor în teritoriile nord-dunărean și est-carpatic în a doua jumătate a mileniului I în lumina relațiilor acestora cu protoslavii¹.

Istoria limbii române și, prin intermediul ei, împrejurările în care a apărut poporul român au constituit preocuparea multor specialiști în etnolingvistică din diferite țări. Evident că nu este posibil să zăbovesc în studiul de față decât doar la realizările câtorva specialiști mai reprezentativi pentru atare îndeletniciri. Unul din ei, Alexandru Philippide, pare să fi fost influențat de anumite elemente ale viziunii lui D. Onciul asupra originii românilor: preia, și chiar absolutizează, ideea imigrării (admigrării) la nord de Dunăre a populației romanizate sud-dunărene, dar, spre deosebire de acest istoric, se arată rezervat față de continuitatea romanică în stânga marelui fluviu. După el, romanizarea s-a început pe ambele maluri ale Dunării, dar odată cu retragerea administrației romane din Dacia și din provinciile dunărene, practic procesul de formare a poporului român a continuat „numai în Peninsula Balcanică”², unde se retrăsese sau fusese retrasă (aproape) toată populația dacoromană nord-dunăreană*. Unul din cele mai puternice argumente în favoarea acestei păreri sunt, în viziunea sa, asemănările dintre limbile română și albaneză și, respectiv, dintre popoarele care vorbesc aceste limbi³. Slavii sosiți din nord și răsărit ar fi ocupat, după părerea lui, tot teritoriul eliberat de băștinașii de aici. Pe la începutul sec. VII, toată masa aceasta de slavi trece Dunărea în Peninsula Balcanică, fiind atrasă de orașele înfloritoare de aici. În același timp, dacoromânii, adică cea mai mare parte a populației romanice sud-dunărene (cu excepția grupurilor mai mici ale vlahilor balcanici) au trecut, adică, într-un fel, s-au reîntors, la nord de Dunăre pentru a umple „golul lăsat de slavi”⁴. Către acest moment, dialectul local al limbii latine, utilizat de populația romanică, cedează locul limbii române⁵. „Scurgerea, cum zice autorul, a românilor de pe teritoriile din dreapta Dunării pe cele din stînga a continuat până pe la întâia jumătate a secolului XIII”⁶. În viziunea lui Philippide, pe parcursul acestui proces, poporul român „s-a lășit de pe

* Nu e de mirare că părerea de la urmă a fost primită cu simpatie de istoriografia rusă: v. Șismariov, 1952, p. 80-106.

teritoriul lui de baștină* pe alte teritorii așa de întinse, precum sunt acele pe care le ocupă actualmente”⁷.

Din păcate, în monumentală și dens documentată sa sinteză asupra originii românilor (evident, în special cu date despre limbă) nu putem găsi un răspuns la întrebarea cum s-a produs pătrunderea și absorbția semințiilor alogene în masa românilor la etapa finală a genezei acestui popor, mai cu seamă, cum a avut loc asimilarea slavilor. Experiența sa de cercetare îl convinsese că aceasta era o problemă pe cât de complicată, pe atât de greu de rezolvat, de aceea el se mulțumește să observe că: „Chestiunea amestecului poporului român primitiv cu diferite neamuri de oameni altele, pe care și le va fi asimilat în cursul existenței sale, este o chestiune care așteaptă rezolvirea, dacă în general i se va putea da vreodată o rezolvire”⁸.

Bineînțeles că Philippide acordă o atenție mult mai mare formării limbii române în cele câteva dialecte ale ei. Cât privește însă dacoromâna, adică româna populației nord-dunărene, lucrurile de astă dată nu par a fi suficient de clare. Mai întâi, că, în viziunea sa, limba română luase locul latinei populare, sau primitive, „până la începutul secolului VII”⁹, adică atunci când, așa cum credea el, populația romanică se afla aproape toată la sud de Dunăre, iar slavii încă nu se revărsaseră în mase mari în Peninsula Balcanică. Explicând această situație, el precizează că „poporul român până aproximativ în a doua jumătate a secolului VI nu venise în așa de strânse legături și contacturi cu popoarele străine, care invadaseră până atunci Peninsula Balcanică, încât să facă împrumuturi de cuvinte de la ele”¹⁰. De unde ar rezulta că, până în acel moment, procesul de formare a limbii române nu cunoscuse influențe slave. Și totuși el vorbește despre astfel de influențe. Mai întâi, susține că „cuvintele slave s-au putut introduce încă din secolul V”¹¹, apoi, bazându-se pe cercetările lui G. Weigand, vorbește despre influența limbii ucrainene în nordul Moldovei și a limbii bulgare în Valahia¹². Se pare că în ultimul caz putea fi vizat tot spațiul carpato-dunărean, precum și sudul Basarabiei. Trebuie însă să observăm că în sec. V slavii încă nu se aflau la Dunăre, iar influențele limbilor bulgară și ucraineană nu s-au

* Evident, expresia „s-a lătit de pe teritoriul lui de baștină” trebuie reținută, întrucât pare să atragă atenția la faptul că baștina s-ar fi aflat la sud de Dunăre.

putut manifesta decât mult mai târziu, în ceea ce privește cea din urmă, abia după apariția statului la români. Așa cum vor arăta și alte studii de lingvistică, ideea despre influența bulgarei, bineînțeles ca limbă slavă definitiv constituită¹³, asupra limbii române era un argument destul de convingător.

Referitor la relația limbii cu procesele etnice, Philippide atenționează asupra unei observații extrem de relevante a lui Sextil Pușcariu pentru dezbaterile privind formarea celor două popoare care fac obiectul studiului de față, românii și slavii, după care limba e departe de a fi totuna cu poporul, mai precis, cu etnia, de unde rezultă concluzia că limba nu este neapărat un indiciu al etnicității, de vreme ce adeseori se constată că reprezentanții diferitor etnii ce locuiesc îndelungat împreună într-un anumit spațiu se deosebesc mai puțin între ei decât în raport cu conaționali lor din altă parte¹⁴.

Din păcate însă amplul studiu al lui Philippide asupra originii românilor realizat pe baza datelor lingvistice nu lămurește satisfăcător chestiunea esențială a studiului de față: relația dintre autohtonii romanici cu slavii în raport cu spațiul nord-dunărean, inclusiv teritoriul locuit de fiecare din cele două etnii, vremea locuirii și rezultatul conviețuirii sau al colaborării dintre ele. Nimic nu poate proba afirmația sa că în timp ce slavii treceau cu toții Dunărea pentru a se împrăștia în Peninsula Balcanică, în întâmpinarea lor și în locul lor venea o numeroasă populație romanică, tot așa cum nu se poate demonstra că toată mișcarea „înapoi acasă” a masei acesteia romanice ar fi durat șase-șapte secole până să se „lățească” pe „tot teritoriul ocupat actualmente de români”. În general, toată povestea aceasta atât de veche despre retragerea la sud de Dunăre a întregii populații romane și romanizate din Dacia și apoi revenirea după multe secole a unor mase mari de romanici în teritoriile carpato-dunărean și est-carpatic nu pare a fi mai mult decât o simplă construcție verbală, care niciodată nu a fost demonstrată pe baze de fapte sigure¹⁵. Pe de altă parte, deși nu sunt destul de clare lucrurile, în cercetările lui Philippide, nici în ceea ce privește influența limbii slave asupra evoluției limbii române după perioada latinei populare¹⁶, totuși părerea sa despre rolul foarte mare al limbii bulgare în acest proces constituie o contribuție de preț la istoria poporului român și la relațiile timpurii româno-slave.

Un loc important în cercetarea tuturor acestor fenomene ocupă opera științifică a lui Alexandru Rosetti. În viziunea sa, romanizarea populației traco-geto-dacice și, în general, geneza poporului român s-a petrecut pe ambele maluri ale Dunării. Față de afirmațiile care negau persistența populației romanice la nord de Dunăre, pe motiv că în acest spațiu lipsește toponimia latină, el invocă o serie de argumente de ordin toponimic și arheologic care caută să probeze netemeinicia unor asemenea puncte de vedere, demonstrând de ex. înlocuirea, prin traducere, din romanică în slavă, a multor toponime¹⁷. Considerațiile sale asupra spațiului de formare a limbii române indică, totodată, foarte clar și arealul genezei poporului român: „Limba română s-a dezvoltat pe o largă bază teritorială romanizată, cuprinzând provincia Dacia nord-dunăreană propriu-zisă, adică: Oltenia, Banatul și Transilvania, și celelalte teritorii care n-au intrat sub autoritatea romană (106 e.n.), fiind locuite de către 'dacia liberi', Muntenia și sudul Moldovei, iar la vest și sud-vest provinciile romanizate ce au stat întotdeauna în strâns contact, atât administrativ, cât și comercial, cu Dacia: Pannonia, Dardania și cele două Moesii”¹⁸.

Rosetti acordă o atenție mare rolului slavilor în formarea poporului român și a limbii române, după ce în a doua jumătate a sec. VI aceștia ar fi coborât la Dunăre din regiunile situate la nord de Carpați și apoi, spre sfârșitul acestui secol și mai ales pe parcursul secolului VII, ar fi invadat Peninsula Balcanică. Aceasta era perioada, observă el, în care, conform investigațiilor arheologice, la nord de Dunăre se manifesta „pe o arie foarte întinsă o civilizație cu caracter romanic, dezvoltată de populația autohtonă dacoromană”¹⁹. El demonstrează că „elementele slave au pătruns în limba română începând cu secolul al VI-lea. Slavii au învățat românește și au introdus în limba română particularități specifice limbii lor”, iar după pătrunderea acestora în Balcani „influența slavă a adus o serie de modificări limbii romanice de la nordul și de la sudul Dunării”. După care Rosetti conchide: „Elementul slav din limba română nu modifică întru nimic, însă, apartenența limbii române la limbile romanice”²⁰. Între altele, el exemplifică cu ajutorul morfologiei, care, fiind de origine latină, deci constituită, în fond, până la apariția influențelor slave, nu permite formarea propozițiilor în limba română numai din cuvinte de proveniență slavă, fără utilizarea corespunzătoare a elementelor gramaticale de origine latină²¹. La fel ca alți cercetători,

Rosetti vorbește despre un bilingvism româno-slav, dar acest proces, preciza el, însemna că „slavii au deprins limba populației romanizate și s-au romanizat (fără a exclude însă posibilitatea ca, uneori, românii să fi învățat limba acestora)”²².

Componenta puternică și de mare rezistență a demonstrației lui Rosetti o fac dovezile aduse în favoarea influenței slavei meridionale asupra formării limbii române, chiar dacă, așa cum am văzut mai sus, slavii începuseră, în viziunea lui, să exercite influență asupra limbii române încă pe atunci când se aflau la nord de Dunăre. „Elementul slav din limba română, precizează el, împreună cu elementele balcanice contribuie la crearea caracterului particular al limbii române, față de celelalte limbi romanice”²³. Avea în vedere mai cu seamă limbile bulgară și sârbă, subliniind totuși rolul cu totul deosebit, în această privință, al bulgarei. Între altele, va insista asupra faptului că slava bulgară avea să exercite o influență puternică asupra limbii române, mai ales, după apariția la Dunăre a primului stat bulgar (681), care se va extinde pe un teritoriu mare la nord de acest râu*, a reorganizării bisericii creștine bulgare sub jurisdicția patriarhiei de la Constantinopol și în urma împrumutării de către români a liturghiei slave²⁴.

Dovezi numeroase și sigure despre influența limbilor sud-slave, în special a bulgarei, asupra limbii române au adus și alți învățați lingviști români. De ex. N. Drăganu, în urma analizei unei informații toponimice și onomastice consistente privind relațiile româno-slave, conchide că „cele mai vechi nume topice și de persoană slave (din limba română – *I.T.*) au caracter sud-slav, și anume v[echi]-bulgar dinainte de ce s-ar fi manifestat trăsăturile proprii ale medio-bulgarei”²⁵.

Cercetările etnolingvistice românești au exercitat o influență considerabilă asupra studiilor de romanistică, și în special a celor consacrate istoriei limbii române, din alte țări, inclusiv a celor realizate în Rusia. Printre astfel de studii s-au impus mai cu seamă lucrările lui V.F. Șis̆mariov. Una din ele, publicată în 1952, avea să devină, pe bună dreptate, o lucrare de referință. În acest studiu, realizat în cea mai mare parte pe baza cercetărilor lui A. Philippide, A. Rosetti, N. Drăganu,

* Chestiunea aceasta rămâne a fi discutabilă, câtă vreme nu are confirmare clară în sursele bizantine.

dar și ale altor lingviști români (S. Pușcariu, O. Densușianu, I. Iordan, Th. Capidan), ale slaviștilor I. Bogdan și I. Bărbulescu, ale istoricilor N. Iorga, A. Xenopol, D. Onciul ș.a., dar și în temeiul unor lucrări de prestigiu din afara României, savantul rus a reușit să ofere modelul unei adevărate investigații științifice în acest domeniu, în pofida conjuncturii potrivnice de la acea vreme din țara sa pentru astfel de preocupări*. Evident că, la fel ca mai toți slaviștii și romaniștii din acele timpuri, considera și el că slavii apăruseră la Dunăre din nord sau/și nord-est, dar, spre deosebire de majoritatea istoricilor și a lingviștilor ruși, preocupați de relațiile româno-slave timpurii, credea că după retragerea administrației romane din Dacia, o parte, deloc numeroasă, a populației romanizate autohtone rămăsese pe loc, ceea ce presupunea, specifica el, și posibilitatea ca aici să se fi păstrat și limba romanică²⁶.

Meritul acestui savant lingvist în cercetarea istoriei timpurii a limbii române constă în reliefaarea clară a raportului acestei limbi cu influențele din afară, inclusiv cu limbile slave, mai precis, dacă cea dintâi a avut o evoluție proprie, independentă de astfel de influențe, apoi care au fost infiltrările slave la fiecare etapă a evoluției sale. Polemizând cu bizantinologul bulgar P. Mutafčiev, care susținea că româna a început să fie română numai din momentul în care a înșușit toate elementele slave²⁷, Șismariov observă că la etapa sa inițială, pe care el o numește romano-balcanică, când limba română încă nu se divizase în cele câteva dialecte ale sale, ea „se deosebea de celelalte limbi romanice nu prin slavonisme, ci prin acele trăsături ce s-au manifestat în acel continuator al imperialului *koiné*, care s-a dezvoltat după ruperea de jumătatea vestică a imperiului, trăsături ale fondului său lexical de bază și ale structurii sale gramaticale”²⁸. Altfel spus, limba română, în forma ei primară, primitivă, numită uneori protoromână, a apărut după despărțirea ei de latina populară, adică până să înceapă a absorbi cuvinte slave, observație ce venea să confirme constatarea formulată mai devreme de Rosetti, care

* Lucru greu de crezut, la un moment dat el chiar îl ironizează pe M.V. Serghievskij, un alt romanist rus bine cunoscut, pentru strădania acestuia de a demonstra cu orice preț deosebirea dintre limba română și „moldovenească”, iar de aici și faptul că moldovenii ar fi un popor aparte, deosebit de români: „У Сергиевского формулировки не всегда достаточно четки: валашский и молдавский он называет диалектами дакорманского, что не мешает ему, однако, четырьмя страницами дальше говорить о румынском и молдавском языках”: Șismariov, p. 90.

zicea că împrumuturile slave din limba română nu puteau schimba cu nimic caracterul ei de limbă romanică*.

Relativ la relația limbii romanice de răsărit cu slavii, el constată că fenomenul acesta a fost destul de complicat și a cunoscut câteva etape. La fel ca în cazul lingviștilor români menționați mai sus, pentru dânsul nu exista nici o îndoială că „masa principală a cuvintelor împrumutate (de limba română – *I.Ț.*) o alcătuiau cuvintele bulgare; celelalte limbi slave sunt reprezentate mult mai slab”²⁹. El evidențiază trei etape ale pătrunderii cuvintelor din slava bulgară în română. Prima din ele cuprinde sfârșitul sec. VII și sec. VIII, adică vremea când limba română încă nu se divizase în dialecte și când infiltrările lexicale din afară în această limbă erau destul de slabe. După care, Șišmariov observă: „Influența slavo-bulgară a devenit mai puternică atunci când teritoriul statului bulgar a început să se lărgească spre vest și nord, de la începutul sec. IX”³⁰, adică din momentul în care primul țarat bulgar ajunsese să se extindă, credea el, pe teritoriile întinse la nord de Dunăre, de unde rezultă că la această etapă cuvintele slave erau preluate mai cu seamă (sau aproape numai) de către romanicii trăitori pe aceste pământuri, de vreme ce primul stat bulgar se răspândise, conform unor estimări, în tot spațiul sud-carpatic și în partea sudică a teritoriului est-carpatic, inclusiv în sudul Transnistriei³¹. A treia, și ultima, etapă vizează perioada premergătoare formării statelor medievale românești. „Cea mai mare parte a cuvintelor bulgare împrumutate (de limba română – *I.Ț.*), susține lingvistul rus, au caracter mediobulgar**”, dar pe de altă parte cele mai timpurii manifestări romano-balcanice au trăsături ale dialectului est-bulgar (de ex. reflexele *ѣ* ca *ea* și *ѣ* ca *o*). Aceste trăsături au putut fi obținute în perioada contactelor cu cel de-al doilea țarat bulgar (sfârșitul sec. XII – mijlocul sec. XIII)³², numit în istoriografia română și vlaho-bulgar, deoarece vlahii au avut un rol important în organizarea și conducerea lui, iar populația vlahă (românii) era probabil la fel de numeroasă ca și bulgarii în cuprinsul acestui stat.

* De aceea e firesc să provoace nedumeriri părerile, după care influențele slave asupra limbii române ar fi fost covârșitoare, ca și cum bazele pe care ea se formase până la aceste influențe ar fi fost foarte sărace: „Deosebit de profundă va fi influența slavă bulgară asupra limbii romanice..., idiomul romanic va împrumuta din slavă un imens număr de elemente de vocabular...”: Raevskij, p. 225.

** E vizat dialectul din zona Salonicului.

În baza cercetărilor menționate mai sus, dar și a informației lingvistice adunate din alte surse și cercetări ce vizează tema relațiilor timpurii româno-slave, N.D. Raevskij a realizat la Chișinău un studiu care la vremea și în locul în care a apărut prezenta un real interes³³, chiar dacă, față de investigațiile vizând această temă, și în special în ceea ce privește soarta romanicilor timpurii, efectuate până în acel moment în România, Rusia, Bulgaria și în alte țări, ea nu aducea multe elemente noi și de valoare deosebită pentru a lămuri subiectele respective. Totuși, dincolo de faptul că autorul, mergând pe urmele lui Șišmariov, Serghievskij și ale altor lingviști ruși, a căutat să lege cumva tema relațiilor româno-slave de istoria limbii „moldovenești” (efort ingrat!), lucrarea sa conține unele fapte și observații care pot contribui, fie și într-o măsură redusă, la elucidarea temei studiului de față. Examinarea unor chestiuni, ca de ex. momentul apariției slavilor la Dunăre, etapele și spațiul formării limbii române timpurii³⁴, teritoriul locuit de romanicii nord-dunăreni³⁵, conține unele elemente îndoielnice, dar altele se potrivesc foarte bine cu observațiile și concluziile valoroaselor cercetări lingvistice menționate mai sus. Astfel, Raevskij se arată întru totul de acord cu părerea lui Rosetti, după care contactele romanicilor cu slavii au avut loc pe ambele maluri ale Dunării, susținând că primele împrumuturi slave au fost preluate de limba romanică în spațiul nord-dunărean³⁶, adică până la revărsarea slavilor în Peninsula Balcanică. Ceea ce face elementul de reală valoare al acestui studiu sunt datele despre influența slavei bulgare asupra limbii române. El va observa, după ce va fi făcut cunoștință cu unele scrieri ale lui E. Petrovici, A. Xenopol, D. Onciul ș.a., că această influență era legată de faptul că „în sec. XI-X regiuni ale spațiului nord-dunărean, cu populație romanică și slavă meridională de est, par să se fi aflat într-o anumită dependență de țaratul bulgar”³⁷. Toponimele și alte date lingvistice de origine bulgară din stânga Dunării, precizează Raevskij, „au fost constatate numai în partea de sud a spațiului romanic nord-dunărean”, ceea ce ar demonstra „că slavii bulgari au trăit, mai ales, în această zonă a teritoriului indicat”³⁸.

În final, el va observa că această influență se va manifesta și mult mai târziu după dispariția primului țarat bulgar, în fond, până în sec. XIII³⁹, de unde ar rezulta că vocabularul românesc va continua să mai preia cuvinte sud-slave și după ce cele două mari comunități etnice se sta-

torniciseră definitiv fiecare în spațiul ei istoric, cea dacoromână în teritoriul carpato-danubiano-pontic, iar cea bulgară la sud de Dunăre. Evident însă că la această etapă nu mai poate fi vorba de importante împrumuturi slave⁴⁰, deoarece româna ca atare se afirmase mult mai devreme⁴¹, iar procesul împrumuturilor se consumase, în linii generale, cel mai târziu în sec. XII⁴², ci de influențe solicitate de condițiile în care se pregăteau premisele pentru organizarea religioasă și politică a românilor, tendință care, în cele din urmă, va favoriza transformarea limbii slavone în limbă de cultură la etapa inițială a istoriei țărilor române. Însă toate acestea sunt fenomene post-etnogenetice și, ca atare, depășesc cadrul tematic al studiului de față.

Aruncând o privire înapoi asupra scurtei schițe privind relațiile lingvistice româno-slave cu începere de la sfârșitul întrebuintării în spațiul est-romanice a latinei populare și până către începutul mil. II, când etapa împrumuturilor slave în limba română avea să fie, în linii generale, depășită, constatăm că studiile pe care le-am examinat nu pot răspunde mulțumitor la câteva întrebări principiale legate nemijlocit de raportul etnic româno-slav în spațiul nord-dunărean și în special de faptul care din cele două etnii a predominat numeric pe aceste pământuri și a locuit aici cel mai mult timp sau poate chiar întotdeauna. Una din aceste întrebări este: din masa de slavi care au apărut în nordul Dunării în sec. VI, cam câți din ei, ca proporție, ca procent, au trecut în Peninsula Balcanică și câți au rămas pe loc? Principala informație pe care o avem despre ei – documentară și lingvistică – arată că în a doua jumătate a sec. VI aceștia s-ar fi aflat la nord de Dunăre, dar în perioada care a urmat îi semnalează numai în Peninsula Balcanică, de unde ar rezulta că în acest răstimp de multe secole pământurile nord-dunărene erau populate de altcineva. Se pot face variate presupuneri pentru a lămurii această chestiune, cea mai credibilă fiind că populația nord-dunăreană din acest spațiu, sau în orice caz, majoritatea acesteia o alcătuiau în acea vreme romanicii. Dar dacă exceptăm unele informații bizantine, lapidare și târzii, un răspuns la această întrebare – concret, strict științific, convingător – nu există. Singura impresie cumva mai clară ce pare să fie sugerată de realitățile de atunci e că, începând cu sec. VII, cel mai târziu de la sfârșitul acestui secol, slavi la nord de Dunăre fie că nu se aflau deloc, fie că erau foarte puțini.

A doua întrebare se referă la soarta populației romanizate nord-dunărene. Unii istorici și lingviști susțin că după părăsirea Daciei de către romani aceasta s-ar fi retras, toată sau aproape toată, la sud de Dunăre pentru ca mult mai târziu să treacă râul înapoi. Nu există însă nici un argument serios care să poată demonstra ce populație și din ce regiuni a migrat spre sud, unde și cât timp s-a aflat acolo, când a revenit în spațiul nord-dunărean și unde s-a așezat⁴³. Cât timp nu dispunem de nici un fel de date care ar ilustra clar astfel de procese, nu poate fi alt răspuns la această întrebare decât să admitem că populația mai mult sau mai puțin romanizată nord-dunăreană nu a migrat nicăieri, răspuns care, bineînțeles, se cere și el demonstrat pe fapte sigure.

O altă întrebare este generată de părerea multor cercetători, dacă nu a celor mai mulți din ei, atât istorici cât și lingviști, cum că acea populație nord-dunăreană romanizată și, în general, autohtonă, care nu emigrase nicăieri, s-ar fi retras din fața invadatorilor în munți*. Nimeni nu a oferit nici un fel de date sigure care să fi arătat cum s-a desfășurat această mișcare de mari proporții, care naște numeroase întrebări fără răspunsuri: în ce măsură spațiul ocupat de invadatori a fost eliberat de autohtoni, unde anume s-au adăpostit aceștia din urmă, în ce condiții, când și cum s-au răspândit apoi pe teritorii imense în afara munților, în ce raporturi s-au aflat cu străinii, când au revenit la vetrele lor, iar când românii de la sud de Dunăre s-au întors acasă, ce relații au avut cu aceștia? Sigur că s-ar cere o sumă de fapte și pentru spulberarea odată și pentru totdeauna a acestei supoziții, chiar dacă și o simplă judecată o arată lipsită de orice temeiuri.

Și, în sfârșit, chestiunea cea mai delicată: nu cumva apariția dialectului nord-dunărean, dacoromân, are o altă istorie decât cea conform căreia acesta s-ar fi constituit în rezultatul separării de dialectele romanice sud-dunărene, după o lungă perioadă de unitate lingvistică? Nu pare mai logic ca idiomul romanic din spațiul carpato-danubiano-pontic să se fi format izolat de graiurile romanice din Peninsula Balcanică, drept urmare a separării celor două mari grupuri de populație romanizată

* Dacă ar fi să credem că năvălirile popoarelor migratoare în spațiul carpato-danubiano-pontic ar fi fost însoțite de golirea întregului teritoriu de autohtoni, atunci ar trebui să admitem că invazia hunilor a măturat toată populația din Europa, de la Ural până pe țărmurile sud-vestice ale Mării Mediterane și până la Atlantic.

după retragerea administrației romane din provinciile dunărene și apoi a desprinderii Imperiului Roman de Răsărit de cel de Apus? Ce ar putea explica mai bine apariția dialectelor balcanice ale limbii române decât, mai întâi, separarea romanicilor balcanici de cei nord-dunăreni și apoi izolarea comunităților de populație romanică sud-dunăreană sub presiunea extrem de puternică și îndelungată a unui amalgam de factori potrivnici de ordin politic, militar, etnic? Pe scurt, nu se arată oare destul de firesc ca dialectul dacormân să se fi constituit și să se fi aflat tot timpul în mediul său specific în care se află și acum, în timp ce dialectele românilor de la sud de Dunăre, după separarea forțată a purtătorilor acestor graiuri, s-au individualizat fiecare aparte în variate medii lingvistice, etnice, politice, culturale, sociale etc.?

Am văzut că studiile lingvistice menționate mai sus semnalează influența limbilor sud-slave, și în special a slavei bulgare asupra limbii române. În ceea ce privește influențele dinspre est, referințele se fac, de regulă, la limba ucraineană⁴⁴, fenomen firesc, care însă are în vedere realități petrecute mult mai târziu față de vremea apariției poporului român și a limbii române și care vizează marginile estică și nord-estică ale arealului etnic românesc. E firesc ca în Moldova și mai ales în Bucovina și Basarabia, cu atât mai mult în Transnistria, influențele est-slave asupra limbii române să fie foarte mari, dar e ușor de înțeles că toate acestea sunt fenomene relativ recente și deci nu au nici o legătură cu originea limbii române și a poporului român. Cât privește însă influențele sud-slave timpurii asupra limbii române, care sunt reale, acestea ridică o altă întrebare: dacă slavii, înainte de a trece cu toții Dunărea și a se așeza pentru totdeauna în Peninsula Balcanică, au locuit un secol sau două la nord de acest fluviu, de ce nu au lăsat, anume în această perioadă, urme adânci în limba română?⁴⁵ Dacă ei au fost foarte numeroși, cum susțin multe scrieri despre aflarea lor la Dunăre, evident că trebuia să fi asimilat toată populația autohtonă nord-dunăreană, ceea ce nu s-a întâmplat, dimpotrivă, ei au fost asimilați de către romanicii de aici⁴⁶. Sursele bizantine pe care le cunoaștem mărturisesc despre o populație slavă mai mult sau mai puțin numeroasă numai în legătură cu evenimentele petrecute în Peninsula Balcanică și nu conțin nici un fel de date care ar demonstra că o astfel de populație s-ar fi aflat și în nordul Dunării. Procopius, cea mai sigură sursă referitoare la slavii din sec. VI, spune limpede că aceștia se aflau lângă malul stâng al fluviu-

lui. Deci nu există nici o informație care ar demonstra că slavii erau la fel de numeroși atât în spațiul nord-dunărean, cât și la sud de Dunăre. De unde nu poate rezulta altceva decât că, dacă slavii într-adevăr au fost foarte numeroși, ei nu s-au aflat la nord de Dunăre, iar acei slavi care au pătruns în acest spațiu făceau parte din grupuri puțin numeroase, venite aici din altă parte, după toate aparențele, de la sud de Dunăre. E limpede, prin urmare, că toată povestea despre aflarea îndelungată și masivă a slavilor în spațiul carpato-danubiano-pontic nu rezistă în fața examinării ei critice, dar, oricum, elucidarea completă a acestei chestiuni are nevoie de date suplimentare.

Note

¹ Un studiu amplu asupra acestei chestiuni, cuprinzând și alte aspecte ale relațiilor româno-slave, a fost publicat în revista Academiei Române *Limba română*, 2019, nr. 3.

² Philippide, 1923, p. 854. „Locul de obârșie a poporului român este teritoriul romanizat al Peninsulei Balcanice”: Idem, 1927, p. 569.

³ „Există o afinitate etnică între cele două popoare”: Philippide, 1927, p. 761. E adevărat că, în acest context, trebuie ținut cont și de o altă observație a sa, foarte principială, după care dacă albanezii „nu sunt nici traci, nici iliri, nu pot fi altceva decât panoni” (*Ibidem.*, p. 800; v. și p. 770 sqq., 801), deoarece în așa caz ar fi de presupus că românii ar fi venit în contact cu ei nu în sudul Dunării de Jos, ci la Dunărea Mijlocie.

⁴ Philippide, 1927, p. 406.

⁵ *Ibidem.*, p. 233.

⁶ Philippide, 1923, p. 858. „Schimbul complet al celor două teritorii de la un neam la altul a avut loc de abia la începutul secolului XIII”. Deci acel moment, observă Philippide, nu a constituit „începutul migrației dacoromanilor, cum credea Roesler, ci sfârșitul ei; la începutul secolului XIII tot teritoriul ocupat actualmente de români era umplut de dâșii”: Idem, vol. II, p. 407. N. Drăganu avea să vină mai târziu în sprijinul acestei concluzii: v. Drăganu, 1933, p. 594.

⁷ Philippide, 1927, p. 342

⁸ *Ibidem.*, p. 343.

⁹ *Ibidem.*, p. 243.

¹⁰ *Ibidem.*, p. 229.

¹¹ *Ibidem.*, p. 233.

¹² *Ibidem.*, p. 344.

¹³ Evident, aceasta nu se va numi bulgară decât după definitivarea simbiozei slavo-bulgare și după ce bulgarii își vor fi însușit limba slavilor, probabil, după sec. XI: v. Mihăilă, 1971, p. 357.

¹⁴ Philippide, 1927, p. 344-345. Evident, semnificația reală a acestei observații nu poate fi ignorată, dar nici nu trebuie absolutizată, deoarece relațiile etnice și etnolingvistice semnaleză destul de des o mare complexitate.

¹⁵ Dar care, oricât ar părea de straniu, nu a fost totuși desființată, în ciuda demonstrațiilor de înaltă ținută științifică, făcute de cercetători de talia lui J. Jung, J. L. Pič, W. Tomaszek, C. Jireček ș.a., ca să nu mai insist asupra cercetărilor unei strălucite pleiade de istorici și lingviști români.

¹⁶ Între altele, așa cum aveau să arate și investigațiile lingvistice ulterioare, nu este ușor de demonstrat că limba română ar fi înlocuit latina populară încă înainte de începutul sec. VII. Nu încapе îndoială însă că acest proces a fost grăbit de înlocuirea în Imperiul Bizantin, la nivel oficial, a limbii latine cu geaca (cca anul 605).

¹⁷ Rosetti, p. 214-216. Vezi asupra acestei chestiuni și Șišmariov, p. 82.

¹⁸ Rosetti, *op. cit.*, p. 77.

¹⁹ *Ibidem.*, p. 295.

²⁰ *Ibidem.*, p. 609.

²¹ *Ibidem.*, p. 293-294.

²² *Ibidem.*, p. 300. Deci nu e vorba de acea variantă năstrușnică de bilingvism, promovată de istoriografia rusă, după care populația romanică ar fi însușit limba slavă în aceeași măsură în care slavii au învățat româna.

²³ *Ibidem.*, p. 294. Este importantă referința savantului, în acest context, la componența etnoculturală multiplă a Peninsulei Balcanice, care sugerează complexitatea procesului de formare a limbii române și a poporului român.

²⁴ *Ibidem.*, p. 298. Evident însă că influența târzie s-a deosebit mult de cea timpurie, din sec. VII-IX, întrucât ultima avea să poarte pecetea vizibilă a culturii bizantine și, principalul, nu mai ținea de procesul formării limbii române, la fel ca și aflarea sporadică și efemeră a slavilor de răsărit la gurile Dunării în timpul campaniilor de jaf din sec. X asupra Bizanțului: v. Țurcanu, p. 123-127 cu notele corespunzătoare.

²⁵ Drăganu, p. 593.

²⁶ Șišmariov, p. 82-83. Mai precis, limba populației romanizate, latina populară.

²⁷ Mutafčiev, 1932, p. 78, 293.

²⁸ Șišmariov, p. 92.

²⁹ Șišmariov, p. 90.

³⁰ *Ibidem.*, p. 91.

³¹ De fapt, sursele vremii nu confirmă aceste păreri: v. în continuare părerea lui Constantin Pofirogenetul și constatările unor autori contemporani asupra acestei chestiuni.

³² *Ibidem.*, p. 92. Se cere aici precizarea că, formal, acest stat a avut o durată mai mare, până spre sfârșitul sec. XIV, dar realmente și-a pierdut independența în momentul invaziei tătaro-mongole din 1241.

³³ Raevskij, 1988.

³⁴ Sursele bizantine, cele mai sigure în privința apariției slavilor la Dunăre, nu confirmă aflarea lor aici în sec.V, cum susține Raevskij: Curta, 2001, p. 71. Nu se arată convingătoare nici părerea că la așa-zisa prima etapă a evoluției sale (sec. VI-VIII) limba romanică

ar fi fost unitară și nu ar fi cunoscut influențe slave. De altfel, etapele sunt prezentate cam încalcit (v. Raevskij, p. 114-115, 144-145), la fel ca și părerea despre primele influențe slave asupra limbii romanice de răsărit. De asemenea, autorul nu pare să aibă o viziune limpede cu privire la arealul de formare a limbii române: cel mai des sunt menționate Dacia și „cele două Moesii”, uneori mai e numită și zona Serdicăi, a Moravei (evident, din Serbia) și Iscir-Timoc (p. 75, 177, 186), dar nu este clar dacă nu cumva sunt ignorate părți importante din fostele provincii romane Panonia și Dardania (v. Rosetti, p. 77).

³⁵ El susține repetat (e adevărat, formulele variază de la un subiect la altul) că până în sec. XII romanicii nord-dunăreni locuiau în Carpați și pe versanții acestor munți, unde s-ar fi retras după sec. X (v. Raevskij, p. 138, 145, 177-178, 185), afirmație ce vine în contradicție cu unele surse bizantine (Kinnamos, Choniates), care semnalează prezența vlahilor la nord de Dunăre în sec. XII, inclusiv relatează despre raidurile comune în Peninsula Balcanică ale cumanilor cu vlahii (romanicii) din stânga fluviului, de unde se vede bine că aceștia din urmă se aflau pe teritoriile întinse din afara munților, ocupate de cumani. Vezi și Drăganu, p. 573; V.F. Șismariov, p. 94 (este de reținut observația sa că sursele scrise întotdeauna întârzie, deci ele se referă, de fapt, la realități mai timpurii); Țurcanu, p. 129-130, 240-241.

³⁶ Raevskij, p. 161-162.

³⁷ *Ibidem.*, p. 181.

³⁸ Raevskij, 181. *Ibidem.* Această afirmație nu poate fi demonstrată. Unii istorici, în special bulgari, susțin că țaratul bulgar s-ar fi întins departe spre nord și nord-est de Dunărea de Jos. V.N. Zlatarski, mai precaut, crede că în sec. IX statul bulgar ar fi cuprins toată partea sudică a Basarabiei: Zlatarski, 1918, hărțile anexate. În realitate, sursele bizantine nu confirmă această părere. Constantin Porfirogenetul de ex. arată clar că în sec. X frontiera nord-estică a Bulgariei pornea de la Dunăre, mai precis, de la brațul Sulina al râului: *Ἀπὸ δὲ τὸν Σελινᾶν οὐ φοβοῦνται τινα, ἀλλὰ τὴν τῆς Βουλγαρίας γῆν ἐνδυσάμενοι, εἰς τὸ τοῦ Δανουβίου στόμιον ἔρχονται* (*De adm.*, 9, 49-51; 37, 157-159); v. comentariile lui G.G. Litavrin, T.M. Kalinina și B.N. Florea la ed. rusă din 1989: http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr_2/pred.phtml?id=6363; v. și A.T. Smilenko, A.A. Kozlovskij, 1987, p. 81. Însă în ceea ce privește influența limbii bulgare la nord de Dunăre, mai mulți cercetători, cu începere de la Philippide, au demonstrat pătrunderea cuvintelor din slava bulgară până în vestul Transilvaniei, la nord de Carpați, iar de acolo, în Bucovina, Moldova de Nord și în Basarabia. Dar, în mod sigur, influența bulgară nu a fost mai mică de la sud spre nord și nord-est. Unele studii de lingvistică avertizează asupra necesității de a nu absolutiza influența bulgare asupra limbii române la această etapă, când de fapt, în spațiul în care au avut loc contacte mai strânse între romanici și bulgari „influența românească a lăsat urme mult mai adânci în limba bulgară decât influența slavă în limba română, căci a atins și structura ei internă și nu s-a mărginit numai la introducerea de cuvinte”: Th. Capidan, 1924, p. 235.

³⁹ Raevskij, p. 224. E gratuită însă afirmația cum că acest proces ar fi avut loc în condițiile în care romanicii vor coborî din munți spre câmpie, inclusiv în spațiul de la est de Carpați, odată ce aceștia, așa cum am văzut mai sus, erau așezați temeinic în acest teritoriu de mai multă vreme.

⁴⁰ Vezi despre împrumuturile târzii: Mihăilă, 1983, p. 43-83.

⁴¹ La observațiile de mai sus ale lui Rosetti și Șismariov, după care limba română exista ca atare după ce latina populară cedase locul în spațiul est-romanice limbii romanice locale,

adică în sec. VII-VIII, adăugăm o observație mult mai târzie, după care „limba română a 'apărut' ca un idiom diferențiat de latina din care provenea, în cursul secolelor VII-VIII”: *Istoria românilor*, p. 132.

⁴² Raevskij, p. 220. Evident că pătrunderile ulterioare de cuvinte străine, inclusiv slave, în limba română nu mai țin de procesul formării limbii.

⁴³ După câte cunoaștem, nu s-a întrebat nimeni, din cei care vorbesc despre migrarea peste Dunăre a populației romanizate nord-dunărene, ce relații a avut aceasta cu romanicii sud-dunăreni, câtă vreme, în mod sigur, din punct de vedere etnic cele două comunități nu erau identice.

⁴⁴ V. de ex. Philippide, 1927, p. 344; Rosetti, p. 436; Șișmariov, p. 93; E. Petrovici, 1960, p. 41 și urm.; Idem, 1964, p. 37 și ur

⁴⁵ Se vorbește în unele studii lingvistice despre preluarea de către romanicii răsăriteni a cca 15 cuvinte așa-zis protoslave, adică acestea ar fi aparținut slavilor din sec. VI-VII, dar se pare că, în realitate, e vorba de supoziții, nu de lucruri sigure: v. Mihăilă, 1971, p. 358 sqq.

⁴⁶ Vorbind despre slavii din Transilvania și Muntenia, Niederle observa: „Presupun că acolo au rămas mereu mulți slavi, care au fost romanizați, dar sigur că ei constituiau o minoritate față de dacoromâni. Altminteri ei ar fi slavizat populația veche (autohtonă? – *I.T.*) și ar fi pus stăpânire pe această regiune așa cum a fost în Peninsula Balcanică”: Niederle, p. 87.

Abrevieri

DDM Dnestro-Dunajskoe meždurečje v I – načiale II tys. n.e., Kiev, 1987.

IAN SSSR Izvestija Akademii Nauk SSSR, Moscova.

SCL Studii și cercetări lingvistice, București.

Voprosy *Вопросы языкознания*, Moscova.

Bibliografie

Capidan, Th., *Raporturile lingvistice slavo-române. I. Influența română asupra limbii bulgare*, Dacoromania, III (1922-1923), 1924.

Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. by Gy. Moravcsik, Washington, 1967.

Curta, F., *The Making of the Slavs. History and Archeology of the Lower Danube Region c. 500-700*, New York, Cambridge University Press, 2001.

Drăganu, N., *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933.

Istoria românilor, vol. III. Sintezele românești, ed. a doua, București, 2010.

Mihăilă, Gh. *Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română*, SCL, XXI, 1971, 5.

- Mihăilă, Gh. Împrumuturile vechi slave în româna comună, SCL, XXXIV, 1983.
- Mutafčiev, P., *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia, 1932.
- Niederle, L., *Slavjanske drevnosti, Moscova*, 1956.
- Petrovici, E. *Istoria poporului român oglindită în toponime*, București, 1964.
- Petrovici, E. *Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române*, Romanoslavica, 1960, IV.
- Philippide, A., *Originea românilor*, vol. I, Iași, 1923; vol. II, Iași, 1927.
- Raevskij, N.D., *Contactele romanilor de răsărit cu slavii. Pe bază de date lingvistice*, Chișinău, 1988.
- Rosetti, A., *Istoria limbii române, I. De la origini până în secolul al XVII-lea*, ed. a doua revăzută și adăugită, București, 1978.

Theodor CODREANU

O istorie a gândirii filosofice eminesciene (I)

Th.C. – prof. dr., critic și istoric literar, prozator și eseist. Autor al mai multor volume, dintre care *Dubla sacrificare a lui Eminescu* (a cunoscut trei ediții), *Complexul Bacovia*, (2003), *Basarabia sau drama sfâșierii* (2003), *Duminica mare a lui Grigore Vieru* (2004), *Transmodernismul* (2005), *A doua schimbare la față* (2008), *Istoria „canonică” a literaturii române* (2009), *Eminescu în captivitatea „nebuliei”* (2011), *În oglinzile lui Victor Teleucă* (2012), *Literatura română acasă* (2014), *Dialogurile unui provincial* (2015) ș. a. Laureat al mai multor premii acordate de Uniunile Scriitorilor din România și din Republica Moldova.

Eminescologia, ca știință centrală a culturii românești moderne, și-a descoperit proprii istorici, de la Dimitrie Popovici la Constantin Culeșan. Între aceștia, filosoful și universitarul băcăuan Ștefan Munteanu a creat pârția care încununează cercetarea istoriei receptării relației complexe dintre poezie și filosofie în opera eminesciană. Întâlnirea domniei sale cu Eminescu s-a produs de timpuriu, începând cu teza de doctorat *Filosofia indiană și creația eminesciană* (care se va tipări, apoi, la Editura Didactică și Pedagogică, București, 1997; versiunea în spaniolă, de Alexandru Belemuski, Editura Niram Art, Madrid, 2015), continuând cu *Fulgurații eminescologice* (Bacău, Editura Moldavia, 2000), *Mihai Eminescu's Contribution to the Philosophy of Law*, trad. în engleză: Nicoleta Botez, Editura Lambert Academic Publishing Saarbrücken, Germania, 2014 pentru ca, apoi, să-și focalizeze atenția către *O istorie a opiniilor privind filosofia lui Eminescu*, primele două volume apărute deja la Editura Eikon din București, în 2017 și 2019. Volumul I a și fost încununat cu Premiul Național „Mihai Eminescu” pentru exegeză, la Suceava, în 2018.

Gândirea filosofică a lui Eminescu, începând cu Titu Maiorescu, Dobrogeanu-Gherea,

Al. Grama și următorii a fost fie recunoscută, fie negată, în genere, sub semnul comparatismului sursierist, fiecare evaluând-o după educația lui intelectuală și politică, temeliile culturale fiind recunoscute și analizate îndeobște ca influențe benefice sau profund pernicioase, ca în cazul Schopenhauer, el însuși acuzat și pus sub ghilotina ideologică a „pesimismului”. În orice caz, lui Eminescu nu i s-a recunoscut statutul de *filosof* original, decizia lui G. Călinescu (conform căreia filosofia eminesciană s-ar reduce la un comentariu în marginea lui Schopenhauer) fiind asimilată și de Academia Română, Eminescu lipsind din tratatul *Istoria filosofiei românești* (1972). Doar filosofi izolați, ca M. Ciurdariu sau Tudor Ghideanu și-au asumat tendința de a ieși din „boicotul” istoriei, revizuirea critică propriu-zisă venind fie din exil (Constantin Amărieuței, Vintilă Horia ș.a.), fie din țară (Constantin Noica, 1978, Anton Dumitriu, Constantin Barbu, 1985), fie de la personalități străine, precum Rosa Del Conte (1961) sau Svetlana Paleologu-Matta (1988).

Cercetarea devotată și lucidă a lui Ștefan Munteanu vine să acopere filonul cardinal al cugetării eminesciene, prezent secvențial sau în complexitatea lui, în opera unor personalități diverse. Volumul I se oprește la Maioreescu, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Grigore D. Pencioiu, Nicolae Petrașcu, Vasile Goldiș, Vasile Gherasim. I.A. Rădulescu-Pogoneanu, Panait Cerna, Henri Sanielevici, Mircea Djuvara, Mircea Florian, Marin Ștefănescu, Romulus Demetrescu, Sterian C. Dumbra-vă, Henrieta Sachelarie, Cezar Papacostea, Gh. Bogdan-Duică, Iulian Jura, Ion Sân-Giorgiu, Grigore Tăușan, Ion Petrovici și Tudor Vianu. Volumul al II-lea, asupra căruia voi zăbovi în notele de față, radiografiază opera eminescologică, sub unghi filosofic, a următorilor: Alexandru Grama, Nicolae Zaharia, Ciprian Doicescu, Demetrio Marin, Rosa Del Conte, Sergiu Al-George, Marin Tarangul, Octavian Vuia, Constantin Amărieuței, Alexandru Boboc, Tudor Cățineanu, Vasile Muscă, Elvira Sorohan.

S-a întâmplat un fenomen ciudat: prima carte despre Eminescu a venit din Ardeal, de la canonicul blăjean Alexandru Grama, o carte a negației radicale, în numele moralei și patriotismului, adică atacând două puncte tari ale caracterului poetului și gânditorului care a fost și principala voce din vechiul regat pentru refacerea Daciei Mari, într-un

moment când diplomația românească negocia un tratat secret de alianță cu Puterile Centrale, tratat care însemna tocmai renunțarea la un asemenea proiect politic venit chiar din partea ardelenilor prin Societatea „Carpații”, înființată, simbolic, la 24 ianuarie 1882. Mihai Ralea definea inteligența, în 1935, ca fiind capacitatea evitării *confuziei punctelor de vedere*. În această capcană cădea părintele Grama transferând ostilitatea lui acerbă față de Junimea și de Titu Maiorescu într-o adevărată ură față de Eminescu. Studenta de la fizică, din exemplul lui Ralea, nemaiputând să-și apere punctul de vedere în fața celeilalte, a izbucnit în plâns de ciudă, răbufnind: „Așa-mi trebuie mie dacă stau de vorbă cu o *tuberculoasă!*” Gravă confuzie între planuri total diferite. Disputând cu Maiorescu, Grama, aflat în impas, aruncă eticheta „*tuberculoasă*”, asupra lui Eminescu (bănuț a fi mai primejdios decât mentorul Junimii), acuzându-l, totodată, de o contaminare culturală dinspre un alt „*tuberculos*”, Schopenhauer: „Filosofia pesimistă a lui Schopenhauer a sădit în inima lui, încă de timpuriu, o ură și un urât față de toată existența. Pentru el, și cerul e un «mausoleu». Pentru el, pământul era numai un «brus de tină», iar «a fi e o nebunie și tristă și goală». Pentru el, «decât viața aceasta e mai bun nimica». Și: „Astfelu, tot cuprinsul poeziilor lui Eminescu este monstruos. De o parte, pesimismul lui Schopenhauer, iar de cealaltă iubirea sexuală sau erotismul desfigurat și mutilat de loviturile pesimismului, o specie de Ianus cu două fețe înfricoșate”.

Arhetipul Grama părea că a dispărut din cultura noastră. Aproape surprinzător, a reizbucnit violent, după 1989, cu faimosul număr al revistei „Dilema” din 1998. Efectul nu putea fi decât similar cu al celui de după apariția cărții lui Grama, din 1891, observă Ștefan Munteanu: „Altfel spus, studiul lui Alexandru Grama nu numai că nu a avut urmările scontate, ci a stârnit, prin totala negare a creației eminesciene, un curent de susținere și de impunere a operei poetului-cugetător în conștiința națională” (p. 8). La fel, după acuzele/negarea radicală din „Dilema”: o extraordinară resurrecție a eminescologiei, cum a constatat istoricul acestui fenomen, Constantin Cubleșan.

Nicolae Zaharia (1868-1924) a avut succes, o vreme, cu un volum de studii din 1910 (*Mihail Eminescu. Pesimismul, nebunia și geniul și personalitatea sa artistică*), urmat de o monografie, *Mihail Eminescu. Viața și*

opera sa (1912), toate împănate, în cheie psihologică, cu teoria lombrosiană asupra relației dintre geniu și nebunie. N. Zaharia a fost „pus la punct” de G. Călinescu, acesta considerându-l, cam dur, „un biet om incult și maniac”. N. Zaharia admitea că Eminescu a fost nu numai poet, ci și filosof, dar fără un sistem filosofic propriu, adoptând „vederile lui Kant” și, privitor la viață, „părtașul înfocat al lui Schopenhauer”, ca „*pesimist* în toată puterea cuvântului”. Cu această evaluare, criticul a încercat să explice de ce traduceri din Eminescu în alte limbi nu au succes, despicând antinomic *fondul de formă*: „Poeziile lui, traduse în limbile franceză și germană, nu au făcut mare efect, căci ideile cuprinse în ele sunt cunoscute de mult timp streinilor. Așa încât, prin traducere, li s-a luat calitatea de căpetenie, prin care se distingeau: *originalitatea formei*”. Totuși, N. Zaharia admitea o anumită coerență, atât în poezie, cât și în proză, între „imaginația de poet cu gândirea de filosof”, observă Ștefan Munteanu (p. 37).

Mai puțin cunoscutul Ciprian Doicescu (autor al unei monografii despre Octavian Goga și traducător al Iuliei Hasdeu din franceză în română) îi atrage atenția criticului prin lucrarea *Eminescu. Izvoare de inspirație, preocupări de cultură* (1932, 1939). Doicescu încearcă printre cei dintâi să pună în matcă problema influențelor în opera lui Eminescu, părăsind atotdominanta tradiție a sursierismului: „Cum adică? A transpus Eminescu o simțire a unui poet antic, bunăoară, în sufletul lui? A adus oare gingășia versului său ca pe o marfă de import? Nu. Un poet ca el nu poate fi influențat și deci *întrăurit* de alți poeți...”. Doicescu admitea problema influențelor doar în știință, nu în poezie sau în filosofie. Așa-zisele influențe sunt, în realitate, doar „preocupări de cultură”. Autorul îi reproșa lui Tudor Vianu că a confundat „izvorul de inspirație” cu „înclinarea poetului către o anumită filosofie”: „Altfel, Domnia-Sa n-ar fi făcut aprecieri iluzorii între Eminescu și etica lui Schopenhauer pornind de la dorința de a căuta influențele, din care marele poet și-a plăsmuit – zice-se – poezia”. Ciprian Doicescu se află în prejma unui *metabolism* cultural în creație, punându-l însă doar pe seama *voinței* creatorului: leul se hrănește cu antilope, dar nu devine antilopă, s-ar putea spune. Din păcate, autorul nu ajunge până acolo, deși pune influențele aproape goethian, în sensul afinităților electivă: „În cugetarea lui Eminescu vom găsi puncte de contact cu filosofia indiană, cu gândirea eleată și cu Platon, precum și cu filosofia cu ascendență

platoniciană (Giordano Bruno, Kant, Schopenhauer). Aceste puncte de contact sunt *naturale* la un cugetător ca el. Preocupările lui de cultură s-au îndreptat către acele concepții, fiindcă numai acolo a găsit explicat mai bine absolutul către care a năzuit o viață”. Toate „*crystalizându-le în ceea ce era specific personalității sale*”. În consecință, de pildă, referitor la *Luceafărul*, invocă observația bine cunoscută a lui Gh. Bogdan-Duică referitoare la basmul *Fata în grădina de aur*: „Puțin i-a dat lui Eminescu basmul, aproape tot, i-a dat el basmului”. Apoi, în pofida contactului cu budismul, Eminescu n-a fost budist, iar *dorul nemărginit* nu este „voința de a trăi” a lui Schopenhauer, cum credea Tudor Vianu. Comparatismul antisursier este extins la toate contactele filosofice eminesciene: „Marele merit al autorului, deși a rămas necunoscut, este de a fi atenționat asupra felului cum trebuie pusă problema influențelor când vorbim de creația eminesciană” (p. 50). Din păcate, Ciprian Doicescu se oprește la acest stadiu polemic, fără a ne spune prea mult despre gândul filosofic eminescian.

O surpriză poate fi considerată prezența în volum a lui Demetrio Marin (1914-1978), originar din satul Peicani, comuna Jigălia, fostul județ Fălciu (azi, în comuna Găgești, județul Vaslui), beneficiar, în 1941-1943, al unei burse a Academiei Române din Roma, apoi în 1946 al unei alte burse în Italia, rămânând acolo după invazia sovietică în Țară, devenind universitar la Bari, convertit la catolicism în 1950, cu o remarcabilă carieră de filosof și de eminescolog, din opera căruia au fost traduse două cărți la Editura Institutul European din Iași, patronate de Traian Diaconescu: *Eminescu și cultura indiană* (2004) și *India și Occidentul* (2007). Primul dintre cele două volume adună toate studiile eminescologice ale lui Demetrio Marin. „Studiile sale despre Eminescu – apreciază Traian Diaconescu în prefață – se disting prin atitudine și fevoare. Eminescu este un simbol care-i luminează dorul de țară și-l unește cu patria din care s-a exilat. Prin conexiunile sale istorice și comparative, magistrul Demetrio Marin descoperă în Eminescu unul dintre cei mai mari poeți din cultura europeană. Cartea sa propune răspunsuri la probleme controversate dar, mai ales, ridică întrebări incitante care aprind spiritul nostru umanist”. În postfața la studiul *Eminescu și cultura indiană*, Gheorghe Drăgan atrăgea atenția asupra părerii lui Demetrio Marin că „întreaga creație artistică eminesciană se află în contradicție cu învățătura creștină”, încât idealul său uman

n-ar fi nici sfântul, nici eroul creștin, ci ascetul budist. *Necreștinismul* lui Eminescu a fost susținut, în vremea din urmă, și de Răzvan Codrescu, apelând la argumente de dogmatică ortodoxă, iar de către jurnalistul încrâncenat Cristian Tudor Popescu, din perspectiva raționalismului ateist. Demetrio Marin apelează esențial la filosofia pesimistă ale vechilor hinduiști coroborată cu „budismul” lui Schopenhauer trecut prin interpretarea lui Max F. Hecker din 1897 (*Schopenhauer und die Indische Philosophie*). Spre deosebire de ceilalți filosofi romantici germani (Fichte, Schelling, Hegel), care construiau o metafizică pe fundamente raționale, Schopenhauer l-ar fi atras pe Eminescu prin *voința irațională*, producătoare de *durere*, ca în budism. Așa ar fi devenit poetul român „unul dintre discipolii fideli ai lui Schopenhauer”, ca scriitor, filosof (fără sistem), unul dintre cei mai mari lirici ai literaturii universale. Uriașul merit al lui Eminescu, în consecință, este că, în materie de pesimism, nu are echivalent nici în literatura română, nici în cea universală (p. 57). Demetrio Marin credea că „pesimismul” eminescian nu are contingențe cu al Ecclesiastului: „Eminescu se deosebește total de Biblie și cu atât mai mult de creștinism”. Din acest punct de vedere, Demetrio Marin îl depășește pe Călinescu, cel ce reducea gândirea poetului la un simplu comentariu în marginea lui Schopenhauer (p. 58). Firește, numai că reducăționismul comparatist îi joacă feste lui Marin, atunci când încearcă să interpreteze *Rugăciunea unui dac* prin grila propusă, descoperind în ea „o adevărată sete de stingere, de sinucidere” (p. 59): „Aici, fără cunoașterea doctrinei budiste – credea hermeneutul româno-italian – nu am putea înțelege semnificația profundă a «straniei rugăciuni eminesciene»”. Se vede treabă că lui Demetrio Marin i-a rămas necunoscută viziunea profund creștină a lecturii cioraniene a *Rugăciunii unui dac*, capodoperă din care s-a nutrit filosofia autorului *Manualului de descompunere*, ca și întreaga operă a lui Cioran. Criticul s-a străduit să decripteze și alte capodopere eminesciene prin același referențial filosofic. În plus, în *Luceafărul*, desprinde antinomia kantiană insolubilă bărbat/femeie, *noumen/fenomen*, ceea ce ar fi produs dezechilibrul mintal al poetului, prăpastia nebuniei (p. 61). Antinomie trecută și ea prin filosofia indiană. În ce privește femeia, Marin admite că ipostaza de *înger* se apropie de creștinism, bărbatului fiindu-i rezervată apropierea de Dumnezeu. Totuși: „Se pare că experiența personală în iubire i-a confirmat poetului existența unei alte concepții, diferită,

ba chiar opusă creștinismului, conform căreia femeia nu este un înger păzitor, întrucât ea, cu natura ei specifică, instinctuală, cu eleganța ei, cu dragălașenia ei, cu cochetăria, cu frivolitatea ei innăscută, cu minciunile și înșelătoriile ei, constituie cel mai serios obstacol în calea desăvârșirii spirituale a bărbatului, a perfecțiunii sale, a indianizării”. Femeia este obstacolul în calea atingerii idealului ascetic indian. Nu Iisus, ci ascetul indian este măsura absolutului, desprinderea totală de *fenomen*, întruparea femeii. Din păcate, opera lui Eminescu, în complexitatea ei, i-a rămas străină lui Demetrio Marin. Dacă i-ar fi citit publicistica, ar fi ajuns la creștinismul profund al poetului, chiar la nivel teologic. Iată un pasaj din „Timpul” (an VI, nr. 81, 12 aprilie 1881, p. 1.), care răstoarnă toate speculațiile celor care îi neagă lui Eminescu miezul ontologic creștin: „Învățăturile lui Buddha, viața lui Socrate și principiile stoicilor, cărarea spre virtute a chinezului Lao-tse, deși asemănătoare cu învățămintele creștinismului, n-au avut atâta influență, n-au ridicat atâta pe om ca Evanghelia, această simplă și populară biografie a blândului nazarinean a cărui inimă a fost străpunsă de cele mai mari dureri morale și fizice, și nu pentru el, pentru binele și mântuirea altuia. Și un stoic ar fi suferit chinurile lui Hristos, dar le-ar fi suferit cu mândrie și despreț de semenii lui; și Socrate a băut paharul cu venin, dar l-a băut cu nepăsarea caracteristică virtuții civice a antichității. Nu nepăsare, nu despreț: suferința și amărăciunea întregă a morții au pătruns inima mielului simțitor și, în momentele supreme, au încolțit iubirea în inima lui și și-au încheiat viața pământească cerând de la tată-său din ceruri iertarea prigonitorilor. Astfel a se sacrifica pe sine pentru semenii săi, nu din mândrie, nu din sentiment de datorie civică, ci din iubire, a rămas de atunci cea mai înaltă formă a existenței umane, acest sâmbure de adevăr care dizolvă adâncă dizarmonie și asprimea luptei pentru existență ce bântuie natura întregă”.

Mircea COLOȘENCO

Ion Barbu (Dan Barbilian) – poet, matematician, gânditor auster

M.C. – istoric literar și editor. Absolvent al Facultății de Filologie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. În 1969 a absolvit și cursurile de biblioteconomie la Biblioteca Centrală de Stat din București. A lucrat muncitor, profesor, bibliograf, redactor de ziar. A colaborat la revistele „Manuscriptum”, „Revista de istorie și teorie literară”, „Luceafărul”, „Ateneu”, „Steaua”, „Convorbiri literare”, „Jurnal literar”, „Literatorul” ș. a. Editează (inclusiv în colaborare) operele scriitorilor I. Creangă, I. Barbu, L. Rebreanu, N. Stănescu, G. Bacova, N. Labiș, Al. Macedonski, G. Topârceanu ș. a.

1. În literatura, știința și filosofia românească, Ion Barbu (Dan Barbilian) este un inovator prin arhitectonica și deschiderile oferite de opera sa de poet, matematician și gânditor auster. Insolitul formulei de sinteză a domeniilor abordate, bogăția și profunzimea conținutului, diversitatea și monumentalitatea construcției au ridicat, în jurul creației sale, mitul ermetismului, împărțind pe lectori în două categorii antagoniste: admiratori și detractori, deopotrivă de fanatici, fiecare dintre ei tratând însă unilateral opera (și nu, rareori, subiectiv ori superficial), neîncercând niciunul cuprinderea critică, într-un singur tom, a contribuției plurivalente barbilian-barbilieni.

Ca poet, Ion Barbu se numără printre primii mari scriitori dăruți cu har din perioada interbelică, alături de Tudor Arghezi, George Bacovia și Lucian Blaga.

Ca matematician, Dan Barbilian se află, de asemenea, printre primii. Cu excepția unui capitol echilibrat dedicat creației sale de George Șt. Andonie (Andonie 1966: 293-316), celelalte contribuții de acest fel sunt lapidare, dar nu mai puțin profunde, deși ocazionale, cum sunt cele datorate, de pildă, lui Gh. Vranceanu

(„Dan Barbilian a fost fără îndoială unul din cei mai de seamă matematicieni ai țării noastre și socotim că publicarea volumelor va contribui la cunoașterea uneia din cele mai originale contribuții românești la progresul științelor matematice” (Vrănceanu 1967: 6) și lui Gh. Mihoc („Dan Barbilian a fost unul dintre cei mai mari matematicieni ai țării noastre” (Barbilian 1981: 9).

Ca gânditor auster, Ion Barbu este un adept convins al determinismului pozitivist și al esteticii realiste, creația lui eseistică cu asemenea tematică nefiind încă valorificată în totalitate, până în prezent.

Discipol al lui Gh. Țițeica și, în mai mică măsură, al lui D. Pompeiu și Traian Lalescu – corifeii necontestăți ai științei matematice naționale –, sorbind din izvorul nesecat al creației clasicilor literaturii române și universale, din înțelepciunea filosofilor și a învățaților lumii, Ion Barbu a fost contemporan cu deosebiți creatori ai spiritualității românești, cu mulți dintre ei emulând personal (Lucian Blaga, Oscar Han, Octav Onicescu, Camil Petrescu, Ion Pillat, Mihai Ralea, Al. Rosetti, Tudor Vianu ș.a.) ori prin opera lor, dar, în permanență, efervescent și non-conformist.

2. Cele trei activități distincte ale lui Ion Barbu (Dan Barbilian) sunt concentrice și dominate de concepția sincretică, sintetică și sistemică.

În centru, stă setea lui nestăvilită de cunoaștere a naturii și a lumii umane, tribulațiile cunoașterii fiind transpuse metaforic după o artă proprie, chiar când este vorba de universul matematicii. Facultățile de cunoaștere i-au fost, în raport cu domeniul abordat, *intuiția* – pentru poezie, *conștiința* – pentru filosofie și *rațiunea* – pentru matematică, înfăptuirea fuziunii acestei triade realizându-se într-o lume posibilă (*intuiție-concept-idee*) resimțită ca un mister, însă cât mai învecinată cu lumea reală. Este, de altfel, ceea ce susținea, în 1927, într-un interviu de dinaintea apariției cărții de versuri *Joc secund* (1930) și cu mult mai mult înaintea publicării principalelor sale contribuții matematice de valoare neîndoielnică, din 1938 (*Der Riemannsche Raum kubischer Binärformen*, cunoscută mai mult sub numele de *Spațiile Barbilian*), și 1945 (*Axiomatica mecanicii clasice*): „Mă stimez mai mult ca practicant al matematicilor și prea puțin ca poet, și numai atât cât poezia amintește de geometrie. Oricât ar părea de contradictorii acești doi termeni, la prima vedere, există undeva, în domeniul înalt al geometriei, un loc luminos unde se întâlnește cu poezia”. Este o declarație programatică de importanță deosebită, a cărei cheie de înțelegere o dă tot el, în continuare: „Suntem contemporanii lui Einstein, care concurează pe Euclid în imaginarea de universuri abstracte, fatal trebuie să refacem și noi (Vezi sincronismul dlui E. Lovinescu) concurență demiurgului în imaginea unor lumi probabile. Pentru aceasta, visul oniric este o sursă de inspirație. Ca și în geometrie, înțeleg prin poezie o anumită simbolică pentru reprezentarea formelor posibile de existență. Domeniul visului este larg și întotdeauna interesant de exploatat” (Valerian 1967: 44).

Astfel, singura preocupare a existenței sale de poet a fost explorarea universului uman, direcționată pe axa ipotetică *zenit* (geniu) – *nadir* (subconștient), abordând cu toată seriozitatea calea cunoașterii, în toată profunzimea ei, și utilizând, uneori, mijloace care aveau să-i pună, la limita absurdului, chiar viața în pericol. Posedat de această idee a explorării naturii constelațiilor spațiului interuman, ca orice „posedare sacră” ori „nebunie care vine ca dar divin” (daimonic), în concepția vechilor elini (descrisă de Platon în *Phaidros*), a încercat experimental reunirea celor două naturi ale omului – *eul daimonic* și *eul bestial* – sub impulsul psihologic al sexului, impuls oferit de Eros „care pornește sufletul în căutarea unei satisfacții ce transcende experiența pământească” (Dodds 1983: 144). Concomitent cu așa-numita „nebunie erotică”

(proprie lui Don Juan, de exemplu), Ion Barbu-Dan Barbilian a fost posedat de „nebulia poetică” inspirată de muze, precum și de „nebulia telestică sau rituală” (extatică), de inspirație dionisiacă. De „binefacerile” acestor soiuri de *morbo sacro* (nebulii sacre), *ex purgamento animae* (din purificarea sufletului), Ion Barbu s-a lăsat posedat, până la uitarea de sine, practicându-le sincretic, în ideea lirică a atingerii Acordului Pur. Visul provocat artificial (cunoscut și sub termenul de *le reve du Suisse*) prin consumarea de droguri – cocaină și eter –, „vis oniric”, cum îl numea el, în 1927, în interviul luat de I. Valerian, era să-i fie fatal, dacă, spre sfârșitul anului 1924 și începutul celui următor, nu făcea o cură de dezintoxicare la o instituție bucureșteană specializată. (Trăirea real-ireal a „visului oniric” este lipsită de sistem referențial, deși acesta nu e un dat al conștiinței, de unde ambiguitatea care îl suspendă pe visător/ consumator în absolut, transformându-l într-un captiv al imanenței).

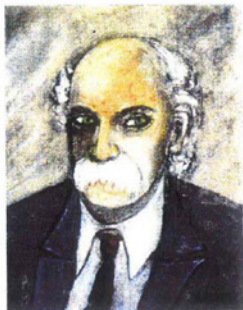
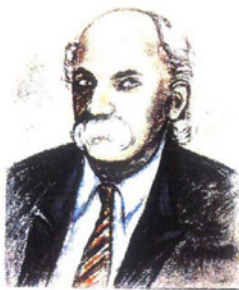
Experiența poetică obținută, nu la îndemâna oricui, ca urmare a acestor practici cunoscute în Antichitate, a fost dominată, în final, de către Ion Barbu „dionisiacul” și circumscrisă unui program singular în literatura română, cuprins în cartea sa de versuri *Joc secund* (1930), fără însă ca poetul să poată realiza în totalitate „imaginea unor lumi probabile”, de care amintea profetic în interviul menționat.

Totuși, credincios propriei chemări spirituale, Ion Barbu se dedică creației matematice, începând din anul 1925, când devine profesor secundar de matematică (la Liceul „Ioan Maiorescu” din Giurgiu), în paralel cu creația poetică, întrucât, în ceea ce îl privește, poeticul nu se află numai în unitatea *vers*, ci și în *actul* în sine: „... eu sunt un mare poet” îi scria, în mai 1922, lui Tudor Vianu. „Așteaptă. Nu în sensul curent, nu ca versificator. Cuvântul mă stingherește, îl mânuiesc cu prea mari timidități sau cu prea mari îndrăzneți, nu am sentimentul just al valorii muzicale și nu parvine să-mi acopere intenția. Fără un anumit noroc, ceva sinceritate și abilitate de disociator, aș fi sigur un poet-fetus. Materialul meu veritabil e Actul. Aici, evoluez ca un vultur, sunt maestru” (*Ion Barbu* 1982: 265). Întâlnit în viața cotidiană, ca un bulgăre de aur, Actul poetic este întrevăzut doar de damnații care îl simt și îl trăiesc, abstractizându-se din *ființă* sau din *număr*, nefiind niciodată în posibilitatea de a-l părăsi. Ch. Baudelaire declarase, în acest sens, în so-

netul *Le gouffre* (*Prăpastia, Genune*): „Ah, ne jamais sortir des Nombres et des Êtres”/ Ah, să nu poți ieși vreodată din Numere și Existențe, vers tradus de Ion Pillat: „Din Numere și Forme, nu pot ieși nicicând”.

Fire optimistă, Ion Barbu-Dan Barbilian a conceput „imaginea unor lumi probabile” mai întâi în poezie și le va prefigura apoi în matematică, posedat de nebunia apollinică, profetică”, cel de al patrulea și ultim morb sacru al literaturii esoterice, dar nu și ultimul, în ordinea importanței. Căci această „nebunie” (născută în spațiul culturii eline la îndemnul preceptului „Cunoaște-te pe tine însuși”, înscris pe frontispiciul Oracolului de la Delphi, închinat lui Apollo, Zeul Soarelui) este un raport dintre *lumea din lăuntru* și *lumea din afară*, cu alte cuvinte, lumea solară și lumea altor sori, în cazul că le posezi cu ochii minții.

Faptul că, după 1930, anul apariției cărții de versuri *Joc secund*, Ion Barbu a încetat să scrie și să publice poezie, se datorește nu secării izvorului sacru, cum speculează, denigrând, unii-alții, ci schimbării „in-

ION BARBU
de
Yvonne Helen Stratt
(1948)

strumentelor” (*metafora poetică* cu *metafora matematică*) în crearea „imaginii unor lumi probabile”.

Într-un articol de sinteză, scris la anii senectuții, Ion Barbu-Dan Barbilian declara: „Nu orice subiect matematic se lasă vulgarizat”; iar mai departe: „Cei care privesc din afară matematicile văd esența lor în calcul” (Barbilian 1958). Sunt sentințe devenite locuri comune, care l-au preocupat de-a lungul vieții pe acest argint viu al spiritualității române. Cu alt prilej, conchidea fără drept de replică: „Rigoarea demonstrației matematice lasă joc liber unui mod personal de a se dirigea printre făpturile raționale, pe care, de altfel, spiritul însuși le evocă” (Barbilian 1935), dar cu aceeași largă înțelegere a fenomenului creator: „Cadența universală a semnului matematic consolează ușor de pulsația greoaie a versului” (Barbilian 1928). Punctul de întâlnire, în geografia spirituală, l-a realizat Ion Barbu-Dan Barbilian printr-o parafrază intitulată *Veghea lui Roderick Usher*, după o cunoscută creație a lui Edgar Allan Poe. În valea edificiului Usher, pentru a rămâne în atmosfera aceleiași carcase lingvistice, potirul expresiei se propagă sub privegherea Gândului Despot în sonori hibride de harfe și se deplasează cu nava Științei spre constelația Consistenței. Sau, cu expresia autorului însuși: „Cunoașterea era, aici, locuire, canonică deplasare în Spirit. Verificare a gândurilor iubite, pe căi închise și simple ca lăncile unui triumfi” (Botta 1931: 8).

Astfel, ca și în poezie, în care a năzuit la atingerea Acordului Pur, și în matematici Ion Barbu (Dan Barbilian) a căutat să se identifice cu Absolutul.

3. Ion Barbu a debutat în presă cu poezia *Ființa*, în revista *Literatorul* (anul I, nr. 14, sâmbătă 28 septembrie 1918, p. 3) a lui Alexandru Macedonski, la propunerea lui Tudor Vianu, prietenul său din adolescența giurgiuveană. Editorial a debutat în 1921, prin apariția plachetei *După melci*, la Editura „Luceafărul” din București, când poetul se afla pentru studii în Germania (Dodds 1983: 144). Nemulțumit de ilustrația poemului, va retrage placheta din comerț. Dar se impune în literatură prin paginile revistei *Sburătorul* a lui E. Lovinescu, care îi va susține cu argumente și prietenie evoluția. Datorită aceluiași magistru va încerca adevăratul debut editorial, cu cartea de versuri intitulata-

tă *Ochian*, la Editura „Casa Școalelor” din București, în anul 1927. În pofida concursului binevoitor al lui E. Lovinescu și Liviu Rebreanu, membri în comitetul de lectură și avizare, Ion Barbu ratează acest debut mult râvnit. De aceea, va debuta editorial abia în anul 1930, la Editura „Cultura Națională” din București, cu cartea de versuri *Joc secund*.

Joc secund nu este o simplă antologie de poezii, ci este o carte programatică, totul fiind subordonat, în misterul artei, unei unice idei: *puritate/ neprihănirea*.

Cartea este împărțită în trei cicluri: *Joc secund* (20 poezii), *Uvedenrode* (9 poezii) și *Isarlík* (5 poezii).

Sintagma „joc secund” nu se referă la faptul că, în creația lui Ion Barbu (Dan Barbilian), *știința matematicii* ar fi „jocul prim”, iar arta poetică, „joc următor”/ *secund*, apelativul din titlul cărții și al ciclului cu același nume, se va interpreta cu totul altfel, decât până în prezent.

În contextul poeziei barbiene, sintagma „joc secund” are altă conotație decât cea de la o privire superficială de acțiune minoră/ profană/ infantilă: *Joc*, cu scop distractiv/ recreativ (cărți de joc, zaruri, joacă) sau didactic/ concurențial (joc de scenă, sport, dans), iar *secund*, „al doilea”.

Jocul, în sens major, este de la originile lui sumeriene o inițiere într-un rit social de deciptare a Universului în genere, dar și în cel care trăim și care explorează fantasticul, poezia, sacrul, refuzând modul trivial, ceea ce în sintagma barbiană se realizează prin *secund*, sens preluat de la verbul latin *scundo*, *-avi*, *-are* „a sprijini, a face fericit”, pe care îl întâlnim în chintesența versurilor din preambulul volumului – poezia */Din ceas dedus... /*: „un Joc secund mai pur”, respectiv „un joc fericit, neprihănit”.

În opoziție cu *jocul pur/ neprihănit*, pe Axis Mundi/ Axa Lumii în structura volumului de versuri barbian, se află situată sintagma *Elgahel*, cuvânt inventat de poet, scris sub formă semită, alcătuit, în realitate, din alte două cuvinte aflate în lexicul scandinav/ germanic (danez, norvegian, suedez) de proveniență gotică: *Helga* (vechi germ. *hailaz*), „zeu/ zeiță, sfânt/ sfântă”; *Hel* (engl. *hell*, „infern, iad”), devenind la Ion Barbu „Zeița Infernului/ Morții”, respectiv *Jocul prihănirii (prihană*, „păcat/ necinste/ vină morală”), perechea sintagmei *Joc secund*, „joc neprihănit/ pur”, pe care versurile din poezia finală – Încheiere le

explicitază: „sub ochiul de senin oțel/ În neclătinatul idol El Gahel//
Lame limpezi duse-n țara *lui* norvegă”, cuvântul ELGAHEL fiind în-
crustat într-un eptagon numărul sacru ȘAPTE (vârfurile poligonului)
însemnând/ reprezentând încă de la sumerieni sacralitatea supremă:
Apollo, Yahve, Osiris, Dumnezeu.

Cercetată în paralel cu expresiile clasicilor latini, sintagma lui Ion
Barbu se deschide ca o floare. În perspectiva acestei interpretări, total
diferită de cele anterioare, întregul eșafodaj al poezicii sale ne propune
alte piste de discuții estetice, în care *inițiaticul* înlocuiește *enigmaticul*.

4. Modul interior de tratare a cunoașterii a fost la Ion Barbu identic,
atât în lumea matematicii, cât și în cea a poeziei și a eseisticii sale, o
metamorfoză a mirificului ființei în durată pură, dar fiecare cu alte mij-
loace de expresie. „Colaborația dintre poet și lector – scria, în 1930,
Pompiliu Constantinescu – devine o cursă de ingeniozități. Intuiția lui
e obligată să lucreze arbitrar, fiindcă arbitrară este însăși logica interio-
ară a metamorfozei”. Dar *arbitrariul*, la care se referea direct criticul
literar, se anulează de la sine, când lectorul de poezie are un minimum
de bagaj de cunoștințe de cultură generală din universul științelor
exacte (Constantinescu 1930).

Cine încearcă să delimiteze fruntariile creației matematice de cele po-
etice și filosofice ale lui Ion Barbu-Dan Barbilian, ori modelul lor de
interferență, poate greși. Sfera preocupărilor sale în „imaginarea de
lumi probabile”, revelarea circumscrierii semnificației epistemologice
și semantice a „nebuniei apollinice” în contextul cunoașterii umane, cu
concursul conceptelor de probabilitate și certitudine ale științei moder-
ne, sunt esențiale. La reconstrucția axiomatică a teoriilor științifice, ba-
zată pe principiile de echivalență și izomorfism, se rafinează domeniul
realului într-o structură generică comprehensivă, care primește o plu-
ralitate de interpretări („modele”, „aplicări”, „realizări”). Contribuțiile
lui Dan Barbilian, în acest sens, sunt, păstrând proporțiile, pe măsura
înașărilor săi: Galois, Felix Klein, David Hilbert. În asemenea con-
text, axiomatica a fost aplicată ca model abstract al unor teorii concre-
te, fiind, „o matematică la puterea a doua”, după cum singur a numit-o
într-un sens indubitabil.

În cazul poeziei sale, marcată de căutări similare, în plan estetic, prin folosirea sintagmelor consacrate ca entități culturale intrate în circuitul spiritualității universale, a creat într-un limbaj subliminar un infrarealism de modele arhetipale, o poezie inițiativă cu valori generice, care conduce la perfecțiunea cunoașterii poetice nu numai prin imagine, simbol, mit și metaforă, ci și prin cunoașterea științifică. Astfel, poezia lui Ion Barbu, pendulând între *neprihănire* (joc secund) și *prihănire/păcat/ moarte* (El Gahel), este o creație a situațiilor grave, purificatoare – fie în *După melci*, fie în bijuteriile artistice ale *Jocului secund*, fie în creațiile parnasiene – prin atingerea sensurilor hialine ale vieții și depășirea pragului cognoscibilului inefabil, în căutarea altor existențe, a celor terene și eterne.

De la bun început, parcurgându-i manuscrisele, observăm predilecția lui Ion Barbu pentru scrisul caligrafic, inclusiv în fulgurațiile inspirației. Aspectul grafic apare foarte armonios și distins, dovedind, prin claritatea, sobrietatea și egalitatea liniei continue a literelor, grație, simplitate și sens estetic, o unduire caligrafică de un calm surprinzător, în comparație cu nonconformismul manifest al comportamentului cotidian al poetului, dar în raport direct cu logica, echilibrul și proporția spiritualității sale, așa cum apare din expresii, propoziții/ fraze/ versuri. Ca formă, dimensiune și direcție, ca ordonare, intensitate și continuitate – am numit toate cele șase genuri ale grafologiei –, scriitura lui se confundă până la identitate cu cele ale englezului John Locke (1632-1704) și ale francezilor Jean Racine (1639-1699) și Henri Bergson (1859-1941). Cunoscutul grafolog francez J. Crépieux-Jamin a încadrat scriitura lui J. Locke și a lui R. Wagner în aceea a oamenilor de geniu (vezi *L'écriture et le caractère*, Paris, Huitième édition, 1921, pp. 181-185), oferind argumente temeinice, considerații pe care le va repeta și cu privire la J. Racine și H. Bergson (v. *ABC de la graphologie*, Paris, I, pp. 67-68, 153; II, pp. 41, 135). La această aleasă reuniune de nume se poate alinia fără nici un fel de dubiu și Ion Barbu.

Cartea de versuri *Joc secund* a fost încununată, la 31 martie 1930, cu Premiul de poezie al Societății Scriitorilor Români (6.000 lei), pe anul 1929, de o comisie, desemnată de adunarea generală a Societății, formată din Gh. Adamescu, E. Lovinescu, D. Nanu, Em. Bucuța și Perpessiciu, care a mai acordat: premiul pentru proză „Ioan Al.

Brătescu-Voinești” (susținut bănește de Ministerul Artelor) lui Gh. Brăescu (*La clubul decavaților* 25.000 lei); Premiul pentru roman „C.A. Rosetti”, lui Mateiu I. Caragiale (*Craii de Curtea Veche* 20.000 lei); Premiul pentru poezie „Socec”, lui Lucian Blaga (*Laudă somnului* 10.000 lei); Premiul pentru proză S.S.R., lui AL Cazaban (*Pasărea rătăcită* 4.000 lei); Premiul pentru sonet „Ionel Pavelescu”, lui Eugen Jebeleanu (*Sonet provincial* 1.000 lei) (*Buletinul* 1931).

Academia Română i-a acordat post-mortem, în mai 1991, titlul de membru pentru creația sa exemplară de poet, matematician și gânditor auster, recunoscându-i-se astfel valențele spirituale, intrarea definitivă în patrimoniul cultural românesc și universal.

Referințe bibliografice

Andonie 1966 = George Șt. Andonie, *Istoria matematicii în România*, Vol. 2, Editura Științifică, București, 1966.

Vrănceanu 1967 = Gh. Vrănceanu, *Prefață*, în Dan Barbilian, *Opera matematică*, Vol. 1, *Geometrie*, București, 1967.

Barbilian 1981 = Dan Barbilian – Ion Barbu, *Pagini inedite*, București, 1981.

Valerian 1967 = Valerian I., *Cu scriitorii prin veac*, București, 1967.

Dodds 1983 = E. R. Dodds, *Dialectica spiritului grec*, București, 1983.

Ion Barbu 1982 = Ion Barbu în corespondență, București, 1982.

Barbilian 1958 = Dan Barbilian, *Direcții de cercetare în matematicile contemporane*, în „Tribuna”, Cluj, 17 mai 1958.

Barbilian 1935 = Dan Barbilian, *Wilhelm Blaschke*, în „Universul”, 12 noiembrie 1935.

Barbilian 1928 = Dan Barbilian, *G. Țițeica*, în „Universul literar”, 8 ianuarie 1928.

Botta 1931 = Dan Botta, *Eulalii precedate de Veghea lui Roderick Usher*, cu o parafrază de Ion Barbu, București, 1931.

Constantinescu 1930 = Pompiliu Constantinescu, *Glose la poezia lui Ion Barbu*, în „Vreamea”, 11 septembrie 1930.

Buletinul 1931 = *Buletinul pe anul 1930*, Societatea Scriitorilor Români, 1931.

[Din ceas dedus...]

Din ceas, dedus adâncul acestei calme creste,
 Intrată prin oglindă în mântuit azur,
 Tăind pe înecarea cirezilor agreste,
 În grupurile apei, un joc secund, mai pur.

Nadir latent! Poetul ridică însumarea
 De harfe resfirate ce-în sbor invers le pierzi
 Și cântec istovește: ascuns, cum numai marea,
 Meduzele când plimbă sub clopotele verzi.

Încheiere

Stinsă liniștirea noastră (și aleasă)
 Isarlîk încinsă, Isarlîk mireasă!
 Dovediții, mie, doisprezece turci
 Între poleite pietre să mi-i culci:

Inima – raiaua, osul feții spân,
 Țeasta, nervii torși în barbă de stăpân,
 Clatină-i la Ciprul Negru, în albeață
 De sonoră vale într-o dimineață!

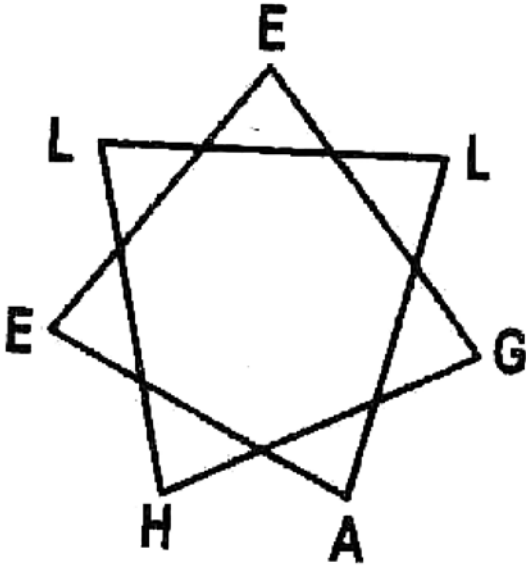
Vis al Dreptei Simple! Poate, geometria
 Săbiilor trase la Alexandria,
 Libere, sub ochiul de senin oțel,
 În neclătinatul idol El Gahel.

Inegală creastă, sulițată cegă,
 Lame limpezi duse-n țara lui norvegă!
 Răcoriți ca scuții zonele de aer,
 Resfirați cetatea norilor în caer,

Eu, sub piatra turcă, luat de Isarlîk,
La o albă apă intru – băldâbâc.

Fie să-mi clipească vecinice, abstracte,
Din culoarea minții, ca din prea vechi acte,
Eptagon cu vârfuri stelelor la fel,
Șapte semne, puse ciclic:

Ana BANTOȘ

Regăsirea de sine în literatura basarabească: flux și reflux (I)

A.B. – conf. univ., doctor habilitat în filologie, Universitatea de Stat „Alec Russo”, Bălți. Direcții de cercetare: literatura română, literatura universală și comparată, estetică și teorie literară. Publicații: *Reabilitarea autenticului*. Culegere de articole și studii critice, Chișinău, 2006; *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică*. Monografie, Chișinău, 2010 (ediția a II-a, revăzută, Iași, 2014); *Literatura basarabească și modelele literare europene*, București, 2013.

O viziune panoramică asupra literaturii române contemporane din spațiul dintre Prut și Nistru ne permite să identificăm două momente mai importante din punct de vedere al istoriei literare și al vieții literare: perioada interbelică și perioada postbelică. În perioada interbelică, literatura română din Basarabia evoluează sub semnul necesității sincronizării cu procesele literare din întreg spațiul literar românesc, însă nu va fi scutită de fenomene locale. Efervescența creatoare este susținută de multiple publicații periodice cu caracter literar, între care: „Viața Basarabiei” (1932-1944), „Pagini basarabene” (mai-iunie 1931), „Itinerar” (1938-1940), „Cuvânt moldovenesc” (1926-1940; 1941-1944), „Bugeacul” (1935-1940). Implicat în schimbările de ordin cultural care se produceau în Basarabia, Alexei Mateevici scrie într-un articol publicistic următoarele: „Deci, cea dintâi datorie și țintă a moldovenilor luminați este cea mai largă cultură națională. Și cel dintâi mijloc pentru îndeplinirea acestei datorii, pentru atingerea acestei ținte, este unirea culturală”. Drepturi naționale și drepturi cetățenești, pentru aceasta opta autorul articolului. Dreptul de a vorbi, a scrie, a citi, a învăța, a judeca și a se ruga în limba sa, pentru a-și

putea desfășura „în pace și liniște toate puterile minții și ale inimei” (Mateevici 1993: 447). Constituit în jurul mai multor publicații, între care revista „Viața Basarabiei” era cea mai importantă, procesul literar va fi marcat de oscilația între tradiție și modernitate, între regionalism și deschiderea spre alte orizonturi literare. Creația de început a unui scriitor precum, bunăoară, Nicolai Costenco (1913-1993), redactorul publicației citate, reflectă anume această situație. De precizat că marea majoritate a scriitorilor afirmați în interbelic vor avea parte de un destin ingrat după cel de al Doilea Război Mondial, fiind persecutați de către regimul, care, în fosta RSS Moldovenească, a trecut la index toată literatura din perioada anterioară. Abia după 1989 va începe punerea în valoare a acestui segment de literatură basarabească, din care fac parte scriitorii Alexei Mateevici (care este și autorul poemului *Limba noastră*, actualul imn de stat al Republicii Moldova), Constantin Stere, Pan Halippa, Gheorghe Madan, Ion Buzdugan, Vladimir Cavarnali, Teodor Nencev, Vasile Luțcan, Magda Isanos, Al. Robot, Sergiu Matei Nica, Andrei Ciurunga, Eugeniu Coșeriu ș.a.

În mod evident, anii imediat următori celui de al Doilea Război Mondial sunt marcați, pe plan literar și cultural, de proletcultism, literatura, din punctul de vedere al criticii marxiste, fiind concepută ca una dintre formele ideologice ale suprastructurii societății și având un rol foarte activ în viața societății și în așa-numita luptă de clasă.

Vestigiiile acestor concepții au mai durat un timp și după ce au apărut primele semne ale eliberării treptate de concepțiile superficiale despre artă axate pe absolutizarea rolului fondului în opera literară, fiind admise doar valorile ideologice, aspectele legate de forma literară, de structura și estetica operelor literare fiind neglijate. Eliberarea de ideologizarea excesivă începe să apară în perioada scurtă a dezghețului hrușciovist de după moartea lui Stalin (1953). Unii scriitori, care au debutat în perioada interbelică, printre ei fiind Andrei Lupan (1912-1992), Emilian Bucov (1909-1984), Bogdan Istru (1914-1993), Liviu Deleanu (1911-1967) se vor conforma, mai mult sau mai puțin, ideologiei comuniste, alții, precum George Meniuc (1918-1987), criticii și istoricii literari Vasile Coroban (1910-1984), Ion Vasilenco (1926-1977) vor face eforturi pentru a nu se lăsa influențați de regim, dar fără a scăpa de persecuții.

La sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60 are loc trecerea treptată de la literatura lozincardă la cea reflectând viața reală a satului moldovenesc. Procesul acesta începe odată cu apariția unor scrieri gen *La noi în sat* (1953) și *Frunze de dor* (1957), de Ion Druță (n.1928). Publicând proză (dilogia *Povara bunătații noastre*, 1963, 1968; *Clopotnița*, 1972; *Întoarcerea țărâniei în pământ*, 1969; *Ultima lună de toamnă*, 1975; *Biserica albă*, 1975) și piese de teatru (*Casa mare*, 1959; *Păsărire tinereții noastre*, 1971; *Sfânta sfintelor*, 1977; *Doina*, 1979, *Cervus divinus*), Ion Druță a atras atenția cititorului asupra unui alt sistem de valori, pe care l-a evidențiat din interiorul unui univers rustic încărcat de semnificații mitice. De menționat faptul că cele mai multe din scrierile sale se axează pe problema demnității umane, de neconceput separată de conștiința de neam. Pierderea Hronicului „ce cuprindea câteva sute de ani grămadă” despre unul din satele noastre (a satului Căpriană, în romanul *Clopotnița*, spre exemplu) echivalează cu pierderea memoriei în general sau cu ceea ce scriitorul Cinghiz Aitmatov a definit drept fenomenul „mancurtizării”. „Omul, în schimb, are darul memoriei, darul conștiinței, și prin urmare, cum credeți voi? E dator el oare să cunoască istoria sa, istoria neamului său?”, în felul acesta li se adresează profesorul de istorie Horia Holban elevilor săi. Anume datorită acestui fapt cititorii acelor timpuri l-au îndrăgit pe Ion Druță, care, după cum a observat și istoricul american Keith Hitkins în studiul său *Istorie și identitate în romanele lui Ion Druță*, „este un fel de Horia Holban, învățătorul de școală de la țară din romanul *Clopotnița*, care venerază istoria ca păstrătoare a memoriei și ca pe un ghid moral” (Hitchins 2008: 103). Firea complexă și complicată a omului este urmărită de către Ion Druță atât în proză, cât și în dramaturgie, prin intermediul unor personaje precum Onache Cărăbuș, Vasiluța, Ruța, Horia Holban, exponenți ai unei lumi în care omul își pierde tot mai mult capacitatea de orientare. Prezentă în peisajul literar interrriveran, „starea fracturată a comunității mitice” ne trimite, în cazul lui Druță, la căutarea rostului pierdut al omului aflat într-un proces de distanțare față de valorile umane, personajele sale confruntându-se cu teama de adevăr, sentiment ce se consumă sub diverse forme la limita dintre umilință și smerenie, gradul de libertate al personajelor druțiene dezvoltându-se în funcție de raportarea la capitalul de libertate acumulat pe parcursul istoriei. Acest fapt va determina un fenomen ciudat în creația sa: la un

moment dat, autorul va fi devansat în concepțiile sale despre viață de către eroii săi.

În anii '60, în proză vor excela Vasile Vasilache (1926-2008) cu *Povestea cu cocoșul roșu*, Aureliu Busuioc (1928-2012) cu *Singur în fața dragostei*, Vladimir Beșleagă (n. 1931) cu *Zbor frânt*, Serafim Saka (1935-2011) cu *Vămile*, Vlad Ioviță (1935-1983) cu *Râsul și plânsul vinului*, Spiridon Vangheli (n. 1932) cu *Băiețelul din coliba albastră* ș.a.

Alianța cu spiritele literare moderne într-un regim opresiv este evidentă la Vasile Vasilache, care, în romanul *Povestea cu cocoșul roșu* (1966), pune accent pe imaginația ludică, făcând trimitere la un fond folcloric al mentalității țaranului, reliefează setea de poveste a omului din zilele noastre. Setea lui Vasile Vasilache de poveste are o explicație dureroasă, din perspectiva scriitorului ademenit de orizonturi literare înalte: „Scriitorul basarabean, îl am în vedere pe prozator, s-a tot ofilit și pipernicit în folclor precum porumbul în horșița înflorită. Lipsiți, dezmoșteniți de matcă, de marii noștri înaintași (...), așa că unica sursă, mai bine zis, unicul adăpost, ne-a fost folclorul. De aceea l-am cultivat în straturi și în răzoare prin cărțile și prin nuvelele anilor cincizeci-șaizeci. Aidoma gospodinelor care-și cultivă pătrunjel în ghivece...” (Vasilache 2016: 15). Pentru Vasile Vasilache (a mai publicat: *Elegie pentru Ana Maria*, 1983; *Navetista în pădure*, 1989; *Surâsul lui Vișnu*, 1993 ș.a.) literatura sau romanul este o poveste deschisă, o formă careia e necesar să-i insuflă viață, adică un conținut profund umanizat. Argumentul pe care îl aduce scriitorul este că avem un epos și ne rămâne pentru încă alte mii de ani, un epos „care să ne stimuleze spiritul și să ne stâlpuiască sinele... Nu-i nevoie decât să ne păstrăm sinea moștenită”.

Modernizarea speciei romanului este indubitabilă și în romanul *Zbor frânt*, în care Vladimir Beșleagă recurge la psihologizarea unui univers mai complex legat de evenimentele ce s-au produs în timpul celui de al Doilea Război Mondial, evenimente în care este prins Isai, protagonistul romanului, un copil fiind nevoit să treacă de pe un mal al râului Nistru pe altul. Tot din perspectiva modernizării discursului narativ, a evidențierii valorii estetice a acestui gen de artă, se vor impune Aureliu Busuioc, odată cu publicarea romanului *Singur în fața dragostei*, la fel ca și Serafim Saka, prin volumul *Era târziu* și romanul *Vămile* (1972).

Astfel perioada anilor șaizeci se distinge prin mutațiile care se produc atât la nivelul formei românești, cât și al expresiei estetizate.

În anii șaizeci și în poezia basarabeană lucrurile se schimbă de așa o manieră încât a devenit oportună fixarea unor repere nu doar de ordin estetic, ci și moral, care nu puteau fi cucerite pe calea speculației, ci a perspicacității și a devotamentului capabile să apropie Adevărul de cei care îl căutau. Dar adevărul istoric fiind trunchiat sau, mai exact, accesul la el fiind total interzis, scriitorilor le rămânea doar șansa de a conta pe capacitatea intuitivă, profund vizionară. Pe această linie au evoluat poeții, care au schimbat peisajul liricii datorită cărților publicate în anii respectivi: Grigore Vieru (1935-2009), *Numele tău*; Liviu Damian (1935-1986), *Sunt verb*; Dumitru Matcovschi (1939-2013), *Casă părintească*; Victor Teleucă (1932-2002), *Îmblânzirea focului*; Pavel Boțu (1933-1987), Ion Vatamanu (1937-1993), *Monologuri*; Anatol Codru (1936-2010), *Îndărătnicia pietrei*; Gheorghe Vodă (1934-2007); Petru Cărare (1935-2019); Anatol Ciocanu (1940-2012), *Cântece de-acasă*. Afirmându-se în paralel cu generația lui Nicolae Labiș, Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Ioan Alexandru, acești scriitori promovează reflexivitatea ca stare de veghe, virtutea smereniei și necesitatea recuperării memoriei; a tentației creării unui univers primar, a cunoașterii intelectualizate vs cunoașterea dionisiacă; a ludicului, a dualității genuine a naturii umane etc.

De menționat că peisajul literar pruto-nistean ni se relevă din perspectiva a două planuri: cel al închiderii, al orientării etnocentrice, și cel al deschiderii spre dialogul cu alte culturi și alte literaturi; al formelor de manifestare, pe de o parte, a etnocentrismului și, pe de altă parte, a modalităților de ieșire din cerc, de depășire a orizontului închis.

Cunoașterea vieții în creația lui Grigore Vieru (a publicat: *Versuri*, 1965; *Numele tău*, 1968; *Un verde ne vede*, 1976; *Taina care mă apără*, 1983; *Cel care sunt*, 1987; *Fiindcă iubesc*, 1980; *Steaua de vineri*, 1978; *Rădăcina de foc*, 1988; *Hristos nu are nicio vină*, 1991; *Rugăciune pentru mama*, 1994; *Strigat-am către Tine*, 1999) se petrece din interiorul unei înțelegeri ce aparține poporului, imaginea mamei contribuind la simplificarea, în sensul bun al cuvântului, a descifrării problemelor complexe ale vieții. De altfel, poetul exprimă acest crez în felul următor: „Eu nu a fi simplu râvnesc, ci a fi înțeles”. Orientată astfel către subiect,

poezia sa se constituie în lungi căutări de repere sacre, personajul liric vierean regăsindu-se într-un eu colectiv. „Mama”, „copilul”, „casa părintească”, „satul” sunt unite între ele într-un timp sacru, de început, totul aici fiind circumscris, apropiat, interiorizat, întors către sine, introvertit, refractar departelui raportat la unitatea originară. Din sfera aprofundată a trăirii simple, aproape arhaice, din sfera unui exil interior, poetul, aflat în căutarea rădăcinilor strămoșești, optează în favoarea marginalizării limbajului de lemn. În locul acestuia el propune limbajul simțurilor. În tema sacrificiului matern, evidențiind o cunoaștere interiorizată a lui Dumnezeu, în tăcuta suferință maternă în care se răsfrânge tragedia seculară a poporului, în toate acestea ni se dezvăluie unitatea interioară a poeziei lui Grigore Vieru, care se menține datorită substratului religios relevat prin omniprezența forței maternității, adunând în ea, ca într-un centru al sacralității, satul, copilăria, casa părintească, iubita, izvorul, lacrima, ploaia. Odată câștigată, bătălia pentru libertatea interioară și împotriva înstrăinării stimulează puterea de a cânta dragostea de viață. În același timp, raportul între memoria individuală și memoria colectivă la Grigore Vieru ca, de altfel, și la Alexei Mateevici, se realizează prin conștiința imensă a limbii.

Un moment distinct în lupta cu orizontul închis ni se dezvăluie în creația lui Liviu Damian, ale cărui repere principale sunt religia Tatălui și tendința personajului liric de a-și depăși limitele, anti-Odiseea regăsirii identității și a spațiului originar, sentimentul necesității unei „construcții culturale” într-un spațiu al vidului memoriei, corelația dintre logos și istorie. Dacă universul poeziei lui Vieru este organizat în conformitate cu religia Mamei, care este o *religie a replierii în sine, a concentrării interioare, a căutării unui centru* (M. Eliade), mentalitatea fundamental maternă constituind baza impulsului retragerii din istorie, atunci creația lui Liviu Damian are drept axă religia Tatălui, aceasta mergând în sens contrar, având mereu tendința de a-și depăși limitele. Descinzând dintr-un timp când în Occident se punea problema limbajului, a cuvântului, Damian a reconstituit un model cosmogonic pornind de la mitul verbului. Vom mai spune că în timp ce personajul liric din creația viereană este protejat de coroana împărătească a mâinilor materne, celui din poezia lui Liviu Damian, pe frunte „îi luminează-mpărătește o coroniță de pelin”, aluzie la destinul tragic al lui Lear. Este un univers prea ros de maladiile secolului și ale nedreptăților pentru a putea fi refăcut sub

acțiunea sacralizatoare a sufletului matern. Deși regăsește spațiul mitic al sărbătorii în trecut, în anotimpul copilăriei, situat în centrul ciclului de poeme *De-a baba iarba* (1972), Liviu Damian e preocupat nu atât de starea de libertate, cât de chinuitorul proces al eliberării, îndreptându-se spre omul marcat de capacitatea competitivă, spre tipul uman capabil de eroism, spre *marea ca ritm primordial*, din ale cărei valuri viața renaște mereu. Prozaicul și poeticul, cotidianul și insolitul, realul și fantasticul sunt polii între care se coagulează substanța dramatică specifică poetului nostru, în ale cărui versuri miraculosul și comunul se separă în mod distinct. Verbul său este pus în acord cu necesitatea unei „construcții culturale” într-un spațiu al vidului, al inexistentului, cultura constituindu-se ca *memorie a unui popor*. Așa se explică interesul manifestat în ultima perioadă a vieții sale față de tematica istorică, greu, dacă nu imposibil de abordat la acea vreme. Plasând în centrul poemului *Cavaleria de Lăpușna* (1985) figura lui Ștefan cel Mare, autorul tinde să acopere deficitul de cunoaștere a istoriei.

Accesul literaturii la zona *autenticului*, de care sunt preocupați scriitorii Anatol Codru, Vlad Ioviță, Gheorghe Vodă, a fost înlesnit de arta cinematografică, în care aceștia au fost antrenați. La Anatol Codru, excelent „constructor de metafore”, poezia căruia nu poate fi înțeleasă cu adevărat fără „raportarea la gradul zero al crizei spiritului european” (Theodor Codreanu), viziunea halucinantă a surpării veșniciei se asociază cu uitarea de sine. Schematismului impus în literatura anilor cincizeci prin intermediul metodei realismului socialist poezii din deceniile următoare îi opun un univers alternativ în care personajul liric e preocupat de restabilirea coordonatelor fundamentale ale unei existențe nedenaturate, firești. Gheorghe Vodă, în volumele de poezie *Ploaie fierbinte* (1967) și *Aripi pentru Manole* (1969), procedează aidoma fraților săi din dreapta Prutului, spre exemplu cei din Școala de la Târgoviște, Grupul de Acțiune Banat, Grupul Arhipelag sau mai târziu optzeciștii, care în scrisul lor recurgeau la stilul narativ direct, consemnând cotidianul, diurnul, viața de zi cu zi, fără farduri. „Mersul desculț” al personajului liric prin peisajul arid al sudului basarabean, care e și baștina poetului, avea menirea dacă nu să răscrolească, să trezească la viață o conștiință critică, cel puțin să atragă atenția cititorului asupra unor date ale realului, în acest context contând prezența caracterului.

Recuperarea autenticului, în poezia lui Anatol Codru este axată pe dragostea de viață ce topește gheața incomunicabilității veacului aspru. Ea exprimă un sentiment al solidarității constructive, întemeietoare, ce se naște din voința de a izbândi. Există în poezia lui Anatol Codru un soare de acasă, pasărea, floarea de tei, „grâul ce mi-i de eroi”, pâinea, fântâna, moartea, aripa, laptele, mielul, roata. În poezia sa piatra și muntele respiră. Analiza lucidă, învăluită în horbota iluzorie a metaforei, stă la baza unei „filozofii” a existenței în care se traduce condiția umană modernă și, în particular, condiția supraviețuirii cu demnitate în această parte a Europei: „Pe mine, domnule, nu mă poți scoate cu una, cu două din Durere...” Așteptările se aștern, ca o mătase putredă a lumii, peste dezastrul „clocind și piaza rea a surpării în neant, la cutremurul casei; peste veșnicia ce se micșorează treptat”. Viziunea halucinantă a surpării veșniciei este asociată uitării de sine. Se pare că anume în acest fel reabilitează autenticul împătimitul poet transnistrean Anatol Codru.

Lupta cu orizontul închis, care e o trăsătură caracteristică a poeziei lui Victor Teleucă se manifestă în năzuința de accedea la dialogul neîntrerupt cu valorile literare ale lumii, astfel încât intertextul schimbă statutul ontologic al poeziei sale. Pe de o parte, autorul își concepe creația la interferența dintre genuri, epicul, liricul, picturalul fiind deopotrivă prezente. Pe de altă parte, se face vădită o tendință amintind de concepția scriitorului englez T. S. Eliot despre depersonalizarea poeziei, conform căruia poetul scrie nu pentru a-și elibera emoția, ci pentru a se elibera de emoție, nu pentru a-și elibera personalitatea, ci pentru a se elibera de aceasta. „Expresia în expresie”, „forma în formă”, „metafora în metaforă” conturează spațiul acesta de aventură-odisee, rod al unei imaginații care s-a format prin *reflectarea* unei vaste culturi universale, creația lui Victor Teleucă justificându-se în următoarea afirmație care îi aparține: „Mă duc spre tine ca să mă înțeleg pe mine. Singur nu mă pot înțelege. Problema angajării în universal”. Este și calea care va fi tot mai bătătorită în postmodernitate.

Creația sa, la fel ca și a majorității scriitorilor șazeciști, iar ulterior și a promoțiilor de scriitori care au urmat, au amplificat spațiul acordat dialogului cultural. Disputa între subiectivitatea afectului și subiectivitatea intelectului ia proporții în anii '70, când se afirmă compact o pleiadă de scriitori, care-și publică primele cărți în colecția „Debut”.

Poezie: Leonida Lari (1949-2011), *Piața Diolei*; Nicolae Dabija (n. 1948), *Ochiul al treilea*; Vasile Romanciuc (n. 1947), *Genealogie*; Marcela Benea (n. 1948), *Zestre*; Efim Tarlapan (1944-2015), *Scuzați pentru deranj*; Leo Butnaru (n. 1949), *Aripă de lumină*; Iulian Filip (n. 1948), *Neîmpăcatul meșter*; Ion Hadârcă (n. 1949), *Zilele*; Serafim Belicov (1947-2016), *Veghe*. Proză: Nicolae Vieru (1947-1995), *Vânt și lumină*; Victor Dumbrăveanu (1946-2011), *Insula de coral*; Nicolae Rusu (n. 1948), *Pânzele babei*; Vlad Zbârțioag (n. 1943), *Flăcări albastre, portocalii*. Această promoție, care ulterior se va contopi, din punct de vedere al căutărilor de ordin estetic și socio-cultural, cu generația șaizecistă, s-a remarcat prin suflul nou adus în literatură, prin temperarea exaltării în fața realităților socialiste, precum și prin căutățile inovatoare în proză, prin dorința manifestă de a se detașa de imperativele ideologice. Iar la 1989 ei se vor ralia la lupta de emancipare națională și vor schimba registrul liric, căutând să fie cât mai aproape de năzuințele poporului. De menționat că un simbol al acelor ani, potrivit afirmației juste a eminescologului George Munteanu, este Eminescu.

Peisajul literar al anilor '70 se remarcă prin anumite semne distinctive ale normalizării situației literare. Este perioada când în Occident, după cum vor observa ulterior sociologii, are loc fenomenul ambiguității memoriei, datorită uzanțelor multiple, iar în spațiul est-european memoria va fi manipulată din punct de vedere politic. Un caz aparte în contextul trecerii de la o promoție literară la alta îl constituie Arcadie Suceveanu (n. 1952), care a debutat în anii '70, înscriindu-se apoi în rândul optzeciștilor. Căutând râul miraculos, în apele albastre ale cărui-a intra în fiecare dimineață „invulnerabil și fericit”, poetul avansează într-o lume a visului, conștient de faptul că în acest vis nu-l așteaptă nimeni. Este o lume marcată de dramatism. Exuberanța senzorială, adolescența din primele cărți ale lui Arcadie Suceveanu [amintim că autorul a publicat: *Mă cheamă cuvintele* (1979), *Țărnuț de echilibru* (1982), *Mesaje la sfârșit de mileniu* (1987), *Arhivele Golgotei* (1990), *Eterna Danemarcă* (1995), *Înfruntarea lui Heraclit* (1998), *Mărul îndrăgostit de vierme* (1999), *Cavalerul Înzadar* (2001), *Corabia de la mansardă* (2004), *Arca dies* (2008), *101 poeme* (2009), *Cafeneaua Nevermore* (2011), *Ființe, umbre, epifanii* (2011), *Profesionist al himerei* (2012)], acum e transformată în una dramatică, a senzațiilor percepute dureros din cauza pierderii legăturii cu paradisul de acasă, cel al co-

pilăriei de altădată. Călătoria în lumea interioară este dificilă: ...brusc, vulturul tânăr/ cade ca piatra/ și-apucă în gheare șoarecele/ care nu mai are scăpare/ în iarbă// Realitatea se umple de sânge/ țipătul fisurează în mii de bucăți/ aerul dimineții// Unitatea ființei e compromisă/ Mai trist decât realitatea/ spiritul atârnă ca o ultimă pradă/ în clanțul de vultur ce urcă în ceruri. Se produce o schimbare curioasă, senzualismul de altădată fiind dirijat spre un „ludic” menit să atingă un nivel al valorilor ideale, de la care protagonistul învață un alt fel de libertate, cea a unei lumi în care se reflectă spiritul poetului. Este clar că această căutare a absolutului se traduce într-un narcisism cu care se confundă însăși poezia. Două perspective: cea a expansiunii și cea a intimității se induc reciproc, datorită sincerității imaginilor verbului, exuberanța de care dă dovadă poetul Arcadie Suceveanu dezvăluind profunzimile unei poezii care se alimentează dintr-o istorie mai îndepărtată, marcată de tragedii seculare și de una recentă purtând însemnele unor repere valorice, pe care riscăm să le pierdem. În aceste condiții, mărturisitorul imaginilor îl pune în valoare pe omul literar Arcadie Suceveanu, care este de neconceput fără profunzimea meditațiilor, fără gândire și vis.

Un real eliberat de festivismul cu mare trecere în anii precedenți, aflulul de proză în poezie se va produce în anii '80, care se remarcă prin deschiderea spre o lume eterogenă.

Referințe bibliografice

Mateevici 1993 = Alexei Mateevici, *Opere, Scrieri în limba română*. Ediție îngrijită de Ion Nuță, Efim Levit, Sava Pânzaru, Editura Știința, Chișinău, 1993.

Hitchins 2008 = Keith Hitchins, *Istorie și identitate în romanele lui Ion Druță*, în vol. *Fenomenul artistic Ion Druță*, CEP USM, Chișinău, 2008.

Vasilache 2016 = ... *scriitorul este primul avocat în fața lui Dumnezeu*, Vasile Vasilache în dialog cu Ion Ciocanu, Chișinău, Editura Atelier, 2016.

Virgil BOTNARU

Un BMW alb pentru mama

V.B.- poet, prozator. Absolvent al Facultății de Litere a Universității de Stat „Alec Russo” din Bălți. A publicat volumele: *Return to Innocence* (2014) și *Schimbare de altitudine* (2017), cărți pentru care a obținut Premiul Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova (2014) și Premiul Național pentru Tineret (2017). Din 2014 este membru al Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova.

Îl cheamă Eugen, are 34 de ani, e șaten, cu ochi căprui și studii superioare neterminate. De trei ani n-a mai dat pe acasă – a fost în Israel. N-a putut să ajungă nici la înmormântarea maică-sii, care s-a stins subit, prea devreme, ca toate mamele. Dacă venea pentru câteva zile în Moldova, nu s-ar fi putut duce înapoi.

Abia acum a fost cu Doamne-ajută. A respectat toate prevederile contractului și e om cu inima împăcată, știind că patronul va fi bucuros să-l primească înapoi. Pentru că Eugen e băiat muncitor și cumsecade, nu bea la lucru, nu se pune în poară și nu se leagă cu cine nu trebuie. Doar că nu prea are noroc...

A ajuns la Chișinău vineri seara. Era târziu, a luat un taxi și a mers la un hotel din centru, un hotel faimos pe vremea studenției lui. Visa pe atunci să aibă mulți bani și să petreacă măcar o noapte acolo cu Paula, o colegă de grupă care nici nu se uita la el. S-a măritat repede cu un bărbat de vreo patruzeci de ani, care trecuse deja printr-o căsătorie.

Acum vreo două luni, un prieten din facultate îi zicea, într-o sâmbătă, când au tras o beție pe skype, că a întâlnit-o prin oraș și ea avea ochi vânăt și doi dinți lipsă. „Se vede c-o bate zdravăn tâmpitu’ cela al ei. E speriată, se uită prin părți când vorbește cu tine, de parcă se

teme să n-o vadă cineva”, zicea Dima și Eugen a băut atunci berea dintr-o înghițitură și a tăcut o vreme. Nici Dumitru n-a mai zis nimic.

După aceea și-a făcut un cont de facebook, a căutat-o și i-a privit pozele. Erau niște fotografii vechi, încă de pe timpul studenției, și doar una de mai încoace, o etichetase cineva, și, așa cum îi spusese Dumitru, soarta fusese nemiloasă cu dânsa. A slăbit peste măsură și din frumusețea de odinioară a rămas numai sclipirea ochilor ei negri și triști.

A ieșit la balcon, și-a aprins o țigară și contempla Chișinăul adormit, uitat într-o liniște apăsătoare cum e în ajunul marilor sărbători. Undeva, poate că nu departe, femeia pe care cândva o iubise plângea, dar probabil că așa a fost să fie și el n-avea ce să se mai gândească la asta, de vreme ce asta era și nu se mai putea face nimic.

Trebuia să doarmă, să se odihnească după drumul lung, că a doua zi avea trebi. Urma să se vadă cu un manager de la o agenție și să ia în chirie, pentru câteva zile, o mașină cu care să plece în sat, de Paștele Blajinilor. O mașină cum n-au mai văzut Budăii, o mașină din cele pe care mama și le dorea pentru el.

Sărmana de ea, a muncit din greu să-l ajute, să-l trimită la facultate, cu toate că, în afară de Jenel, mai erau încă patru și toți trebuiau hrăniți, îmbrăcați, și erau vremuri grele... Tatăl lor și-a pierdut urma încă prin '95-'96, se duse într-o primăvară ca asta în Rusia și n-au mai avut nicio veste de la el, poate că se însurase pe acolo, că unul ca dânsul ar fi putut s-o facă, ori poate că-l bătuseră, îi luaseră actele și a rămas pe drumuri, n-aveau ei de unde să știe... Iar apoi, după ani de așteptare și tot felul de încercări de a da de urmele lui, și-au zis că o fi murit pe undeva, aruncat din tren, neștiut de nimeni, și-l considerau mort, și așa răspundeau când îi mai întreba cineva de soarta lui.

Mama i-a crescut cum a putut de una singură și după ce el a absolvit cu medie bună liceul din Telenești, l-a convins să meargă la Medicină, că ea avea să îmbătrânească odată și cine ar putea s-o lecuiască mai bine decât copilul ei? Și-apoi, medicii pe care îi cunoscuse ea aveau mașini și case frumoase, se duceau vara cu familia la mare și trăiau mai bine, cu mult mai bine decât ei. Și chiar dacă Eugen se gândea să meargă la Facultatea de Istorie, că-i plăcea foarte mult istoria, a ascultat-o pe mama că „istoria asta e numai a noastră, dar, cine știe, cu vremea poate

te-i duce și tu pe undeva și doctorul e doctor peste tot, că și în Africa, și în America oamenii au, ca și noi, dinți, inimă, stomac, și câteodată îi supără și-i doare...” Așa i-a zis atunci maică-sa, și el i-a dat dreptate.

Dar taxa de studii era mare, mai ținea mama câte un vițel, pe care-l vindeau în toamnă, se mai ducea și el vara la lucru cu bade-său Grigore, dar le era greu, nu le ajungea, și el a hotărât într-o zi să se ducă, poate în America, poate în Anglia, pe unde se mai duceau studenții, să câștige un ban și s-o ajute pe mama, își luă un an-doi concediu academic, că „Universitatea aceea n-o să fugă” de acolo unde o lăsa el, că „mai fac și alții așa și nu e mare pagubă”. Așa îi spunea el mamei și ea s-a uitat la dânsul și numai la urmă a oftat că dac-o să prindă el gustul străinătății, o să uite și de învățătură, și de tot, dar l-a lăsat să facă așa cum credea.

După un an și ceva în State, a venit și a stat pe acasă vreo două săptămâni, apoi a plecat la Moscova, pe urmă în Polonia, Germania, și acum, iată, a văzut cu ochii lui Țara Sfântă, a mers prin locurile pe unde a călcat, cu două mii de ani în urmă, Mântuitorul.

Din banii trimiși de el în toți acești ani au reparat casa părintească, i-a ajutat pe frații și surorile lui cu bani, când le-a trebuit pentru nunți și cumetrii, bucurându-se că, în sfârșit, avea să-i vadă aranjați la casele lor, n-a jelit deloc pentru tratamentul mamei, doar că nu le-a fost în putere s-o scape... Și, Doamne, cum s-ar fi bucurat ea să-l vadă azi la poartă, coborând dintr-un BMW X7, alb ca laptele de munte. Să meargă mândră prin sat că băiatul ei a venit acasă, că are mașină, că e sănătos, că muncește și-i merge. Prea îi făcuse inimă rea gura satului atunci când el abandonase studiile și vecinele mai rele de gură spuneau: „Aracan de mine! Închipeie-ți tu, să ajungă al lui Tamara doctor, că-s vai de capul lor...”

Mașina aproape că zbura pe șoseaua cârpită de curând pe ici-colo și Eugen își zicea că a meritat să dea atâta bănărit pentru trei zile de plăcere la volanul BMW-ului. Măcar acum să-l vadă mama de pe ceea lume, să se bucure că băiatul ei că a venit la dansa, și nu așa, dar te uită cu ce frumusețe de *otomobil*, să-i vorbească și pe ei lumea, nu cu jale, cu prefăcută înțelegere, ci, poate pentru prima dată, cu invidie, că așa sunt oamenii, mai ales cei din mahalaua lor. Că de unde să știe satul de e mașina ta sau ai luat-o în chirie, că, dacă are de născocit, năSCOCEȘTE, iar dacă vrea să te creadă, te crede, orice ai spune.

Mergea la volan și își închipuia cum o să urce el pe sora sa și cumnatu-său, cu tot cu copii, în mașină și or să meargă împreună la cimitir, cum o să șofeze el atent prin sat, fără grabă ca fiecare babă să apuce să vadă cine a venit cu așa mașină frumoasă, iar la poarta cimitirului să se adune toți copiii în jurul BMW-lui și să se minuneze, așa cum se minunau ei, copii fiind, când venea în sat Marcel, băiatul cel mai mare al fostului brigadier, care avea o Alfa Romeo vișinie.

Dar cât de frumoase erau pe atunci sărbătorile. Oamenii n-aveau, ca acum, facebook, odnoklassniki sau skype, nu se vedeau cu anii și când se întâlneau, de Paștele Blajinilor, la cimitir, își povesteau în câteva minute viața, cu bune și mai puțin bune, se bucurau, se compăttimeau și se mirau ce repede au trecut anii și cum au îmbătrânit cu toții, pe neprins de veste. Iar cei mici îi ascultau și nu le venea să creadă că poți să nu-ți vezi un prieten zece-cincisprezece ani, să nu știi aproape nimic despre el, că, de pildă, și-a rupt un picior, ori când și de unde a mâncat cireșe de anul ăsta, care și cât a câștigat cu uratu', câte și mai câte... Pentru ei toate astea erau nepământești, or, el își vedea prietenii cel puțin o dată pe zi, seara, când ieșeau la cireadă, iar duminicile de vară și le petreceau numaidecât împreună.

Între timp, viața îi învățase și pe ei să trăiască departe unul de altul, să nu se vadă cu anii și să aibă a-și spune atât de puține, în câteva minute, cât să tragi o țigară după gardul cimitirului...

Acum erau puțini și veneau tot mai puțini, de la an la an, cum îi spusese soră-sa odată, nu demult, chiar și la mormintele unde cândva era forfotă mare în ultima vreme veneau numai câteva suflete, care parcă nu mai aveau ce să-și spună și să se facă auziți, cu râsetele lor. Cu atât mai mult ei, care de când se țin minte au fost cinci, cu mama șase și se țineau împreună ca degetele de la mână. Acum însă avea să vadă satul cine e Jănică al Tamarei.

De cu seară a căzut o ploaie sănătoasă și de cum a ajuns în Budăi, Eugen a înțeles că n-aveau cum să se ducă o doua zi la cimitir cu BMW-ul. Oricât ar fi „neamțul” de puternic, nu risca el să-l bage prin glodurile satului. A ajuns, cu chiu, cu vai, până la casa părintească, unde locuia acum soră-sa și a lăsat mașina, stropită până la acoperiș, pe toloaca din fața porții. Poate că așa, de acolo, din ceruri, unde era mama, se vedea mai bine, își zise Eugen și intră în ogradă, cu ochii în lacrimi.

Copiii crescuseră și când i-a luat în brațe, nanu' Jănea a înțeles că skype-ul minte totuși, că de departe viața se vede altfel decât este și că își are ea socotelile ei, socoteli pe care tehnologiile n-au cum să le arate întocmai precum sunt. Au băut bere, vin, au stat la vorbă, și-au amintit și i-au pomenit pe cei care nu erau de față, viii cu viii și morții cu morții.

A doua zi au luat coșurile cu pomeni, Eugen a încălțat ciubotele grele ale lui cumnată-său și au mers la cimitir. Au pus pomenile pe țărâna udă, deasupra căreia au îngenuncheat, spre mirarea copiilor. A mai schimbat câteva vorbe cu care mai treceau pe alături și au stat cuminți la măsuța cu picioare grele din fier, înfipte bine în pământ, ca să n-o fure cineva.

Pe la amiază, după ce a trecut părintele Serghie și pe la ei, după ce au dat și au primit pomenile aduse care și de pe unde, s-au dus acasă. Și toți vedeau că badea Jenică era mâhnit, de parcă ceva se rupsesse înăuntrul lui, ceva care îl ținea până nu demult legat de satul acesta, pe care, iată, nu-l mai recunoștea.

Au stat la masa până târziu și când toți s-au dus la culcare, Eugen a ieșit pe toloacă, s-a uitat dacă totul era în ordine cu mașina, a mai fumat o țigară, apoi s-a dus și el să se întindă.

Când s-au trezit luni dimineață, mașina avea toate roțile sparte. Noaptea, pe când toți dormeau, cineva băgase cuțitul în cauciucuri. Eugen umbla de colo-colo în jurul mașinii și nu mai știa ce să facă. „Ei, cum se poate? ...”, se indigna el, tot întrebându-se cum să scoată haramul acela de mașină din glod, cum să ajungă cu ea la Chișinău și cam câți bani are să-l coste schimbatul pneurilor. Și tocmai acum, când șeful urmează să-i transfere niște bani abia peste vreo săptămână.

Pe drum a trecut o vecină, le-a dat binețe, s-a uitat la roțile dezumflate și a mers mai departe, zâmbind ca pentru sine. Lui Eugen îi venea tot atunci s-o ajungă din urmă și să-i spună numaidecât vreo două vorbe, dar e băiat cuminte, educat și cu frică de Dumnezeu, doar că, vă ziceam, n-are noroc...

(2019)

Doina DRĂGUȚ

Ștefan Luchian – un mare simfonist al culorii

În fața pânzelor lui Luchian, privitorul se simte prins de vraja și farmecul ce se revarsă din ele, pierzând noțiunea timpului, emoționat sau tulburat, asemenea, preluând starea sufletească a pictorului în momentul creației. Se realizează o comuniune, pe care artistul o transmite, între frământarea lăuntrică și armonia imaginii plastice.

Rareori a existat o atât de vie și semnificativă potrivire între om și operă, între viața dusă de un artist și întreaga-i creație, ca în cazul lui Luchian. Omul blând, duios și mărinimos a fost nevoit să cunoască amărăciunea și revolta în împrejurări tragice, să dea o luptă titanică pentru a-și păstra integritatea morală și a se desăvârși ca artist.

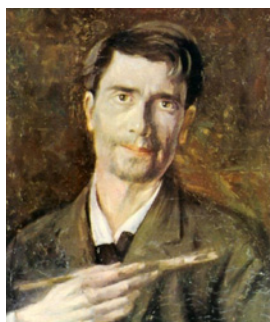
Pictorul și criticul Nicolae Tonitza îl socotea pe Ștefan Luchian „cel mai rafinat colorist din neamul nostru” și „unul dintre marii simfoniști ai culorii din Europa”. El a făcut din picturile sale poeme de un intens lirism cu profunde aspecte afective și semnificații de un înalt ethos umanist. Opera sa oglindește, interpretează, transfigurează bucuriile și suferințele omului, clipele de strălucire și de frământare creatoare.

Biografia lui Luchian, marcată, în copilărie, de farmecul simplu și luminos al dealurilor cu vii și al luncilor de pe malul Prutului, este istoria unei pasionate lupte pentru afirmarea artistică, cu bucuriile și tristețile unui temperament aprins, iubitor de viață, cu tragedia unei boli care îl va răpune înainte de vreme.

Ca fizic, Ștefan Luchian era înalt, spătos, ciupit de vărsat. Nu avea nimic frumos, în afara ochilor, minunați, de care era îndeosebi îngrijorat să nu-i piardă. Visător, credul, blând și înclinat spre boemă, incapabil să se descurce în viață, și-a pierdut foarte repede averea moștenită.

Ștefan LUCHIAN

**Revelator al
sufletului românesc**

Sălciiile de la Chiajna, 1905

Ultima cursă de toamnă, 1892

Păstorița, 1893

Safta Florăreasa, 1895

Prichindeii

DIALOGUL ARTELOR | V

Mahalaua Dracului, 1898

La fântână

Spălătoreasa

Odihnă la câmp

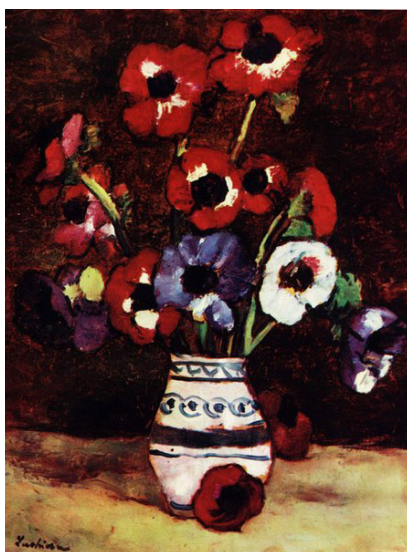
Bujori

Crizanteme

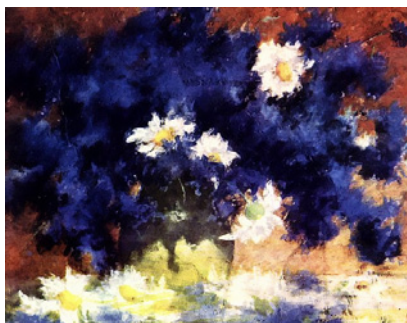
Maci

Anemone

Flori de primăvară

Albăstrele

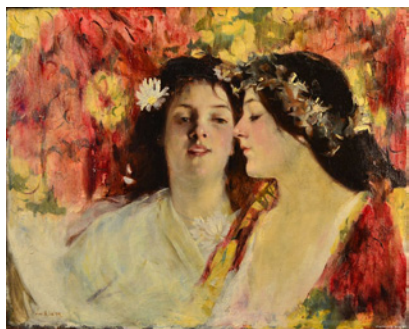

Cerșetor

Moș Nicolae cobzarul

Două fete

Cărbunarul

Lica cu portocala

Lăutul

Lunca de la poduri

Peisaj cu case de țară

Peisaj de la Moinești

De la câmp

Sfârșit

Legenda spune că, într-o zi de iarnă, fiind singur acasă, și-a apropiat fața de gura sobei care dogorea. După ce și-a înfierbântat bine fața, a fugit afară, a îngenuncheat în zăpada proaspăt așternută și și-a îngropat obrazii în ea. Când și-a ridicat fața, pe zăpadă rămăsese amprenta chipului. De aici, se pare, îi vor rămâne, pentru toată viața, semne pe față, asemănătoare cu ciupitura de vărsat.

Viața lui Luchian are trei etape: prima etapă – de la nașterea sa, 1 februarie 1868, în comuna Ștefănești, lângă Botoșani – care durează până la începerea studiilor la Școala de Arte Frumoase, în 1885; a doua, de la 1885 până la 1901, etapa de ucenicie propriu-zisă, când el învață și își caută un drum propriu în artă; a treia etapă, finală, durează până la sfârșitul vieții, în 1916. Este epoca de creație și desăvârșire pe plan artistic, dar totodată constituie și tragedia vieții lui, pentru că în 1901 se produc efectele unei boli care va progresa mereu, până la deznodământul final. Este o etapă plină de suferință și tragism.

Asemenea lui Beethoven, care asurzea tocmai atunci când își începea marile creații simfonice, Luchian este amenințat să paralizeze și să orbească.

Ștefan Luchian manifestă interes și pentru literatură, frecventând cenaclul lui Al. Macedonski și cafenelele Fialkowski și Kübler, unde se întâlneau artiștii, scriitorii, compozitorii și cântăreții. El participa adesea la discuții susținând necesitatea legării artei de viață. (Cofetăria Fialkowski era, după cum notează C. Bacalbașa, o „adevărată instituție”. Îi urmează Cafeneaua Kübler, unde „două tabere de poeți, unii tradiționaliști, alții moderniști, întrețin spiritul viu al artei prin bătălia lor ideatică”).

Dacă în portretistică Luchian e mare, în peisaje și flori se depășește pe sine. Cu câteva excepții, peisajele sale nu sunt populate nici de oameni, nici de alte viețuitoare; ele sugerează o singurăătate care te înfioară și îți trezește neliniști.

Opera lui Luchian, numeric, este relativ modestă, însă, raportată la cei 15-17 ani de creație, este destul de bogată: portrete, autoportrete, compoziții, peisaje, flori, pictate în ulei, acuarelă sau pastel.

În muzeele de la München și Paris, Luchian venise în contact cu tot ce era mai reprezentativ în arta apuseană de la Renaștere până la postimpresioniști. Se adăpase la izvoarele marilor maeștri, privise în-

delung și arta impresionistă, plină de lumină și căldură, care în acea epocă era încă la apogeu și toate aceste influențe le-a topit în retorta sufletului său, apoi a creat o operă originală.

Când n-a mai putut vedea lumina soarelui, Luchian s-a lipsit de ea pentru pânzele lui creând o alta, care nu pătrunde pe fereastră, ci izbucnește dinăuntru spre înafară. El a încorporat lumina în culori pure, în peisaj ori în corola florilor. Culorile lui sunt „smațuri topite și răcite brusc”, care vor rămâne la fel de proaspete ca vopselele de pe amforele grecești.

După 1909, până la sfârșitul vieții lui, în mod practic nu va mai părăsi patul și fotoliul. Acești ani sunt cei mai fertili din activitatea lui Luchian, marcând totodată apogeul artei lui. Pictează în ulei și pastel, inspirat, cu avânt, cu graba și disperarea omului care știa că răgazul îi va fi scurt. Ferecat în neputința de a se mișca, marele singuratic va trebui să renunțe la peisaj, concentrându-și atenția spre flori, care i se aduceau acasă. Astfel, marele nefericit mai găsea o fărâmă de rațiune spre a supraviețui și a uita amarul destinului său.

Dar zilele și nopțile celui sortit la nemișcare – și mai ales ale lui, care cu 20 de ani în urmă „făcea curse lungi cu bicicleta în jurul Bucureștilor, ori își mâna mândru telegarii înhămați la un docar, stârnind invidia trecătorilor” – sunt nesfârșit de lungi și pustiul lor nu poate fi umplut.

Într-o seară, când singurătatea îl apăsa, i-a pășit pragul un tânăr, „mic de statură, plinuț la trup, cu o frunte larg deschisă, stângaci în mișcări și cu privirea fosforescentă”, și, fără să spună nimic, și-a scos vioara și a început să-i cânte omului care întruchipa, în patul lui de suferință, tragedia tuturor geniilor strivite de un destin nefast.

Tudor Arghezi, care povestește scena, nu ne spune ce i-a cântat. Poate răscolitoarea *Baladă* a lui Ciprian Porumbescu, care s-ar fi potrivit pânzelor din ciclul 1907, poate serenada lui Toselli, care avea atmosfera anemonelor, a crizantemelor sau a sălciilor. Poate i-a cântat din Bach, ca să-l ridice din nimicnicia suferinței, pe culmile senine ale meditației și ale împăcării cu destinul. Cele două ore de armonii, venite parcă din altă lume, l-au făcut pe cel ferecat în pat să renască, să-și retrăiască întreaga viață, clipă de clipă, și să-și redobândească liniștea. Dar orice mare bucurie se plătește cu lacrimi. A înțeles, în acele două ore, că numai trupul poate fi legat și aruncat în netrebnicie, asemeni lui

Prometeu, pe când spiritul colindă liber, nestingherit. După ce ultimul acord al muzicii s-a stins, în întunericul camerei, oaspetele, ghicind parcă întrebarea, a spus simplu: „Sunt George Enescu”.

Deci geniul muzicii și al arcușului românesc venise să-și arate atașamentul pentru geniul penelului românesc; să-i tonifice existența, arătându-i că nu este nici singur, nici uitat. Acesta a fost episodul cel mai luminos și înălțător din ultimii 15 ani ai existenței lui Luchian.

Dar marile fericiri sunt de scurtă durată.

După câteva zile de la acest fericit eveniment, a avut loc o întâmplare stranie.

Au dat năvală în camera bolnavului procurorul Clement Ionescu, grefierul Tase Tănase și Victor Filotti, om bogat din protipendada capitalei, „cu state politice în partidul conservator-democrat”. S-a făcut imediat constatarea că „cel vinovat” nu se poate mișca și deci de multă vreme nu mai era capabil să picteze. A fost acuzat că semna și punea în vânzare tablouri făcute de pictorul Traian Cornescu, înșelând astfel cumpărătorii (îndeosebi pe importantul politician Victor Filotti).

Și omul legii l-a declarat arestat pe cel „arestat” de boală de 15 ani. Deci înscrisese în catalogul borfașilor încă un nume: Ștefan Luchian.

La câteva zile după incident, ziarele anunțau că politicianul Victor Filotti a fraudat statul român cu peste 6 miliarde lei.

Această ultimă întâmplare l-a aruncat pe Luchian în negurile destră-mării. Din ziua aceea nu a mai mâncat, refuzând până și apa. În camera lui nu mai intrau decât familia și medicul. Se luaseră florile, spre a nu încărca aerul cu miresme prea tari. Rămăseseră doar câțiva trandafiri la căpătâiul lui.

Inima slăbea, iar chipul lui se lumina. Căpăta lumina unei liniști, pe care nu o avusese niciodată.

Cumplita tulburare din ajun se risipise. Revolta amuțise. Conștiința plină de doruri și măreție, ochii săi duioși și buni, acum cu ape negre în licăririle de chihlimbar, i-au mai rămas trei până în zori, când inima nu a mai bătut și gheața morții a cuprins chinuitul trup, care s-a luptat mai bine de 15 ani pentru viață și pentru artă.

În dimineața zilei de 28 iulie 1916 – era într-o marți –, o tânără fată s-a strecurat în camera lui Luchian, așa cum o făcea de două-trei ori pe săptămână. Îi aducea anemone proaspete, florile lui preferate. Alerga cu drag la omul acesta ferecat în fotoliul lui de un destin crud și neiertător, fiindcă, de fiecare dată, ochii lui de chihlimbar o învăluiau cu o caldă bucurie și o nesfârșită tandrețe.

O neliniște ciudată îi apăsa acum sufletul și îi grăbea pasul. Însă, spre disperarea ei, nu l-a mai găsit în viață. Ochii lui, care smulseseră naturii toate tainele, și mâna, care zămislise atâtea minuni, încremeniseră pentru totdeauna.

Tânăra fată nu a mai așezat anemonele în ulcele smălțuite, cum făcea de obicei, ci i le-a presărat pe piept și apoi a căzut în genunchi, într-un hohot de plâns. Și-a rezemat fruntea de mâna care mai alaltăieri, într-un suprem efort, mai găsisese resurse să se întindă spre ea, să-i mângâie fruntea și părul, cu atingeri ușoare și îndelungi, retrăind, parcă, îndepărtate amintiri.

Tânăra fată, care îi adusese, în dimineața aceea de vară, prinos de flori și lacrimi, era fata Saftei Florăreasa.

„De 15 ani – scria Tudor Arghezi, la 1 iulie 1916 –, sângele acestui trup înfrânt se risipește zi de zi ca o vapoare. Prometeu crucificat, de șase mii de zile, marele chinuit, căruia fatalitatea i-a dăruit o suferință feroce, demnă de geniul lui neînvins și prea curat, e un sfânt pentru gloria românească și un mucenic pentru voința și răbdarea unui bărbat. Acest artist nu mai e un om încă de atunci și a fost mai mult decât o suprafăptură până luni pe-noonptate. Dumnezeu fu drept cu el, ca să pedepsească fapta lui de a fi descoperit misterul cu care trei puncte de culoare îl smulg din spațiu și-l trădează. De vreo doi ani dreapta artistului, cu care, prizonier al mădularelor lui pietrificate, a putut să se apere de vulturii negri, mânjindu-i cu pensula lui de soare și azur, încremeni și ea. Dacă mâna-i murise, trebuia și ochiul să fie închis”.

Opera lui Ștefan Luchian exprimă un elan vital, patetica bucurie pe care o trezește contactul cu lumina pură a zilei. Sub jocul luminii, pictorul face să transpară vigoarea formelor, dezvoltând notația impresionistă pe o structură solidă. Tablourile lui au un echilibru secret, care îi

permite să dezvolte, fără a ajunge la dispersarea imaginii, impresiile pe care i le furnizează realitatea.

Ștefan Luchian a fost, în egală măsură, peisagist, portretist, autor de compoziții și naturi statice – îndeosebi flori.

„Întocmai ca toți marii artiști ai lumii, Luchian este un pictor profund național, înzestrat cu o întinsă știință a tuturor înfățișărilor țării, a oamenilor ei. Vibrația lui în fața realităților locale este adâncă și răscolitoare și focul simțirii o trezește pe a noastră pentru a ne face să pricepem mai bine lumea în care am trăit”, scria Tudor Vianu.

Pictorul Nicolae Grigorescu, care i-a fost profesor la Școala de Arte Frumoase, văzându-l cum pictează, ar fi exclamat în fața unei lucrări semnate de Luchian: „În sfârșit, am și eu un succes!”.

Vizitându-l, cu puțin timp înainte de moarte, Nicolae Tonitza l-a văzut în calvarul creației și a izbucnit în lacrimi: „I-am legat pensula de antebrațul mâinii drepte și mâna lui începe să se zbată nervos și stângaci pe suprafața pânzei și fața lui se crispa ca de durerile unei faceri, înfricoșător. Rezonanțele nebănuite de adânci ale unui suflet încă viu m-au impresionat până la lacrimi”.

„Luchian avea toate darurile marelui artist și, în primul rând, acel caracter autentic, acea neîmblânzită vehemență a personalității după care recunoști pe maeștri... Profunda capacitate afectuoasă și energie, o melancolie îmbinată cu o viguroasă autoritate..., un sentiment nervos al formei, sunt trăsăturile pe care le sesizăm mai bine în caracterul și în talentul său. Într-o limbă totodată sonoră și suavă, Luchian a fost un mare revelator al sufletului românesc”, spunea Tudor Vianu.

Antonina SÂRBU

În dialog cu Oleg SEREBRIAN

„Scrisul ca un joc”

A.S. – jurnalistă, Facultatea de Jurnalism, Universitatea de Stat din Moldova. Stagieri la Columbia University Missouri, Școala Superioară de Jurnalism, SUA, 2006, Institutul pentru o Societate Deschisă, Budapesta, 2000, Academia de Limbi Moderne din Boston, SUA, 2001. Debutează cu versuri în anul 1984, culegerea *Dintre sute de catarge*. Semnează lucrările: *Constanța Târțău. Ultimul dialog*, 2016; *Colaje, eseu – publicistică*, 2006; *Pe muntele Hermon, ninge – Jurnal de călătorie în Ierusalim*, 2008; *Mănăstiri basarabene*, 1995. Laureată a unor premii literare.

*„Pentru mine scrisul e ca un joc –
îmi dă posibilitatea să modelez
așa cum vreau, după bunul meu plac,
lumi și oameni, istorii și destine.
Îmi dă posibilitatea să mă simt un mic creator.”*

Oleg SEREBRIAN

Excelență Domnule Ambasador Oleg Serebrian, vă țin minte cu ani în urmă când ați inițiat un proiect interesant, ziarul „Democrația”, care apărea la Chișinău și București. Pe atunci erați lider de partid, deputat, politolog. Încă vă văd redactând, citind și semnând „Bun pentru tipar”. Eram o echipă! Biografia Dumneavoastră de acum e și mai impresionantă: la CV s-a mai adăugat și titlul de scriitor. Ați publicat două romane, care v-au așezat în breasla oamenilor de creație, a scriitorilor: romanul *Cântecul mării* a apărut în 2011, iar anul 2018, ați publicat cel de-al doilea roman, *Woldemar*. Prin romanul *Woldemar* ne-ați oferit nouă, cititorilor, Cartea cea mare, romanul cel mult așteptat în literatura basarabeană. Recunosc, acest roman mă ține acolo, *Woldemar* e prezent în gân-

durile mele... M-am îndrăgostit de Woldemar, de acest copil „atipic”, altfel... Pe alocuri mi-am recunoscut copilăria, pe alocuri atâtea alte frustrări... Cum ați scris acest roman? Cum ați prins starea lui Woldemar? Citisem, mă impresionase o idee exprimată de Ana Blandiana, text în care poeta folosea o imagine a meșterului care își azvârle dalta, descoperind că o simplă suflare a gurii lui poate însufleți din marmură statuia. Renunțarea este măsura încrederii în sine. Astfel îmi explic starea lui Woldemar.

Nu cred că eu am prins starea pentru acest roman – mai curând a fost invers, starea m-a prins pe mine, ea a și fost „comanditarul”. E curios că foarte mulți oameni – și încă oameni foarte diferiți – mi-au destăinuit că și-au recunoscut în anumite secvențe din acest roman propria copilărie. Cred că e vorba nu atât de istoria în sine, cât despre decorul ei, de atmosfera anilor '70 în provincia sovietică.

Criticul literar Nina Corcinschi afirma: „Woldemar este un roman al cunoașterii umane, care reușește să aducă psihologia la demnitatea literaturii autentice, ridicând întrebări, tensionând, smulgând cititorul din inerțiile sale comode, din zona vizibilului amăgitor”. Sunt curioasă să aflu cine sunt scriitorii care v-au servit modele literare, de la cine ați învățat, cine v-a fost aproape când l-ați gândit/creat pe Woldemar? Există inserturi biografice estomate în roman?

Ideea unui roman despre copilărie, mai bine spus despre lumea văzută de un copil, o aveam de multă vreme. Mai recentă a fost intenția de a-l îndrepta în câmpul psihologic, abordând subiecte precum formarea eului social sau a identității de gen. Cât privește inserturile, da, există, deși, așa cum spuneam și cu alte ocazii, romanul nu e nici autobiografic, nici măcar inspirat din propria biografie. Unele asemănări s-au strecurat neobservate – frica pe care o aveam față de școală, pasiunea precoce pentru atlase și hărți, obsesia corectării granițelor, anumite interese ori preocupări. Aceste similitudini i-au făcut pe cei care m-au cunoscut de mic – rude, prieteni de copilărie, colegi de școală – să creadă că ar fi vorba de un anume fel de analiză autobiografică. Nu e deloc așa. În orice caz, nu asta a fost intenția conștientizată a scrierii acestei cărți. Și apoi, involuntar, am oferit o parte din mine și altor personaje, nu doar lui Woldemar. Observasem asta când făceam lectura pentru cea de-a

*În martie 2008, la Saorge, lângă Nisa,
în perioada scrierii romanului „Cântecul mării”*

doua redacție a *Cântecului mării*, amintindu-mi atunci de o afirmație a lui Flaubert, care spunea: „Doamna Bovary sunt eu”. E drept că în cazul lui *Woldemar* există și câteva inserturi deliberate. Bunăoară, pasajul legat de prima călătorie a eroului meu la Moscova e într-o mare măsură preluat din prima mea vizită la unul din unchii mei de acolo. Am mers atunci, ca și *Woldemar* (în prima vacanță de primăvară), însoțit de bunica mea. Fusesem mai apoi de multe ori la Moscova, în vacanțe, cu tatăl meu, apoi singur, dar acea primă călătorie mă marcase în mod deosebit și am vrut cumva să o „imortalizez”. Anume de asta am plasat voit, un pic forțat chiar, trimiterea la diferite adrese și locuri precise de acolo. Scena cu Demonul lui Vrubel din Galeria Tretyakov am redat-o fidel, așa cum mi se întâmplase mie (singura deosebire e că eram însoțit de o mătușă de a mea, nu de bunica). Când eram mic, mai cu seamă până a merge la școală, eram foarte preocupat de teme de religie. Mă frământau anumite lucruri, cum ar fi relația lui Dumnezeu-Tatăl cu Dumnezeu-Fiul, necesitatea Jertfei Mântuitorului, faptul că, atotputernic fiind, Hristos a trebuit să moară pe cruce. Nu puteam pricepe nici care e locul și rolul diavolului în toată „ecuația lumii”, care e relația lui cu Creatorul. Și dacă chipurile sfinților îmi erau cunoscute din icoane, apoi imaginea diavolului o văzusem redată pentru întâia oară anume

în tabloul lui Vrubel, care mă tulburase mult. Singurele lucruri pe care le reținusem din acea primă vizită la Galeria Tretyakov a fost rândul în care am stat la intrare și faptul că am aflat cum arată diavolul.

Cele două romane – *Cântecul mării și Woldemar* – vă recomandă drept scriitor, punând în umbră celelalte preocupări ale Dumneavoastră, cum ar fi: geopolitica, diplomația. În literatură, iată, sunteți cel mai bun! Argumentul e de față: Uniunea Scriitorilor din Moldova v-a acordat Premiul pentru cel mai bun roman. La fel, criticii literari din Basarabia și România au scris despre romanul Dumneavoastră. Excelență, de acum încolo aveți de gând să vă limitați doar la literatură? În opinia Dumneavoastră, ce vă reprezintă cel mai bine: diplomația sau literatura?

Visul meu din copilărie era să devin diplomat. Nu țin minte să fi vrut cu adevărat să fac altceva. Desigur, asta pare curios, pentru că majoritatea copiilor din provincia sovietică nici nu știau pe atunci ce este un diplomat, dar eu asta am vrut să devin.

Odată, după o discuție despre profesiile la care aspiră fiecare, învățătoarea mea din clasele primare a întrebat-o (un pic cam ironic) pe maică-mea, cine mi-a băgat în cap așa idei. După absolvirea școlii,

1 septembrie 1976. La șapte ani, în prima zi de școală

făcusem o tentativă să intru la Institutul de Relații Internaționale din Moscova. Părinții mei nu credeau că voi reuși, dar oricum, taică-meu mi-a făcut rost de tot felul de recomandări, care, din păcate, nu mi-au fost de folos. Așa am ajuns să fac istorie, la Chișinău, deși rămâneam hotărât să ajung cândva diplomat. În general, mi-am urmărit visurile cu perseverență și răbdare.

Apoi e și geopolitica, o știință pentru care am o mare pasiune și de care nu intenționez să mă dezic. Implicit, nu mă voi putea vreodată consacra exclusiv literaturii. De altfel, nu știu dacă există un scriitor de limbă română care să trăiască doar din scris. Nici nu cred să fi existat vreunul. Toți au și au avut și alte îndeletniciri – au fost profesori universitari ca Maiorescu ori Ibrăileanu, diplomați precum Alecsandri ori Kogălniceanu, jurnaliști, medici, muzeografi. Scrisul a fost o plăcere pentru unii sau, poate, un alt fel de necesitate, nu una materială, ci spirituală, pentru alții. Pentru mine scrisul e ca un joc – îmi dă posibilitatea să modelez așa cum vreau, după bunul meu plac, lumi și oameni, istorii și destine. Îmi dă posibilitatea să mă simt un mic creator.

Această ședere îndelungată în marile metropole europene – Paris și Berlin – a fost/este o șansă, o deschidere și o experiență culturală și de viață? V-au ajutat toate acestea să evoluați/îmbogățiți arta scrisului? Unde ați scris romanul *Woldemar*?

Lecturile și călătoriile au avut un rol mare în formarea mea și de asta se regăsesc evocate atât de frecvent și precis în scrierile mele. Desigur, studiile la Nisa, apoi posturile la Berlin și Paris au fost niște oportunități de care am profitat din plin – am cunoscut o mulțime de oameni și locuri, am trăit diverse experiențe, am profitat de un mediu cultural extrem de generos.

Unde a fost scris *Woldemar* îmi vine greu să spun. Ideea lui a apărut, drept că într-o altă formă, la Chișinău. O primă încercare de a-l scrie o făcusem cu aproape trei decenii în urmă la Nisa. Am continuat apoi la Chișinău, cu pauze mari, cu abateri, cu rescieri. În forma lui actuală am început să-l scriu la Chișinău, în august 2015, îndată după ce am încheiat misiunea la Paris. L-am finalizat peste exact trei ani, în august 2018, la Berlin.

Într-o lume în care se vorbește atât de mult și la fel, se scrie mult, care este rostul să te antrenezi/întregimezi în breasla scriitorilor?

Fiecare o face din considerente diferite, cred. Unii o fac dintr-o căutare – conștientă ori inconștientă – a nemuririi. Alții sunt mânați de dorința de afirmare, de vizibilitate. De regulă, acest al doilea tip de autori sunt foarte prolifici, deși, de cele mai dese ori, subiectele lor sunt neelaborate și au un conținut lipsit de subtext, aceste handicapuri fiind compensate prin alte procedee, cum ar fi limbajul sau scenele scandaloase ori tabuizate. Mai sunt și cei care cred pur și simplu că au a spune ceva lumii, scrisul fiind modalitatea care le permite să facă asta cel mai bine, să aibă o audiență largă și îndelungată. Această categorie de „oameni ai scrisului” e foarte mare, deși ei nu scriu numai decât romane ori tratate academice. Deschideți Facebook-ul și o să descoperiți postări și comentarii care spun mai multe decât s-ar crede la prima vedere și deseori altceva decât crede că a spus autorul însuși. Unii dintre aceștia, cei mai mulți, de fapt, se limitează la postări pe web, dar alții se ambiționează să producă opere mai extinse. Apoi există și cei (cum e și cazul meu) care o fac gratuit, dintr-o „plăcere a creării”, așa precum copiilor le place să deseneze fără un scop anume, ori să modeleze lucruri din plastilină. Acesta e artistul-copil, captivat de joc, fascinat mai curând de proces decât de finalitatea lui.

Am citit romanul *Woldemar* pe o insulă, în Grecia, Skiathos. Am simțit starea cu care a fost scris textul, v-am și recunoscut într-un moment că ați scris o carte-stare... Atât de puternic a fost fiorul lecturii, încât... cuvintele dispar, rămâne starea *Woldemar* și... Eram pe malul Mării Egee împreună cu o prietenă, arhitectă din București. Ea mi-a cerut cartea să o citească, a avut prioritate, i-am dat-o. Doamna arhitect Maria, când a ajuns la ultima propoziție, a închis cartea și a rostit: „Nu te supăra, am nevoie de liniște, după această lectură vreau să tac câteva zile. Am citit mult, dar încă nu am avut bucuria să descopăr un asemenea scriitor, scriitură”. A tăcut câteva zile, lua cartea și își făcea niște notițe în bloc-notes... Mama Mariei s-a născut în Chișinău, o fată de familie bună, dar mama ei, care era fiica parohului Bisericii Măzărache, a murit când cele două fetițe aveau 5 și 7 ani... Bunica, preoteasa, le-a dat la orfelinat. În anul 1939, Varvara pleacă la București la niște rude să-și aranjeze viața și să se întoarcă să o ia și pe Iuliana, sora ei... Nu a mai putut să se întoarcă, cele două surori nu s-au mai întâlnit niciodată... Puterea sovietică o făcuse pe Iuliana una de-a lor, era

șefă mare... Frica să nu-și piardă postul, situația, biletul de partid nu au lăsat-o să se întâlnească cu sora ei. A ascuns cât a putut faptul că are o soră în România. Maria mi-a recunoscut că Woldemar i-a amintit de mama ei, de trăirile, zbaterile ei chinuitoare după familia, identitatea cea basarabeană. Mama Mariei era poreclită „rusoaica”, pentru că vorbea rusește, cânta la pian, era manierată... „Dar mama îi ura pe ruși...”

Istoria cu abandonul mi-a sugerat-o involuntar tatăl meu, căruia i-am și dedicat cartea. Taică-meu era pasionat de călătorii și mi-a altoit de timpuriu această pasiune și mie. Vizitase mai multe țări în anii '70-'80, și nu doar în Europa. Întors din una din aceste călătorii, le povestea unor rude și prieteni de familie cum cineva din grupul turistic cu care fusese în țările din bazinul dunărean rămăsese la Viena. Subiectul a fost trecut cu vederea de toți cei care-l ascultau (eram la un picnic, în pădure), dar eu am fost foarte neliniștit de povestea asta, pentru că, așa cum spunea taică-meu, cel care alesese să „fugă” din URSS avea doi copii, pe care „nu avea să-i mai vadă niciodată”. Sentința asta – „Gata, nu-i mai vede niciodată!” – mi-a răsunat multă vreme în urechi. Mă gândeam ce putea să-l împingă pe un om să

Decembrie 1998. Cu Serafim Saca, la cafeneaua Uniunii Scriitorilor din Moldova

facă un astfel de pas? Desigur, cazuri similare se întâmplau destul de des în grupurile de turiști sovietici. În cazul lui Woldemar, maică-sa, Laura, are niște scuze – tinerețea, setea de afirmare, dragostea pentru Dietrich, apoi și lipsa atașamentului față de Woldemar, un prunc de patru luni, un copil pe care nu și l-a dorit.

De obicei, autorul vrea să-l cucerească pe cititor, să-l convingă de ceva. Nu-s scriitoare cu experiență, cu multe cărți, vin din jurnalism în literatură, când am scris romanul *Vulpea argintie* nu m-am gândit la cititor, m-am gândit la mine, voiam să povestesc istoria Soniei... Un personaj care mă fascinase și cu care am împărțit plăcerea scriiturii... Dumneavoastră vă gândiți la cititor? V-ați gândit?

În *Cântecul mării* mă gândeam des la cititor, la un cititor abstract, apoi la anumiți cititori – cunoștințe, prieteni, rude. În *Woldemar* a fost altfel – m-am gândit frecvent la reacția „cititorului avizat”, care știe să citească metatextual.

Care este opinia Dumneavoastră vis-a-vis de procesul de creație și de creativitate în acest secol mult grăbit, un secol în care noțiunea de valoare, scara valorilor practic nu mai există?

Aș zice că trăim într-o eră a unui exces de „creație”, deși numărul lucrărilor de valoare nu a crescut chiar exponențial. În ultimele trei sferturi de veac s-a produs o periculoasă deviere în aprecierea valorii. Cu ajutorul unui marketing bun, lucruri neînsemnate pot fi ușor ridicate pe pedestal, în timp ce lucruri de valoare pot rămâne în umbră. Veți zice că valoarea unei lucrări e pe cât de arbitrară, pe atât de mobilă în timp, picturile lui Van Gogh, ori celebrul roman *Ghepardul* al lui Lampedusa, fiind exemple clasice de glorie post-mortem a unor autori anonimi în timpul vieții lor. E adevărat. Întotdeauna și peste tot au fost „genii falși” și „genii nerecunoscuți”, dar nu cred că în istorie a existat o epocă mai plină de impostură decât în anii de acum.

Aveți un tabiet, un fel anume de a vă aranja atmosfera și spațiul atunci când scrieți? Ce ar trebui să aveți în față ca să vă inspire? Să vă inspire de o asemenea intensitate încât să scrieți o capodoperă precum e romanul *Woldemar*?

Am nevoie de liniște, aer, singurătate și cafea. Îmi place să scriu noaptea și să am geamul deschis. Pentru *Cântecul mării* aveam nevoie uneori de prezența fizică în locurile descrise. O lună am stat la Nisa, de mai multe ori am mers în Carpații Bucovinei. Cred că acestea au fost cele mai prolifiche perioade. Cu *Woldemar* nu a fost așa. Cele două romane sunt foarte diferite nu doar ca stil, procesul scrierii lor a fost foarte diferit. *Woldemar* a evoluat din ceea ce inițial era primul capitol al unui roman unic, la care începusem să mă gândesc încă în anii studenției, apoi am prins a-l scrie când mă aflam la Nisa, în 1992. Proiectul aceluia roman a fost tot timpul împiedicat de ceva – primul manuscris l-am distrus eu, în octombrie 1993. Cea de-a doua versiune am pierdut-o în vara anului 1999, la o școală de vară, când mi s-a furat computerul la care lucram. Tot ce-mi rămânea era o versiune incompletă, pe care o păstrasem pe o dischetă. Când, ulterior, am început să refac textul, mi-am dat seama că s-ar cuveni să-l „fragmentez”, să fie nu un roman, ci o serie din câteva romane, o trilogie, ori chiar o tetralogie, dintre care primul să fie consacrat copilăriei și temeii genezei diferenței, formării „eului social”. Apropo de această „diferență” (despre care am fost întrebat de mai multe ori): unele lucruri din *Woldemar* urmează să fie înțelese abia din romanele următoare.

La sfârșitul anului 2007 am decis să mă opresc din scrierea lui *Woldemar*, pregătindu-i terenul de lansare cu un roman istoric, un fel de antemergător, în care protagonistă ar fi bunica lui. În felul acesta, făceam o tranziție firească de la imaginea de istoric și politolog la cea de scriitor, or trecerea prea bruscă de la scrierile anterioare, cu care mă identificasem între timp, texte de istorie ori de geopolitică, putea handicapa recepția romanului. Așa am ajuns să scriu *Cântecul mării*, un roman „neproiectat”, la care am lucrat exact 40 de luni. Bunăvoința cu care criticii (apoi, timid, și publicul) a primit acest roman mi-a dat curajul necesar să lucrez mai departe la seria despre *Woldemar*.

Domnul Serebrian, ce părere aveți despre procesul literar din Republica Moldova? Ce apariții editoriale recente ați include în topul celor mai bune? Care din cărțile citite ați prefera să o recomandați soției Dumneavoastră?

În ultimul deceniu, la noi au apărut câteva romane bune, apreciate și în România. Autorilor mai experimentați, precum Vitalie Ciobanu,

Emilian Galaicu-Păun, Constantin Cheianu, Vasile Gârneț sau Val Butnaru li s-au alăturat nume noi, inclusiv câteva tinere autoare foarte promițătoare și deja apreciate – Liliana Corobca, Tatiana Țibuleac, Emanuela Iurkin. Deosebit de prolific a fost anul 2018, când a apărut și romanul Dumneavoastră, *Vulpea argintie*, pe care l-am recomandat tuturor cu drag, inclusiv soției mele.

Cu cine ați vrea să vă întâlniți dintre scriitorii clasici, la un dialog, și ce ați întreba?

Îmi sunt mai interesanți eroii scriitorilor decât ei înșiși. Bunăoară, nu m-am gândit niciodată că aș vrea să-l cunosc pe Mayne Reid, unul dintre autorii mei preferați din copilărie, dar, adolescent fiind, am fost multă vreme fascinat de unul din eroii săi, Maurice Gerald. Îl „dezvoltasem” în mintea mea, dându-i o înfățișare precisă, un caracter mai elaborat, legându-mă de această imagine a lui atât de mult, încât atunci când am văzut pentru prima dată filmul sovietic *Călărețul fără cap* (cred că aveam vreo 12-13 ani), am fost profund dezamăgit de felul în care actorul rus Oleg Vidov, care jucase rolul lui Maurice Gerald, mă abătea de la chipul proiectat atât de exact în mintea mea.

Ce temeri are omul Oleg Serebrian? Aveți frică de ceva?

Am, desigur. Mi-e frică de avion, deși călătoresc foarte mult. Mi-e frică de erori, ceea ce nu mă scutește de ele.

La ce vârstă ați citit prima carte, ați ținut-o în mână și ce vă amintiți? V-ați gândit că veți fi scriitor?

Am învățat să citesc repede. Citeam bine când am mers la școală. Prima carte despre care țin minte că am răsfoit-o cu interes era o carte pentru copii, cu teme invernale, plină cu imagini de „moși gerili”, inclusiv de „copii de moși gerili”. Nu-mi amintesc cum se numea. Aveam cinci ani atunci. Mi-o cumpărase mama în prima mea vizită la Chișinău, la sora ei. Am impresia că mi-o procurase de la un chioșc de la intersecția străzilor Ștefan cel Mare și Vlaicu Pârcălab, deși s-ar putea să greșesc. Prima povestire pe care am citit-o a fost *Istoria unui galben* de Vasile Alecsandri, iar prima „lectură mare” a fost *Peter Pan* de James Matthew Barrie. Se întâmpla în clasa a doua. La început citeam doar în română, iar după clasa a cincea am citit multă vreme aproape exclusiv în rusă.

Tatăl meu adunase o bibliotecă destul mare, de care eram foarte mândri. Erau mai ales cărți de literatură artistică, multe traduceri excelente din clasicii literaturii vest-europene și nord-americane, preponderent în rusă.

Primele mele încercări literare au fost timpurii, în clasele primare. Erau poezii modelate după Alecsandri. Apoi urmase o lungă „pauză de creație”, până la o călătorie cu taică-meu în Crimeea, la Mishor, de unde venisem cu un caiet de versuri având ca temă Crimeea și marea, unele în română, altele în rusă. Încercasem și proza. Unele compuneri scrise în școală alunecau spre ficțiune, luând forma unor povestiri inspirate din romanele științifico-fantastice ale lui Conan Doyle. Ideea scrierii unui roman istoric îmi veni pentru prima dată prin clasa a VIII-a ori a IX-a, când citeam de-a valma cărțile lui Valentin Pikul, Iulian Semionov și Alexei Novikov-Priboi. Îmi purtam eroii în gând, îmi imaginam scene, situații și dialoguri. N-am pornit niciodată să scriu acel roman, dar unul din eroii preconizați pentru el se va regăsi în romanul la care lucrez acum, drept că într-un context absolut diferit și pe un rol secundar, dar în același loc, în ceea ce se numește azi insula Saaremaa, iar până în 1914 purta numele german Ösel.

Cum suportați „vicleanul microb al laudei”? Sunteți un diplomat apreciat, acum ați dovedit vocația de scriitor de mare talent, cultura Dumneavoastră impresionează... Sunteți cunoscut nu numai în România și Moldova, dar și în Europa. V-ați adapta oare la statutul de creator-scriitor într-o democrație ca cea moldovenească unde omul de creație e „pe cont propriu”? A fi scriitor în Republica Moldova pare dramatic... mai degrabă o dramă decât o bucurie....

Nu sunt într-atât de lăudat încât să am probleme din pricina asta. Trecutul meu de politician, apoi imaginea de istoric și politolog nu au fost deloc priincioase ipostazei mele de scriitor. Am fost privit, mai cu seamă în cazul primului roman, cu destul de multă prudență. Nu mă refer aici la criticii literari, care au fost neașteptat de îngăduitori, ci la publicul larg.

Omul de creație, adevăratul om de creație e pe cont propriu peste tot. Așa a fost tot timpul. În Vest chiar mai mult decât la noi. Sprijiniți, scoși în lumina reflectoarelor au fost și sunt, de cele mai dese ori, acei

care servesc unor cauze, ale căror lucrări răspund unor sarcini ideologice, așa cum erau cele ale lui Andrei Lupan ori Emilian Bucov în literatura sovietică moldovenească. Nu e o specie dispărută. Și lumea de azi are lupanii și bucovii săi.

Sunteți Ambasadorul Republicii Moldova în Germania deja de câțiva ani. Această experiență în diplomație, faptul că vă aflați de mulți ani în Europa (Franța, Germania), cunoașterea realităților mult mai profundă decât oricine altul vă ajută să confirmați ideea că Europa nu e doar un proiect economic, social-politic, ci și un proiect cultural? Ce susținere pe domeniul cultural s-a stabilit din partea Germaniei? Ce căi au fost deschise pentru a favoriza schimbul de bunuri culturale?

Trebuie să recunosc că avem mijloace foarte modeste, infime chiar, pentru promovarea culturii noastre în exterior. Lucrurile se fac necoordonat, fără nicio strategie, la întâmplare. Un mare handicap este lipsa unui oficiu în sarcina căruia ar sta diplomația culturală, așa cum este Institutul Cultural Român, bunăoară. Cu mai mulți ani în urmă, fiind ambasador la UNESCO, propuneam să se examineze posibilitatea transformării Institutului Cultural Român în instituție interguvernamentală moldo-română. Am fi putut să-i dăm un nume de compromis, pentru evitarea animozităților de tot felul, Institutul Mihai Eminescu spre exemplu, ca și Institutul Goethe la nemți. Cred că era o soluție potrivită, mai cu seamă dacă ținem cont de resursele noastre limitate, atât materiale, cât și umane.

Literaturile mici rămân în țara lor, în limba lor? Ce cunosc nemții despre noi? Citisem recent că doar câțiva autori români sunt traduși în străinătate, însă în ansamblu literatura română este necunoscută. Ce ne puteți spune despre literatura din Basarabia, vi s-a întâmplat să găsiți vreo carte/roman tradus, roman al autorilor noștri?

Foarte puțin. Acum câțiva ani, la Editura Pop din Stuttgart a apărut un volum de versuri de Emilian Galaicu-Păun. Știu că sunt câteva cărți în proces de traducere. Ernest Wichner, un foarte apreciat traducător și fost director al Casei Literaturii din Berlin, mi-a spus că a tradus ceva din Liana Corobca. Tot el traduce acum unul din romanele Tatianeii Țibuleac.

O preocupare a literaturii germane a fost și a rămas conștientizarea trecutului, cunoaștem că scriitorii Heinrich Böll, Günther Grass, Bernhard Schlink și alții au abordat acest subiect. Recent am citit *Olga*, un tulburător roman semnat de Schlink. Ce predilecții au scriitorii contemporani germani? S-au impus cu vreo operă consacrată altei teme, cum ar fi reunificarea țării?

Literatura germană e foarte mare, dar și, îndrăznesc să spun, încă puțin cunoscută în spațiul românesc. Reperele mele în literatura germană sunt Remarque, Fallada, Hesse și Jünger. Ar mai fi Klaus Mann cu *Mefisto*. Desigur, îmi plac mulți alții – Theodor Fontane, Theodor Storm, Max Frisch, Thomas Mann, Stefan Zweig, Günter Grass, Gustav Freitag, Heimito von Doderer, Wolfgang Koeppen, ca să citez doar câțiva dintre foarte marii prozatori de limbă germană din veacurile XIX și XX, dar anume despre cei înainte amintiți aș putea zice că sunt un fel de faruri literare pentru mine. Referitor la literatura germană de după 1989 nu pot spune prea multe. Ceea ce am reușit să citesc nu m-a impresionat chiar tare. Am sentimentul că noua literatură germană e într-un fel de lipsă de cutezanță, de fugă de sine. Printre cele mai bune romane recente ar fi *Măsurarea lumii* de Daniel Kehlmann, un „roman intelectual”, apoi *Aleea soarelui* de Thomas Brussig, în care se vorbește despre ultimii ani ai Germaniei de Est. Ambele au fost traduse în română. De altminteri, cred că în RDG, în pofida dictaturii comuniste, autori precum Bertolt Brecht, Anna Seghers, Arnold Zweig, Erwin Strittmatter, Christa Wolf ori Johannes Bobrowski au reușit să producă niște lucrări mai grele, mai consistente și chiar mai curajoase și neîncorsetate în exprimare decât cele publicate de autorii germani de azi.

Ați fost în Germania când mai ființa zidul care despărțea două lumi. Cum evoluează evenimentele astăzi?

Pentru prima dată am ajuns în Germania, la Berlin, în mai 1993. Eram atunci masterand la Institutul European din Nisa și aveam, conform programului, o vizită de studii la Institutul European din Berlin. Zidul nu mai era, deși deosebirile dintre cartierele vestice și cele estice ale orașului erau încă foarte vizibile. Mai sunt și azi, cu toate că denivelările s-au atenuat mult.

Câți scriitori, atâtea idei, cronici despre literatură. Cititorul este cel care decide ce să aleagă ce-i place, ce e valoare. Fiorul produs de lectură este esențial pentru cititor, are prioritate. J. Borges a exprimat acest adevăr foarte frumos: gustul mărului ia naștere doar când atinge cerul gurii. Gustul nu se află în fructul propriu zis, în sine. Proza nu ființează în paginile unei cărți, important este fiorul produs la lectură. Asta s-a întâmplat cu romanul Dumneavoastră *Woldemar*: a răspuns unor necesități, sentimente care nu se atenuază nicicând, a redat un trecut... Cartea Dumneavoastră este ancorată în istorie și se referă la viața tuturor, sorțile oamenilor modelate de istorie, pe acest moment ați pus accentul și astfel cititorul a rezonat la fel ca mine. La fel a fost și cu primul roman, *Cântecul mării*. Am scris atunci un text scurt: „În 2012 am avut o mare surpriză! Oleg Serebrian publică romanul *Cântecul mării*, l-am citit pe nerăsuflăte, am fost impresionată de faptul că în roman se abordează istoria Bucovinei, Cernăuțului anilor '40, Marta și Filip, cum pe adevărat observa cineva istoria care lipsește, istoria celor cu frontierele rănite, eu zic istoria nedreaptă cu noi și încă cu multe alte națiuni.

M-a fascinat sensibilitatea, finețea, rafinamentul cu care autorul prezintă pe fundalul unor evenimente ale anului 1944 o poveste de dragoste, cea a Martei și a lui Filip Skawronski.

Acest roman face recurs la istorie, este drama Bucovinei la finele celui de al doilea război mondial... istoria și omul cu sentimentele în acest context, registru, formă; arhitectura acelor sentimente... Sigur că de la prima apariție literară, romanul *Cântecul mării* a luat premii, a fost menționat, și toate cronicile scrise îl așază pe scriitor fără rezerve alături de cei mai buni scriitori români contemporani”. La ce lucrați acum? Despre ce scrieți? Ce să aștepte cititorii de la scriitorul Oleg Serebrian?

Am spus deja în cadrul unor interviuri radiofonice la Chișinău și București că lucrez asupra unui roman istorico-psihologic, o simbioză mai rar întâlnită, în care eroul principal este Alex von Randa, fratele Martei Skawronski, matematician, docent la celebra Universitate din Göttingen, care între 1938 și 1942 lucrase la Centrul de cercetări tehnice de la Peenemünde, locul unde s-a născut tehnica spațială. Referințe

sumare la el există în ambele mele romane. Woldemar are un rol al lui în acest roman, cel de povestitor. Narațiunea cuprinde întreaga perioadă de viață a lui Alex von Randa, din 1906 până la sinuciderea lui, în octombrie 1942.

Woldemar, prin acest roman ați produs o altfel de viziune asupra trecutului, durerea are densitate, stăpânire, reținere. Ați scris un roman care te emoționează, îți ridică inima în gât... dacă vreți, acest roman este o aventură a cunoașterii, un roman psihologic. Vreau să vă întreb: tinerii au antene pentru astfel de literatură, au ei o receptare activă a trecutului? Nu v-ați gândit să le sugerați criticilor literari să promoveze romanul în rândul tinerilor?

Nu sunt un promotor dedicat al lucrărilor mele. Am avut întotdeauna rețineri în a face apel la diverși prieteni și cunoștințe cu rugăminți ca să scrie o cronică despre o carte, să spună un cuvânt bun despre ea într-un interviu. M-am bucurat când au făcut-o spontan, deci sincer, dar n-am rugat pe nimeni să facă asta, deși am relații bune cu nume grele din critica literară românească. Mi-am lăsat lucrările să se bată singure pentru locul lor. Dacă vor fi bune, vor fi reperate, cândva, de cineva. Dacă nu merită atenție, se vor pierde discret în uitare.

„Ce obosită era fața plumburie a mării în cea ultimă dimineață a verii lui 1943! Bad Burnas... Nici șapte luni... Și totuși atât de demult! Ce ciudat se poate uneori dilata ori comprima TIMPUL: sunt ani care par zile și zile care par ani”, se gândi Marta, împingând ușa masivă a Palatului Poștei” (*Cântecul mării*, p. 145). Și azi ce ați putea afirma despre noțiunea de timp, în clipa de acum ce credeți despre timp?

Timpul e un subiect care mă fascinează și mă preocupă, asta se deslușește în ambele romane, ai căror eroi principali au aceeași sensibilitate față de trecerea lui. Am fost de mic afectat de un fel de cronofobie, de o frică și regret pentru trecerea timpului. Am petrecut cu părere de rău fiecde an, fiecde vacanță școlară. Primele manifestări de acest fel de care-mi amintesc sunt foarte precoce, de pe la cinci ani, o vârstă la care nu ești atent la timp. La doisprezece ani mi-am pus pentru prima dată întrebarea despre esența „timpului prezent”. Se întâmpla vara, prin iulie. Eram internat la spital, la Briceni. În una

din zile, părinții mi-au adus să citesc biografia lui Richard Sorge, un radio portativ și un borcan cu suc de mesteacăn. Începusem să citesc cartea îndată ce plecase ei. Un fragment dintr-o discuție din acea carte, o reflecție asupra timpului, m-a făcut să mă opresc din lectură și să caut „situarea prezentului”. Stăteam pe o bancă din curtea spitalului și încercam să prind „momentul actual”. Descopeream agitat că nu pot face asta, că prezentul e indetectabil. Nu e decât un punct matematic, deci fără dimensiune. Toamna, ajuns la școală, l-am întrebat pe învățătorul de fizică despre subiectul care mă preocupa. Era un învățător foarte bun, dar nu cred că a înțeles prea bine ce voiam să aflu sau poate că eu n-am fost atunci capabil să înțeleg ce mi-a spus. Peste mulți ani citisem cunoscuta carte a fizicianului italian Carlo Rovelli *Șapte scurte prelegeri de fizică*, în care acesta afirmă că matematic nu există nicio probă a timpului, deci nici a existenței noastre reale în el. De fapt, tot mai mulți fizicieni și matematicieni notorii înclină să creadă că trăim într-o lume fictivă, că suntem eroii unei ficțiuni. Unii dintre aceștia își argumentează poziția în baza celebrului Experiment al celor două fante, alții – tocmai în baza imposibilității detectării prezentului.

„Mă netezi pe cap, apoi se așază lângă tata Nicu pe prispa casei, în timp ce eu am urcat într-un pom pe jumătate uscat să mănânc mere papierowka, uitându-mă din când în când spre ei. Nu auzeam despre ce vorbeau, dar mi se părea interesant mai curând tabloul, imaginea. Ceva mă atinge în mod deosebit în acești doi oameni cu chipuri și priviri potolite. Ceea ce simțeam că văd era un fel de aliniere a două singurătăți distincte. Cred că tot atunci am simțit că tocmai asta e cea mai năucitoare și mai dureroasă dintre toate singurătățile posibile: singurătatea în doi” (*Woldemar*, p. 168). **„Refugiul în artă este sublim, salvator, tămăduitor... Te salvează de singurătate, dar oamenii de artă, artiștii sunt slabi”**, afirma un scriitor rus contemporan, Mihail Șișkin, într-un interviu. **Dumneavoastră de ce scrieți, ce ați descoperit prin scris sau scrisul v-a descoperit pe Dumneavoastră?**

Așa precum spuneam mai sus – din plăcere, dintr-un imbold ludic. Asta dacă e să ne referim la romane. Cărțile mele de geopolitică le-am scris din alte motive, dintr-o pornire „didactică”, dacă pot spune așa.

Soția Dumneavoastră cum suportă un scriitor în casă, un artist? Nu prea am văzut să povestiți despre Snejana, despre preocupările dumneaei. Am fi curioși să o descoperim pe cea care stă lângă Dumneavoastră!

Snejana e specialistă de limbă și literatură germană. A absolvit, ca și mine, Institutul European din Nisa. A fost lector la Universitatea de Stat din Moldova și la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. A lucrat mai mulți ani la Ambasada Germaniei din Republica Moldova, iar acum la cea a Republicii Moldova în Germania.

Excelență, vă mulțumesc frumos pentru că ați acceptat acest dialog. Vă doresc inspirație pentru încă multe alte cărți de nivelul romanului *Woldemar*! Marea literatură într-o literatură mică...

Și eu vă mulțumesc mult!

Constantin ȘCHIOPU

Formarea la elevi a competenței de comunicare literară

C.Ș. – conf. univ., dr. hab.,
 Facultatea Jurnalism și
 Științe ale Comunicării,
 Departamentul Teoria și
 Practica Jurnalismului,
 USM, profesor-cumular de
 limba și literatura română
 la Liceul de Creativitate și
 Inventică „Prometeu-Prim”
 din Chișinău. Lucrări recente:
Comunicarea: greșeli și soluții
 (coautor Marcela Vâlcu-
 Șchiopu), 2013; *Metodica*
predării literaturii române,
 Pitești, 2009; *Arghezi, Barbu,*
Blaga. Poezii comentate.
Pentru elevi, studenți,
profesori, Chișinău, 2010;
Manual de limba și literatura
română pentru clasa a X-a
 (coautor Marcela Vâlcu-
 Șchiopu) ș. a.

Unul dintre conceptele-cheie ale studierii literaturii în școală este cel de cultură a comunicării, definit ca „un sistem de competențe specifice pentru a realiza un larg spectru de acte comunicative, aparținând diferitor stiluri funcționale, în conformitate cu normele limbii române literare, în varianta scrisă și orală” (Limba și literatura română 2010: 4). Structura comunicării a fost descrisă în diverse moduri. Una dintre schemele cele mai cunoscute și mai des folosite aparține lingvistului Roman Jakobson (Jakobson 1960), aceasta incluzând următoarele componente: contextul, mesajul, transmitătorul, destinatarul, contactul, codul. Fiecărui dintre factorii constitutivi îi corespunde, în concepția lui Jakobson, câte una dintre funcțiile fundamentale ale comunicării: referențială (transmiterea de informații despre ceva anume), poetică (centrarea pe forma mesajului, pe modul în care acesta e structurat), emotivă (evidențierea stărilor interne ale emițătorului), conativă sau retorică (intenția de a influența receptorul prin intermediul mesajului transmis), fatică (controlul canalului de comunicare, asigurarea bunei derulări a comunicării), metalingvistică (asigurarea că partenerii de comunicare dețin și utilizează

corect același cod). Potrivit concepției lui Jakobson, funcțiile respective sunt caracteristice și prezente în orice tip de comunicare, chiar dacă, într-un caz sau altul, importanța lor e diferită. „Deși distingem șase aspecte fundamentale ale limbii, am putea totuși cu greu să găsim mesaje verbale care să îndeplinească numai o funcție. Diversitatea constă nu în monopolul uneia dintre aceste câteva funcții, ci în ordinea ierarhică diferită a lor. Structura verbală a unui mesaj depinde, în primul rând, de funcția predominantă”, susține R. Jakobson (*apud* Dinu 1997: 98). Raportată la textul artistic, comunicarea literară este atipică, având deci particularitățile ei specifice, care o deosebesc de orice alt tip de comunicare (colocvială, științifică, publicistică etc.). Astfel, într-o comunicare literară, transmitătorul/emițătorul este autorul operei literare, fie în ipostaza de poet, prozator, fie în cea de dramaturg, într-un caz sau în altul și tipul de comunicare fiind diferit. Totodată, autorul poate fi unul colectiv (în creațiile populare, de exemplu), necunoscut sau cu identitatea ascunsă, fără ca acest lucru să perturbe substanțial recepția, cu o falsă identitate în interiorul mesajului (autorul în ipostaza unui narator sau în cea a unui eu liric).

Contactul dintre el și destinatar se face prin intermediul cărții tipărite, al manuscrisului, textului în format electronic sau al recitării/lecturii de însuși autorul. Acest fapt determină în mare măsură relația psihologică dintre transmitător (autor) și destinatar (public), relație, foarte adesea, incertă, ambiguă („Cui se adresează, de fapt, scriitorul?, „Ce așteptări are de la cititorii săi?” etc.). Evident, cu cât distanța în timp între momentul scrierii și cel al receptării e mai mare, cu atât contactul dintre cei doi devine mai problematic.

O comunicare obișnuită (comunicarea într-o limbă străină, de exemplu) poate să se realizeze cu succes dacă atât transmitătorul, cât și destinatarul cunosc obligatoriu sistemul de semne și de reguli de folosire a acestora (a codului). Cât privește comunicarea literară, limbajul ei are formele lui specifice, care contrastează frecvent cu uzul general al limbii. Constantin Parfene evidențiază următoarele caracteristici ale limbajului poetic: afectivitatea, densitatea de sugestie, sinonimia absentă, deschiderea către multiplele interpretări, intraductibilitatea, opacitatea, muzicalitatea, neconcordanța între distanța paradigmatică și cea sintagmatică, alogicul (limbajul poetic e în afara opoziției dintre

adevăr și fals), aura semantică dobândită în urma utilizării subiective a cuvintelor limbii (Parfene 1993: 59-74). La toate acestea se mai adaugă alte caracteristici determinate de genul și specia literară (limbajul solemn, de pildă, al imnului/odei și cel popular al unei doine), de curentul literar (retorismul romantic, sinestezia simbolistă, limbajul colocial postmodernist), de amestecul registrelor stilistice caracteristice diferitor epoci și perioade culturale etc.

Un alt factor al comunicării interumane este mesajul. Din acest unghi de vedere, ceea ce particularizează comunicarea literară este faptul că, pentru a înțelege mesajul transmis de către autor, receptorul trebuie să coboare în straturile de adâncime ale operei literare. „Structura artistică, subliniază Ion Pascadi, este sistemul relațiilor existențiale ale unei opere alcătuind o totalitate care-și subordonează părțile, cu o pronunțată coeziune interioară, cu un limbaj conotativ, cu o funcționalitate și finalitate relativ autonome reprezentând atât un scop în sine, cât și un mijloc de comunicare de o natură polisemică” (Pascadi 1972: 124). Așadar, examinarea straturilor sonor, al unităților semantice, a obiectelor/lumii reprezentate etc. este una dintre căile de înțelegere a semnificațiilor/ mesajului operei literare. De reținut că într-o operă literară, mesajul are adesea un grad ridicat de determinare: semnificațiile textului literar sunt interpretate diferit de către cititori diferiți. Ele pot fi complet sau parțial suprimate în funcție de dificultatea codului/textului, de nivelul de pregătire al destinatarului etc.

Orice comunicare presupune un context. El reprezintă lumea înfățișată de scriitor în operă: evenimente, situații, acțiune, personaje, cronotop. Prin natura sa, această lume este fictivă, chiar dacă, pentru a o construi, scriitorii fac adesea uz de elemente ale lumii reale (de ex. denumiri de locuri geografice, referiri la evenimente și personaje istorice etc.).

Spre deosebire de majoritatea formelor uzuale de comunicare, scrierile literare se adresează unui public parțial sau chiar total necunoscut. Scriitorii pot construi, în scrierile lor, un destinatar aparent (naratar, real sau fictiv), deși creațiile respective se adresează, în fapt, unui public mai larg (de ex. în literatura epistolară). Din cauza gradului ridicat de determinare, destinatarul are adesea un rol extrem de important în clarificarea mesajului, libertatea interpretativă conferită cititorului punându-l pe acesta în poziția de „partener” al autorului.

Dat fiind faptul că studiul literaturii se focalizează, de regulă, succesiv asupra uneia dintre componentele enumerate ale comunicării literare, putem vorbi despre diverse unghiuri de abordare complementare. Astfel, focalizarea asupra autorului impune soluționarea câtorva sarcini:

- a) studiul relației dintre viața și opera scriitorului/biografismul (1. „Susțineți cu argumente, într-o discuție colectivă, destinul dramatic al scriitorului M. Eminescu/destinul tragic al omului de geniu”; 2. „Argumentați, în urma activității voastre individuale, rolul pe care l-a avut Veronica Micle în viața omului și scriitorului M. Eminescu”);
- b) studiul procesului de producere a scrierii literare (psihologia creației): aptitudinile artistice, înzestrarea artistică (1. „Comparați varianta de manuscris și cea finală ale aceluiași vers: «Băui voluptatea morții/ Neîndurătoarea/; Băui voluptatea morții/ Neîndurătoare»”; 2. „În prefața primului volum de poezii al lui M. Eminescu, criticul literar Titu Maiorescu menționa darul scriitorului de a întrupa adâncă sa simțire cu cele mai înalte gânduri într-o frumusețe de formă. Justificați, în baza operelor studiate în anii precedenți, acest dar al autorului”);
- c) studiul etapelor creației artistice (1. „Citiți poeziile de debut *Din străinătate* și *La moartea lui Aron Pumnul*. Demonstrați, într-o discuție colectivă, talentul incontestabil al lui Eminescu, pe care-l remarcă Iosif Vulcan: «Cu bucurie deschidem coloana foi noastre acestui june numai de 16 ani, care, cu primele sale încercări poetice, trimise nouă, ne-a surprins plăcut»”);
- d) relevarea interacțiunii proceselor psihice în creație: senzații, percepții, reprezentări, imaginație („Identificați în studiul criticului literar M. Cimpoi tezele esențiale ce scot în evidență felul cum percepe M. Eminescu timpul”).

Focalizarea asupra codului, așa cum menționam, mai sus, înseamnă studiul modalităților de folosire a limbajului. Iată câteva sarcini ce pot orienta elevii spre analiza acestuia: 1. „Ce particularități ale comunicării literare sunt ilustrate prin citatele următoare: a) Nu mă lasă, vezi bine, cugete, căci și eu sunt om din doi oameni; și satul Humuleștii, în care m-am trezit, nu-i un sat lăturalnic, mocnit și lipsit de priveliștea lumii, ca alte sate; și locurile care încunjură satul nostru încă-s vrednice de amintire. – Ion

Creangă, *Amintiri din copilărie*; b) Din ceas, dedus adâncul acestei calme creste,/ Intrată prin oglindă în mântuit azur,/ Tăind pe lunecarea cirezilor agreste,/ În grupurile apei, un joc secund, mai pur. – Ion Barbu, *Din ceas, dedus*"; 2. „Identificați în *Plumb* de G. Bacovia imaginile auditive și tactile"; 3. „Precizați modul de constituire a sintagmei «aripi de plumb»”.

Descifrarea mesajului operei literare poate fi realizată din diferite perspective. În mod tradițional, în clasele gimnaziale, elevii interpretează opera literară din perspectivă tematică, dovadă fiind și structurarea conținuturilor în baza unor module/unități tematice. În clasele de liceu, sunt aplicate astfel de metode de interpretare precum: biografică, structuralistă, mitologico-arhetipală, psihologică, stilistică, sociologică, intertextul. Astfel, valențele operei de artă pot deveni achiziții ale elevilor în cazul în care se va insista pe un șir de aspecte ce definesc opera literară ca produs: structura psihologică a conținutului (sentimente, stări, idei, viziune), expresia artistică, dimensiunea socială, unicitatea și unitatea stilului etc. Importantă în acest demers interpretativ didactic este reliefaarea capacității cuvântului de a se converti în valoare estetică. A releva deci sensurile operei înseamnă nu altceva decât „a vedea modul cum afectivitatea, gândirea și voința creatoare se polarizează către o modelare, asemeni materiei încă amorfe, care își caută tiparul” (Vianu 1957: 56). Prin urmare, astfel de sarcini precum „Identificați sensurile cuvântului «liniște» din următoarele enunțuri: a) *În jur era liniște*; b) *Stropi de liniște îmi curg prin vine, nu de sânge*. Care este conotația afectivă a cuvântului «liniște» din cel de-al doilea enunț?”, „Ce sens și atitudine dobândește cuvântul «preafrumoasă» (*O preafrumoasă fătă*) spre deosebire de variantele de manuscris *ghiocel/drăgălașă/bujorel de fată*?”. Așadar, întrucât opera literară nu conține numai un „cum”, ci, inseparabil și un „ce”, comunicarea literară, din perspectiva formulării mesajului, impune, pe de o parte, identificarea semnelor, elementelor de limbaj, pe de altă parte, relevarea sensurilor acestora.

Tratând problema lectorului/destinatarului, Paul Cornea distinge mai multe tipuri de cititori: alter ego, vizat, prezumtiv, virtual, înscris, real. O categorie aparte din această clasificare o reprezintă lectorul real/empiric, definit de Paul Cornea ca „cititorul propriu-zis, dotat cu o identitate socio-culturală precisă, care cunoaște efectiv textul (fie că i-a fost destinat, fie nu), performându-l și evaluându-l în funcție de

cunoștințe, predispoziții, interese, circumstanțe” (Cornea 1988: 64). Având statutul de coparticipant la actul de creație, lectorul real se angajează în producerea valorilor *in actu* ale operei literare. Tocmai din această cauză, se impune și o metodologie aparte în ceea ce privește interpretarea textului din perspectiva destinatarului. A-l pune pe elev în situația de a polemiza cu scriitorul/opera literară, de a se manifesta din punct de vedere interpretativ înseamnă a-l stimula să exprime opinii, credințe și atitudini personale. „Cum s-ar constitui destinul de mai departe al lui Manole blagian, dacă el n-ar accepta din capul locului soluția jertfei? De ce autorul îl pune în situația de a accepta, după lungi împotriviri, jertfa?”, „Dați o explicație gestului Anei Baciuc de a se spânzura”, „Pronunțați-vă asupra probabilității ca L. Rebreanu să-l fi lăsat în viață pe Ion” – iată câteva întrebări-sarcini ce îi îndeamnă pe elevi la reflecții și, în ultimă instanță, la pătrunderea în semnificațiile operei.

În concluzie, interpretarea desemnează un proces de atribuire de sens. La rândul ei, aceasta din urmă nu înseamnă altceva decât capacitatea de a realiza o lectură interogativ/interpretativă a textelor literare prin prisma universului axiologic al elevului-cititor, implicit, competența lui de comunicare literară.

Referințe bibliografice

Cornea 1988 = P. Cornea, *Introducere în teoria lecturii*, București, Minerva, 1988.

Dinu 1997 = M. Dinu, *Comunicarea*, București, Editura Științifică, 1997.

Jakobson 1960 = R. Jakobson, *Lingvistică și poetică*. București, Univers, 1960.

Limba și literatura română 2010 = *Limba și literatura română. Curriculum pentru clasele X-XII-a*, Chișinău, Știința, 2010.

Parfene 1993 = C. Parfene, *Teorie și analiză literară*, București, Editura științifică, 1993.

Pascadi 1972 = I. Pascadi, *Nivele estetice*, București, EDP, 1972.

Vianu 1957 = T. Vianu, *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, ESPLA, 1957.

Cristinel MUNTEANU

O reeditare binevenită: Iuliu Zanne, *Proverbele românilor*

Cr.M. – este prof. univ. dr. habil. (doctor în filologie și în filosofie); predă la Universitatea „Danubius” din Galați discipline din sfera științelor limbajului și din domeniul filosofiei. A publicat ca autor: *Sinonimia frazeologică în limba română* (2007), *Lingvistica integrală coșeriană* (2012), *Frazeologie românească* (2013); *Tradition and Innovation in Language and Linguistics* (2017); *Problema sensului la John Dewey* (2019), iar ca editor: Tobias Peucer, *Despre relatările jurnalistice* (2008), B.P. Hasdeu, *Studii de știința limbii* (2013), E. Coșeriu, H. Geckeler, *Orientări în semantica structurală* (2016; trad. de Cr.M.) etc. Este, de asemenea, autorul a peste 150 de articole și comunicări. Domenii de interes: filosofia limbajului, teoria limbii, semantică, frazeologie, hermeneutică, lingvistica textului.

De curând, a avut loc un eveniment editorial de mare însemnătate: a apărut în librăria faimoasă și impresionantă lucrare paremiologică a lui Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, ziceri, povețe, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri*, ediție îngrijită de Roxana Vieru, prefață de Ioan Milică, Editura Vasiliana '98, Iași, 2019. Este un moment care, înainte de toate, merită semnalat, de aceea prezentul text nu va fi o recenzie propriu-zisă, ci o scurtă descriere a acestei ediții, dimpreună cu încercarea de a evidenția – cu ajutorul specialiștilor implicați într-o atare acțiune recuperatoare – importanța excepțională a unui asemenea act cultural.

Cu privire la ce a reprezentat pentru români, în epoca lui Zanne, publicarea acestui tezaur de înțelepciune (preponderent) populară, este suficient să reproducem cuvintele profesorului Stelian Dumistrăcel (din caracterizarea consemnată pe coperta a IV-a a primului volum): „Cititorul de astăzi al *Proverbelor românilor*, adunate și publicate între 1895 și 1912, de inginerul Iuliu Zanne, trebuie să-și rememoreze faptul că această monumentală

lucrare a fost, alături de colecția «Convorbirilor literare» (1867) și de o hartă a graiurilor românești din spațiul carpato-danubian apărută în «Atlasul lingvistic al spațiului daco-românesc», publicat de germanul Gustav Weigand în 1909, una dintre piesele din dosarul prin care delegația română de la Conferința de Pace de la Versailles (1919-1920) a susținut existența, astfel recunoscută, a unității etnice, culturale și spirituale a românilor din Vechiul Regat, din Basarabia, Bucovina și din provinciile supuse atunci Austro-Ungariei, unul din principiile «naționalităților» care au stat la baza constituirii României Mari”.

Ediția cea nouă, pe care ne-o pun la dispoziție cercetătorii ieșeni, nu este o simplă reeditare de tip anastatic (cum este ediția din 2004, apărută la Editura Scara), ci o ediție critică, realizată după toate exigențele filologice. Cea care și-a asumat sarcina îngrijirii unui astfel de text este Roxana Vieru, lector dr. la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, filolog cu o frumoasă carte de vizită, dacă ținem seama de faptul că în anii 2014-2015 a reeditat exemplar o altă operă de o importanță capitală: *Originea românilor* (vol. I și II) de Alexandru Philippi.

Recenta ediție a *Proverbelor românilor* își prezintă bogatul conținut sapiențial în trei volume masive (cu copertă cartonată): vol. I – 955 p. + pag. xxvii; vol. II – 987 p.; vol. III – 811 p. În textul său introductiv (*Fapte de limbă modificate și fapte de limbă păstrate în această ediție față de ediția din 1895-1903* [p. xvii-xxvii])ⁱ, Roxana Vieru ne oferă lămuriri referitoare la distribuirea materiei pe volume: „Din cele 10 volume ale ediției *princeps*, sunt cuprinse aici doar 8, respectiv volumele 1-7 și 10. Volumele 8 și 9 au fost lăsate deoparte, întrucât cuprind exclusiv materiale din manuscrisul lui Iordache Golescu ce ar trebui adunate într-o lucrare aparte. Volumul al 10-lea al ediției vechi constituia un supliment, în care erau încorporate proverbe, zicători etc. fie trecute cu vederea în cărți deja consultate, fie descoperite în cărți mai noi, fie indicate mai târziu de corespondenți și care trebuiau să fie încadrate sub cuvintele-titlu din volumele anterioare (1-7). În ediția de față, acest material a fost inserat în locurile precizate de Zanne, primind indicația (S), urmată de numărul pe care îl avea în acest supliment, așezată după text în cazul în care un astfel de material constituia doar o variantă (notată aici cu scriere cursivă) a unui proverb, a unei zicători etc. sau înaintea textului dacă reprezenta o structură cu totul nouă. Explicațiile

din supliment au același tip de marcaj. Pentru noua apariție editorială s-a optat pentru comprimarea volumelor 1 și 2 din ediția veche într-un singur volum, a celor care purtau inițial numerele 3, 4, 5 într-un volum secund și a celor cu numerele 6 și 7 în volumul terț.” (p. xvii)ⁱⁱ.

Cele 18 capitole ale lucrării au fost împărțite astfel: cap. I-V în vol. I; cap. VI-X în vol. al II-lea; cap. XI-XVIII în vol. al III-lea. Iuliu Zanne și-a ordonat proverbele adunate pe câteva mari teme, în cadrul cărora a operat o clasificare pe „câmpuri conceptuale”. În final, materialul (reprezentat de aproximativ 20.000 de „intrări”, cuprinzând și multe variante) apare organizat în modul următor:

- **Natura fizică** (cap. I-II): an, anotimpuri, astre, ceasuri, zile, sărbători, timp, variațiuni climaterice; // elemente, pământ, metale (sic!), pietre, plante, poame, munca pământului;
- **Despre animale** (cap. III): păsări, patrupede, insecte, pești;
- **Om și organele sale** (cap. IV): omul în genere, bărbat, femeie, copii, organe, membre;
- **Despre viața fizică** (cap. V-VII): trupul omului, stările, facultățile și mișcările sale, viață, moarte, infirmități, boli, mișcări, cele cinci simțuri, somn, vis; // obiceiuri, îmbrăcăminte, case și clădiri diverse, gospodăria casei; // mâncare, băutură;
- **Despre viața socială** (cap. VIII-X): vecin, cercetare, tovărășie; // stări sociale, boieri, titluri, război, jocuri, cântece, petreceri, arme; // justiție, legi, învățătură, negustorie, călătorie, meserii, unelte;
- **Proverbe istorice** (cap. XI): țări, popoare, orașe, sate, localități diverse, nume proprii;
- **Credințe. Eresuri. Obiceiuri** (cap. XII): Dumnezeu, draci, sfinți, preoți, eresuri și credințe;
- **Despre viața intelectuală și morală** (cap. XIII-XVI): sufletul și facultățile sale; // conștiința și inima; // calități și virtuți; // defecte, viciuri (sic!) și crime;
- **Povețe și opriri, maxime, sentințe, pilde filosoficești** (cap. XVII);
- **Maxime extrase din diferiți autori români** (cap. XVIII).

Noua ediție beneficiază și de o prefață semnată de conf. dr. Ioan Milică de la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Nu este vorba, în acest caz, doar de un text redactat de un lingvist și filolog, de un om de carte (care, printre altele, este și directorul Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași), ci de un studiu scris de un cercetător pasionat de paremiologie, care purta de ceva vreme în minte proiectul acestei reeditări. Prefața, intitulată (scurt și la obiect) *Proverbele românilor* (p. i-xv), cuprinde trei secțiuni denumite sugestiv: *O colecție model*; *Un monument național*; *O radiografie istorică*.

Ioan Milică prezintă avatarurile elaborării ediției *princeps*, discută despre modalitatea în care a fost ea alcătuită și, ulterior, reeditată, caracterizează materialul înregistrat, face referire la receptarea critică de care a avut parte de-a lungul timpului, descrie contextul istoric în care a apărut, oferă date biografice despre Iuliu Zanne ș.a.m.d. În ultima parte a prefeței, universitarul ieșean identifică, în mod convingător, și patru „axe” la intersecția cărora ar putea fi plasat și reevaluat travaliul neobositului inginer Iuliu Zanne: axa *identitară*, axa *istorică*, axa *filologică* și axa *editorială*. Mă opresc aici doar la felul în care Ioan Milică justifică relevanța *axei identitare*: „înainte de Marea Unire de la 1918, colecția Zanne a servit ca important mijloc de afirmare, prin șiragul de volume publicate, a unei *forma mentis* potente și relevante pentru cultura română, formă de la care, mai apoi, gânditori și savanți români de excepție, precum Lucian Blaga sau Mircea Eliade, au edificat arhitecturi teoretice și metodologice ale căror reverberații sunt vii până în zilele noastre” (p. xiii).

Un atare proiect ambițios nu putea fi concretizat fără sprijinul unui alt om de carte, și anume directorul Editurii Vasiliana '98 din Iași, Florentin Busuioc, care, conștient de valoarea culturală a acestui demers, a rezonat imediat la proiectul universitarilor ieșeni. Din această întâlnire fericită a rezultat, totodată, un produs cultural deosebit (în trei volume „hardback”) și atrăgător, tipărit în condiții grafice excelente. În aceste împrejurări, nu putem să nu amintim cuvintele lui Ion Heliade-Rădulescu: „Nația primește și binecuvânțează pe cel ce face”.

Note

ⁱ Ultimul volum (al X-lea) al ediției *princeps* avea mai multe pagini de titlu, pe care sunt trecuți ani diferiți: fie 1903, fie 1912. Roxana Vieru împărtășește opinia lui Stelian Dumistrăcel, după care 1903 va fi fost anul scrierii volumului respectiv, în timp ce 1912 va fi fost anul publicării sale.

ⁱⁱ Pentru a ne face o idee cu privire la amploarea acestei întreprinderi de ordin filologic, dar și pentru a-i menționa pe cei care au contribuit prin efortul lor la o atare reușită editorială, se cuvine să reproduc și următorul fragment: „Un colectiv coordonat de lect. dr. Roxana Vieru s-a ocupat de adaptarea textului vechi la capacitatea de înțelegere a cititorului actual nespecialist, în limitele permise de filologie, după cum urmează: volumele 1-3 din ediția veche – lect. dr. Roxana Vieru, volumul 4 – dr. Ioan Mihalcea, volumul 5 – dr. Bianca-Elena Mihalcea, volumul 6 – Cristina Bezea, volumul 7 – Cristina Bezea (...) și dr. Maria-Marilena Ciobanu (...), volumul 10 – dr. Maria-Marilena Ciobanu. S-a recurs la specialiști de la Facultatea de Litere din cadrul Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași pentru revizia textelor în limbi străine, după cum urmează: prof. dr. Claudia Tărnăuceanu – pentru textele scrise în greaca veche și mediogreacă, conf. dr. Gabriela E. Dima – pentru textele în limba italiană, conf. dr. Alina Țiștei – pentru textele în limba spaniolă, conf. dr. Mihaela Lupu – pentru textele în limba franceză, lect. dr. Casia Zaharia – pentru textele în limba germană. Pentru textele neogrecești, s-a apelat la drd. Mirela Averikios, profesor la Liceul Teoretic «Mihail Sebastian» din Brăila.” (p. xviii).

Sanda-Maria ARDELEANU

Istoria învățământului românesc de N. Iorga și lupta pentru limba noastră

S-M. A. – dr. prof. univ., coordonator al Masteratului internațional francofon cu dublă diplomă Teoria și practica traducerii, USV-USM. Semnează importante lucrări de lingvistică, între care: *Apprendre à communiquer en français – niveau moyen*, București, 1999; *Analyse du discours – éléments de théorie et pratique sur la discursivité*, Suceava, 2002; *Perspectives discursives: concepts et corpus*, Iași, 2007; *Discours et images*, Iași, 2009; *La Francophilophonie roumaine – une réalité à vivre (repères et essais)*, Iași, 2015; *De l’imaginaire linguistique à la dynamique des discours. Fragments d’une réflexion sur la langue*, Düsseldorf, 2015. Organizator al Colocviului Internațional de Științe ale Limbajului „Eugeniu Coșeriu” (timp de peste 25 de ani).

Întorcându-ne la vechile cărți ale culturii române pe nedrept uitate, în cercetările noastre din ultimii ani, ce au ca scop, printre altele și redescoperirea și reeditarea parțială a operei lui Nicolae Iorga, din care deja au fost publicate la Casa Editorială Demiurg, Iași, în ultimii cinci ani, aproape 20 de titluri, am avut revelația că ne lipsește una dintre cele mai importante cărți ale savantului, una pe care orice profesor, orice pedagog, orice român, ar trebui să o citească cel puțin o dată în viață: *Istoria învățământului românesc*.

Volumul a fost publicat prima dată în 1928, și pentru că autorul lui era demult o personalitate culturală europeană, a avut o mare circulație, încă din anul ediției princeps. Aflat în plină glorie științifică, autorul nu se mai putea considera victima unui „silențiu colegial”, ca în tinerețe, când editase impresionante volume de documentare privitoare la istoria

Prezentul articol reprezintă o formă revizuită a comunicării prezentată, în colaborare cu doamna Alexandrina IONIȚĂ, cu prilejul Zilelor Universității Apollonia, pe 28 februarie 2020, sub titlul: *Splendoarea vechilor cărți desprăfuite. Istoria învățământului românesc de N. Iorga*, secțiunea „Posthumanism și transhumanism”, Iași.

românilor, nerecenzate și necirculate suficient. *Istoria învățământului românesc* a lui N. Iorga a fost foarte apreciată la vremea ei și, deși adăsurile consistente din finalul volumului arată că autorul a avut intenția de a o reedita, acest lucru nu s-a mai întâmplat: prima ediție s-a epuizat repede, devenind o carte rară chiar din timpul vieții autorului. În 1944, i s-a publicat însă *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, ce dezvoltă partea regională, consistentă, a *Istoriei* din 1928. După tragica dispariție a savantului și până prin anii 1944-1945, cărțile sale încă mai erau admirate, citite și citate, copleșitoarea sa personalitate lăsându-și amprenta asupra școlii istorice ulterioare.

Însă noul regim politic, instalat după al Doilea Război Mondial, l-a inclus repede pe N. Iorga în condamnată categorie „intelectual burghez” și cărțile sale, câte nu au dispărut în timp, prin uzură fizică, au fost arestate în marile biblioteci, la „fondul secret”, ca ... uzură morală, ele aparținând, de drept și de fapt ... istoriei românilor, istoriei continentale, istoriografiei și, în egală măsură, istoriei învățământului românesc. Abia prin anii '60 a început reeditarea acelei părți din opera savantului care nu avea impact politic și național, – căci atunci, a declara iubirea de patrie era condamnabil încă –, iar cartea care ne captează acum interesul, *Istoria învățământului românesc*, a fost reeditată abia în 1971, în ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ilie Popescu Teiușan.

Faptul că, în această jumătate de secol ce desparte cele două reeditări, ediția Teiușan și ediția Ardeleanu-Ioniță, studenții din spațiul românesc nu au avut la dispoziție această carte fundamentală nu a putut să nu se reflecte în formarea lor profesională. Puține exemplare s-au păstrat în bibliotecile universitare, dar încă și mai puține prin anticariate, bibliotecile personale fiind ne semnificative, după interdicțiile perioadei comuniste, căci, a citi Iorga în perioada 1948-1980 echivala cu închisoarea politică, la fel ca a citi Hașdeu, Densusianu, Petru Andrei și mulți alții.

Volumul se deschide cu o introspecție terminologică (*școală, scolar, spudeu* ș.a.), autorul analizând detaliat, în cele 24 de capitole, evoluția învățământului românesc din zorii Evului Mediu până către sfârșitul secolului al XIX-lea. Prezentând pe larg sisteme de învățare, personalități, curente și tendințe, tipuri și niveluri de școală, influențe și curenți în școala românească, Iorga își raportează fiecare afirmație

majoră la școlile europene, mai ales italiene, grecești, franceze și face numeroase trimiteri la documentul istoric.

Faptul că autorul analizează în mod special influențele italiene asupra școlii autohtone amintește nu numai formația sa latinistă, ci însuși crezul său de o viață în romanitatea noastră, în cosanguinitatea noastră, în ceea ce el numea „solidaritatea de nație”.

Studiind detaliat, în prima parte a volumului, învățământul religios (ortodox, iezuit, protestant), ca etapă firească e evoluției umanității medievale, autorul are în vedere referirea la învățământul laic, la caracteristicile școlilor din Europa de Sud-Est și din Europa Occidentală. În acest fel, N. Iorga argumentează integrarea istoriei învățământului românesc în coordonatele celui european, a istoriei naționale în cea europeană.

Rolul personalității pedagogice este evidențiat cu orice prilej și, atunci când nu citează documente ori reputați autori străini, mulți de origine germană, Iorga readuce în aria de interes a cititorului propriile contribuții științifice, pentru că, până la acea dată, istoria învățământului românesc nu înregistrase alte contribuții semnificative. Astfel, Nicolae Iorga se manifestă, și aici, ca un veritabil deschizător de drum.

Subliniind marile calități ale vechilor voievozi ori ale mitropoliților de odinioară, ale Stolnicului Cantacuzino, mai ales, ale lui Constantin Brâncoveanu, Cuza Vodă, Kogălniceanu ș.a., ale căror monografii le scrisese deja, ori ale domnilor fanarioți, preocupați de ridicarea acestui neam prin învățătura și înființarea de școli, savantul revine cu o fidelitate și cu o consecvență demne de toată admirația la diacul, la dascălul, la ipodascălul, la protodascălul, apoi la profesorul din înaltele școli zise „academii domnești” și face sute de referiri documentare la munca lui prometeică, la plata ori neplata ei, la statutul său social.

Empatia nețărmată a autorului se îndreaptă spre acea parte a românilor aflată sub stăpânire străină: Transilvania, Bucovina, Basarabia, Banatul, care numai prin învățământ de limbă română și credință ortodoxă și-au putut păstra ființa identitară în condițiile în care se aflau într-o insulă românească dintr-o mare neromană. Autorul subliniază că școala de limbă română din provinciile vitregite istoric își merită prinusul de recunoștință al neamului, la fel ca modestul diac ori ipodascăl de altădată.

O altă sferă de interes a savantului, în cadrul *Istoriei învățământului românesc*, se îndreaptă spre lupta școlii naționale față de ceea ce el numea „tendențele de deznaționalizare” venite dinspre zona franceză: „asaltul” limbii și civilizației franceze asupra limbii române, prin intermediul pensioanelor, al limbii și literaturii franceze, al civilizației franceze, dar în primul rând, prin intermediul numeroșilor profesori de franceză (ex. Cuénim, Vaillant, Malgouverné, Lucien Repey), care făcuseră din limba franceză mijlocul de comunicare al înaltei societăți românești și al presei de elită. Totuși, însuși autorul recunoștea că dascălilor francezi „li datorim așa de mult în ce privește dezvoltarea învățământului nostru superior”¹. În ciuda acestor atitudini și fapte, am considerat că prețuirea lui N. Iorga pentru Lucien Repey se cuvine subliniată nu numai pentru acea *Istorie elementară pentru trebuința tinerimei moldo-românești*, cât pentru îndemnul poetului francez, la București fiind din 1836, spre învățătură și patriotism, îndemn perfect valabil astăzi, la aproape 200 de ani de la rostire: „Studiul să nu fie pentru voi ce este pentru cei mulți, un simplu mijloc sau o situație, ci studiați pentru a nu rămânea mai prejos de rostul vieții ca oameni, studiați pentru că patria cere de la voi fi luminați, magistrați chibzuiți, apărători pricepuți; studiați că, în calitate de membri ai marii familii europene, nu puteți românea zăbavnici în mersul cel răpede al civilizației”. Perfecta lui actualitate argumentează libertatea noastră, a editorilor, de a pune cuvântul lui Repey ca motto la volumul lui N. Iorga, alături de motto-ul autorului: „Școala este însuși viitorul țerii” (Carol I).

Cu 20 de ani înainte de a publica *Istoria învățământului românesc*, Nicolae Iorga făcuse cunoscut întregii țări protestul său vehement cu privire la influența limbii franceze asupra limbii române scriind cea mai frumoasă odă închinată limbii noastre și rolului ei în întreținerea spiritului național, *Lupta pentru limba românească*. De această dată, în 1928, tonul este mai temperat, mai echilibrat, afirmațiile mai puțin pătimașe, dar, în esența lor, aceleași.

Suștinând cu toată autoritatea sa de patriarh al culturii românești, ca și Gh. Asachi odinioară, necesitatea evoluției învățământului românesc, de la stadiul scolastic, lancasterian, la învățământul creativ și nu memoratoriu, reproductiv, Nicolae Iorga face aprecieri critice asupra diverselor sisteme, asupra diverselor proiecte de modernizare (proiec-

tul Angelescu, proiectul Mehedinți, proiectul Savigny, proiectul Haret ș.a.), sperând într-o viziune reformatoare mai profundă, mai amplă și mai novatoare.

Această nouă ediție a avut de luptat, în primul rând, cu tarele vechiului tipar, prea adeseori indescifrabil, uneori descifrabil cu lupa, pentru reconstituirea textului original. Apoi, au fost corectate vechile greșeli de tipar și unele inerente acorduri gramaticale ori note, în paralel cu actualizarea grafiei, cultivând cu maxim efort graiul adeseori moldovenesc al autorului. Astfel, intervențiile editorilor au fost minime, dar au fost adăugate unele note istorice explicative și, mai ales, *Indicele general*, care are marele merit de a face ordine în oceanul informațional al savantului.

Sperând că va putea, prin acest volum, să oblige forurile de resort să realizeze o nouă reformă a învățământului, Nicolae Iorga aprecia că școala de toate gradele are menirea să facă „*pregătirea omului complet, care să nu se încurce în viață, ci s-o înțeleagă, s-o domine și s-o sporească și, al doilea, pregătirea omului nobil, bun energetic, dar drept, luptător, dar milos, în locul fiarei pe care o crea vechiul învățământ pur științific și numai real, și care a dat, pe rând, bestia de câștig, bestia de război și bestia de sport*”. După 100 de ani, reforma învățământului, cu multe împliniri și neîmpliniri, e încă în stadiul căutărilor. Noi, ca editori, sperăm să oferim cititorului de oricare formație ar fi el, căci în orice disciplină există o pedagogie, nu doar o carte-document ci, mai ales, o carte a cărei lectură va fi, cu certitudine, inspirațională, transformatoare și modelatoare.

Notă ■ *Personalități franceze văzute de N. Iorga*, ediție îngrijită de Sanda-Maria Ardeleanu și Alexandrina Ioniță, vol. II, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2019, p. 211 (vezi *Lucien Repey*)

Doina DRĂGUȚ

Ion Zamfirescu, *Scrieri filosofice*

D.D. – matematician, scriitor, ziarist. Absolvește Liceul „Carol I”, Craiova, ulterior Facultatea de Matematică. Studii postuniversitare: Inginerie de sistem (soft calculatoare), la București. Autoare a zece volume – versuri, proză, eseuri, roman. Membră a Uniunii Ziariștilor Români, a Ligii Scriitorilor Români și a altor Uniuni Internaționale.

Lucrările semnate de Ion Zamfirescu și apărute în 1942 (*Orizonturi filosofice – Idei, Oameni, Probleme de cultură; Destinul Personalității – Contribuții la cunoașterea omului și a culturii contemporane*) au fost reeditate, în urmă cu câțiva ani, la Editura ALMA, din Craiova, sub îngrijirea profesorului universitar Marin Diaconu, cu titlul de *Scrieri filosofice* (vol. I și II).

Cărțile se circumscriu, ca problematică, filosofiei culturii, ele reprezentând „o serie de conferințe, studii, comunicări, referate, dări de seamă și articole de revistă”. Au fost scrise în perioada când Ion Zamfirescu se pregătea pentru concursul care avea să-i confere primul grad universitar, acela de titular al conferinței de filosofia culturii și filosofia istoriei la Universitatea din București (contracandidat fiindu-i Constantin Noica), disciplină al cărei titular, la Cluj, era Lucian Blaga.

Modificările intervenite ulterior în viața universitară și în planurile de învățământ, ca urmare a instalării la putere a partidului comunist, au făcut ca pentru un timp disciplina amintită să dispară, iar demersurile lui Ion Zamfirescu să se orienteze asupra literaturii universale. *Istoria universală a teatrului*, proiectată în cinci volume, din care au apărut trei, l-a impus ca o autoritate de primă mărime în acest domeniu.

Revenind la *Scrieri filosofice*, Ion Zamfirescu pledează pentru perezitate a culturii și pentru „soluția salvatoare în virtualitățile naturii omenești”, care, în fond, gravitează spre o problematică de filosofia culturii.

Deși scrise în perioada anilor 1941-1942, „fragmente” ce „afirmă realitatea culturii” și „țin să-i stabilească acesteia un primat în ordinea vieții conștiente” sunt foarte actuale și azi privind „cultul valorilor clasice ale vieții și reinstaurarea în lume a unui sentiment senin al culturii”. Ele au fost gândite în temeiul legării „idealului nostru național de unul cultural”.

Privind naționalismul ca „fenomen general de spiritualitate omenească”, Ion Zamfirescu afirmă că acesta are atâtea straturi câte pături sociale există. În ceea ce privește problema naționalismului românesc, se pot distinge două „trepte integrante”: *naționalismul țărănesc* și *naționalismul păturii conducătoare*.

Simplificând lucrurile, naționalismul țărănesc pune la dispoziție un material brut al formelor de viață, el se desfășoară lin, fără bariere temporale, păstrând credințele strămoșești și punând în valoare stilul vieții tradiționale a satului, în vreme ce naționalismul păturii conducătoare prelucrează materialul prim în „atitudini și forme de afirmare superioare”.

În problema naționalismului intervin: *factorul politic*, care este trecător, *factorul militar*, ce se manifestă periodic, *factorul economic*, *factorul rasial* și *factorul empiric* sau *psihologic*, care ar sta la baza naționalismului.

La baza naționalismului trebuie, totuși, așezată **cultura**: „O națiune există, și-și poate legitima dreptul ei la viață, în măsura în care face dovada unei forțe creatoare. (...) O condiție primordială a naționalismului adevărat este ca el să aibă durată și să realizeze forme de viață statornice, chiar eterne. Or, singurele realități care îi pot prilejui această posibilitate sunt creațiile culturale. Faptul politic, faptul militar, faptul economic, toate acestea au o valoare temporară. Faptul de cultură, în schimb, are o valoare eternă. Peste el trec secolele, stilurile și toate transformările posibile, fără ca acestea să-i poată disloca eminența lui caracteristică, ci, dimpotrivă, întărindu-i-o.”

În volumul I al *Scrierilor filosofice* se mai abordează teme referitoare la: cultul abstracției, aspecte ale problemei învățământului, cultura de bibliotecă, morala muncii intelectuale, curajul de a nu fi în pas cu moda și de „a rămâne puțin vechi”, posibilitatea de a se scrie o istorie a gândirii românești, prefețe devenite cărți fundamentale („o prefață poate deveni mai importantă decât cartea însăși” – ex. *Introducere în studiul medicinei experimentale* de Claude Bernard), ideea binelui, ce ocupă un loc primordial între valorile sufletești universale, „secolul luminilor” ce marchează revoluția ideologică în Europa.

Tot în volumul I, Ion Zamfirescu creionează portretele lui Eufrosin Poteca și Ștefan Zeletin, precursori ai gândirii românești, marchează o sută cincizeci de ani de la nașterea lui Schopenhauer, centenarul nașterii lui Titu Maiorescu, moartea filozofului francez Bergson, evocă figura și opera lui Nicolae Iorga, evidențiază rolul lui Wagner în viața culturii moderne [„Poet, gânditor, muzician, critic de artă, reformator în teatru, exponent al unui neoromantism (...), Wagner a umplut epoca sa cu o prezență mare și tumultuoasă, unică în felul ei”], scoate în relief prezența eseului, ce reprezintă un loc de seamă în opera profesorului și gânditorului Ion Petrovici, pune în lumină contribuția filosofului Auguste Comte în mișcarea literară a naturalismului, scoate în relief latura artistică a lui Nietzsche („Cărțile lui Nietzsche sunt doar pentru spiritele înțelegătoare și rafinate. Adolescentul de bună calitate, iubitor de emoții cărturărești și de culmi însorite ale gândului, poate găsi, în aceste scrieri, nu învățături propriu-zise pe care să le ia ca model de viață, ci tensiuni și elanuri în stare să-i dea ceva din beția generoasă, din farmecul cu mii de chemări al creației spirituale. Iar intelectualul matur poate găsi, în acea neegalată rețea de imnuri, de ditiramburi, de paradoxuri și de exaltări, care este de fapt opera nietzscheeană, o desfătare estetică rară, o evadare luxuriantă din real, asemenea acelei încântări greu de definit, pe care ne-o poate da un viciu superior.”) etc.

În volumul II al *Scrierilor filosofice* sunt dezbătute teme ca: *destinul personalității* (ideea de destin, conceptul de personalitate, apariția conștiinței, probleme de viață, victoria personalității); *știința culturii* (încercări sistematice de definire a culturii); *misticism și religie* (raporturi și diferențe între misticism și religie); *omul modern* (omul romantic al secolului XIX, criza epocii moderne, contradicția în plan politic

dintre naționalism și internaționalism, dezvoltarea științei moderne, tipuri caracteristice de oameni, re-coborârea în lume a perspectivei umaniste); *problema propagandei* (manifestare, elemente, foloase, relativismul propagandei și problema adevărului); *locul românilor în lume* (dovedirea simțului istoric, prezența românească în comunitatea europeană – în plan politic și economic, creația românească populară și cultă); *scriitor și public* (noțiuni vii ce se află în căutarea propriilor elemente); *spre o concepție de viață sănătoasă și idealistă* (perspectiva idealistă a vieții, programe de război și de pace, re-coborârea orizontului idealist în sufletul omului modern, tendințele contemporane ale tineretului, ideea de școală, instrucție și educație, necesitatea abstracției, cultul sentimentului, reevaluarea individului, primatul culturii) etc.

Plecând de la conceptul de spiritualitate al lui Constantin Rădulescu-Motru, Ion Zamfirescu și-a construit propria sa cale de pătrundere în filosofia culturii.

Înainte de toate, Ion Zamfirescu a fost un om de catedră, pentru el meseria de profesor era o vocație, o chemare, ci nu o îndatorire. Cei care l-au cunoscut, îi spuneau „Profesorul”. În *Întrebări și răspunsuri*, din vol. Ion Zamfirescu, *Pagini memorialistice*, Craiova, Ed. AIUS, 1995, p. 229, Ion Zamfirescu spune: „Mă socotesc om de catedră. Mă simt recunoscător tuturor acelor împrejurări care m-au îndrumat și care mi-au ajutat să stăruie pe această cale în viață. Este o convingere, aceasta, pe care mi-am construit-o cu timpul, și prin ceea ce am parcurs ca inițiere teoretică, dar mai cu seamă prin ceea ce mi-a pus în față contactul viu cu realitatea lucrurilor... De-a lungul a șase decenii de activitate didactică, am avut sub ochii mii de tineri... Nu-mi amintesc ca în tot acest răstimp vreunul dintre aceștia să-mi fi procurat dezamăgiri sau stări de amărăciune... O spun, cu adâncă mulțumire: este o fericire să-ți împlinească destinul, să simți că te poți face util și ascultat, într-o societate în care poți avea, din partea forțelor și speranțelor ei tinere, înțelegere și ajutor sufletesc”.

Ion Zamfirescu a lăsat posterității o operă cu deschidere enciclopedică, iar el a fost model de umanitate ce întregeste galeria personalităților culturii românești.

Dorin CIMPOEȘU

Pagini de istorie recentă a Armeniei

D.C. – prof. univ. dr. în istorie. Autor al volumelor *Gubernarea de centru-dreapta în Basarabia (Republica Moldova) 1998-1999* (2009); *Restaurarea comunistă sovietică în Republica Moldova* (2008); *Republica Moldova, între România și Rusia* (Premiul Salonului Internațional de Carte, Chișinău, ediția a XIX-a, 2010); *Basarabia la un secol de la Marea Unire, 1991-2018* (2018). Specialist în istoria contemporană a României, inclusiv a Basarabiei (1918 – prezent), profesor de istoria contemporană a românilor și istoria instituțiilor românești contemporane.

Sfârșitul regimului autocrat al lui Robert Kocharyan

La 18 februarie 2008, au avut loc alegerile prezidențiale la termen. Acestea puneau capăt regimului lui Robert Kocharyan, care ocupase funcția de președinte al Armeniei două mandate consecutive¹.

În cursa electorală s-au înscris nouă candidați, printre cei cu șanse, alături de prim-ministrul în exercițiu, Serzh Sargsyan, fiind Levon Ter-Petrosyan, primul președinte al Armeniei, Arthur Baghdasaryan, fost președinte al Parlamentului, lider al partidului „Statul de Drept”, cel mai mare partid de opoziție, precum și Vahan Hovhannisyan, vicepreședinte al Parlamentului din partea Federației Revoluționare Armene (FRA).

Ter-Petrosyan și-a anunțat candidatura încă din 26 octombrie 2007, în calitate de independent, printr-un discurs prin care l-a acuzat pe Robert Kocharyan că a instituționalizat un regim în stil mafiot, responsabil de *corupția generalizată, prin care ar fi fost furate cel puțin 3-4 miliarde de dolari*, în ultimii cinci ani ai mandatului său prezidențial.

Candidatura lui Sargsyan a fost sprijinită de camaradul său, Robert Kocharyan, președinte

în exercițiu și Gagik Tsarukyan, al cărui partid, Armenia Prosperă, avea cel de-al doilea grup ca număr de deputați în Adunarea Națională.

Rezultatele alegerilor au consemnat victoria lui Serz Sargsyan, încă din primul tur, cu 52,86% din voturi, urmat de Ter-Petrosyan, cu 21,5% și Arthur Baghdassaryan, cu 16.67%.

În ciuda a numeroase nereguli și a încălcărilor legilor electorale semnalate de opoziție, pe 24 februarie 2008, Comisia Electorală Centrală a comunicat rezultatele finale ale alegerilor, care nu erau cu mult diferite față de cele preliminare: Serzh Sargsyan – 52.82%, Levon Ter-Petrosyan – 21,5% și Arthur Baghdassaryan – 17,7%.

Levon Ter-Petrosyan și partidele de opoziție au contestat aceste rezultate, acuzând puterea de fraudarea alegerilor și chemând susținătorii la un miting pentru data de 20 februarie, în Erevan. Protestele au durat, până pe 1 martie 2008, la ele participând între 15.000 și 100.000 de oameni, când înclăștarea dintre forțele de ordine și protestatari au atins punctul culminant.

Atunci, poliția a intervenit în mod brutal, rezultatul fiind cel puțin 10 morți (8 protestatari, 1 polițist, 1 soldat), 200 răniți, 100 arestați și 63 vehicule incendiate. În ultimele zile ale mandatului său, președintele Kocharyan a decretat introducerea stării de urgență în Erevan pentru o perioadă de 20 zile, care a fost urmată de arestări în masă, hărțuirea și arestarea la domiciliu a liderilor importanți ai opoziției, cenzurarea mass-mediei, inclusiv electronice(internet) și interzicerea oricăror proteste anti-guvernamentale.

Armenia în perioada post-Kocharyan

În această situație deosebit de tensionată, cu vărsări de sânge, Serzh Sargsyan și-a preluat mandatul de președinte, depunând jurământul de credință la 9 aprilie 2008.

Noul președinte a beneficiat și el de două mandate consecutive, conform prevederilor constituționale. În calitate de discipol al mentorului său Robert Kocharyan, Serzh Sargsyan nu s-a dezmințit, continuând regimul autoritarist al acestuia.

Mai mult, dorind să-l imite pe Vladimir Putin, Sargsyan a inițiat o reformă constituțională, menită să-i asigure menținerea la putere, de data aceasta în calitate de prim-ministru, după încheierea celui de-al doilea mandat al său, în anul 2018.

Astfel, prin reforma constituțională, aprobată printr-un referendum, organizat în data de 6 decembrie 2015, Armeniei a fost transformată dintr-o republică semi-prezidențială în una parlamentară. Președintele a fost depozat de dreptul de vot, iar instituției prezidențiale i-au fost reduse atribuțiile, devenind mai mult decorativă. Șeful statului este ales de Parlament pentru un singur mandat de 7 ani, acesta neputând fi membru al vreunui partid politic¹.

Primul beneficiar al noului sistem este Armen Sarkissian, care a fost ales președinte de Parlament, independent fiind, la 9 aprilie 2018.

Puterea Legislativă (Adunarea Națională sau Parlamentul) și-a menținut caracterul unicameral, însă numărul deputaților a fost redus de la 131 la 101, iar sistemul uninominal a fost desființat, aceștia fiind aleși proporțional, pe listele de partid.

Primele alegeri parlamentare care au beneficiat de noile schimbări constituționale au fost cele din 2 aprilie 2017, la termen.

La acestea au fost înscrși 2.585.134 de cetățeni cu drept de vot, dintre care s-au prezentat la urne 1.577.323. Aceștia i-au ales prin sistemul proporțional pe cei 101 noi membri ai Parlamentului, la care s-au adăugat din oficiu 4 reprezentanți ai minorităților naționale³.

Potrivit rezultatelor finale, 4 forțe politice, două partide și două alianțe electorale, au intrat în Parlament, după cum urmează:

Partidul Republican – 771 247 (49, 12%) – 58 deputați

Alianța „Tsarukyan” – 428 965 (27, 32%) – 31 deputați

Alianța „Way Out” – 122 49 (7,77%) – 9 deputați

Federația Revoluționară Armeană – 103 173 (6, 57%) – 7 deputați.

Dintre aceștia 4 erau reprezentanți ai minorităților naționale rusă, asi-riană, iazidă și kurdă.

Pe 2 martie 2018, după expirarea celui de-al doilea mandat al lui Serzh Sargsyan, Adunarea Națională, în noua sa componență, l-a ales pe Armen Sargsyan președinte al Armeniei.

Revoluția de catifea armeană

La scurt timp după aceasta, Partidul Republican a lansat ideea nominalizării lui Serzh Sargsyan pentru postul de prim-ministru, sens în care acesta modificase Constituția, prin referendumul din 2015, după modelul Putin, cu scopul de a înlătura piedicile în menținerea sa la putere.

Pe 14 aprilie 2018, Partidul Republican a hotărât nominalizarea lui Serzh Sargsyan pentru postul de prim-ministru, această decizie fiind sprijinită de partenerul de coaliție, FRA, precum și de Partidul Armenia Prosperă.

În acest context politic, pe data de 31 martie 2018, Nikol Pashinyan a început protestele pașnice sub sloganul „Pasul meu”, mai întâi în orașul Gyumri, după care a trecut prin mai multe localități în drum spre Erevan, unde a ajuns pe 13 aprilie. Aici, în Piața Franței, a organizat un miting de mici dimensiuni, la care au participat circa 100 de oameni, unii dintre ei instalând și câteva corturi⁴.

Pe 16 aprilie a început campania „Fă un pas, respinge-l pe Serzh”. În ziua de 17 aprilie, când era programată alegerea prim-ministrului, protestatarii au încercat să blocheze intrarea în Parlament, însă cordoanele de poliție i-au oprit.

După alegerea fostului președinte în funcția de prim-ministru, numărul protestatarilor a continuat să crească exponențial, ajungând la circa 50.000, concomitent cu extinderea demonstrațiilor în toată țara, în ciuda arestărilor făcute de poliție.

Pe măsură ce numărul demonstranților creștea, noul prim-ministru a făcut apel la liderul mișcării de protest să vină la negocieri, însă acesta a refuzat, spunând că singurul lucru de discutat este demisia premierului.

Sub presiunea președintelui în exercițiu, care a avut o convorbire cu Nikol Pashinian, în timpul mitingului, acesta a acceptat să aibă o întâlnire cu prim-ministrul nou ales, pe 22 aprilie 2018, la ora 10.00.

Discuția dintre cei doi a durat circa 3 minute, deoarece Pashinian i-a cerut lui Sargsyan demisia. În schimb, prim-ministrul l-a amenințat, spunând că „nu a învățat nimic din lecțiile lui 1 martie”, făcând trimitere la protestatarii uciși de poliție în încleștările de după alegerile prezidențiale din 2008, câștigate de Sargsyan și contestate de opoziție ca fiind fraudate.

Imediat după anunțarea *rezultatelor* convorbirii dintre cei doi, demonstrațiile au cuprins întreg Erevanul, protestatarii în număr de zeci de mii ocupând Piața Republicii. Poliția a arestat 232 de persoane, în seara zilei de 22 aprilie, printre aceștia aflându-se Nikol Pashinian și alți doi lideri ai protestatarilor. Protestele au fost reluate în ziua următoare, pe 23 aprilie, acestora alăturându-se pentru prima dată și membri ai forțelor armate armene, lucru confirmat de Ministerul Apărării. Nikol Pashinian, eliberat între timp, s-a alăturat imediat demonstranților din Piața Republicii.

Sub presiunea străzii, pe site-ul oficial al primului-ministru a fost postată o știre care anunța că Serzh Sargsyan și-a dat demisia, postul acestuia fiind preluat de fostul premier, Karen Karapetyan, în calitate de prim-ministru interimar. La doar două zile de la demisia acestuia, foștii parteneri de guvernare, Partidul Armenia Prosperă și FRA si-au declarat sprijinul pentru mișcarea lui Nikol Pashinian, retrăgându-se din coaliția de guvernământ.

Ulterior, lucrurile au început să se precipite. Astfel, pe 28 aprilie, Nikol Pashinian s-a întâlnit cu președintele Armeniei, Armen Sarkissian, liderii FRA, fost partid de guvernământ, precum și cu reprezentanții celui de-al doilea grup politic ca mărime din Parlament, Armenia Prosperă. Într-un interviu acordat în aceeași zi, președintele Armen Sarkissian a salutat „Noua Armenie” și șansa pentru „un stat cu adevărat democratic”. Toate aceste forțe au anunțat că vor sprijini candidatura lui Pashinian pentru funcția de prim-ministru, iar partidul de guvernământ că nu va bloca alegerea acestuia și nici nu va înainta propriul lui candidat la postul respectiv.

În ciuda promisiunilor făcute, Partidul Republican, majoritar, a blocat alegerea lui Pashinian în primul tur, care a avut loc pe data de 1 mai 2018, cu toate că nu a înaintat niciun candidat propriu.

După acest episod, furia populației a crescut și mai mult, Erevanul și celelalte mari orașe fiind paralizate de protestatari. În fața acestei situații, care a luat o amploare fără precedent, precum și în prezența celor peste 150.000 de oameni din Piața Republicii, Partidul Republican a fost forțat să accepte sprijinirea candidaturii lui Nikol Pashinian. Astfel, pe 8 mai 2018, Parlamentul l-a ales pe acesta în calitate de nou prim-ministru, cu votul a 59 de deputați, 42 pronunțându-se împotriva⁵.

Așa a început și s-a desfășurat *Revoluția armeană* din 2018, care mai este cunoscută în Armenia sub denumirea de *#Merzhir Serzhin*, care înseamnă *#Respingerea lui Serzh*. După cum rezultă din cele prezentate mai sus, aceasta a constat dintr-o serie de proteste antiguvernamentale, care au avut loc în lunile aprilie și mai 2018, organizate de diverse grupuri politice și civile, conduse de deputatul Nikol Pashinian, liderul Partidului Contractul Civic.

Inițial protestele și marșurile au avut loc ca răspuns la intenția ex-președintelui Serzh Sargsyan de ași prelungi puterea, de data aceasta printr-un mandat de prim-ministru, precum și împotriva Partidului Republican, de guvernământ.

Aceste mișcări social-politice au fost declarate de liderul lor, Nikol Pashinian, „Revoluția de catifea”, deoarece aminteau de revoltele cu același nume din alte două republici ex-sovietice, Ucraina și Georgia, care au avut loc în anul 2004.

Instalarea noii puteri democratice

Alegerea liderului opoziției în funcția de prim-ministru echivala cu o victorie doar pe jumătate a revoluției armene, deoarece coaliția lui Nikol Pashinian avea în Parlament numai 9 mandate, ceea ce nu-i asigura controlul pentru a-și putea promova programul său politic.

Ca urmare, acesta trebuia să forțeze declanșarea alegerilor parlamentare anticipate, profitând atât de imensa sa popularitate, cât și de euforia populației, creată de victoria fără precedent împotriva regimului autoritar al Partidului Republican, fost de guvernământ.

În acest scop, premierul Nikol Pashinian a demisionat, pe 16 octombrie 2018. Întrucât Adunarea Națională a eșuat în două încercări, re-

spectiv pe 24 octombrie și 1 noiembrie 2018, să numească un nou prim-ministru, președintele Armen Sargsyan a dizolvat Parlamentul și a convocat alegeri parlamentare extraordinare, pentru data de 9 decembrie 2018.

La alegerile anticipate, au fost înscrși pe liste 2.573.779 de cetățeni cu drept de vot, dintre care, la urne, s-au prezentat 1.261.105⁶.

În cursa electorală s-au înscris 11 forțe politice, 9 partide și 2 alianțe politice. Dintre acestea, doar 3 au reușit să treacă pragul electoral de 5% și să intre în Parlament, după cum urmează:

Alianța „My Step” – 88.4864 voturi (70,42%) – 88 mandate

Partidul Armenia Prosperă – 103.801 voturi (8,26%) – 10 mandate

Partidul Armenia Luminoasă – 80.047 voturi (6,37%) – 7 mandate

Fostul partid de guvernământ, Partidul Republican, a obținut numai 59.083 voturi, respectiv 4,70%, nereușind să treacă pragul electoral și să intre în Parlament, lucru care nu s-a mai întâmplat în istoria acestuia. Același lucru s-a petrecut și cu aliatul său tradițional, FRA, care a obținut doar 48.816 voturi sau 3,88%.

Potrivit Art. 96 din Codul Electoral al Republicii Armenia, 16, respectiv 11, mandate suplimentare au fost acordate partidelor „Armenia Prosperă” și „Armenia Luminoasă”, pentru a îndeplini condiția acelei treimi pe care trebuie să o aibă celelalte partide, în cazul în care partidul învingător obține mai mult de 2/3 din numărul total al mandatorilor. Așa se face că, în prezent, Parlamentul are 132 de deputați în loc de 105 (cu tot cu cei ai minorităților), repartizate astfel:

Alianța „Pasul Meu” – 88,

Partidul „Armenia Prosperă” – 26 și

Partidul „Armenia Luminoasă” – 18.

Cei 4 reprezentanți ai minorităților au fost incluși pe lista Alianței „Pasul Meu”.

Pe 14 ianuarie 2019, președintele Armen Sargsyan l-a nominalizat pe Nikol Pashinyan, candidatul majorității parlamentare absolute, pentru

funcția de prim ministru, care a primit votul de încredere al Adunării Naționale în aceeași zi.

Regimurile autoritariste ale președinților Robert Kocharyan și Serzh Sargsyan au ținut Armenia captivă, până la finalul anului 2018. Ultima tentativă a ex-președintelui Sargsyan de a-și prelungi puterea, după modelul Putin, prin preluarea funcției de prim-ministru, posibilitate creată încă din anul 2015, în urma modificării Constituției, a determinat un val uriaș de nemulțumiri din partea populației. În fruntea acestor mișcări sociale de amploare s-a aflat publicistul și omul politic Nikol Pashinian, sub conducerea căruia, în Armenia, a avut loc o veritabilă *revoluție de catifea*, care a dus la înlăturarea de la putere a Partidului Republican, creație a celor doi președinți menționați mai sus, la organizarea și câștigarea într-un mod categoric a alegerilor parlamentare anticipate și, în final, la instalarea unui regim politic cu adevărat democratic, deschis reformelor și modernizării țării.

De precizat, însă, faptul că în realizarea acestui demers, noua putere s-a lovit de rezistența Curții Constituționale (CC), ai cărei judecători, numiți de fosta putere, au blocat reformele necesare pentru asigurarea independenței justiției. Pentru a înlătura acest impediment, premierul Nikol Pashinian a luat inițiativa organizării unui referendum de amendare a Constituției. Astfel, după aprobarea Parlamentului, președintele Armen Sarkisian a semnat, la 9 februarie 2020, un decret prin care a decis organizarea referendumului respectiv, în data de 4 aprilie 2020⁷. Cetățenii armeni cu drept de vot vor hotărî în mod democratic dacă vor fi de acord sau nu cu îndepărtarea a șapte dintre cei nouă judecători ai CC și înlocuirea acestora cu noi magistrați, confirmați de actuala majoritate parlamentară.

Bibliografie

¹ www.araratonline.com, ultima accesare pe 15 decembrie 2019.

² www.mae.ro, ultima accesare pe 11 ianuarie 2020.

³ www.parliament.am, ultima accesare pe 17 ianuarie 2020.

⁴ www.bbc.com, ultima accesare pe 1 mai 2018.

⁵ www.monitorulapararii.ro, ultima accesare pe 16 octombrie 2019.

⁶ www.parliament.am, ultima accesare pe 23 ianuarie 2020.

⁷ www.europalibera.org, ultima accesare pe 10 februarie 2020.

ISSN 0235-9111 1 8 0 0 7

9 770235 911105 4